SE VEND A PARIS

CHEZ

HENRI PLON, IMPRIMEUR-ÉDITEUR,

RUE GARANCIÈRE, N° 10.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII.

TOMUS SECUNDUS.

IMPRIMÉ

PAR ORDRE DE L'EMPEREUR,

M. BAROCHE

ÉTANT GARDE DES SCEAUX, MINISTRE DE LA JUSTICE ET DES CULTES;

PAR LES SOINS

DE M. ANSELME PETETIN,

CONSEILLER D'ÉTAT,

DIRECTEUR DE L'IMPRIMERIE IMPÉRIALE.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLIS GALLICO ET CIVILI,

ALIORUM

DE BELLIS ALEXANDRINO, AFRICANO ET HISPANIENSI.

ANNOTATIONE CRITICA INSTRUXIT

F. DÜBNER.

TOMUS SECUNDUS.

PARISIIS,

EX TYPOGRAPHEO IMPERIALI.

M DCCC LXVII.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI.

LIBER I.

I. *** Litteris ab eo C. Cæsaris consulibus redditis, ægre ab his impetratum est summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de republica [in civitate]. Lucius Lentulus consul senatui reique publicæ se non

I. — 1. *Litteris a Fabio C.* (*cs.* F a pr. m.) *Cæsaris* codd., præter T, qui *cum Cæsare*, L *a Fabio Cæsare.* Sed per *C. Curionem* litteras illas a Cæsare missas fuisse consensu testantur omnes. Qui reddidit consulibus, ut ex iis ad senatum referrent, ipsis kalendis januariis : quare abruptum hoc initium Commentariorum de Bello Civili, tanquam annalium, genuinum esse statuerunt plurimi. Quod nec per se probabile est, et rectissime Em. Hoffmannus disputat etiam ex nomine *Fabii* ab his rebus prorsus alieno effici eadem lacuna et extrema Hirtii et prima Belli Civilis fuisse absorpta. Mirum enim ni Cæsar dixerit : *Litteris* AB EO *C. Cæsaris consulibus redditis*, videlicet Curione, quem modo nominaverat. Quod cum in ipso initio ferri non posset, pro lapsu veteris librarii habitum ABEO vertebatur in *A* (*FA*)*BIO*, quod erat proximum. Alii critici delent duo vocabula, quorum nulla causa erat addendi. — 3-4. *refertur* TL. — 4-5. Verba *in civitate* delevit Scaliger; *infinite* correxerunt Ciacconius et Hotomannus, nam (verbis Gellii XIV, 7) *referri oportere aut* INFINITE *de republica, aut de singulis rebus finite.* Quod a lectore in margine adscriptum nec intellectum librariis illa verba peperisse videtur. — 5. *reip. se* TUFL (sine *que*), quorum in L omissum *senatui* a correctore super *rei. p.* positum est.

defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint; «sin Cæsarem respiciant atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum neque senatus auctoritati obtemperaturum : habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum.» In eandem sententiam loquitur Scipio : «Pompeio esse in animo reipublicæ non deesse, si senatus sequatur; si cunctetur atque agat lenius, nequicquam ejus auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.»

II. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in Urbe habebatur Pompeiusque aberat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, «non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti et exercitus conscripti essent, quo præsidio tuto et libere senatus, quæ vellet, decernere auderet;» ut M. Calidius, qui censebat ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa : «timere Cæsarem, ereptis ab eo duabus legionibus, ne ad ejus periculum reservare et retinere eas ad Urbem Pompeius videretur;» ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis rebus, sequebatur. Hi omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Ca-

1. *defensurum* V (Vindob. 1). — *aut fort.* TLUD, duo postremi *ac* a rec. m.: utrumque *aut f.* omiserat F pr. — 5. *Cæsaris* aliena manu illatum esse censet Th. Mommsen, mox *respectum* corrigi debere Hellerus; sed nihil movendum esse ostendit Endlicherus. — *recepturum* TLV. — 7. *cunctetur aut* D.

II. — 11. *aderat* codd., *auerat* cod. Mureti; *aberat* Victorius, quod verum esse ostendit Fr. Hofmannus. De origine belli civilis Cæs. p. 113. — 13. *rationem* V. — 14. *dilectus* nostri octo prope constanter, Petav. — *et* om. F. — 17. *neque esset* nostri omnes; *neque armorum esset* V. — 18. *correptis* codd. præter unum recentem, qui *abreptis*. Correxit Nipperdeius; erratum in $\tilde{c}$ et *e*. — 22. *consulis* om. LV.

lidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii plerique compulsi, inviti et coacti, Scipionis sententiam sequuntur : «uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat; si non faciat, eum adversus rempublicam facturum videri.» Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum. Dicuntur sententiæ graves; ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita [quam] maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur.

III. Misso ad vesperum senatu, omnes qui sunt ejus ordinis a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius atque in posterum confirmat, segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus spe præmiorum atque ordinum evocantur, multi ex duabus legionibus quæ sunt traditæ a Cæsare arcessuntur. Completur Urbs et ipsum comitium tribunis, centurionibus, evocatis. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii atque eorum qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in senatum coguntur; quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere decer-

4. *inulti et* UH, *multi et* Lov., ambiguum in F. — *secuntur* TL. — 6. *rei p.* FU, sed H *R. P.* — 9. *quam* ejiciendum esse observavit Kindscherus. — 10. *conlaud.* nostri præter D.

III. — 12. *Laudat promptos* Pantagathus. — 13. *seniores* TLUFD, Petav., Lov.; *segniores* V et δ (Dresd. recentior). — 15-16. *traditæ acesciuntur* F pr.; *arcers.* TU : *arcessiuntur* T a sec., L. — 16. *urbs et jus comitium* codd. antiquiores præter D, qui *ad jus*, ut δ et recentes alii : *at jus* Lov.; *comittum* T, *comitum* F, pr., V, Lov. Recepi lenem correctionem Hugii, quamquam probabilior Helleri *Urbs, c[ampus Mar]tius, comitium*. Alii *militibus* inserunt post *Urbs* vel post *comitium*. — 16-17. *tr.* (*tr*^{us} UL) *pl. centurio evocat* codd. antiquiores consensu et nonnulli rec., correctum a Lipsio et Oudendorpio : *tribunos plebis C. Curio evocat* D correctus, δ et alii recentes. — 18. *amicitias* L.

nendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor sese iturum ad Cæsarem, item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant : sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam ab nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

IV. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant et dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine et spe exercitus ac provinciarum et regum appellandorum largitionibus movetur, seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitrabatur, simul judiciorum metus, adulatio atque ostentatio sui et potentium, qui in republica judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Cæsaris incitatus et quod neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore injunxerat Cæsari; simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

3. *postulabant* F. — 4. *ut legati ad Cæs.* in U a sec. m. substitutum verbis primum scriptis *omnibusque oratio*, in T autem initio cap. IV pro voce *oratio* spatium vacuum decem ferme litterarum : ut hic in archetypo aliquid turbatum fuisse appareat.

IV. — 6. *omnibus or.* H. — *oratio* om. T in lacuna. L sine lacuna. — 7. *opponitur* D corr., δ et alii rec. — 10. *Syll.* TV. *Sill.* UFLD fere constanter. — 13. *arbitratur* codd. præter unum L. — 14. *obtestatio* L. — *potentum* L. — *in rebus* TL. — 16. *secum dignitate* L. — 19. *adjunxerat* D a correctore, δ et alii rec. — *Cæsari* UF; reliqui codd. *injunxerat. Cæsar simul*, sic distincta. — 21. *dominatumque* L in ras. alius vocabuli.

V. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate. Nec docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur, sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis duodecimo denique mense suarum actionum respicere ac timere consuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum senatusconsultum, quo nisi pæne in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis *illata scele*ratorum audacia nunquam ante descensum est : «Dent operam consules, prætores, tribuni plebis quique pro consulibus sint ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat.» Hæc senatusconsulto perscribuntur a. d. VII idus Januar. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Cæsaris et de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ exspectabatque suis

V. — 1. *ruptim* codd., *raptim* Aldus. — 2. *ejus* om. L. — 3. *jurum* H. — 4. Verba *quod L. Sulla reliq.* ex interpolatione esse censet Kindscher. — *attribuitur* D et recentes. — 6-7. *octo denique menses variarum act.* codd.; in D corrector *suarum*, quod est in δ et aliis rec.; *octavo* corrector V. Auctoribus Ciacconio et Vossio dedi *duodecimo*, scil. *XII* pro *IIX*. Th. Mommseni ingenio digna correctio est *toto denique emenso spatio suarum act.*; propius ad traditos ductus accedens *emensa via suar.* Kindscherus, neutrum satis ex consuetudine loquendi. Etiam sequentia sana sunt. — 7-8. *consuerat* TUV, *consueverat* — 9. *pene* TUF. — 9-10. *atque desp.* V. — 10. *salutis latorum* codd. omnes, quæ Kochius recte integravisse videtur; *illata malorum* malebat Kindscherus. Unus cod. ap. Ciacc. *latronum*. Fr. Hofmannus *patrum audacia*. — 11. *discessum est* codd.; *descensum* Kohlius. — 11-12. *pr.*, *tr.* (vel *trni*) *pl.* TUF et alii; *P.* (*populi* V) *R. tr. pl.* LHVD, hic in marg. : «al. *pretores*.» — 12. *quique cons. ad* TL, *consules* HV; *cons. s̄.* (i. e. *sunt*) UF; *consules sunt* Dδ et alii rec. Sed res poscit *pro cons.* et oratio *sint*. In tot compendiis unum poterat negligi. — 14. *VIII* D a pr. m., Carrar. et duo rec. ap. Oud. — 19. *expectabat* F pr.

lenissimis postulatis responsa, si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.

VI. Proximis diebus habetur extra Urbem senatus. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat: copias suas exponit: «legiones habere sese paratas x; præterea cognitum compertumque sibi alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi uti eum defendant aut sequantur saltem.» De reliquis rebus ad senatum refertur: «tota Italia delectus habeatur: Faustus Sulla propere in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex ærario Pompeio detur.» Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus; Marcellus vero passurum in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus senatusconsulta perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur, duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia; Philippus et Cotta privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur. Neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis nuncupatis exeunt. Consules, quod

1. *levissimis* nostri præter L, qui recte *len.*, cum Petav.

VI. — 4. *ostenderat* om. L. — 6. *sese hab.* L. — *decem* D in ras., omisso *præterea*. — 7. *his* codd. — 8. *sequantur: statim de* F, signo ad marginem remittens, ubi nihil; *saltem* om. Dδ; *vel statim saltim* V. — 9. *habetur* L ante correctorem: *habeantur* Lov., Dorv. — 10. *mittitur* nostri et «plerique» Oud. *Maurit.* F hoc loco, qui alibi constanter *Mauret.* — 12. *non* (*ñ*) *passurum* antiquiores consensu; *vero* (*ū*) corrector D, δ et recentes. — 14. *præscrib.* HD. — 16. *Philippus* omnes, non *Philippo*, ut ap. Oud. — *Marcellus* (pro *Cotta*) corrector D in ras. angustiore. *Paullus et Marcellus* Terpstra; *Philippus et Marcellinus collega* Zumptius et Kindscher.; *consules priv.* Nipperdeius; *prioris anni consules* Hugius. Tradita nomina tuetur F. Hofmannus. — 18. *prætorii* Pighius. — 20. *exeant consules* cod. Ursini (non noster U). Eodem modo distinguunt ceteri.

ante id tempus accidit nunquam, clam ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in Urbe et Capitolio privati contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur; pecuniæ a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur: omnia divina humanaque jura permiscentur.

VII. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur. Omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat; a quibus deductum ac depravatum Pompeium queritur invidia atque obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori et dignitati semper faverit adjutorque fuerit. Novum in republica introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur [, quæ superioribus annis armis esset restituta]. «Sullam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse videatur bona, etiam quæ ante habuerint ademisse. Quotiescumque sit decretum, *darent operam magistratus, ne quid respublica detrimenti caperet* (qua voce et quo senatusconsulto populus Romanus ad arma sit vocatus).

1. *acciderat* corrector D. — *clam* om. codd.; necessariam vocem præcedentes litteræ absorpserant, addiderunt Hellerus et Kindscher. — 2. *lictores* V. — *ex Capitolio privatim* codd.; *et Cap.* P. Manutius. *privati* Stephanus; atque *et* in cod. aliquo Ursini, deinde *ac* ante *privati* in eodem et aliquo Ciacconii legi fertur. — 3. *delect.* hic legitur in UH.

VII. — 6. *contion.* ULD. — 8. *seductum* L. — *deprivatum* T; *atque privatum* D a pr. — 9. *obtract.* D. — 10. *rempubl.* Petav. — 12. *atque potestas opprimeretur* Hellerus. — 12-13. Uncis inclusa Cæsaris consilio minime responderent, etiamsi res liquida esset. Quare Nipperdeius et alii critici «a magistro ad ornandam antithesi orationem» illata esse judicarunt. Minus probabiliter Em. Hoffmannus *ex armis restituta;* in tribus recentibus ap. Oud. *et armis.* Conferuntur hæc Velleii Pat. II, 30: *Hoc consulatu Pompeius tribuniciam potestatem restituit, cujus Sulla imaginem sine re reliquerat.* — 13. *nudatū* L. *non data* V. — 15. *dona* codd., quod ferri non potest; *bona* Victorius et Hellerus; *dono* (tanquam donum) F. Hoffmannus. — *etiam* om. V. — 15-16 *habuerat* D corr., δ. — 16 *amisse* U ante correctionem ejusdem m.; *amisisse* Lov.

factum in perniciosis legibus, in vi tribunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis: « atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet; quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem [: nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta]. Hortatur, cujus imperatoris ductu novem annis rempublicam felicissime gesserint plurimaque prœlia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquæ nondum convenerant) : « sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque plebis injurias defendere. »

VIII. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat et subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit, cujus pater Cæsaris erat legatus. Is reliquo sermone confecto, cujus rei causa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: « velle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea quæ reipublicæ causa egerit in suam contumeliam vertat. Semper se reipublicæ commoda privatis necessitudinibus habuisse potiora. Cæsarem quo-

1. *in* primum om. F. — 3. *exemplis* TL. — 4-5. *ne cog.* T, Cuj., Pet.; ceteri fere *nec.* — 6. *successio* L. *cessio* H, *secessione* D corr., Dorv. Manifestum emblema critici plures agnoverunt. — 7. *VIIII* codd. præter unum rec. qui *VIII.* — 8. *omnemque* D et pauci rec. — 9. *ejus* om. F. — 11. *enim* om. V. δ in spatio vacuo; *etiam* D. — 11-12. *venerant* TL, Cuj., Petav.

VIII. — 19. *se* om. VD. — *privatim ad eum* L, illud etiam TH, Petav., Lov : *ad eum* D inter versus ante *priv.* — *officii* T in ras. latiore. — 21. *egerat* et *convertat* L. — 22. *necessitatibus* D in marg., δ et alii rec.

que pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicæ dimittere neque adeo graviter irasci inimicis, ut, cum illis nocere se speret, reipublicæ noceat. — Pauca ejusdem generis addit cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem fere atque eisdem verbis prætor Roscius agit cum Cæsare, sibique Pompeium commemorasse demonstrat.

IX. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea quæ vellet ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas controversias tollere atque omnem Italiam metu liberare possint. — Sibi semper primam reipublicæ fuisse dignitatem vitaque potiorem. Doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio in Urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset. Tamen hanc jacturam honoris sui reipublicæ causa æquo animo tulisse; cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse. Tota Italia delectus haberi; retineri legiones II, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ; civitatem esse in armis. Quonam hæc omnia nisi ad suam perniciem pertinere? Sed

2. *ut* om. UFV, Lov.; *ne* Dδ et alii rec. — 3. *speraret* (sine *se*) L. — 5. *rebus* codd.; *verbis* Clarkius.

IX. — 9. *ad eum* om. F. — 12-13. *R. P. primam* Cuj.; *primam fuisse P. R.* L. *P. R.* reliqui antiquiores præter UFV, qui *P. R.* omittunt. D corr., δ et alii rec. *reipublicæ*. — 14. *quod pro beneficio* nostri omnes et Oud. præter unum Cujac. — *sibi contumelia* Dδ et alii rec. — 14-15. *ab inim.* om. L. — 15. *semenstri* nostri præter δ. — 16. *sibi* (pro *cujus*) L. — 17. *proprii honoris r.* L. — 18. *miserat* T a pr. — 19. *impetravisset* nostri præter Dδ. — 20-21. *ad se .... adductæ* D et duo Oud.

tamen ad omnia se descendere, paratum atque omnia pati reipublicæ causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e civitate tollatur, libera comitia, atque omnis respublica senatui populoque Romano permittatur. Hæc quo facilius certisque conditionibus fiant et jurejurando sanciantur, aut ipse propius accedat aut se patiatur accedere : fore uti per colloquia omnes controversiæ componantur. »

X. Acceptis mandatis Roscius a Cæsare Capuam pervenit, ibique consules Pompeiumque invenit; postulata Cæsaris renuntiat. Illi deliberata re respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt; quorum hæc erat summa : « Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret; quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data Cæsarem facturum quæ polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque delectus. »

XI. Erat iniqua conditio postulare ut Cæsar Arimino excederet atque in provinciam reverteretur, ipsum et provincias et legiones alienas tenere; exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere; polliceri se in provinciam iturum, neque ante quem diem iturus sit definire, ut, si peracto consulatu Cæsaris non profectus esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus vide-

3. *omnes in Italia* UF. — 4. *a civ.* Dδ et quattuor Oud. — *tollantur* L. — 6. *sanctiatur* TLV.

X. — 9. *Roscius cum Cæsare* VFU, *hic L.* inter versus recenti m.; *cum L. Cæs.* D corr., δ et alii rec. — 10-11. *enunciat* L, *nuntiat* V. — 11. *re* om. codd., supplevit Gruterus. — 11-12. *mandata permittunt* TL, Scal., Petav. — 16. *dilectum* L.

XI. — 17. *Iniqua conditione post.* Lov. sine *erat.* — *Ariminio* U pr. Post *Cæsar* in T vacuum spatium sex litt. — 21-22. *si peracto cons.* (*cos.* F) *Cæsaris cons. præfectus esset* TLFV, Cuj., Petav., qui duo *prof.*; denique qui *cons. non præf.* UH;

retur; tempus vero colloquio non dare neque accessurum polliceri magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arretium mittit; ipse Arimini cum duabus | legionibus | subsistit, ibique delectum habere instituit; Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

XII. Interea certior factus Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe reducit et profugit. Milites in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio summa omnium voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar cohortes legionis XIII ex præsidiis deducit Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat delectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non (*profectus* D pr.) *esset* D in ras., δ et alii Oudendorpii, qui ita ediderit, hæc modo annotans : « *Cæsar* est in Voss. pro *Pompeius* in Petav., L, Cuj., Voss. *cons.* deest in Lov., *non* in Cuj., Petav., Lov. » Glandorpius *proconsulatu*. Em. Hoffmannus *peracto postulatu Cæsar prof.*, Hellerus *protracto consulatu Cæsaris non prof.*; coll. Cic. ad Attic. VII, 9. Sed stare potest hyperbole *peracto consulatu*, de quo apte ut de re certa loquitur. — 3. *Arrentium* F. *Aret.* VD; *cohortibus diarretium* L, litteris *dia* in ras. — 4. *legionibus* delendum esse vidit Davisius. — *consistit* V; *substitit* Lov., δ et alii rec.

XII. — 7. *Tiguium* et mox *Tiguinorum* antiquiores omnes; Lov. *Itiguum*, *Itigunorum* ap. Oud., *Itignium*, *Tignicinorum* ap. Fabric.; alius *Inguinum*, D *Tiginum*. Correxit Steuchus Eugubinus. — 9-10. *tribus legionibus* L. — 10. *Arimino* nostri veteres et « duo » Oud.; *Arimini* D et rec. — 11. *municipum* Petav., sed de Cujac. et Scal. dubites. — *voluntatis* antiquiores consensu; *voluntate* D δ et alii rec. — 13. *Tiguum* UF, *Tigium* TLV, *Tiguinum* Cuj., *Tiginum* D, *Igium* Lov. — 15. *leg. III* H. — *deduci* UH et a pr. m. F. — *Auximiumque* L et mox iterum. — 16. *Attius* UF, *Actius* vel *Accius* in ceteris, sed cap. seq. plures, etiam T. *Attius*.

XIII. Adventu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent sui judicii rem non esse: « neque se neque reliquos municipes pati posse C. Cæsarem imperatorem, bene de republica meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. » Quorum oratione permotus Varus præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites consistere coegerunt. Commisso prœlio deseritur a suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Cæsarem perveniunt, atque una cum iis deprensus L. Pupius, primi pili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

XIV. Quibus rebus Romam nuntiatis tantus repente terror invasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset ad pecuniam Pompeio ex senatusconsulto proferendam, protinus aperto sanctiore ærario ex Urbe profugeret. Cæsar enim adventare jam jamque et adesse ejus equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus collega et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex Urbe profectus iter ad legiones habebat, quas a Cæsare acceptas in Apulia hiber-

XIII. — 1-2. *Auximii adtimbarum* L. mediis *ad* inserente correctore; *Axium* V. — 2. *Barum* T; *Varrum* D, sed mox recte. — 6. *Varrus* L. et in seqq. — 11. *his* LH. — *deprehensus* VHDδ. — *Sl.* (indicato in *l* compendio) *Pupius* antiquiores consensu, etiam D, V sequente spatio vacuo, ut fere solet post compendia; *pugnis primi* H. — 12. *Gnei* VD, et alibi. — 13. *ante addux.* V. — 14. *Auximabus* TUFV, *Auximabiis* L.

XIV. — 16. *Romae* V. — 18. *ad pecuniamque Pompeii* UF. — 19. *profugit* D. — 20. *et* om. VD. — 20-21. *nuntiabatur* F. — 21-22. *consequuti* F, quo modo is constanter.

norum causa disposuerat. Delectus circa Urbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant et colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, ad forum productos Lentulus spe libertatis confirmat atque his equos attribuit et se sequi jussit; quos postea monitus ab suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familias conventus Campaniæ custodiæ causa distribuit.

XV. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt quæque imperaverit se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui Cæsaris adventu cognito profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum con-

1. *contra Urbem* antiquiores omnes, etiam Lov.; *intra* Dδ et alii rec.; *circa* Nipperdeius, jam olim facta emendatione, ut apparet ex sequente var. H. — *intermittitur* D. — 2. *nihil circa urbem Cap.* H. — 2-3. *primum esse* TLUFD, Cuj. et «quinque» Oud., quod ex V non enotatum. — 4. *Capua* U solus. — 5. *deductos* TL, Petav. — 6. *Lentulus libertatis* TFVH, Cuj., Petav., Lov., sed U *libertati*, ut D et alii: *in libertatem* L. Rem addito *spe* restituit Nipperdeius. — 8. *familiares conventus* codd.: *familias* Rubenius.

XV. — 10. *Maximo Cæsar progressu* antiquiores omnes, etiam D, cujus corrector *Auximo Cæsar progressus*, item δ et haud dubie alii rec. — *Picenatium* V pr. — 17-18. *Pisther* L. — 19. *adducere* TLVD, Petav., «tres» Oud. — 21. *Bibullium* plerique codd., hic et mox; *Bubillium* hic UFH; *Iubulium* D corr. et δ.

firmandorum hominum causa. A quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus quas potest contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. Cum his ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit, Cæsaremque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis et Pelignis, finitimis ab regionibus coegerat.

XVI. Recepto Firmo expulsoque Lentulo Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus Corfinium contendit. Eo cum venisset, cohortes V præmissæ a Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus transductis ad oppidum constitit juxtaque murum castra posuit.

4. *fugiente* nostri præter D. — 5. *Ucillum* antiquiores consensu; *Ulcillem* corrector D. δ et alii rec.: *Ualum* Voss.: *Lucilium* Glandorpius. — *Hyrrum* U et sim. T; *Hyrruncum* F; *Hircum* L. — *cum* delevit corrector D. — 7. *Achenob.* TFUV: *Ahen.*, *Aen.*, *Hen.*, *En.* alii; *Ahenobardum* LH. — *Cohortinium* TLUV; *Cohorthinium* F; *Cohorfin.* Petav. sec. Oud., *Corfin.* ap. Fabr., ut postea omnes. — 7-8. *Cæsarem quoque* L. — 9. *Albam* Gœlerus.

XVI. — 11. *Firmo* codd. præter Ursini quendam, unde *oppido* affertur, quod F a sec. m. in marg. habet. Editur *Asculo*, quod præcedentia postulant. At illud significare videtur Lentulum concessisse Firmum, quod nomen tuentur hæc Ciceronis ad Pompeium (Att. VIII, 12 B): *Nam illa causa, quam mihi Vibullius scribit, levis est: te propterea moratum esse, quod audieris Cæsarem Firmo progressum in castrum Truentinum venisse.* Em. Hoffmannus conjecit *recepto Firmo ex itinere pulsoque L.* — 12. *jubet* post *discesserant* in L. — 13. *commoratus* L. — 14-15. *ex oppido* om. Lov. — 18. *recipiunt* L. — *traductis* L.

XVII. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum litteris mittit, qui petant atque orent ut sibi subveniat : « Cæsarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. » Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit, certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera et pro rata parte centurionibus evocatisque.

XVIII. Interim Cæsari nuntiatur Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII millium intervallo abest, cupere ea facere quæ vellet, sed a Q. Lucretio senatore et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis XIII cohortibus V. Sulmonenses, simul atque signa nostra viderunt, portas aperuerunt, universique, et oppidani et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se dejecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio, eodem die quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit Attiumque incolumem dimisit. Cæsar primis diebus castra magnis operi-

XVII. — 1. *Domitianus* V. — *Appul.* F, sed postea aliter. — 5. *cohortes* L. — 7. *missurum* L. — 8. *disposuit* L. — 10. *XL in* codd.; *quaterna* Glareanus.

XVIII. — 14. *seque a Lucr.* L. — *Lucterio* D in litura, et infra *Lucterius ;* δ et alii rec. *Luctetius*, *Luctarius*. — *Attio* TUFV; *Actio* fere ceteri, *Accio* Petav. Item mox et c. 31. — 16. *leg. VIII* TL; *legione VIII* UF, Petav.; *legionibus VIII* VDδ et recentium plures; *XIII* emendatio Vossii. — 18. *et mil. et opp.* L — 21. *eodem in die* V. — 22. *Attium* V. — 23. *Cæsar a tribus primis* F, ubi *a* (tenui lineola deletum) interpolationem prodere ad B. G. observatum; in H ante *primis* spatium

bus munire et ex finitimis municipiis frumentum comportare reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus XXII equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit : his castris Curionem præfecit. Reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi a Pompeio revertuntur.

XIX. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in consilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio venturum, hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque usui ad defendendum oppidum sint parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur consiliumque fugæ capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi causa secreto præter consuetudinem colloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret, res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat : « sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse : proinde, si qua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis veniret. » Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

vacuum; marg. U m. sec. *tribus*, ad *primis* relatum; *tribus primis* Aldina. — 2. *Eodem* T a pr. — *VII* H. — 6. *circummunire* Petav. sec. Fabr., Bong. 3 — 8. *ad Pompeium* F pr., UVD et recentiores Oudendorpii; « *a Pompeio* Cuj., sed deletum. » Fabr.

XIX. — 9. *simulans* corrector D, δ et alii rec. — *concilio* ex nostris L solus, ap. Oud. « plerique. » — 12. *arcane* D corr., δ. — *suis fam.* V; *suis* om. Cuj., Pet. — 13. *instituit* F. Reg. Lond. — *voltus* U, *voluntas* F a correctore. — 16. *secreto* L in marg. a sec.

XX. Divulgato Domitii consilio, milites qui erant Corfinii prima vesperi secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis colloquuntur : « obsideri se a Cæsare, opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere : debere se suæ salutis rationem habere. » Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant, tantaque inter eos dissensio exsistit, ut manum conserere atque armis dimicare conentur: post paulo tamen, internuntiis ultro citroque missis, quæ ignorabant de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt et custodiunt, legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt : « sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere et L. Domitium vivum ejus potestati tradere. »

XXI. Quibus rebus cognitis Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur quam primum oppido potiri cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi confirmatione aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent, tamen veritus ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos qui venerant collaudat atque in oppidum dimittit, portas murosque adservari jubet. Ipse in iis operibus,

XX. — 2. *primo* V. — *ita* L inter versus: *ita vel per se vel* (hoc inter versus) V. — 3-4. *tribunum* TLUFV. Lov., Petav. — 4. *collocuntur* L. — 9-10. *extitit* LD. — 10. *atque cornis* F pr. — *conarentur* D corr., δ. — 16. *in ejus potestatem* UFD et recentiores Oud.

XXI. — 21. *intercidereut* L. — 24. *portasque et muros* L. — *in his* ex uno H affertur; *his* reliqui, sine præp.; *iis* Bong. 3.

quæ facere instituerat, milites disponit non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se atque omnem munitionem expleant; tribunos militum et præfectos circummittit atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summæ rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperent.

XXII. Quarta vigilia circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur : « velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. » Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute sua *agit*, orat atque obsecrat ut sibi parcat, veteremque amicitiam commemorat, Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ erant maxima : « quod per eum in collegium pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat, quod in petitione consulatus erat sublevatus. » Cujus orationem Cæsar interpellat : « se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se

3. *vigiliis* et *que* om. F. — *se æque* UFV, *se eæque* Lov. — *omnem* om. F. — 4. *trib. . . . . præfect.* TUF et alii compendio, unde singularis in H, Petav. — *atque pr.* L. — 6. *observent* UF et duo rec. ap. Oud. — *Neque eo* codd. : *vero* Faernus « e vet. libro. » — 8. *summa* codd. : *summæ* Lipsius. — *ut nullus in* marg. D, δ et alii rec. — 10-11. *acciderit* T a pr., D.

XXII. — 12. *circiter vig.* L. — 14. *potestatis* T a pr. : *pot. fiat* L. — 16. *conspectu* TL, Scal., Lov. — *Cum eum* V. — *sua* (*sui* D) *orat* codd. ; *agit* aptissime supplevit Thom. Bentleius. — 20. *ex præfectura* L, Lov., et compendio T. — 21. *sublimatus* L. — 22. *extra provinciam* D.

a contumeliis inimicorum defenderet, ut tribunos plebis in ea re ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret, ut se et populum Romanum factione paucorum oppressum in libertatem vindicaret. » Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit : « quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio; adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. » Facta potestate discedit.

XXIII. Cæsar, ubi luxit, omnes senatores senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci jubet. Erant quinque ordinis *senatorii*, L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Cæcilius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii aliique complures adolescentes et magnus numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. HS LX, quod advexerat Domitius atque in publico de-

1. *in cont.* U, ead. m. correctum. — 3. *pactione* FU, non H. — 3-4. *libertati vind.* D pr. et tres rec.

XXIII. — 9. *illuxit* D. δ et alii rec. — *senatorum* L. — 11. *Erant L* vel *quinquaginta ordines* codd.; quod correxit Davisius; et sequuntur nomina quinque. Em. Hoffmannus malebat : *Erant quinquaginta* (scil. universi) : *ordinis senatorii L. Dom.* —*P.* om. UF.— 12. *Spinther* (vel *Spinter*). *L. Cecilius* (*Celic.* H) *Spinther. Rufus Sextus* (*Sextius* V). *Quint.* codices. Post Scaligerum legebatur *L. Vibullius Rufus*, quem non fuisse senatorii ordinis observavit Mommsen. *Quintus* (non *L.*) *Cæcilius Q. F.* (sine cognomine) inter senatores Cæsari adversantes legitur in senatusconsulto quod refert Cicero Ad fam. VIII, 8. — 13. *quam plures* L, non T. — 17. *sibi aperte* TFHD δ et alii rec. — 19. *h. l. ·l.* T; *h* LX UF; *hoc hc* H; LX V. Scal.; « *HS* LX vel *H* LX Cuj., Lov., Petav., Voss. » Oud. Est *sestertium sexagies.* Pro his L *peculium*, suprascripto ead. m. *vel stipendium :* D in ras., δ et alii rec. *Aurum.* — *adduxerat* L.

posuerat, allatum ad se ab duumviris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior in vita hominum quam in pecunia fuisse videatur, etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet atque eo die castra movet justumque iter conficit, VII omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

XXIV. Pompeius, his rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat atque iis equos attribuit: ex his circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus prætor Tarracina cum tribus: quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Vibius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprensus ex itinere N. Magius Cremona, præfectus fabrum Cn. Pompeii.

1. *ab iis* vel *his viris* codd.; *a bis viris* Cuj. sec. Vossium; *a II viris* Aldus. — 2. *reddidit* L. — 3. *esse publicam* U; *fuisse* L. — 6. *apud C.* L. — 7. *Marracin.* V. *Marrucanor.* D corr. — *Frentranorum* F. *Ferentinorum* D. Lov. (qui *Ferrent.*), δ et alii rec.

XXIV. — 10. *Brundusium* LVD; alterum ex uno Petav. affert Oud. — 11. *dilectis* F. — 12. *atque iis* U, *hiis* TL, *his* FVD et alii. — 13. *Manilius* L corr.: *Mallius* Lov. — *Albam* nostri et «plerique» Oud.; in F lineola super *ā* erasa — 14. *Rutulius* F. — *Tarrachina* TLUF. Petav., Lov.; *Tarracinam* D δ et alii rec. — *quæ* om. nostri præter LD: est a sec. in marg. U et inter versus F. — 15. *Biuius* codd.; nisi quod L *Buuius*: correxit Glandorp. — 15-16. *Currius* F. bis; *Curius prætor* L. — 17. *non mille coh.* LD. — 18. *aliam* TUFV, *alias* D, Voss.; *alie* U a corr., L, δ et non nominati ap. Oud.: *alii* corrector F. — *deprehensus* LF (non UH) D. — 19. *Cn.* vel *Gn. Mag.* codd.; *N.* (*Numerius*) Perizonius, ex Epistolis Cic. — *Cremonæ* TL, Scal., Petav.

Quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis : « quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ipse Brundisium sit venturus, interesse reipublicæ et communis salutis se cum Pompeio colloqui; neque vero idem profici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. »

XXV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit, veteranis III, ac reliquis quas ex novo delectu confecerat atque in itinere compleverat : Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Repperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus viginti; (neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ in potestate haberet atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset;) veritusque ne ille Italiam dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio : qua fauces erant angustissimæ portus, moles atque aggerem ab utraque parte littoris jaciebat, quod his locis erat vadosum mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoquoversus pedum XXX e regione molis collocabat. Has quaternis ancoris

2. *atque ad se* codd.; *ipse* Ciacconius. — *Ebrundesidium* UFH. Etiam D in his *Brundis.* — 3. *ut comm.* TLUFV, Lov.

XXV. — 8. *III at rel.* UFH, Voss.; *III ut* TLV; *III et* Petav.; *III ac* Bong. 3; *IIII at* (*ac* δ) Dδ; *IV cum* Lov. — 10. *Repperit* codd. — 10-11. *Dyrrach.* TUFV et alii, fere constanter. — 13. *obtinendæne causa Brundusii* V. — 14. *Adr.* U (eraso *H*) LV. — 14-15. *reg.* om. L. — 15. *potestate* etiam T. — 16. *remansisset* D corr., δ et alii rec. — 17. *estimaret* F. — 18. *admin.* om. L pr. — 20. *molem* LV — 22. *quoquoversus* codd.; correxit Nipperdeius. — 23. LXXX F, Scal. et Petav., quod, vel certe XXXI, necessarium esse censet

ex IV angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. Has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur; a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

XXVI. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis et omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis reliquisque telis pugnabatur. Atque hæc Cæsar ita administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret; ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res sæpe tentata etsi impetus ejus consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa; mandat ut Libonem de concilianda pace hortetur; inprimis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat; magnopere sese confidere demonstrat, si

Gœlerus, et *triginta* eis quæ dicentur vix sufficiunt; *pedum* in plerisque compendio *p.*, omittunt FH. — 1. *distinabat* vetustiores consensu, etiam D; *destinabat* δ. — 3. *contegebat* D corr., δ. — *ne* om. TUFV, D pr., Scal.; *ut aditus* L, D corr., δ; *ne aditus et reditus* Dorv., Lov. — 7. *defenderent* V.

XXVI. — 10. *denis tab.* L. — *ex omni* L. — 11. *appellabat* THD. — 12. *prærump.* L. — 16. *reverti* L. — 17. *temptata* codd., ut solent. — 18. *Corbium Caninium* tres recentissimi. — 19. *Rebilium* LVD. — *legat.* UH et F a pr. — *necessarium* nostri omnes et «quinque» Oud. — 20. *mandat* F a sec. inter versus.

ejus rei sit potestas facta, fore ut æquis conditionibus ab armis discedatur; cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore atque agente ab armis sit discessum. Libo a colloquio Caninii digressus ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renuntiat, quod consules absint, sine illis non posse agi de compositione. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicat et de bello agendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX, naves a consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit, et quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terraque inæquat: aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis præacutis præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet, expeditos autem ex evocatis, sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, cum omnes milites naves conscendissent, atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

4. *ad conloquio.* T a pr.

XXVII. — 13. *de Ital.* V, et in H *de* erasum ante *ab.* — *instituerat* F. — 16. *ac fossas* nostri consensu (*ac transversas foss.* L). Petav. et recentes, quorum duo *inædificatas foss.* — 20. *His peractis* H, pro varia lect. — 24. *his* codd., *hiis* L.

XXVIII. Brundisini, Pompeianorum militum injuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus favebant. Itaque cognita Pompeii profectione, concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita Cæsar scalas parari militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt, sed moniti a Brundisinis, ut vallum cæcum fossasque caveant, subsistunt, et longo itinere ab his circumducti ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque reprehendunt, reprehensas excipiunt.

XXIX. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, priusquam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret, tamen ejus rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod omnibus coactis navibus Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur ut ex longinquioribus regionibus Galliæ Picenique et a freto naves essent exspectandæ. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum erat altera

XXVIII. — 2. *Cæsaris partibus* L. — 4. *ignibus signif.* Carrar. et tres alii rec. — 5-6. *neque rei... dimittant* D, Lov., δ et alii rec. — 8. *noctisque* TUFV, Petav. et nonnulli rec. — 10. *vallem cecum fossisque* TL. — 13. *deprehendunt, depreh.* Dδ et alii rec.

XXIX. — 15. *ad* om. L. — 15-16. *probat* V. — 17. *illic* T corr., L, qui *se illic*, omisso *sese*, pro quo *esse* TV, om. Lov. — 20. *longinquis* L. — 21. *adessent* L, *ad* expungens. — 22. *impeditum atque longum.* L. — 23. *erat alter* (compendio scriptum) TL.

maximis beneficiis Pompeii devincta, auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari se absente nolebat.

XXX. Itaque in præsentia Pompeii sequendi rationem omittit, in Hispaniam proficisci constituit; duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem pro prætore cum legionibus II: eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato; Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte Cottam ex oppido ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligebat, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. Hæc magno studio agebat. In Lucanis Bruttiisque per legatos suos civium Romanorum delectus habebat, equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione sese projectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimis non necessarium bellum suscepisset, et ab se reliquisque in senatu interrogatus omnia sibi esse ad bellum apta ac

XXX. — 5. *inquirant* V. — 6. *curent* F. — *legione* I UF. — 7. *prop. R.* TL, *pro PR.* UF, Palat.; *pro prætore* Petav.; *pro populo Romano* V, *prætorem cum legatis* Lov. — *legionibus* vel *leg̃.* III vel *tribus* codd.; II verum esse ostendit Em. Hoffmann., et tertium ductum ex casus notatione *b'*, non raro addita, ortum videri. — 10. *Catto* L, et infra. — *Caralatani* V. *Callaritani* D corr. — 13. *intelligit* Lov., δ et alii rec. — 15. *Hoc* L. — 16. *Brutusq.* TL, *Brutiisq.* UV. *Bruc.* F. — 18. *Siciliæ* L inter versus. — 20. *Gneo* D. — 20-21. *imperatissimis* nostri (compendio præpositionis *per*, ut aliquoties in *parte*) præter L, qui *impar.*; F *imperitissimus* a correctore, *imparatissimus* Petav. — 21. *bell. intulisset* D, Voss.

parata confirmavisset. Hæc in concione questus ex provincia fugit.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, cum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum: qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam occupaverat, delectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto senatu, injurias inimicorum commemorat. Docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, -sed exspectato legitimo tempore consulatus eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret. Latum ab x tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente.

2. *profugit* D et duo rec.

XXXI. — 3. *vacuas provincias* D corr., δ, Lov et alii rec.; quam vocem L post *imperiis* habet, omittens *Sardin.*, a corr. additum. — 5. *cum imp.* om L. qui *Actuamvarum.* — 8. *effecerat* om. V. — 9. *notitiam et usum* L. — 10. *et præt.* nostri præter D corr. et δ. — 12. *valit.* codd. — 13. *terra* nostri præter Dδ. Deinde *ponitur* T pr., ead. m. correctus.

XXXII. — 15. *a* om. V. — 17. *Et acto* TL, Scal. — 20-21. *ab octribus plebis* TL: *x trib; pplis* V. — 21-22. *Catonem... repugnantem... extrahentem* nostri omnes et recentes Oudendorpii.

ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? » Patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent quam imperium exercitusque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis: conditiones a se latas, expetita colloquia et denegata commemorat. Pro quibus rebus hortatur ac postulat ut rempublicam suscipiant atque una secum administrent. « Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere; neque se reformidare, quod in senatu Pompeius paulo ante dixisset, ad quos legati mitterentur, his auctoritatem attribui timoremque eorum qui mitterent significari. Tenuis atque infirmi hæc animi videri. Se vero, ut operibus anteire studuerit, sic justitia et æquitate velle superare. »

XXXIII. Probat rem senatus de mittendis legatis; sed qui mitterentur non reperiebantur, maximeque timoris causa pro

2. *cur fieri* LD (non δ) et tres rec. — *pass' et si* T; *passus esset, et si* UF; *sin prob.* Petav., duo rec. — *cursu uti* TUF pr.; *cur suo* D corr., δ et duo rec., præterea *populum* corrector D. — 4. *ultra* TLUV, *ultro* F. — 5. *et hon.* LV. — 6. *quid quod ab alterorum* (*altero non* UF) *postul.* TLUF, in quo *d* eraso, *qui* correctum. — 7. *vellent* V. — 8. *legibus* codd.; *legionibus* Aldus. — *judicat* var. in marg. D. — 10. *et exp.* D corr; *expedita* LV; *impedita* Lov. — 11-12. *rem susc.* V. — 13. *illi se oneri non defuturum* D et aliquot rec. — 17. *attribuit* TLUFV. — *significare* iidem. — 18. *Si vero* iidem. — *opibus anteiri* iidem. Hæc omnia ut edita sunt leguntur in D (nisi quod *anteiri*), Cujac. et Petav. — 19. *atque æqit.* L.

XXXIII. — 21. *repper.* TUF. — *magximeque* F.

se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab Urbe in senatu dixerat eodem se habiturum loco qui Romæ remansissent et qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus, tribunus plebis, ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediat. Cujus cognito consilio Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus amittat, infectis iis quæ agere destinaverat, ab Urbe proficiscitur atque in Ulteriorem Galliam pervenit.

XXXIV. Quo cum venisset, cognoscit missum a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat; profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis septem, quas Igili et in Cosano a privatis coactas servis, libertis, colonis suis compleverat; præmissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes, quos ab Urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant; Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide

4. *excusati omnibusque* TV; *omnibusque* solum L. — 8. *mittat* TLUF, Pet., Lov.; *omittat* Dδ et non nominati ap. Oud.; *amittat* Nipperdeius. — 8. *is* T; *hiis* LF; *his* UVD. — 9. *et in* L.

XXXIV. — 11. *pervenisset* L. — *missum in Hispaniam* editur post Aldum, quorum in notis codd. vestigium nullum. — 12. *Vibellium* vel *Iubellium* codd., illud distincte in antiquioribus, qui aliter c. 38. — *Corfinii* cod. quidam Ursini. — 13. *dimiserat præfectum; item* TF et fort. U; altera distinctione item *præfectum* LDδ et «plerique» Oud.; ex V non enotatum. — *occupandum* D et non nominati Oud. — 14. *Sigili* (*Sigilli* L, *Sigilii* Lov.) *et in Casono* codd. antiquiores, *Casano* L. Petav.; *Cosano* cod. quidam Ursini; *quas Sicilia et Sardinia* D (ultimum in ras.), δ; *Siciliæ et Sardiniæ* Leid. 2, Bong. 3. — 20. *clauserunt* D. — *Albiccos* TUV; *Albiceos* D. — *homines* om. F.

antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas, classem reficiebant.

XXXV. Evocat ad se Cæsar Massilia xv primos. Cum his agit, « ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur : debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. » Reliqua quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur commemorat. Cujus orationem legati domum referunt atque ex auctoritate hæc Cæsari renuntiant : « intelligere se divisum esse populum Romanum in partes duas; neque sui judicii neque suarum esse virium discernere utra pars justiorem habeat causam. Principes vero esse earum partium Cn. Pompeium et C. Cæsarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit, alter bello victos Sallyas attribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, et neutrum eorum contra alterum juvare aut urbe aut portibus recipere. »

2. *atque in omn.* TLUV; *atque ex omn.* D (in quo *ex* erasum) δ et non nominati ap. Oud.; *atque omn.* F. — 3. *evexerant* T. ead. m. correctum. — 4. *clausem* (pro *class.*) TU; *clausu*, ut videtur. F pr., *classem* corrector; *clausim* Lov.; *claustris* L; *et classem* D a sec., δ.

XXXV. — 5. *Massiliam* TLUF; *Massilia* VDδ et alii rec.; *Massiliæ* Lov. — *Cum quis* V; *is* T, *iis* U, *hiis* L. — 6. *ne bellum ab* L pr., *initium belli* corrector; *iniciendi* V. — 9. *pertinere* om. F. — 11. *esse pop.* inter versus in F. *esse* in L. — *Romanum* abest a nostris omnibus et « sex » Oud., in quibus Petav. — 12. *partes duas* UFVδ et non nominati ap. Fabr., ceteri *duas partes*. — 12-13. *discere* V; *decernere* Gronovius. — 14. *illarum* L. sine *esse*. — 15. *Volgarum* codd., *Vulg.* U. — 15-16. *Ilvorum* codd. plurimi, *Hil.* L, *Ilviorum* T, *Illiorum* V; *Helviorum* Lipsius. — 16. *is* T; ceteri fere *his*. — *victas Gallias* codd. plerique, quod correxit Glandorpius; *victas Galliæ* TV, *Gallic* L. — 17. *auserit* UH. — 19. *iubare* T. — *an portibus* F: *an porticus* T; *aut portu* L; *portubus* unus D.

XXXVI. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit atque, ab iis receptus, urbi præficitur: summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquoversus dimittunt; onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt, parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est in publicum conferunt; reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar legiones tres Massiliam adducit: turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, a qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præficit, C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit.

XXXVII. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterque saltus Pyrenæos occupari jubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVI. — 1. *inter eos dum* L. — 2. *iis* U, ceteri nostri *his*, ut Lov. — 3. *bella administranda* T pr. — *Ejus quoque classem imperio versus* L; *classem imperio* (sed ordine signis correcto) *quoquoversus* T, ut ceteri. — 4. *ubi poss.* TL. — 6. *instructas* L a pr. — 8-9. *urbis accidant* TLUFV; *si accidat* D (sed *si* inter versus) δ. — 9. *referuntur. Quibus imperiis* L — 12. *armatisque diebus* et *a* om. UF. *Quibus armatis effectisque* xxx^ma *die* L. — 13. *D.* om. H. Margo D: «al. *demum.*» — *præfecit* D corr., δ et alii rec. — 14. *reliquit* LD, Cujac., et recentes.

XXXVII. — 17. *hiemandi causa*, vid. F. Hofmann, p. 74. — 18. *saltus*, «l. *montes*» F inter versus a sec. — *Pyreneos* LD. — 19. *leg.* om. F. — 21. *dejecit ex saltu* F

XXXVIII. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, legati Pompeii, quorum unus Hispaniam Citeriorem* tribus legionibus, alter Ulteriorem* a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones, cum omnibus copiis, ad Afranium proficiscatur, Varro cum iis quas habebat legionibus omnem Ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniæ a Petreio, Celtiberiæ, Cantabris, barbarisque omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit, constituuntque communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere.

XXXIX. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duæ, præterea scutatæ [citerioris provinciæ] et cetratæ [ulterioris Hispaniæ] cohortes circiter LXXX equitumque [utriusque provinciæ] circiter V millia. Cæsar legiones in

XXXVIII. — 1. *Iubuli* TUF, *Iubuli* L (qui sine L.). *Vibuli* V, *Iubilii* D. alii «*Bibuli*, *Vibellii* (sic Petav.), *Vibili*.» Oud. — 2. *Hispania* TUFV, Scal. — 3. *unius* V. — *in Hisp.* Petav., qui om. *citer.* Hiatum orationis explevit Nipperdeius. — 5. *ab* om. L, Scal. — *Bettonum* UF. *Betonum* TLV, sed iidem mox *Vettones*, LV *Vectones*, eademque in ceteris varietas ap. Oud. *Beretonum* D. *Bettolonum* δ, sed postea *Vettones*. Petav. constanter *Betones*. — 5. *Dusitan.* F. — 8. *hiis* L, *his* ceteri nostri. — 10. *totius* vel *tocius* codd.; *toti* Stephanus. — 13. *ad erarium* vel *ærarium* TLV. — 14. *adigerdam* T et margo F; *adgertam* U pr., sec. *ad Ilertam*, tert. *ad Ilerdam*. F *adiertam*. L *adierdam*. V *Ylerdam* sec. manu illatum. *Illerd.* D. Sed in sequentibus non aberrant a recta forma nominis.

XXXIX. — 17-19. Verba *citerioris provinciæ*, mox *ulterioris Hisp.* et *utriusque provinciæ* insititia esse disputavit Nipperdeius, p. 138; cujus uncos retinui, etsi rem nondum pro certa et explorata habens. — 18. *equitatumque* UV.

Hispaniam præmiserat VI, auxilia peditum V millia, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo quoque evocato, huc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt, *adjecerat. **** audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit et largitione militum voluntates redemit.

XL. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nuntiisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, distantes inter se millia passuum IV. His pontibus pabulatum mittebat, quod ea quæ citra flumen fuerant superioribus diebus consumpserat.

1. *præmiserat* (*prætermiserat* F) *ad VI* (vel *sex*) *milia auxilia* codd., sed U sine *milia*. Erant legiones *VI*. Em. Hoffmannus conjecit *VI. Ad illa auxilia*. — *peditum nulla* nostri omnes, et octo ap. Oud., quorum nonnulli, ut videtur, *milia nulla*. Nipperdeius *peditum V milia*, coll. Cic. Ad Att. IX, 13. — 2. *quæ omnibus* unus Cujac., reliqui om. *que*. — 3. *quam* (*quamquam* TV) *ipse pacaverat* (*paccar*. F) antiquiores consensu, nempe Galliam excepta Provincia, quo servato Hellerus *effecerat* inseruit post *evocato*. Quod editur *quem ipse paraverat* D et recentiores Oud.; *petiverat* δ et cod. Brant. — 4. *nobilissimo et fortissimo* recentiores Oudendorpii et fort. Cujac.: *fort. et* (hæc in marg.) *nob.* D: *nob. quoque et fort.* δ. — *huic* nostri omnes præter L, qui *hinc* cum rec : *huic* etiam Scal. et Lov.; *huc* codex Ach. Statii. — *optimo* V. — 5. *montanis* D, Voss. — *in* ante *Gall.* expunctum in L. — 6. *addiderat* sive *adjecerat* suppleverunt critici, a quo vocabulo librarius, ut fit, ad simile *audierat* properatione delatus est. Helleri conjectura est : *adjecerat* [*quattuor millia : quos omnes aut præmittendos aut secum ducendos statuit, quod*] *audierat*... Verum recte observasse videntur critici cum perditis vocibus excidisse nomen ducis Pompeiani, velut *Afranius*; eorum enim quæ sequuntur de Cæsare, narrante ipso, probabile esse nihil. Conf. c. 60. — *Mauret.* F constanter. — 8. *tribus militum centurionibus* V, Lov.

XL. — 13. *effecit* L. — *distantes a se* L, Pet. — 14. *passus* V fere constanter pro genit. — *Is pont.* T. — 15. *diebus* om. TUFV.

Hoc idem fere atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus prœliis contendebant. Huc cum quotidiana consuetudine egressæ pabulatoribus præsidio [propiore *ponte*] legiones Fabianæ duæ flumen transissent, impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquæ magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus quæ flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem trajecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nuntiato L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus locum capit superiorem diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa legionum duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur. Quarum adventu prœlium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

2. *inter se* om. V. — 3. *Cum cottid.* L. *Cum* in ras. posito, sine *huc*. — *congressæ* codd.; *egressæ* Jurinio auctore Nipperdeius; *congressis* F. Hofmannus; aptius esset *egressis*. — 4. *proprio* codd. præter T. qui *proprio relegiones*, syllaba *re* punctis subnotata; unde *propiore ponte* scripsit Nipperdeius. Ego uncis hæc inclusi, qui *propiores* olim exaratum et hoc interpolatoris esse censeam, qui has legiones ab alteris duabus distinguere vellet, de quibus mox narratur, paullo longius, ut putabat, a fluminis ripa tendentibus. — 5-6. *subito iumentorum* codd.; *iument.* H; unus Norvicensis *vi ventorum*, jam in primis edd. reductum ex ipso Cæsare, qui c. 41. *pons tempestate interruptus*. — 6. *interratus* U. — 8. *et crat.* Petav., δ et multi rec. — *suos* F. — 10. *III eq.* TL. — *duabus* T pr., U pr. — 14. *inpari* TUF. — 15. *legiones* V. ead. m. *i* superposito: *legionem* T: *legionumque* Pet. — 15-16. *ab equitatibus* L, *ab equitatu* V. — 18. *id* om. L.

XLI. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat refectus : hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio sex cohortes reliquit atque omnia impedimenta, et postero die omnibus copiis triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii constitit, et ibi paulisper sub armis moratus facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit et in medio colle sub castris constituit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare quominus prœlio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CCCC, castra facere constituit, et ne in opere faciundo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat : post hos opus in occulto a III acie fiebat. Sic omne prius est perfectum quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit.

XLII. Postero die omnem exercitum intra fossam continet

XLI. — 1. *ibi* codd. præter D, fort. etiam V. — 3. *præruptus* V. — *nocte* TL, Scal. — 4. *ex cohortis* TUFV, Petav.; *x cohortis* L; *cohortes* D, qui in marg. : «al. *ex cohortibus*,» et sic Lov., δ et alii rec. — 5. *reliquit* TLV et «duo» Oud.; ceteri *relinquit*. — *cum omnibus* L. — 10. *per* om. nostri omnes et Oudendorpii præter duos, ut videtur. — 12. *faciendo* unus δ. — 13-14. *muniri* (*munire* V) *metuit* TLV. — 15. *castra* (*castri* T pr.; *castrorum* corr. D) *contra* codd.; *castra* ejecit Aldus «quod verbo *muniri* in marg. adjectum huc aberraverit.» Forchhamm. — *pedes* F. — 17. *hoc opus* nostri, Cuj., Pet. et alii ap. Oud., qui nihil de Scal. «*Hos* videtur initio fuisse in Bong. 3.» Fabric. — *VIII* (sine *a*) *acie* TL; *acies tertia faciebat* D corr., δ, Bong. 3 a sec. — *omne opus prius* V. — 19. *deducit* D corr. et δ.

et, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet; reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa atque operis impediendi copias suas ad infimas montis radices producunt, et prœlio lacessunt; neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum trium et munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar vallo castra communit; reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se traduci jubet.

XLIII. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum ccc, atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo editior; quem si occupavisset Cæsar et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans legiones III ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare jubet. Qua re cognita, celeriter quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes breviore itinere ad eundem occupan-

XLII. — 1. *præsentiam* UFL. Scal. — 5. *terendi* T. — 6. *suas cop.* L. — 7-8. *intermisit* T. Scal., Petav., sed T transverso ductu imposito litteram *ʃ* in *τ* vertere voluisse videtur. — 10-11. *commonuit* F. — 11. *quas* om. V. a sec. habet L.

XLIII. — 13. *in oppido Ilerda et proximo colle* codd.: *inter oppidum Iherdam et proximum collem*, primum a Vascosano editum, ex aliquo codice Ursini affertur. — 14. *Franius* TUF. — *planicia* TUF. — 15. *passuum* om. TV, Bong. 3; *pedum* L. — 16. *communicisset* TLF, Lov., Bong. 3. — 17. *contulerat* TUF. — 19. *structa* TUFV, Petav.: *constructa* Lov., δ et alii recent.

dum locum mittuntur. Contenditur prœlio, et quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur atque aliis summissis subsidiis terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIV. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris *barbaro* genere quodam pugnæ assuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, ut multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tum ratio nostros perturbavit insuetos hujus generis pugnæ: circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare neque ab signis discedere neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis, legio quæ in eo cornu constiterat locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

XLV. Cæsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros

1-2. *prius Afranii in tumulum ven.* L. — *pelluntur* L. — 2-3. *summis* TLD a pr. — 3. *præsidiis* D corr., δ et alii rec.

XLIV. — 6. *concurrerent* UF. — 7. *magno opere* UF. — 9. *reliquis* L. — *barbaro* inseruit F. Hofmannus. — 10. *ad sue facti* F. — *quibus* om. F pr. — *in* om. L correctus; a pr. *quisque* omissum erat. — 11. *uti multum* Dδ. *ut militum* L. — 12. *tum* etiam T. — 13. *generis* om. L. — 14. *ordine* UF, *ordinem* H. — 16. *consuerant* Dδ, et fort. V. — *Ita* L. — 18. *locum continuit* nostri omnes, quod ex Scal. et recentibus modo memorat Oud.: *sese continuit* Petav. — *recipit* V.

XLV. — 21. *non eam* F pr., *novam* T. Petav., duo Oud. — *subducit* L pr., *sub dio ducit* corrector.

insequentem supprimit, rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti longius fugientes, in locum iniquum progrediuntur et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, ut neque subsidia ab lateribus submitti neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter cccc. Hac nostris erat receptus, quod eo incitati studio inconsultius processerant: hoc pugnabatur loco et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur. Tamen virtute et patientia nitebantur atque omnia vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut summissis in eundem locum cohortibus defessos reciperet.

XLVI. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinque, nostrique gravius a multitudine premerentur, con-

2. *novæ* TVδ, Petav., duo Oud. — 4. *insecuti legiones fug.* D, Carr., Voss.: *insecuntur fugientes et in* δ, et sine *fugientes* Lov. — 5. *monte* TLUFV, Scal., Petav., Lov. — 6. *Ilerdam* TV. — 7. *ex loco superiore terga* codex non nominatus ap. Fabric., novo exemplo aberrans ad eadem verba quæ versus finem cap. XLVII demum leguntur. — 8. *tantam* U a pr. — 11. *editus locus* L in ras. paulo latiore, δ et alii rec.; *deditus* D, Voss. — 12. *longitudine* UF. — *cccc circiter* T. — 15. *in eos telum* L. — 17. *Augebantur illis* (*illic* δ) *copiæ* UFDδ et rec. Oud. — 18. *crebro per opp. coh.* L. — 19. *submiss.* T sec., L. — 20. *suis coh.* tres rec.

XLVI. — 21. *Hoc loco cum* δ et alii rec. (nec abest *modo*).

sumptis omnibus telis, gladiis destrictis impetum adversus montem in cohortes faciunt, paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis atque inferioribus locis constiterat, tamen summum in jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat; vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, et præter eum centuriones IV, milites amplius CC.

XLVII. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, cum esse omnium judicio inferiores viderentur, comminus tam diu stetissent et nostrorum impetum sustinuissent et initio locum tumulumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quod iniquo loco atque impari congressi numero quinque horis præ-

1. *destrictis* F pr., corrector *distr.*, ut ceteri antiquiores, etiam D. — 6. *dilectis* TV; *disjectis* U, *diject.* FH. — *constiterit* D corr., δ et alii rec. — *summum* (sine *in*) TLUFV; *summum in* D, duo ap. Oud.; *summa in* Forchhammerus (sed in H *summam* manus casu aberrans, in T liquido *summum*). — 7. *conititur* codd.; *conicitur* V. — *duas legiones* L ante correctionem. — 9. *in* om. L. — 10. *hisque Fulg.* U, F pr. — *hastato* om. V, relicto vacuo spatio. — 12. *vulneratur* TLV, quorum solus V aliter distinguit. — *Afraniis* L, et in seqq. — 13. *C.* (pro *T.*) H a sec.

XLVII. — 16-17. *omnium esse* U. — 18. *sustinuissent quæ* mediis omissis UFH. — 21. *numero quod quinque* UF, Carr., Voss.; *congressi essent quod quinque* (sine *numero*) Dδ et alii rec.

lium sustinuissent, quod montem, gladiis destrictis, ascendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus muniverunt præsidiumque ibi posuerunt.

XLVIII. Accidit etiam repentinum incommodum biduo quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit ac summas ripas fluminis superavit pontesque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio millium xxx, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi commeatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat autem difficillimum, quo neque frumenta in acervis erant neque multum a maturitate aberant; ac

1. *destrictis* TF, Petav.; ceteri fere *distr.* — 4. *muniverunt* TUF (*munuer.* H), «quattuor» Oud. (non L); reliqui *munierunt.* — *præsidium* TLV, D a sec., Petav.; *et præsidium* Lov., δ et alii rec.

XLVIII. — 7. *quooritur* T. *cohoritur* UF. — 8. *majoris* TUF. — 9. *nivis* LD, sed δ *nives*, alii rec. *nix.* — *proluitur* Scal.; *pluit* L; *profluit* V. — 10. *ambos* F a sec., VD. — 13. *Sicorim* F. *Sicorum* UDδ et alii rec. — *mille* V. — 14. *transferri* L. — *his angustias* F. — 16. *supportarent quod hi* vel *ii* TLV. — 17-18. *comitatus* codd.; *commeatus* Beroaldus. — 19. *autem erat* UFL et nonnulli Oud.; vulgo *anni* additur ex «codice Ursini» (non U). — 20. *in hibernis* codd. (*hyb.* T), quod ab re alienum est; *ex hibernis erant novaque multum* Em. Hoffmannus; *in acervis* F. Hofmann. collato Columella II, 21: *Messis facienda est, ut potius in area et in acervo quam in agro grandescant frumenta.* Ut quæ tum in agris erant frumenta nec cibo bona essent nec pabulo.

civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat, reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant. Qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturæ Lusitani peritique earum regionum cetrati Citerioris Hispaniæ consectabantur: quibus erat proclive tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

XLIX. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur; magna copia pabuli suppetebat. Harum omnium rerum facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat et loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat.

L. Hæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile cum ipsius fluminis natura atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat dif-

1. *a civitate* TV; *at* (*ac* H a pr.) *civitates* UFD, Voss.; *et civ.* L; *ac* om. Pet.: *civitates citeriores* posci observat Gœlerus. — 2. *reliquis* U; *reliquum* V. — 3-4. *secundum quod* L. — 4. *esse in opere* nostri omnes et « sex » Oud.; in uno L *inopie*. — 7. *centrati* UH; *centrati* D; *centurati* δ et pauci Oud. — 8. *earum* T pr. — 9. *sine utrisque* nostri et « sex » Oud., sed *sine utribus* L.

XLIX. — 13. *Harum omnium facultates* D, *rerum* illato ante *omnium*. — 15. *que* L.

L. — 16. *Hæc* T a pr.; *Hac* D in ras. — 19. *tum ips.* Dδ et alii rec. — 20. *tum* om. TLV, Lov.: *et* δ.

ficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

LI. Nuntiatur Afranio magnos commeatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI cum servis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii et ordinis equestris: erant legationes civitatum; erant legati Cæsaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque ante missis equitibus aggreditur. Celeriter sese tamen Galli equites expediunt prœliumque committunt. Ii, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in proximos montes conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum : nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

LI. — 3. *Nuntiantur* T pr. — *comitatus* codd., falso, ut cap. 48. — 3-4. *habeant* UF, Voss. — 5. *Rupteuis* L. — 9. *judicio* L, supraposito *consilio*. — *usu* antiquiores consensu; in D correctum puncto sub extrema parte litteræ *u* posito; *usi* δ et alii rec. — 12. *Hos* L inter versus. — 14. *et tribus* L. — *de noctu* D corr.: *die noctuque* δ et alii rec. — 16. *equites* om. L. — 16-17. *Id dum* antiquiores omnes, δ et pars recentium, præter L, qui *Hii dum*, idemque D a pr. m. — 19. *se* (non *sese*) post *montes* in L. — 21. *superiora loca* L.

LII. His tamen omnibus annona crevit: quæ fere res non solum inopia præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti deminuerat, atque incommoda in dies augebantur: [et] tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quod minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat; ipse præsentem inopiam quibus poterat subsidiis tutabatur.

LIII. Hæc Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor adfingebat, ut pæne bellum confectum videretur. Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis magni domum concursus ad Afranium magnæque gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alii, ut principes talem nuntium attulisse, alii ne eventum belli exspectasse aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

LII. — 3. *ad* VL codd., T cum *a* super I posito. Quo *denarios* indicari vidit Aldus. — 4-5. *diminuerat* Dδ et ceteri recentes. — 5. *et* recte seclusit F. Hofmannus. — 6. *mutatio. Hac se* L; *Hac* etiam TV. — 8. *omnium* et *superioribus* (ut videtur) F a pr. m. — 9. *haberentur Cæsaris civitatibus* TLV, distinctione post *accesserant* demum posita. — *iis* om. H (in vacuo spatio), δ et alii rec.; *his* D. — 10. *quo* sive *quo minor* codd.; correxit Stephanus. — 12. *subsidium tutabantur* T a pr., *subsidium* etiam L a pr. m. Quod depravati verbi correctionem subministratre potest, *subsidiis mitigabat.*

LIII. — 14-15. *Multarum rumore orat* (*orat̃* L) *fingebant* TL; *multa rumores* (*rumore* V) *fingebant* Scal., V: *multa rumor fingebat* UFDδ nec pauci ap. Oud.; recte Stephanus *adfingebat*, quo ducit scriptura TL. — 15. *bellum pene* H; *plane* D corr. — 17. *magne* D corr., δ et non nominati Oud. — *gratulationis* T pr. — 19. *tale* L. — *ut ex* UFV, Lov.; *vel ex* H a sec.

LIV. Cum in his angustiis res esset, atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ ac prima statumina ex levi materia fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum a castris xxii, militesque his navibus flumen transportat, continentemque ripæ collem improviso occupat. Hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit. Huc legionem postea trajecit, atque ex utraque parte pontem instituit, biduo perficit. Ita commeatus et qui frumenti causa processerant tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die equitum magnam partem flumen trajecit. Qui inopinantes pabulatores et sine ullo dissipatos timore aggressi magnum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt, cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt, alii ut prædæ præsidio sint, alii ut

LIV. — 1. *Dum* D. — 2. *Afranii* δ, Carr.; *Afranii servis mil.* D. Voss. — 4. *Britt.* TVH. — *docuerant* UFD, nimirum post *carinæ* distinguentes. — 5. *ac primũ* vel *primum* codd., quod correxit Nipperdeius. — *stramine* (pro *stat.*) corrector D. δ nec pauci rec. — *ex levi* TVL, de quo errat Oud., ut Scal., Cuj., Petav. quoque *ex* habere videantur, de quibus nihil in nostro exempl. Fabr.; *et levi a mat.* UF: *et levi m.* Dδ. Lov. — *faciebant* T a pr. — 6. *intextum* L. — 7. *mille passibus* V, ut in his solet; *mil. pass.* UF. — 8. *iis* UF. — *flumine* T a pr. — 10. *transiecit* UFVδ. Lov.; *transie .c̃. atque* T; *transire .C. atque* (hoc in marg.) L; *trajecit* D; *trajicit* plures, ut videtur, Oudendorpii. — 11. *ab utr.* L. — *institutum* UFVDδ. — 12. *comitatus* Scal. — *frumentũ* T; *frumentandi* Petav.

LV. — 14. *transjecit* V et « tres » ap. Fabr. — 16. *jam magnum* TLδ, Scal., Petav., Lov.; *quam magnum* UFD et plures Oud.: ex V nihil enotatum. Particulam recte ejecit Nipperdeius, fort. ex dittographia ortam. *aggressi ima magn.* — 17. *cohortibus* T. — *centuriatis* codd., correxit P. Manutius: conf. cap. 48.

venientibus resistant atque eos propellant, unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt, incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt numero XVII, quarum erant XI tectæ. Multa huc minora navigia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur. Magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos præmiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII. Erat multo inferior numero navium Brutus: sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Hi manus ferreas atque harpagones paraverant, magnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum est utrimque fortissime atque acerrime: neque multum Albici

2. *cæteras* F.

LVI. — 5. *usi* om. Petav. — 6. *navis* TF in his locis fere constanter. *naves* U. — 7. *hinc* Dδ et alii rec. — 9. *monstratum* L. — 10. *et pollicitationibus* L. — 12. *eduxerat* D, Voss.: *adduxit* δ et alii rec. — 14. *Hec* U, *Hæc* F, D pr., Lov.

LVII. — 16. *navium numero* L. — 16-17. *delectos* D. — 20. *numero* om. T. ante verbum *instrux.* ponit L. — 23. *Albicei* T.

nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis; atque hi modo digressi a Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant, pastoresque Domitii, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII. Ipsi Massilienses et celeritate navium et scientia gubernatorum confisi nostros eludebant, impetusque eorum non excipiebant et, quoad licebat latiore uti spatio, producta longius acie circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant; cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. *Nostri* cum minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam tarditate et gravitate navium impe-

1. *atque mont.* Petav. — *et exerc.* nostri consensu, Petav., «quattuor» Oud. — 2. *degressi* UFLV, «quattuor» Oud.: *a* omittunt omnes. — 3. *eodem* TLUFV δ et «quattuor» Oud.; *eorum* D et correctores UF; *eorumdem* Scal., Petav., Lov. et nonnulli rec. — 3-4. *pastoresque indomiti* codd.; imo *Domitii*, quod ubi scripseram, suavissimo colloquio Cobetus se quoque conjecisse narravit. — 4. *dñ* L: *dominis* UF; *Domitii* D corr., δ et alii rec.

LVIII. — 7. *deludebant* D a pr. — 7-8. *eorum excipiebant* codd.; *ñ* addidit Kranerus, quod etiam in optimis libris B. G. bis terve excidit. Em. Hoffmannus conjecit *exciebant*; cod. Buslid. ap. Fabr. *exibant*. — 8. *quod* unus Ursini. — *ut spatio* codd. plerique, *ut* om. D δ et nonnulli rec., *aut sp.* Voss. et Ursini unus: *uti* restituit Vossius. — 10. *discurrentes* D. — *deterrere* antiquiores omnes, etiam δ, *deterere* Scal., Petav., nisi indiligenter lectum; *detergere* D, antiquus corrector et margo U. — 12. *artificis* codd., in T eadem m. correctum; *artificum* V. — 12-13. *confug.* om. L pr. — 13. *Nostri* adjecit Aldus, quod ob mirum compendium sæpe *nihil* lectum in B. G. quoque bonis codd. omitti vidimus. — *quo minus* TLVD δ et alii; *qui minus* UF, Petav., Voss. et alii duo rec.; *quo* ex *quom* ortum esse vidit Elberling. — 13-14. *minus peritisque* F pr. — 15. *neque etiam dum* D. — 15-16. *armentorum* UFD pr.; *armatorum* L.

diebantur: factæ enim subito ex humida materia non eumdem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant atque injecta manu ferrea et retenta utraque nave diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant, et magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium cum iis, quæ sunt captæ, intereunt IX.

LIX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur: simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum minus libere, minus audacter vagabantur, alias non longo a castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu custodias stationesque equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento aut procul equitatu viso, ex medio itinere projectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies et præter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata

1. *subito* om. L. — 2. *habuerant* nostri consensu præter L, qui *habuerunt*. Oud. *habebant* ut ex suis præter «quinque.» — *communis* item omnes nostri; *comminus* Oud. sine var. — 4. *nave* om. L. — 5. *atque nostri naves* D; *in host.* om. Voss. — 6. *partim* UF, et in illius margine *Partim navium*, ut memorabile. — 8. *his* codd., *hiis* L.

LIX. — 10. *primum cum Cæsari* D (qui fort. *tum* a pr.) δ et alii rec. — 12. *alii non* D corr., δ et alii rec. — *longe* TLUFV. Pet. — 13. *a* om. L. — 14. *pabulantur* nostri omnes præter D. — *alii* D corr., δ et alii rec. — 15. *ut aliquo* D corr., δ. — 17. *complures* D. Voss. — 17-18. *consuetudines* T a pr. — 18. *constiterant* D.

LX. — 19. *Obscenses* L, «quidam mss.» Oudendorpii. — *Calogurr.* Petav., Bong. 3.

facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Hiberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. Pollicentur atque omnibus undique conquisitis jumentis in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Cæsaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum fossas pedum xxx in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His pæne effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum Cæsar equitatu valebat. Itaque constituunt ipsi locis excedere et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus quæ superiore bello cum Sertorio steterant civitates, victæ nomen atque imperium

1. *Terrac.* UFL. — *Auscitani* Scal. — 2. *Illurguaon.* F, altero *u* super *ao* posito. — 3. *his ab* D; *omnibus his* L. — 4. *conquisitiis* T. — 5. *Lurgar.* nostri præter V, sed modo iidem *Ill.* — 12. *secuntur* LU. hic supra, l. 3, *insequuntur*, ubi TL *insecuntur*.

LXI. — 15. *pedes* F. — *altitudinem* L. — 16. *Sicores* T, *Sicoros* L. — 17. *aditumque in* D corr., δ et duo alii rec. — 19-20. *equitatu Cæsar* L. — 21. *subfrag.* TUF. — *etiam* om. V. — 23. *cum L. Sert.* codd. præter D, qui a pr. m. *cum Sert.*, et L, qui *cum Sestorio*, hoc etiam T a pr. m., V et Pet., *Sert.* D. Prænomen ille habebat Quintus.

absentis Pompeii timebant, quæ in amicitia manserant magnis affectæ beneficiis eum diligebant; Cæsaris autem erat in barbaris nomen obscurius. Hic magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Hibero naves conquirere et Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Hiberum, milliaque passuum a castris aberat xx. Ad eum locum fluminis navibus junctis pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim traducunt, castra muniunt vallo pedum xii.

LXII. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo huc jam reduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire, pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare, et cum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Hibero prope effectus nuntiabatur, et in Sicori vadum reperiebatur.

1. *Pompeii* codd. post *manserant* demum ponunt, quod re poscente in hoc membrum retraxit Davisius. Olim omissum, ut videtur, de margine loco non suo illatum. — *manserunt* F, D pr., Voss. — 3. *Hinc* D et non nominati ap. Oud. — *magna aux.* L. — 5-6. *conquirere Totogesma* TLUFV, Petav.; *Octogessam* vel *Octogesam* δ, Palat., Bong. 3; *et Octogesam* D. — 7. *mil.* (*mille* V) *v* (hoc *v* in L expunctum) *pass.* (*passibus* V, *passuum* TD) *a castris aberat xx* nostri consensu, ut Oud. erraverit ex suis omnibus *aberat a castris* referens. Editum *milliaque pass.* ex nullo suorum affert Oud. Gœlerus *aberat xxx* posci annotat, *xxv* est in cod. Buslid., ap. Fabr. F. Hofmannus conjecit : *oppidum positum ab Hibero millia v passuum, a castris aberat xx*, de qua scriptura per se probabili regionis indagatione decernendum. — 9. *Sicorum* LU, in quo *in superum* m. sec. — *transduc.* omnes nostri. — *castraque* VDδ. — *muniuntur* TUFV.

LXII. — 11. *Cæsar* in L post *cognita*. — 14-15. *exstarent, tum* L; *et* (*ut* e corr. D) *tum* Dδ et alii rec., quorum pars *ut*. — 15. *tarditate* (pro *rapid.*) V. — 16. *non imped.* codd. præter D (qui *ut* in marg. habet), Voss., Leid. 2.

LXIII. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra jungunt. Relinquebatur Cæsari nihil nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Hiberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt, et cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt, et magna multitudine circumfusa morari atque iter impedire incipiunt.

LXIV. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prœlio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnumquam sustinere extremum agmen atque interrumpi, alias inferri signa et universarum cohortium impetu nostros propelli, dein rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci; centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior

LXIII. — 2. *auxiliariis* V. — 3. *Sicoriam* T; *Sicori iam* V; *Sicorum* L. — 4. *traduxerunt* TLFV, D pr., Voss., Petav. — *conjungunt* UFVDδ et non nominati Oud. — 5. *ni uti* V. — 6. *ut caperet* Dδ et alii rec. — *Post enim* nostri consensu; *Pons* sine var. Oud.

LXIV. — 12. *quæ* om. T et ante correctionem L. — 13. *cernebantur* ULDδ et duo alii rec. — 14. *nunquam* LDH, Lov.; *nunc quam* UF. — 15. *atque iter interrumpi* Forchhammerus. — *ferri* TLUFV et «tres» Oud., etiam D, sed ead., ut videtur, manu *in* additum; *interrumpi* (*interrupti* δ) *alas*, *inferri* δ et quattuor rec. — 16. *impetum* TUFVδ, Lov. — *converso* nostri omnes et potiores Oud., D sequente vacuo spatiolo; F (*con*)*verso* habet in ras. totidem litterarum quarum prima fuit *s*; unus L *conversos*. — 17. *circumvallari* V; *conturbari* Leid. 2. — *dolore* HDδ. — 18. *domitti* F, ut *dolore* minime recens esse correctio videatur. — *non necess.* D et tres recentes. *bellumque* alii duo, unde δ *bellum nonque necess.* — *centurionesque* UFLV, D a pr.

fieret, ne labori suo neu periculo parceret: « paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua traductus esset equitatus. » Quorum studio et vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudini fluminis exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una præsidio castris relinquit; reliquas legiones expeditas educit, magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto traducit exercitum. Pauci ex his militibus ablati flumine ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu, copias instruit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studii, ut millium sex ad ter addito [ad vadum] circuitu, magnaque fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei IX consequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, nova re perterritus locis superioribus constitit aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prœlio objiciat: rursus conantes progredi insequitur et moratur.

1. *sese esse* F. — 2. *ea* D in ras., om. δ; *eo* L. — 4. *magnitudinis fluminis* UFδD, hic extremo *s* deleto *flumini*. — 5. *judicabat* L. — 8. *reliquit* Petav., Dδ et « quattuor » rec. Oud. — 9. *in* om. F. — 10. *Paucis ex his militibus arma in flumine ab* codd. plerique; *Pauci* D ex corr., deinde *arrepti* (ead. m. in ras.) *in fl.* idem; *in flumine arrepti ab* δ, Pal., Bong. 3; unde *vi fluminis abrepti* Aldus, quod editur, quamquam auctoritate nulla. Nisi post *arma* exciderunt quædam, ARMAĪ EX ABLATI ortum esse videtur. — 11. *interiit* nostrorum unus L, Oudendorpii numero plures. — 13-14. *mil. II* vel *sex* TLUFD; *milia sex* V; *sex aditerato ad* corrector D. — 14. Verba *ad vadum* (*et vadum* V) in Scal. ante *fluminis* posita glossatoris esse vidit Forchhammerus. — 16. *VIIII* vel *nonam* cod.; *IV* Gœlerus.

LXV. — 17. *ubi vidit Afr.* L, expungens verbum. — 19. *refecit* nostri præter unum L, ex tribus modo recentibus affert Oud. — 20. *conantis* codd. — *proficisci* L.

Illi necessario maturius quam constituerant castra ponunt. Suberant enim montes, atque a millibus passuum v itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos montes intrare cupiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris præsidiisque in angustiis collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Hiberum copias traducerent. Quod fuit illis conandum atque omni ratione efficiendum; sed totius diei pugna atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI. Media circiter nocte iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat : « v millia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca

3. *montes intra se recipiebant* codd.; *intrare cupiebant* Nipperdeius; *intrasse* Em. Hoffmann. — 5. *in itinere* U, expungens *in*. — 5-6. *sine tim. ac peric.* L. — 7. *sed* UF, Scal.; reliqui *et*. — *pugnam* F. — 9. *proximum collem* L.

LXVI. — 10. *hii* L, *hi* δ et nonnulli rec., *his* in plerisque — *adquandi* F. — 11. *correpti* TLVδ et alii rec., *correpti sunt* Lov. — *fit Cæsar* L, postea om. — 12. *castris* om. L. — 13. *militaria more* omnes ut videtur codd., *more* L inter versus. In paucioribus, III. 38, varietas similis. — 14. *conclamandi proferunt* correctus D, δ, Lov. (qui *proferre*). — 15. *ne* expungit D, om. δ et alii rec. — 19. *Deciduus* L. *Deciduius* vel *-dinus* F. — *Saxo* D corr., δ. — 20. *perspiciant* Dδ et alii rec. — *VIII milia* Petav. — 21. *intercidere* nostri omnes et pars Oud.

aspera et montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.»

LXVII. Disputatur in consilio ab Petreio atque Afranio et tempus profectionis quæritur. Plerique censebant ut noctu iter facerent: «posse prius ad angustias veniri quam sentiretur.» Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in Cæsaris castris, argumenti sumebant loco non posse clam exiri. «Circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsidere: nocturnaque prœlia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis quam religioni consulere consuerit. At lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum præsentiam afferre; quibus rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse.» Hæc vincit in consilio sententia, et prima luce postridie constituunt proficisci.

LXVIII. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo omnes copias castris educit, magnoque circuitu nullo certo itinere

2. *prohibere* codd. præter L a pr. m., Voss. et D correctum.

LXVII. — 3. *a P.* VD. — 5. *sentirentur* codd. præter Scal., Leid. 2, Carr.: *sentirent* δ. — 6. *in* om. codd. antiquiores; *a* D corr., δ et alii rec. — *castra* T a pr. — 7. *exire* F pr. — 8. *equitatu* L. — *atque it.* L in marg. — 8-9. *obsideri* Dδ et recentiores Oud. — 9. *nocturna* D pr — 10. *in . . civili* L. quinque litt. erasis. — *timoris* T pr. — 11. *consuerit* nostri præter T. qui *consueverit*. De *consuerit* ut plurimorum scriptura erratum ap. Oud.; est in Pal., Bong. 3. — *Ad luc.* codd.; *lucem* L. in ras. — *posse* (pro *per se*) Kindscherus conjicit probabiliter, in ceteris errans. — 12. *præsentium* TLVD pr. et «duo» Oud. — 14. *esse* om. L. — 15. *aliquando acceptum* T; *aliquanto* L. — 16. *quem præerant* F (compendio præpositionis). — *evincit* TLUFVD: *vincit* Lov., correctores codicum H et D; *evicit* Scal., *vicit* δ.

LXVIII. — 19. *in circ.* Scal.

exercitum ducit. Nam quæ itinera ad Hiberum atque Octogesam pertinebant castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediebant, ut arma per manus necessario traderentur, militesque inermi sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Hibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

LXIX. Ac primo Afraniani milites visendi causa læti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequebantur nostros: « necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti. » Erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum consilium suum laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut non posse inopiam diutius sustinere confiderent. Sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, jamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut

1. *educit* codd., correxit Aldus. — *Namque it.* TUVD, sed FL *quæ*. — *Otog.* TUF, Petav. — 2-3. *Ipsa erant transcendenda* D corr., δ et alii rec. — 3. *difficillima saxa* D corr., δ et alii rec. — 4. *ut* om. multi Oud. et nostri præter D corr., δ et Palat. — 4-5. *traherentur* V a sec., Lov. — 5. *inermis* TL; *inermes* VD corr., δ. — 7. *laborum omnium finem existimabant* F (omisso *fore*). — 8. *frumentum* codd. præter D et Voss.

LXIX. — 9. *Afranii* L et hoc loco F. — *causa loci* Dδ et « quinque » Oud. — 10. *perseq.* V. — 11. *nos nec necessario* U pr., *necessarii* sec.; *nec necessarii* (sine *nos*) TLFHV, Cuj.; *nec non necess.* Petav.; *nos necess.* Dδ et multi rec.; *nostros* Morus. — *ad* om. LD. — 13. *in* om. TLV; *iri in partem* U. — *iri* om. D; *muri* δ, Lov.; *iniri* Dorv. — *consilio suo* T pr. — 14. *se* om. TLV et nonnulli rec. — 15-16. *impedimentis jumentisque* L. — 16. *profectis* T pr. — *videbatur* F pr. — *possent* TLV et « duo » rec. Oud., in L *ut* expuncta. — 18. *dexteram* TLV; *dextras* D. Voss. — 19. *animadv.* V solus nostrorum.

fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt rectoque ad Hiberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent; sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant, Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque in castris relictas servare non possent; quibus interclusis exercitu Cæsaris auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar atque ex magnis rupibus nactus planitiem in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur, ante se hostem videret, collem quendam nactus ibi constitit. Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet et mutato itinere jugis Octogesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris in cohortes impetum facit; nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sus-

2. *putarent* L pr. — 3-4. *itinereque recto ad Hib. cont.* L.

LXX. — 5. *utri* TUFV; ceteri *ut* (L, Petav.) vel *uti* — 8. *Afranis* TFH; *Afraniis* LD. — 9. *ducta* TL, Pet. — *montis* TLF, Voss., *montesque* L. 6 iidem, quæ est in his vel optimorum inconstantia. — 10. *coh.* om. L. — 11. *relicta* LFH, non annotatum ex U. — 13. *in hanc* codd.: *hac* Bong. 3 et Stephanus. — 14. *ab* om. L. — 15. *et ante* Dδ, Oud. sine var. — 16. *cætrat.* F fere constanter. — *ordines* U pr., *cohortes* a sec. — 17. *excellentissimus* L. — 18. *Huc* UF. — 20. *Octogensam* TLUV, *Otogens.* F, *Otoges.* Petav. — 22. *facit* UFD et non nominati ap. Oud : *fecit* Lδ, Dorv., Pal.; om. TV. — *nec nimiam* TV. — *cetrati* om. L.

tinere potuerunt, omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

LXXI. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, cum in loco æquo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones tribunique militum: « ne dubitaret prœlium committere. Omnium esse militum paratissimos animos. Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse : quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent, collatisque in unum locum signis conferti neque ordines neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen alio loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. »

LXXII. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios interclusisset. « Cur etiam secundo prœlio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se

LXXI. — 3. *idem Cæs.* TLUFD, Petav. — 5. *exercitum* om. L. — *præsertim cum* D corr., δ et alii rec. — 6. *equitatum* VDδ. T fort. a sec m. — *tum* Dδ et alii rec. — 7. *ex* om. UF. — 8 *dubitarent* L. — 9-10. *Afranios* TL. — 10. *misis. sed quod* T; *missis quod* F, ita ut librarius extremum *s* in *q* converteret; *misisse scilicet* L. — 11. *reced.* multi Oud. et nostri præter D corr. et δ. — *quod vis* UF. — 13. *Idem* (compendio) *si* U, non FH. — 14. *datum ire* nostri omnes et « quinque » Oud. — *aliquo loco* codd. præter unum Norvicensem. — 15. *inde cedendum* V, *disced.* Bong. 3.

LXXII. — 19. *Quur* UF et mox bis. — 19-20. *de suis* L. — 20. *mitteret* Petav. et nostri præter D corr. et δ. — *meritos de se* nostri præter TL, in quibus hoc membrum omissum. Vulgo *de se meritos*.

milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris consilio superare quam gladio. — Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat et paulum ex eo loco degreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius oblata facultate in castra sese referunt. Cæsar, præsidiis in montibus dispositis omni ad Hiberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ fluminisque Hiberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis nuntiantur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interjiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem et sine timore et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur, ipsique perficiundi operis causa longius progrediuntur.

2. *qua gl.* F. — 5. *a pler.* D corr., δ. — 6. *colloquebantur* L. — 7. *et cum* L. — 8. *paululum* Dδ et alii rec. — 8-9. *digreditur* D (non δ) et alii rec. — 9. *muniat* T et F a pr., D a sec. — 10. *ablata* D corr. — *in* ignorant codd. præter Lovan. et Reg. Lond. — 11. *interclusos* FDδ. Voss., L a correctore, qui et *omnes*.

LXXIII. — 16-17. *consultantibus* D corr., δ et alii rec. — 17. *nuntiatur* Dδ et pars Oud. — 19. *interficiunt* L; *interjaciunt* Lov.; *intermittunt* D corr., δ et «quinque» Oud. — *cohortibus* L. — 20-21. *ut intra munitionem ut sine* T; *et* om. L. — 22. *perficiundi* TUF, reliqui et Oud. sine var. *perficiendi*.

LXXIV. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem vulgo procedunt, et quem quisque in castris notum aut municipem habebat conquirit atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent : « eorum se beneficio vivere. » Deinde imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri, et, quod non ab initio fecerint armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, queruntur. His provocati sermonibus fidem ab imperatore de Petreii atque Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus se statim signa translaturos confirmant, legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi causa adducunt, alii ab suis abducuntur, adeo ut una castra jam facta ex binis viderentur; compluresque tribuni militum et centuriones ad Cæsarem veniunt seque ei commendant. Idem hoc fit a principibus Hispaniæ, quos illi evocaverant et secum in castris habebant obsidum loco. Hi suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitia et gratulatione omnia, eorum qui tanta

LXXIV. — 3. *Primum igitur* D corr., δ et alii rec. — 5. *eorumque* Petav. — 6. *rectene sint* (duæ tresve litt. erasæ) *illi comm.* D, δ sine ras.; *se* om. «quattuor» rec. Oud. — 7. *arma qui cum* TL; *arma i* (vel *l*) *quod cum* U (cum signo dubitationis aut defectus ante *quod*, et in marg. *quære*); *arma. Hi quod cum* H; *arma. Quod cum* F. Petav. et var. in Voss.; *arma enim* (*id est* Lov.) *quod cum* Dδ et alii rec., *quocum* Bong. 3, Pal.; *arma cum* V. — 7-8. *consanguineos* F. — 8. *provocatis* UFV. — 12. *legatos* L. — 14. *causa abducunt* V. — *suis adducuntur* TLUF. — 15. *jam facta* om. L. — *complures* Dδ et alii rec. — 16. *et* om. nostri præter D ex corr. et δ. — 17. *illi* om. TL. Petav. sive Palat. — 18. *locū suos* F cum spatiolo, *u* in *o* verso relicta lineola. *Ii* UD. *Hii* LV. — 21. *sui* om. L. — 22. *Erant plane* T a pr.

pericula vitasse, et eorum qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur, magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat, consiliumque ejus a cunctis probabatur.

LXXV. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut quicumque accidisset casus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese. Armat familiam : cum hac et prætoria cohorte cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causa habere consuerat, improviso ad vallum advolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit a castris, quos deprendit interficit. Reliqui coeunt inter se et repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiosque destringunt atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi, seque in castra recipiunt et ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circumit militesque appellat, neu se neu [Pompeium] imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat ut jurent omnes se exercitum ducesque non deserturos neque prodituros neque

2. *pristinæ* om. L. — 3. *fecerat* H.

LXXV. — 9. *prætoriam cohortem* TLD et quattuor rec. — 10. *consueverat* unus V. — 12. *deprendit* TUF, ceteri *deprehendit*. — 14. *distring.* LVD et rec. — 16. *his* codd. plerique: *iis* Bong. 3. — *stationes* TUFV, Pet.

LXXVI. — 19. *circuit* LD. — *Pompeium* TL, Petav., reliqui *Pompeium absentem*. Quæ ab insipido glossatore illata esse critici monuerunt. — 21. *Postulant* codd.: *Postulat* corrector D et primæ edd. — *ut venirent* TLV et unus Oudendorp.

sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse; idem jusjurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum centurionesque: centuriatim producti milites idem jurant. Edicunt, penes quem quisque sit Cæsaris miles, ut producat; productos palam in prætorio interficiunt. Sed plerosque ii qui receperant celant noctuque per vallum emittunt. Sic terrore oblato a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi spem præsentis deditionis sustulit mentesque militum convertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXXVII. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri et remitti jubet. Sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille postea magno in honore habuit; centuriones in priores ordines, equites Romanos in tribunicium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod

2. *jurat : ipse idem* distinguunt TLUFD (in quo *idem* inter versus), iidemque (præter FL) *adigit : Afranium subs.* — — *adiit* F. — 2-3. *subsecuntur* UFLD, non T. — Post *producti* distinguit L. — 4. *sit* om. L. — *Cæsar* F. — 5. *producat* TLUFV et meliores omnes ap. Oud., quorum Petav. om. *ut*, ead. m. illatum habet F. Vulgo *producatur*, ut D δ. — *in præt.* om. V. — 6. *plerosque l.* (sive *L.*) *qui* UFH: *hi* T, Petav., Scal., *hii* L; *plerosque quos* D corr., δ et alii rec., quorum nonnulli *plerique quos*. — 7. *ablato* L. — 8. *distulit* L.

LXXVII. — 11. *Cæsar milites adv. qui* UF, D ante correctionem — 15. *centuriones ampliores* (hoc in marg. L) *ordines* codd. antiquiores; *amplioris* (nonnulli *amplio-risque*) *ordinis* D corr., δ et alii rec.: *in priores ordines* Ciacconius; *ampliori ordini* Lipsius. Quæ sequuntur compendio scripta in TUF: *eq. R.* In V *equitum romanorum*, L *equitum* sine *Rom.* D correctus et δ *Et tr. in trib.*, unde Vossius: *tribunos in.*

LXXVIII. — 18. *copia* UF. — *legionari* TUFV. — *nonnulli* codd., quod correxit Gryphius.

dierum XXII ab Ilerda frumentum jussi erant efferre, cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguæ et corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res. Sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur.

LXXIX. Genus erat hoc pugnæ : expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant pluresque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus qui antecesserant suos ascendentes protegebant; cum vallis aut locus declivis suberat, neque ii qui antecesserant morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos tela conjiciebant, tum magno erat in periculo res. Relinquebatur ut, cum

2. *auxiliatoresque* L. — *nullam* om. Dδ et «quinque» rec. Oud. — *ad prandium* codd. Corrector D *parandium*, oblitus punctum sub *i* ponendum. — 5. *explicitus* TLUFV, Petav.: *explicitis* Dδ et alii rec.: *expeditius* var. in Scal. — 7-8. *Terra quo* TLV. *Terraco* UF. — 10. *caperet* VD. «duo» Oud. — 11-12. *intercid.* L.

LXXIX. — 14. *agmen* om. F. — *pluribusque* conj. Gœlerus. — 17. *desuper suos* D corr., δ et alii rec., quorum nonnulli *suos* om. — 18. *hi* TUFVD, om. L. — 19. *in adversos* codd. plerique; *adversarios* UD, ille ead. m. *adversos* inter versus, hic, «l' *inadversus*,» quod habet δ· *aversos* Palat. et Ursinus. — 20. *cum magno* D corr., δ et «quattuor» Oud. — *Rei inquirebatur* TUFV (in U notatum et *quære* in marg.); *Relinquirebantur* L; *Requirebatur* Petav.: *Tum inquirebatur* Scal., D (in quo prima littera fort. *C* fuit) δ. Correxit Oudendorpius.

ejusmodi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere juberent magnoque impetu equitatum repellerent, eo summoto repente incitati cursu sese in valles universi demitterent atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos prœliis in medium reciperent agmen ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.

LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt; ut tum accidit. Millia enim progressi IV vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibique una fronte contra hostem castra muniunt neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita tabernaculaque constituta et dimissos equites pabulandi causa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta ejusdem diei, et spem nacti moræ discessu nostrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animum adversa Cæsar refectis legionibus subsequitur, præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit. Hora X subsequi pabulatores equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quo-

1. *hujusm.* δ. — 2. *equitatu* UF. — 3. *vallem* L. — 3-4. *dimitt.* nostri et aliorum plerique. — 7. *utroque* V. — 9. *exciperentur* LH. non nominati ap. Oud.

LXXX. — 11. *progreditur* L. — *ut cum* FH. — 14. *Ubique* U pr. — 16. *animadvert.* Vδ. Lov. — 17. *more* TLD; *discessu more nostr.* V. — 18-19. *animadv.* VDδ. — 19. *Cæsar relictis* codd., *relictas* T a pr.: quod proxime accedit *refectis* dedi cum criticis pluribus, quamquam id dici res non admodum postulabat. Faernus *eductis*, Nipperdeius *expeditis*. F. Hofmannus edidit *relictis* IMPEDIMENTIS *subsequitur*. *præsidio* (sc. castris) *paucas cohortes relinquit*, sententia optima. Sæpe voces omissæ de margine non suo loco restitutæ; hic defectum post *relictis* ortum de suo sarserit librarius. — 20. *reliquit* L. — 21. *equites* F. — *Celeriterque* L.

tidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut pæne terga convertant, compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris atque universum imminebat.

LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario et procul ab aqua et natura iniquo loco castra ponunt. Sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit et eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. Illi enim, animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem consumunt. Sed quantum opere processerant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris; proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis habere Cæsar et necessariam subire deditionem quam prœlio decertare malebat. Conatur tamen

3. *centur.* om. L. — 4. *Cæsari* F. — *atque* T in ras. novem litterarum.

LXXXI. — 7. *natura* om. L. — *inico* D. — 8. *hisdem* U, *isdem* TFV et alii; *eisdem* D. Qui hinc altera manu suppletus, ut prima capite LXXXII demum redeat, ubi eadem verba : *Sed eidem de causis.* Ampliorem etiam ex ὁμοιοτεχεύτῳ hiatum mirati sumus cap. XLV. — 8-9. *prœlio amplius* Dδ et «quinque» rec. Oud., iidemque cum Lov. *ex eo die* : utrumque rei convenire observat Gœlerus. — 11. *enim animadverso* UFH; *enim adverso* TL, Scal.; de ceteris suis nihil Oud. nec Fabr. : *animadverso* (sine *enim*) VDδ. — *indicio* (pro *vitio*) H. — 12. *pferunt* F ambigue. — *convenerunt* Dδ et alii rec. — 17. *postero die* Petav. — 18. *mittitur* Dδ et alii rec. — 19. *enim* (pro *eos*) Dδ et multi rec. — *supplices* (*suppliciis* L) *male haberi* TLUFV, Petav. et cum *habere* Scal., Cuj. In Dδ *His enim supplices malis Cæsar necess.* — *Cæsar nec.* U, *Cæsarem nec.* H, *Cæsari nec.* F, Lov. — 20. *malebant* T pr.

eos vallo fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. Illi, et inopia pabuli adducti et quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ reliquæ munitionis causa hora circiter IX. signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet, aciem instruit : contra opinionem enim militum famamque omnium videri prœlium defugisse magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur, atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant : hinc duas partes acies occupabant duæ; tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. Si prœlium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacessere.

LXXXII. — 6. *tertia* VDδ et alii rec. — *jam magna* L. — 6-7. *impediente* T pr.; *impedimenti* L. — 7. *rei quæ* antiquiores omnes. — *munitiones* T pr., L. — *fiebat causa* TLV : *causa fiebat* UF. «cuncti» Oud. et edd. primæ: nihil nisi *rei munitionis causa* in Dδ et duobus rec. ap. Oud. Verum restituisse videtur Forchhammerus : *impediendæ* RELIQUÆ *munitionis causa*. — *VIIII*. vel *IX*. vel *nona* nostri omnes. «quinque» Oudendorpii, qui *IIX* tenuit. — 8. *ducunt* codd., correxit Stephanus. — 10. *instruunt* TV, Lov. — 11. *prælio diffugisse* codd. : *prœlium defug*. Hotomannus. — 14. *coniuctis* vel *conuictis* T. — 17. *vagabatur* UFDδ et sec Fabr. Cujac., Petav. a pr. m., qui duo sec. Oud. *vocabatur* cum Lov. et «quattuor» rec. — *incursus* corrector D; *occursum* L. — 20. *desistere* nostri et «plerique» Oud.

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex legionum v: tertium in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant : Cæsaris triplex; sed primam aciem quaternæ cohortes ex v legionibus tenebant, has subsidiariæ ternæ et rursus aliæ totidem suæ cujusque legionis subsequebantur: sagittarii funditoresque media continebantur acie, equitatus latera cingebat. Tali instructa acie tenere uterque propositum videbatur : Cæsar, ne nisi coactus prœlium committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tum res, aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animadversa, Cæsar Germanos levis armaturæ equitumque partem flumen trajicit crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIV. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia colloquium petunt, et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum et palam si colloqui vellent concessum est, datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius : « non esse aut ipsis aut mili-

LXXXIII. — 1. *leḡ*. TFD, hic *leḡ*. *ī* (pro *V*), cum Pal. et Dorv.; δ et alii rec. *legio tercia*. — *tertiu* vel *tercia* codd.; *tertium* Ciacconius. — 2. *aliæ coh.* D in ras., δ, Dorv., sed de Petav. et Lov. erravit Oud. — *cohortis obtinebat* UFH. — 4. *et ternæ* V. — *et rursus aliæ* om. TLV. — 5. *legioñ* T; *legionum* L, Scal.; *legionibus* Petav., D corr., δ et alii rec. — 6. *cingebant* L. — 7-8. *Cæsar nisi c. pr. committere* codd., *non comm.* UF, vett. edd., quæ *committeret*, et initio *ut nisi* cum Bong. 3. Recte *ne nisi* Nipperdeius. — 9. *tañ* vel *tamen* codd.; *tam* idem criticus scripsit. — 9-10. *continetur* D corr. — 10. *in castra* om. L. — 12. *animum adv.* Petav. — 13. *flumini* T pr. — *trajecit* Petav.

LXXXIV. — 16. *recentis* F. — *ligni* UFD pr. — 17. *colloquia* TLV. *colloquio* Scal. — *posset* L. — 18. *si quid loqui* L.

tibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint. Sed satis jam fecisse officio satisque supplicii tulisse. Perpessos omnium rerum inopiam: nunc vero pæne ut feras circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem neque animo ignominiam ferre posse. Itaque se victos confiteri; orare atque obsecrare, si qui locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant.» Hæc quam potest demississime et subjectissime exponit.

LXXXV. Ad ea Cæsar respondit : «nulli omnium has partes vel querimoniæ vel miserationis minus convenisse. Reliquos enim omnes officium suum præstitisse : se, qui etiam bona conditione, et loco et tempore æquo, confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui injuria etiam accepta suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservarit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarint. Sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse : ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque colloquii neque induciarum jura servasse, et homines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominum nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat : uti

1. *suscens.* UF, T a sec. — 2. *voluerunt* codd.; *voluerint* corrector D. — 4. *ut feminas* codd.; *feras* Vossius, «quod male lectum *feias* genuit illud.» Oud. — 6. *Ita* L. — 7. *si quis* FD, uterque a sec. — *reliqueretur* L. — 8. *habeat* UF et pars recentium. — 8-9. *demisississime* codd. — 9. *atque subj.* Dδ et quinque fere Oud.

LXXXV. — 10. *hominum* L. — 12. *se* addidit Aldus. — 13. *conditione ne et* T. — *et loco* om. L — 13-14. *noluerint* codd. plerique: *noluerunt* δ et alii rec. — 15. *qui vi* L; *qui* erasum in D, om. δ, Lov. — 17-18. *quam iure omnium* V. — 20. *induciasum* U. — 21. *et* (ante *per*) om. L. — 22-23. *hominibus* Dδ et alii rec.

eo recurrant et id cupidissime petant, quod paulo ante contempserint. Neque nunc se illorum humilitate neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus opes augeantur suæ; sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque submissos duces rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum Provinciæ provisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit. Omnia hæc jam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis præsideat rebus et duas bellicosissimas provincias absens tot annis obtineat; in se jura magistratuum commutari, ne ex prætura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur; in se etiam ætatis excusationem nihil valere, cum superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur; in se uno non servari quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia, domum revertantur exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant quo contra se uti possint. Proinde, ut

2. *humanitate* codd.; *humilitate* Aldus. — 5. *dimittere* D corr., δ et «quinque» rec. — *alias* F. — 6. *missas an* (vel *ab*) *Hisp.* F. — *conscriptum* U. — 7. *classis* codd. præter recentes. Sed *classes* loqui in hac re Cæsarem non potuisse ostendit Nipperdeius, ut ornaturi orationem magistri esse videantur pro talibus : *tot tantaque auxilia parata*, de quibus c. 39; II, 18. — *summissos* L. — 8. *Nihil quorum* TL et duo rec. — 12. *præsidia* codd., *præsideat* Aldus. — 12-13. *ab se tot* D corr., δ et «tres» rec. — 13. *annos* UFDδ, plures Oud. — 14. *semper fit per* codd. plerique; *sit* UF; *sic* (?) duo Oud.; *sed* Aldus. — 15. *etiam* TL, Petav.; om. UFVDδ, plures Oud. — 16. *quod sup.* codd.; *quom* Nipperdeius. — 23. *habeant qu* (sic) L.

esset dictum, provinciis excederent exercitumque dimitterent: si id sit factum, se nociturum nemini. Hanc unam atque extremam esse pacis conditionem. »

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et jucundum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui aliquid justi incommodi exspectavissent, ultro præmium missionis ferrent. Nam cum de loco et de tempore ejus rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ei, qui habeant domicilium aut possessionem in Hispania, statim, reliqui ad Varum flumen dimittantur; ne quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere cogatur, a Cæsare cavetur.

LXXXVII. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam ut, quod quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis qui amiserant restituatur: militibus æqua facta æstimatione pecuniam pro his rebus dissolvit. Quascumque postea controversias inter se milites habuerunt, sua sponte ad Cæsarem in

1. *exercitum* F. — 2. *sed* (vel *S;*) *si id* codd.; *sed id si factum* (inter versus *fuerit* a sec. m.) V. Aldus delevit *sed*. — *nociturum se* δ, Aldus.

LXXXVI. — 5. *aliqui* TLUFV, « tres » Oud. — 5-6. *victi inc.* UFDδ et rec. Oud. — 7. *et de temp.* TFδ (ex UH non enotatum); ceteri *et temp.* — 12. *ei* om. D. Voss.; *illi* V, *hi* δ. — 12-13. *Hispaniam* TLUFV. — 13-14. *ne cui de his noc.* Dδ. — 14. *sacramento* UF.

LXXXVII. — 17. *et addit etiam* L. — *ut quid* codd., correxit Nipperdeius. — 19. *his* codd. — *amiserint* V. — *restituat* codd.; *restituatur* Stephanus. — 19-20. *existimat.* L. — 20. *solvit* D. — 21 et 1, p. 68. *intus adier.* codd., *justius ad.* L; *in jus* Guilielmus; *introduxerunt* D in ras., nec pauci rec.

jus adierunt. Petreius atque Afranius cum stipendium ab legionibus pæne seditione facta flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulatum est, eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eique negotio Q. Fufium Calenum legatum præficit. Hoc ejus præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

1. *Petreius autem* T solus. — 2. *flagitaretur* codd.; *flagitarentur* Aldus. — 3. *diceretur* T, ead. m. correctum. — 4. *est* om. T, Lov. — *eo quod utr.* H. — *contẽpti* F. — 7. *Fufeium* TUF; *Fufium* V, unus Ursini; *Fusium* D; *Fuscium* vel *Fuseium* (sic Petav., δ, Bong. 3) «meliores» Oud.: *Fuseum* L. — *Cal.* om. V. — Subscriptio UF: *Hircii Pansæ belli civilis Gai* (*C.* F) *Cæsaris lib. primus explicit feliciter.*

DE BELLO CIVILI

LIBER II.

I. Dum hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque, altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adjacet ad ostium Rhodani. Massilia enim fere tribus ex oppidi partibus mari alluitur; reliqua quarta est, quæ aditum habeat ab terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

I. — 1. *legatus* om. Scal. — 4. *portu* TLV. — *ex parte* L. — *quæ est* TUV, sed FL *qua*. — 5. *aditus ad* (in ras. D) *Galliam atque Hispaniam* Dδ et alii rec. — *quod adigit* codd., *agit* T, inserto ead. m. *di*. H *attigit* « in litura. » Nipperdeius *adjacet*, quod in archetypo ADICET exaratum fuerit cum levi errore. — 6. *ad* om. Petav. — *Rod*. L. — *tribus ex* T cum reliquis. — 7. *ad terram* D corr., δ et alii rec. — 12. *evocat* Ciacconius; *vocat* in L post *multitudinem*.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per quattuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebantur, atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX æquandi loci causa facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Crebræ etiam per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur; quæ facile nostri milites repellebant, magnisque ultro illatis detrimentis eos qui eruptionem fecerant in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, pervehitur, appulsisque Messanam navibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta, unam ex navalibus eorum deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit, præmissaque clam navicula Domitium Massiliensesque de suo adventu cer-

II. — 4. *balist.* codd. — 5. *terram* FH, Petav., D corr., δ et alii rec. — 7. *ha* (sic) F, *huc* Dδ. — 8-9. *evoluta* UFDδ. — 11. *tardabant* Dδ. — 12. *Crebræ tamen* codd., qui in compendio errarunt; *etiam* Nipperdeius. — 13. *quos fac.* Buslid.

III. — 16. *Gneio* V. — 18. *missis* L. — 19. *ad Mess.* Scal. — *navibus* D in marg., in serie *appulsusque* a sec.; *nav.* om. δ. — 21. *navem ex* cod. Scal. — *ex navibus* D. Carr., edd. primæ. — *unam deducit* D corr., δ. Carr.; *deducit navem* Petav., Norvic.: *deducit* reliqui. — 22. *permissaque* T.

tiores facit, eosque magnopere hortatur ut rursus cum Bruti classe additis suis auxiliis confligant.

IV. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant summaque industria armaverant (remigum, gubernatorum magna copia suppetebat), piscatoriasque adjecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti; has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiæ, virginum precibus et fletu excitati, "extremo tempore civitati subvenirent," non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut inusitatis atque incognitis rebus magis confidamus vehementiusque exterreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars attribuitur Massiliensibus, sinistra Nasidio.

V. Eodem Brutus contendit aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus diebus refecerat atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos inte-

IV. — 5. *gubernatorumque* D corr., δ et alii rec. — 7. *hasque* D. Voss. — 8. *compleverant* D et aliquot Oud. — 12. *enim* UFδ et major numerus Oud.; *etiam* TLVD, Scal. — *ut invisis latitatis* TLUFV, Petav., Lov., in quo agnosco vocem *inusitatis* cum solita varietate *invisitatis*. Freudenbergius *improvisis*. D, δ et alii rec. *invisis, latitantibus*. — 13. *ut cum* F. — 18. *atrib.* T.

V. — 21-22. *a Massiliensibus* D corr., δ et alii rec. — 22. *VI quas sup.* V.

gros superavissent ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis cum liberis atque uxoribus [publicis custodiisque] aut in muro ad cœlum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, et ante simulacra projecti victoriam ab diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute et cujusque ætatis amplissimi nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant, ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus vel externis auxiliis de salute urbis confiderent.

VI. Commisso prœlio Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit; sed memores eorum præceptorum, quæ paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et quibus in pugna vitæ

1. *ut* L in marg., om. δ et Dorv. — 2. *eas* UFD et «tres» Oud. — 3. *G. Treboneij* V. — 5. *superiores* UF; *senioris ætatis* cum Kindschero corrigendum videtur. — 5-6. *ex publicis custodiis quæ* vel *custodiisque aut muro* codd. «plerique» Oud. et nostri, quorum in nullo tamen legitur *ex*. In *aut muro* particula punctis subnotata et ead. m. *de* correctum in V. Em. Hoffmannus ea verba supra inseruit : *juventus quæ publicis custodiis in oppido remanserat*. Quod ipsum voluit qui hæc verba addenda esse judicavit, sed de margine esse illata prodit locus alienus, ut alias passim glossas, quæ hos libros contaminant. — 6. *aut muro* codd.: F. Hofmanni est emendatio, adhibenda eadem, B. G. VIII, 43, *ex murisque disponunt*. — *manus* om. TL, in quo *ad telum*. — 8. *ab dis* vel *diis* TUFVDδ, unus L *ab hiis*, quod ex «mss.» affert Oud. — 8-9. *quin ejus* Scal. et nostri; *in* tres recentes Oud.; *qui non* D. — 9-10. *sustinere existimarent* L. — 11. *amplissima* UF. — 12. *conscenderint* V a pr. — 14. *extraneis* D sec., δ et alii rec.

periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paulatim navibus artificio gubernatorum et mobilitati navium locus dabatur et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albici comminus pugnando deficiebant, neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant. Sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utraque ex concursu laborarent, altera vero præfracto rostro tota collabefieret. Qua re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt : non enim has aut conspectus patriæ aut

VI. — 1. *acciderat* TLUFVD, Petav., alii Oud. «sic sive *accederit*;» δ *accideret*. — *se* om. L. — 3. *Deductisque* U (non F) VDδ. — 3-4. *navibus et artif.* codd. præter Lδ, Lov. et Dorv. — 4. *gubernatorum mob.* codd.: *et* inseruit Em. Hoffmannus, quod loco motum erat. — 5. *navim* TLV, *navem* UF. — 7. *Albicis* codd.: *Albici* Hellerus. — *pugna def.* UFDδ et «quinque» Oud. — 8. *nostris virtute* L. — 11. *navis triremis* UF. — *ex igni* TUFV, Scal., Petav., *igne* H. Cuj.: *ex signis* L; *ex insigni* Dδ, Palat., Dorv. — 12. *agnoscere* TV. — 13. *tanta* D corr. et nonnulli rec. — *prævisa* unus rec. — *denisus* TL. — 14-15. *concitatæ* L. — 15. *utræque* D corr., δ et pars Oud. — 16. *præfracto* UF, Petav., D corr., δ et alii rec.; *præfacto* L, *r* a sec. inserto; *præfecto* T, *præsecto* V, *prærupto* D. — 17. *animum adv.* Petav.

propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe v sunt depressæ, iv captæ, una cum Nasidianis profugit; quæ omnes Citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam hujus nuntii perferendi gratia cum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo effudit, et re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo secius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dextram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si ibi pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primo ad repentinos incursus humilem parvamque fecerunt. Huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoque versus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. Postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia inventum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

IX. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem,

VII. — 5-6. *perfer.* L. inter versus. — 6. *se* L. — 7. *ad cognoscendum effudit* UFDδ et codd. Oud. præter L, Scal. — 9. *segnius* L. Scal., V a sec., Leid. 2. — *parare* L.

VIII. — 12. *esse* om. UF. — *posse* om. D corr., δ, nec pauci rec. Oud.; *periculo* (pro *præs.*) δ. — *ibi* om. UFDδ et plures Oud. — 14. *referant* UF. — 17. *quoque* UF. D pr. (*quoquo* a sec.) δ: *quaqua* alii rec.: om. TLV. — *pedum* v D, *ped.* om. δ, Lov., Pal. — 19. *diligentia* L, supra posito *sollert.*

IX. — 21. *Ubi* TUF, ceteri *Ibi.* — *perfecta* U, ead. m. correctum. — *ut contabulationis causa in par.* codd. prope omnes:

eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc super contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, latericulo adstruxerunt, supraque eum locum II tigna transversa injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset futura, supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt easque axibus religaverunt (has paulo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerant, ut esset ubi tegimenta præpendere possent ad defendendos ictus ac repellendos, cum inter eam contignationem parietes exstruerentur), eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper injecerunt, ne aut tela tormentis immissa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis tres in longitudinem parietum turris latas IV pedes fecerunt, easque ex tribus partibus, quæ ad hostes vergebant,

et cont. L; *id c.* D in ras., Pal., Bong. 3; *hic c.* δ; *ad c.* «reliqui» Oud., haud dubie recentes, nullus ap. Fabric.; *id contabulationibus eam* Buslid.; *ad contabulationem eam* editt. ab Aldo. — *in* om. L. — 1. *instruxerunt* UF, Petav. — *extrema* omnes nostri. — 3. *insuper* codd., correxit Nipperdeius. — 4. *tectum* om. L — *latericulo* codd., om. V. — *astrux.* Fδ, *astrinx.* L, *construx.* D, Voss. — 5. *tigna II* Cuj., *t. duo et tr.* Palat. — *injecerunt ut non* codd. prope omnes. *ii* Scal. pro *ut* quod inter versus est in D. nec habere videntur duo tresve Oud. Delevit Stephanus. — 6. *suspenderunt* TLV. Scal. — 7. *tegum.* F hic, alibi *tegim.* — 7-8. *derecto* TLV, Lov.; *derecta* UF. — 8. *easque* T. Cujac.; *eaque* ceteri nostri et longe plurimi Oud., qui: «tam enim tigna quam trabes axibus religata fuisse credibile est.» — *assibus* D, Pal., Dorv.; *asseribus* δ et alii rec. — 9. *has trabes paulo* UFVDδ et rec. Oud. — 10. *effecerunt* UFVDδ et rec. Oud. — 11. *interea* TLUFV. — 13. *luto lateribusque* L. — *castraverunt* TLV. Scal., hic pro var. *calcaverunt.* — 14. *centones* L. — 15. *missa* UFDδ et alii rec. — *tribul.* TV. — 16. *deicerent* Lov. — 17. *III in* D. — *latus* L in marg. — 18. *eosque* TL. — *qua hostes perurguebant* T. compendio *per* expuncto; *qua hostes perurgebant* L. *urgebant* V; *qua ad hostes perurg.* Scal.

eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento trajici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt. Ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevarant, intra hæc tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursusque alia pressione ad ædificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque quibus in locis visum est ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

X. Ubi ex ea turri quæ circum essent opera tueri se posse sunt confisi, musculum pedes LX longum ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt. Cujus musculi hæc erat forma : duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV,

1. *imminentibus* UF. — *turrem* UF. et alibi, sed *turrim* iidem cap. 8. — 2. *quod ad unum* TL, Scal. — 5. *et alia opera addux.* D. — 6. *prensionibus* UFD, Lov.; *p̃ñonibus* δ. — 8. *elevabant* codd.; *elevarant* F. Hofmannus, cujus est nova distinctio loci. — 9. *prensione* codd., *pens.* L: *aliam prensionem* Dδ et alii rec. — 11. *prima* F. — *certa extr.* Lov. — 12. *summa* UF. — 13. *sine vulnere ullo* L — 15. *mittenda instruenda* TLVD pr.

X. — 17. *sunt confisi* nostri præter D, qui om. *sunt*, et V, qui *statim conf.* — *ped.* compendio TUF; *pedum* LV et alii; *pedem* Lov.; *pedes* δ et duo rec., plures *pedibus*. — *VL* Nipperdeius, *LX* Gœlerus: *LX* tuetur et explicat H. Schneiderus, Dissert. inaug. Vratisl. 1859. — *pipedali* T. — 18. *quæ a* TFV. -quattuor- Oud. — 20. *longe* codd. præter T: *æqua lege* D marg., δ et alii rec. — *pedum* LVD.

collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem v defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia injiciunt, eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas iv patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigate atque ordinatim structo *tecto*, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus et luto musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque inopinantibus hostibus machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.

XI. Quo malo perterriti subito oppidani saxa quam maxima possunt vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet, et quicquid incidit fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium : cupas tæda ac pice refertas incendunt, easque de muro in muscu-

1. *columpnelle* L; *columnellæ* V et pauci rec. — 2. *campolis* L. — 3. *Eos* L. — 4. *mittunt, ea lam.* L; *immittunt* Pal., Dorv. — 5. *tectique* TLV, *tecti* Scal. — *trabes* TLD, Scal. — 6-7. *musculos* codd., correctum a P. Manutio. Judice Nipperdeio deleta glossa scribendum *superstruantur*. — 7. *construantur* L. — *Itaque* D. — *fastigato* codd., *fastigiato* LD pr. Sed adverbium Cæsaris esse a criticis observatur. — 8. *tecto* addidit Oudendorpius. — *ut* om. D pr., Voss., Busl. — *quæ erant* Dδ et «quattuor» Oud. — *campolis* L. — *in lateribus luto* codd. præter D, qui siñe *in*, nec enotatur ex V præpositio, male repetita post *in capreolis*. Deinde *et luto* D corr., δ et quattuor alii rec.; nullus *lutoque*. — 9. *musculis* VT, hic *o* super *i* posito. — 11. *possit* L. — 13. *perducunt* Scal. pro var. lect. — *sibique* (pro *sub.*) V. — 14. *subjectis phal.* L. — 15 *conjungatur* L.

XI. — 17. *permovent* L. — 19. *delabitur* D. Voss. et duo alii rec.

lum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri latericia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur : non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex illa, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat : cum hostes urbis direptione perterriti inermes cum infulis se porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt.

XII. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque aversi a prœlio ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant ut adventus Cæsaris exspectetur : « captam suam urbem videre; opera perfecta, turrim subrutam : itaque ab defensione desistere. Nullam exoriri moram posse, quo minus, cum venisset, si imperata non facerent ad nutum, e vestigio diriperentur. » Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent urbemque delerent. Hæc atque ejusdem

1. *a* TL, ceteri nostri *ab.* — 6. *libera* om. L. — *defendundi* UF. «Non libera,» observante Hellero, quippe nulla jam in muro standi facultate. — 6-7. *Cum plur.* nostri præter L, qui *tum* pro *jam* — 7. *ex illa* nostri præter unum δ, qui *ea*, ut vulgo. — *quæ subastat* H. — *subductis* om. FH et haud dubie U quoque. — 8. *conciditur* F. — 9. *tum h.* Dδ et alii rec. — *hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, urbis dir.* margo D, δ et alii rec. — 10. *infulsisse porta* TV.

XII. — 16. *captant* TLV. — 17. *subruptam* LD. — *ad defensionem* L. — 18-19. *faceret* TV. — 20. *posset* UFV, *possent* Pet. — *quin* (*qui in* V) *se* plurimi Oud. et nostri omnes præter U a sec. m. et H, qui *spe*. F autem sic : *quin se prædæ in urbem spe irrump.*

generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Cæsaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur, ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIV. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt, interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent, et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum ac-

1. *quam plura* Dδ.

XIII. — 3. *ab op.* L. — 3-4. *diducunt* Petav. et nostri præter Dδ. — 4. *operis* TL, Petav. — 5. *misericordiæ* D corr. et pauci rec. — 10. *contentione* codd. — 11. *quæ se* V. — 13. *quæ stet.* V. — 14. *videbantur* TV.

XIV. — 19. *se* om. TV. In D post *quieti* erasæ litteræ quattuor. — 20. *rumpunt* (*rump.* F) omnes nostri, Petav. et alii; *erump.* pauci non nominati ap. Oud. — *ventoque magno* V. — 22. *flamma* UF; *flamine* D corr., δ.

cidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti arma quæ possunt arripiunt; alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus [eorum]; sed de muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum turrimque latericiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia et vi tempestatis puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die. Eandem nacti tempestatem majore cum fiducia ad alteram turrim aggeremque eruptione pugnaverunt, multumque ignem intulerunt. Sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

XV. Trebonius ea quæ sunt amissa multo majore militum studio administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex latericiis duobus muris senum pedum crassitudine atque eorum murorum contignatione facere instituerunt æqua fere altitu-

1. *adverti* L; *animum adv.* Petav. — 2. *capiunt* (pro *arr.*) L. — 3. *eorum* delevit Stephanus. — *sed muro* codd.; *de* addidit Em. Hoffmannus — 6. *mensum* UF (non enotatum ex H), ut bis optimi B. G.; *mensuum* D. — 9. *turrem* UFD, supra l. 5 iidem *turrimque*, H *turriumque*. — 10. *contemptionem* UFD. — 11. *remanserant* F. — 13. *reppul.* TUF.

XV. — 16-17. *proh scelus* L. — 20. *novi vete* (quæ deleta) *generis* T. — 21. *pedum ci* (littera imperfecta, deinde duarum litterarum spatium vacuum) *assitudine* F, *gross.* D et rec., *cross.* δ. — 22. *contignationem* codd., correxit Nipperdeius. — *eque* vel *æque* TV. — 22, et 1 p. 81. *latitudine* codd., *magnitudine* Leid. 2; *altitudine* Vascosanus.

dine atque ille congesticius ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, traversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint, et quicquid est contignatum cratibus consternitur, crates luto integuntur. Sub tecto miles, dextra ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu operi quæcumque sunt usui sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia et virtute militum brevi reconciliatur. Portæ quibus locis videtur eruptionis causa in muro relinquuntur.

XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, nec quicquam omnino relinqueretur, qua aut telis militibus aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circummuniri posse, sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur ac telum manu conjiceretur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna

3. *transvers.* Dδ, Oud. sine var. — 4. *possent* L; *possunt* V. — *ut quicq.* TLV: *at* aliquot rec. Oud. — 5. *cratesque* δ et alii rec. — *lutoque* UF. D correctus. — *texto* UF et a sec. H. D a pr., Petav., Voss. — *dextera* TL. — 6. *textus* UF. — *objecto* codd. nostri et « quinque » Oud.; *objectu* Aldus — 8. *detrimento* UF. — 9. *reconliatur* L, *ci* superne inserto: *reconcinnatur* Aldus.

XVI. — 13. *ita* om. L. — *nullius* codd. præter δ et non nominatos quosdam Oud. — *eruptionis* Dδ et alii rec. — 14-15. *aut eis mil.* TLUFV; *aut ab eis* Scal., Petav.: *aut eis mil. aut ignis* Dδ et alii rec., quorum D, Voss. et alii duo *nocere*. Sed *aut eis* ortum esse ex *aut telis* ostendit Forchhammerus. Vulgo *aut vi mil.*, ut Palat. — 17. *circumiri* codd.: *circummuniri* Aicardus. — *istis cons.* U a pr. m. — 18. *ædif.* Dδ et alii rec. — 19. *media* (pro *mœn.*) L. — *tela* D corr., δ et alii rec. — 19-20. *coicerentur* V pr. (post *telum*), D et rec. — 20. *suorum* L. — *usu* UF. — *magna vi* (a corr. D).

speravissent, spatio propinquitatis interire, parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, se virtute nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

XVII. M. Varro in Ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur : « præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide; necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere; neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ. » Hæc omnibus ferebat sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari, et consentire omnem citeriorem provinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit, atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motus fortunæ movere cœpit.

XVIII. Delectum habuit tota provincia, legionibus completis duabus cohortes circiter XXX alarias addidit. Frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod

1. *superavissent* Dδ et alii rec. — 3. *intelligunt* hic omnes nostri, non *intellegunt*.

XVII. — 5. *Ulteriori* LV, et ead. m. *i* super *e* positum in T. — *hiis* TL, *his* UFVD. — 6. *Pompe.uanis* T, quasi *Pompeianis*. — 7. *legationem* T pr., F. — 8. *tenere* V. — *obstricto* F. — 9. *nihilo minus* L; *minorum* V. — 10. *legato* U, ead. m. correctum. — 11. *obtineret, neque* (scil. *ignorare se*) *quæ*... conjecturam minime esse necessariam monuit Hellerus. — 13. *nullam* U, Lov., si recte lecti. — 16. *expectare* F. — 18. *ad eum hæc* V. — 19. *præscrib.* TLFV.

XVIII. — 21. III om. H.

Afranio Petreioque mitteret. Naves longas x Gaditanis ut facerent imperavit, complures præterea Hispali faciendas curavit. Pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes præsidii causa ex provincia misit, Gaiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis causa venerat missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit adversa Cæsarem prœlia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse : « hæc se certis nuntiis, certis auctoribus comperisse. » Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ sibi ad rempublicam administrandam HS CLXXX et argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, his graviora onera injungebat, præsidiaque eo deducebat et judicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in Citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem hæc erat

1. *Pompeioque* nostri omnes et « septem » Oud. — 2. *in Hispali* codd.; præpositionem delevit P. Manutius. — 4. *Gades* nostri hic *Gadis* aliquoties in seqq — *eo ex* F. — 5. *Gaium Gall.* L. etiam infra *Gall.* — 9. *contentiones* V. — 11. *profugisse* VD. — *hæc secretis* UF, D a pr.; *certis* om. V. — 12-13. *perterritos* (*-tus* F) *civi* UF: *perterritus civis* L; *perterritis civis* T, *civibus* Petav. Omnes *Rom̃.* — 14. *CII* (*CIƆ* Pet.) *CLXXX* nostri (præter D, qui *LXXII*), Scal., Petav. « Lov., Dorv. et alii. In quorum multis male *cohortes LXXX* vel *cohortes CLXXX* (δ) scribitur. » Oud. — *pondo* D: ceteri nostri *.p.* — *milia* bis om. U, Lov. — 15. *Cæsaris* TLV. Scal., Petav. — 17. *qui vero verba* D corr., δ et alii rec. — *orationes* L. — 18-19. *adiciebat* L. — 20. *hiis* L. ceteri *his*, Bong. 3 *iis*. — 21. *enim hac* LV, Scal.; *hæc enim* T. quod etiam pr. m. L volebat.

belli, ut se cum II legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret : provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula frumento navibusque comparatis bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere, quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

XIX. Itaque duabus legionibus missis in Ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse cum DC equitibus magnis itineribus progreditur edictumque præmittit, ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret, non civis Romanus paulo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit, custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cum eo casu venissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes ejecit portasque præclusit.

1. *secum II legiones* Dδ et alii rec. — *Gadis* codd. — 5. *Italia* TUFVD et pars recentium. — 6. *Hispanis* F. *Hispania* Petav.

XIX. — 10. *cumque C.* F. — *cum* ante DC om. TLV. — 11. *prægreditur* LUFD. Voss. — *edictum pr.* L. — 12. *civitatuum* V. — 13. *promulgato* L. duo rec. — 14. *quæ non ad* D. Voss. — *Cordubæ mitt.* nostri omnes et meliores Oud. — 15. *diem statutum* D corr., δ et multi rec. — 16. *conv. Cord.* L. — 17. *in muro turribusque* L. — 18. *cum hortis duas* U pr. — *appellantur* L a pr. — 19. *Hisdem* TLV, *Isd.* UF. — 20. *totius oppidi provinciæ* TL. — 21. *diductis* L. — *oppidi* om. TLV, ut pote modo non suo loco insertum. — 22. *injecit* nostri et meliores

XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gades contenderet, ne itinere aut trajectu intercluderetur : tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paulo longius litteræ Gadibus redduntur : « simul atque sit cognitum de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio denuntiavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. » His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis adstante et inspectante ipso signa sustulit seseque Hispalim recepit, atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere converso sese Italicam venturum præmisisset, certior ab suis factus est præclusas esse portas. Tum vero omni interclusus itinere ad Cæsarem mittit, « paratum se esse legionem, cui jusserit, tradere. » Ille ad eum Sextum Cæsarem mit-

Oud.: *ejecit* D corr., et δ; *traiicit*, ut videtur, Petav. a pr.

XX. — 2. *ne in it.* U (non FH). — 4. *repperiatur* T. — *eo paulo* D corr., δ, Leid. 2 : *enim p.* D, Voss. — 4-5. *ei a Gad.* L, in quo etiam *ei* prius; *a Gad.* VD correcti, δ et alii rec. — 5. *fit cogn.* TLVD pr. — 7. *ipsi in* δ; *in* om. L. — 8-9. *denunciasse* L. — 9. *sua sponte* omnes præter T, qui *sp. sua.* — 10. *excedere et G.* UF : *Gad. exc.* L. — *ibi cons.* TLUF. — 12-13. *appellatur* L et a pr. U. — 13. *ipse* TV. — 14. *seque* L. — *Hispali* nostri omnes. *Hispalim* Petav. — 14-15. *porticubus* D, Voss. — 15. *facinus* H. — 16. *cum probar.* UF. — *a se q.* L. — 18. *Italiam* codd., *Italtam* T, *in Italiam* D. Buslid. : *Italicam* Faernus. — *venturum esse* L. — *promisisset* codd., correctum a docto anonymo ap. Oudendorp., a Lipsio ap. Fabr. — 20. *sese esse* T (qui *se* a pr., altero *se* ead. m. addito) V, Petav. — 21. *cujus erit trad.* TL; *cui erit* V, a sec. m. *cui præerat.*

tit atque huic tradi jubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit; relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniæ tradit et, quid ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

XXI. Cæsar concione habita Cordubæ omnibus generatim gratias agit : civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent seseque in libertatem vindicassent; tribunis militum centurionibusque qui eo præsidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognoverat. Tributis quibusdam publicis privatisque præmiis reliquos in posterum bona spe complet, biduumque Cordubæ commoratus Gades proficiscitur; pecunias monimentaque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet. Provinciæ Q. Cassium præficit; huic IV legiones attribuit. Ipse iis navibus, quas M. Varro quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris

1. *tradere* L. — 2. *relictis* U, sed *a* ead. m. repositum. — 3. *tradidit* V. — 4. *et nav.* TLV.

XXI. — 6. *gratis* F. — *agi* .C. *civibus* TLV, in his duobus a sec. m. correctum. — 7. *Hispaniis* LV; *Hispalis* Scal., D corr., δ et multi rec. Deinde V *quia*, item pro insequentibus *quod*, et alibi frequentissime. — 8. *in* om. T. — 9. *vindicavissent* F. — 11. *confirmavissent* LFH. — *quæ erant* Dδ et alii rec. — 11-12. *etiam* (pro *cives*) *Rom.* D; *a civibus R.* δ et alii rec.; *civium* Voss. — 12. *pollicitæ* D, correctum *pollicitus* (δ), et hoc vel illud multi rec. — *remitti* TV et L a pr. — *his* codd., *is* UF. — 13. *hac pœnam* D, correctus *ac* cum δ et aliis rec. — *cognovit* L. — 13-14. *populis* (pro *publ.*) UF, *poplicis* codex Achillis Statii. — 16. *monim.* codd. — 17-18. *Provinciæque Cass.* TLUFV, Petav., Lov.; *Provinciæque Q. Cass.* Pal., Bong. 3. — 18. *his* codd., *hiis* L. — 20. *Tarraconam* TLV, Scal. — 20. *fere* om. L.

provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de dictatore latam seseque dictatorem dictum a M. Lepido prætore cognoscit.

XXII. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prœlio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant), dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem profectus est. Hunc conspicatæ naves quæ missu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris sequi cœperunt. Ex his unum ipsius navigium contendit et fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum recepe-

2. *quibus quædam* TLUFVD. Voss.; *quibusque* Scal., Petav.; *quibusdam* δ. — *civitati* D. — 3. *Narbonam* LDδ et alii rec. — 4. *legem dedictionis* TV, ille quidem *onis* in rasura octo litterarum; *deditionis* L, Scal. — 5. *Lepido P. R.* vel *pr.* antiquiores.

XXII. — 6. *Massili usibus* TLUF. — *defessis* TL (non UF). — 7. *navali prœlio* unus T. — 8-9. *et diut.* L. — 10. *hordeo* TUF, ceteri *ord.* — *ad* om. UF. — 12. *magna* om. L. — 13. *potestate* T. — 15. *Massiliensibus* TV. — 16. *duabus* F. — 17-18. *est prof.* D et unus alterve Oud.: *est* om. UF. — *jussu* Dδ et rec. Oud. — 21. *tempestatis* om. TLV. — *abit* UFLD. — 21-22. *duæ præteritæ* D corr., δ et rec. — 22. *concursu tempestatis nostrarum* V.

runt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt, naves ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine et vetustate quam pro meritis in se civitatis conservans, duas ibi legiones præsidio relinquit, ceteras in Italiam mittit: ipse ad Urbem proficiscitur.

XXIII. Iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, duas legiones ex IV, quas acceperat a Cæsare, D equites transportabat, biduoque et noctibus tribus navigatione consumptis, appellit ad eum locum qui appellatur Anquillaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodam æstate stationem et duobus éminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum X longis navibus ad Clupeam præstolans, quas naves Uticæ ex prædonum bello subductas P. Attius reficiendas hujus belli causa curaverat, veritus navium multitudinem, ex alto refugerat, appulsaque ad proximum litus trireme constrata et in litore relicta, pedibus Adrumetum perfugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naves ejus

2-3. *pecunia* UF. — 3. *confectis rebus* L. — 5. *reliquit* LV.

XXIII. — 7. *C. centurio* TL, Scal. — 8. *Accii* Petav., al. *Actii*. — *Varri* codd. præter UFD, *Attivarri* L. — 9. *IIII acceperat quas a Cæsare* TLV; *quas accep. a C.* UF; vulgo *quas a C. acc.* — 11. *appulit* Dδ et alii rec. — *Aquillaria* L; *Anguillaria* D in var. (in serie *Acquilar.*), δ et multi rec. — 12. *pass.* TUFD; *passus* L et duo rec.; *passibus* V. — *mil.* codd., om. ut solet U, cum ductu super numero. — *incommoda* TLFV. — 13. *promunctor.* TV, *promunt.* U, *promuntur.* F. — 14. *Cæsar filicum* X T; *filcum* X V; *silɛium* X L.; *fil. cum longis* X D. — 15. *Clupea* UH, Petav.; *Clipea* FV; *Clippeam* T. — 16. *P. Attivarrus* L. — 17. *veritusque* codd. præter Carrariensem, qui sine *que*. — *refugeret* UF. — *repulsaque* Petav. — 18. *litus* et *littore* T. — 18-19. *et* om. Dδ et alii rec.; iidem *pedibusque* — 19. *Hadrumetum* UF, Petav., et mox. — *profug.* D et pars Oud.

fuga se Adrumetum receperunt. Hunc secutus Marcius Rufus quæstor navibus XII, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in litore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIV. Curio Marcium Uticam navibus præmittit; ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduique iter progressus ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus reliquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paulo amplius passus mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat; quem si qui vitare voluerit, sex millium circuitu in oppidum pervenit.

XXV. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit muro oppidoque conjuncta, ad portam quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica.

1. *consecutus* L. — *M. Rufus* codd., V cum vacuo post *M.* spatio; *Marcius* est paulo post. *Rufius* Pet. — 2. *XXII* H. — 4. *remulgo* UFLV, Petav.; *remilgo* T. — *ipse Cur.* T; *ad C. Cur.* UFV, Scal., Petav. et alii.

XXIV. — 5. *Marcium* UFD, ceteri fere *Martium*, L *Marcum*. — 7. *Bragadam* L. — 9. *Cornelia* D. Voss., Ciacc.; *Caindiana* T, *Canidiana* V, Scal., *Candiana* L. — *his* TV. — 10. *derectum* TFV. — 11-12. *leviore* TLVD. — 12. *derecto* TLUFV. Pet. — 13. *pass. mil.* TLUF, Pet.; *passuum* alius Ursini, Palat. — *milia* L. — 14. *quod* (V *quia*) codd. plerique; *quo* Voss. (non D); *qui* Petav., Bong. 3. — *longe* D corr. — 15. *quem sibi vit.* TLV: *si quis* D corr., δ et alii rec. — *voluerunt* TLUFV, D a pr., Petav. — 16. *pervenit* iidem præter UF, qui *perveniunt* cum Petav., Voss.

XXV. — 17. *Varri* UV, T a pr.

altera a theatro, quod est ante oppidum, substructionibus ejus operis maximis aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet atque haberet loco prædæ; eodemque tempore his rebus subsidio DC equites Numidæ ex oppido peditesque CCCC mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum Curione intercedebat, quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se; neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt, sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim adventu longarum navium Curio pronuntiare onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non ex vestigio ad castra Corneliana traduxisset. Qua pronuntiatione facta temporis puncto sublatis ancoris, omnes Uticam relinquunt et quo imperatum est transeunt. Quæ res omnium rerum copia complevit exercitum.

XXVI. His rebus gestis Curio se in castra ad Bagradam recipit atque universi exercitus conclamatione imperator appellatur, posteroque die exercitum Uticam ducit et prope oppidum

1. *substrationibus* TL, Scal., Petav.; *substruct.* UFVDδ et «tres» Oud. — 5. *dimittit* L. — *locum* H. — 6. *Numidiæ* TV. — 7. *Varro* TV. — 10. *quia tr.* V. — *promulgarat* H, duo rec. — 11. *Concurrit* T a pr. — 14. *pronuntiari* nullus. — 17. *Corn. traduxisset* TLV, Scal.; *C. vela duxisset* UFDδ, «quattuor» Oud.: *vela direxisset* Stephanus. — 18. *reliquerunt* TLV. — 19. *rerum* om. V, Lov. — 19-20. *replerit* L.

XXVI. — 21-22. *recepit* LDδ et plures Oud. — 23. *Uticam exercitum* UFDδ et alii rec.

castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire: eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equitesque committunt prœlium et, priusquam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam conjiciunt, equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis xxii ad Attium Varum perfugiunt. Hi, sive vere quam habuerant opinionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt (nam, quæ volumus, et credimus libenter, et quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus), confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse a Curione, maximeque opus esse in conspectum exercitum venire et colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio, atque una valle non magna interjecta suas uterque copias instruit.

3. *pervenire. Eodem* L. — 8. *legiones* vocem abesse malit Nipperdeius. — *explicaret ut consist.* Lov. — 9. *quo* L. — 10. *et sine tim.* L in marg. additum habet. — *coniciunt* sive *coiciunt se* TLV. Palat.; *se coic.* UFDδ et major numerus Oud.; *se ejecit* Elberlingius. — 11. *fere omni* L. — *quod semper littora* TLF. — 12. *recipit* TLUV : *recepi* FHDδ et Oud. sine varietate.

XXVII. — 13-14. *centurionis* TLUF. — 14. *Atticum* TL. — *profug.* F. — 16. *namque vol.* TV. — 18. *quidam* TLV. — *certe* om. L. — 19. *conspectu* codd., L erasa super *u* lineola. — 20. *et* om. TLV. — 21. *postera* TLUFVD. — *legionem* L.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sextus Quintilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic dimissus a Cæsare in Africam venerat, legionesque eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeo ut paucis mutatis centurionibus iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis atque obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi, neu pro his pugnarent, a quibus contumelia perfugæ appellarentur. Huc pauca ad spem largitionis addidit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita oratione nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

XXIX. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor animis. Is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tradiderat, plures auctores

XXVIII. — 2. *demonstravimus* L. — 3. *transdux.* TLUFV; *trad.* D. Petav. — *quas* (*quos* T) *Curio* antiquiores consensu; *Curio* om. D δ et ceteri recentiores. — 5. *cent. primi ord.* V. — 6. *circumire* UF et plures Oud., *circuire* reliqui nostri. — 7. *prima* TUF. Lov., Pal. (sic Fabr.: «Petav.» Oud.), D corr., δ; *primi* L et cod. quidam Ursini; *primam* V, D pr., Voss. — 11. *in contumeliam* δ et alii rec., *ad cont.* Lov. — 12. *His* D δ et alii rec.

XXIX. — 16. *Itque* codd. (non enotatum ex V): *At* Paulus Manutius. — 16-17. *timor : nam is* codd., *iis* UF δ, *his* TV. Vossius *timor animis. Is.* Quæ tam certa scriptura est, ut docta correctio H. Schneideri : *ordinum* (pro *omnium*), locum habere non possit. — 17. *rarus* (sic et TV) *omnium hominum* D in ras. — 19. *Hæc ubi* V a sec. — 20. *aliis alii* F; *illis alii tradiderant* Voss., D (qui *-rat*). — *auctores* om. F.

ejus rei videbantur. Civile bellum; genus hominum, quod liceret, libere facere et sequi quod vellet: legiones eæ, quæ paulo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur* munera*): municipia etiam diversis partibus conjuncta (æque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte* perfugerant*). In contuberniis centuriones militesque nonnulli graviora* proferebant*: sermones militum dubii durius accipiebantur, nonnulli etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.

XXX. Quibus de causis consilio convocato, de summa rerum

1. *Erat civile bell.* Kranerus. Hinc quæ sequuntur ad finem capitis lacunis (arbitror) potius quam corruptelis laborant: vix usquam autem Cæsarianorum codicum librarii eorum quæ in archetypo legi non poterant indicia reliquerunt spatia vacua, sed continua scriptura defectus celaverunt. Quare in hoc capite oratio impedita, sententia incerta, scriptura incertior. — 1-2: *quia lic.* V; *qui l.* D; *cui lic.* Oudendorpius; *licere* TV. Pal. — 2. *liberare fac.* V. — *et se quicquid vel* (hoc etiam TL et Lov.) V; *vellent* D (fort. a sec.), δ et recentes Oud. — *hæ* codd. plurimi, *hec* LD, om. δ, Pal. — 3-4. *beneficum* F: *beneficium Cæs.* D. — 4. *offerentur* F pr., Petav., Pal., Bong. 3; *munera* inseruit Œhlerus. Em. Hoffmannus scripsit; *mutaverat munerum consuetudo, quæ offerrentur.* — 5. *adversis* cod. Carrar., quod dedit Nipperdeius; sed *diversis partibus* absolutos ablativos esse posse ostendit Iwan Müllerus. — *Neque enim* codd. sine sensu; *plerique enim* H. Schneiderus; *æque enim* Nipperdeius et Müllerus; *namque ex* et mox *ii* (pro *ut*) *qui* Terpstra et Em. Hoffmann. — 6. *viniebant* F. — *perfugerant* addiderunt critici plures; *ad Varum perf.* Nipperdeius. — 7. *contuberniis commilitesque* (*conm.* UF) codd., *cum mil.* aliquot rec.; *centuriones militesque* H. Schneiderus; compendio autem scribi in his quoque codd. solitam esse vocem priorem ostendit non infrequens varietas *Curio = centurio.* Aliam viam ingressus Iw. Müllerus hæc ita constituit: *æque .... veniebant atque iis superioris necessitudo contubernii cum militibusque nonnullis gravior erat*. in libro annali *Eos*, I, p. 68 seqq. — *graviores* D corr., δ et alii rec. — 7-8. *proferebant* addidit Hellerus. — 8. *dubia* codd. præter Petav., Norvic., D corr. et δ, qui *dubii*. F a pr. *dubius.* — *durib* L pr., *b* in compendium *us* mutans. H. Schneiderus etiam hoc proponit: . . *nonnulli graviora* (scil. *afferebant* sive *jactabant*): *sermones militum: dubia durius accipiebantur, nonnulla etiam*, etc. — 9. *his* codd.

XXX. — 11. *Quibus rebus de causis* L. — *vocato* TL.

deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis castraque Vari oppugnanda censerent, quod in hujusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur: postremo præstare dicebant per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam desertos et circumventos ab suis gravissimum supplicium perpeti. Erant qui censerent de tertia vigilia in castra Cornelia recedendum, ut majore spatio temporis interjecto militum mentes sanarentur, simul, si quid gravius accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

XXXI. Curio utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: « hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. « Qua enim, » inquit, « fiducia et opere et « natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? « Aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab « oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non felicitas re« rum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus et res « adversæ odia colligant! Castrorum autem mutatio quid habet « nisi turpem fugam et desperationem omnium et alienationem « exercitus? Nam neque pudentes suspicari oportet sibi parum

1. *conundum* F pr. — 2. Ante *castraq.* erasum *in* (ut videtur) in F. — *quod* (*quia* V) *huj.* codd.; *in* supplevit Clarkius. — 3. *militum* inter versus F; *consiliis militum* D corr., δ, Lov. — 6. *supplicium proiecerant qui* UH. Lov., *suppl. p... proiec.* F. tribus litteris erasis, cum nota corruptelæ; *pati* U in marg. a sec.; *suppl. pati. Porro erant qui* Dδ et alii rec. — 7. *Corneliana* nullus nostrorum. — 8. *simul quicquid* T. supra posito *si* ead. m. — 9. *et ocius* Lov.

XXXI. — 11-12. *alteri* om. TV; *uni* L. — 16. *Aut nos q.* Lov. — 17. *non et fel.* TLU (non F); *et non felicitatis* V. — 18. *imperatori* Scal.; *imperatoris* V, Leid. 2. — 19. *colligent* TV; *concilient* UFDδ et alii rec. — 21. *prudentis* UFLV: *prudentes* plurimi; *pudentes* unus Ursini, Reg. Lond., Palat. — *oportet* om. V.

« credi, neque improbos scire sese timeri, quod illis licentiam « timor augeat noster, his studia deminuat. Quod si jam, » inquit, « hæc explorata habeamus, quæ de exercitus alienatione dicun« tur, quæ quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opi« nione esse confido, quanto hæc dissimulare et occultari, quam « per nos confirmari præstet? An non, uti corporis vulnera, ita « exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis au« geamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, « quo majorem, credo, licentiam habeant qui peccare conen« tur. Namque hujusmodi res aut pudore aut metu tenentur: « quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti « sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam, neque « tanti timoris, ut ipse deficiam, atque omnia prius experienda « arbitror magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judi« cium facturum confido. »

XXXII. Dimisso consilio, concionem advocat militum. Commemorat quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar, ut magnam partem Italiæ beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. « Vos enim vestrumque factum omnia, » inquit, « deinceps « municipia sunt secuta, neque sine causa et Cæsar amicissime « de vobis et illi gravissime judicaverunt. Pompeius enim nullo « prœlio pulsus, vestri facti præjudicio demotus, Italia excessit:

2. *augebat* F pr. — *nostris his* U. Pal.; *nostris* (sine *his*) F. — *diminuat* codd. præter UFδ, Boug. 3. — 5. *hoc* L. — *dissimulari* F pr., quattuor rec. — *occultare* Dδ. — 6. *An vero* D corr., δ. — 7. *sunt agenda* Dδ et duo alii rec. — 8. *Aut* codd., *At* Aldus. — *ut* om. Vδ, *ne* D, sed expunctum. — 9. *quia maj.* F pr., *qua correctus* et U. — *majore* L. — 13. *operienda* F. — 14. *magna ex* Dδ et «quinque» Oud., in quibus Petav.

XXXII. — 19. *inquit omnia* codd. præter TL, Petav. — 20. *secuta* F, et supra «l. *quuta*» æquali manu, ut constanter scribit. — 21. *gavisissime* TLV. — 22. *nostri* Dδ. — *demotutus* L.

« Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciam Siciliam atque Africam, sine quibus Urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt qui vos hortentur ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant, in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? Duos pulsos exercitus, duos superatos duces, duas receptas provincias? Hæc acta diebus XL, quibus in conspectum adversariorum venerit Cæsar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? Vos autem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, cum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? nonne sibi clam vobis salutem fuga petivit? nonne proditi per illum Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum projectis fascibus et deposito imperio privatus et captus ipse in alienam venisset potestatem Relinquitur nova religio, ut eo neglecto

1. *provinciamque* D et pars Oud. — 1-2. *Afric. atque Sic.* Petav. — 2. *urbs est* TL. — 3. *nostræ* D. — *Assunt* LDδ. *Ads. nobis qui* TLV. — 4. *discedatis* L. — 6. *de verbis* V. — 8. *qui semper* V. — *Hispaniam* LV. — 11. *conspectu* TLF. — 12. *resistent* Petav. — 13. *autem* (*aut* F) *certa* codd., *aũ d* (expunctum) *certa* L; *incerta* Aldus. — *sequi* (erasum) *sequuti* F. — 14. *sequemini* D corr., *sequimini* δ, «quinque» rec. Oud. — *nostri* HDδ. — 16. *facimus* F. — *Vos* (deleto *ne* in T) *vero* T, Petav., *Vos L.* L. — 18. *non sibi* UFD et nonnulli Oud.; *nonne* om. δ. — *clam non vobis* D in var., δ, quattuor rec. Oud. — 19. *non proditi* UF et pars Oud.; *num prod.* D corr., δ et alii rec. — 19-20. *reservati* L. — *Sacr. vero vos* Pet. — *quis* F corr. — 22. *religio* om. TL, Scal.; *se legio* F pr. — *eo* L inter versus.

« sacramento, quo tenemini, respiciatis illud, quod deditione « ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Cæ« sarem probatis, in me offenditis. Qui de meis in vos meritis « prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc et mea voluntate et « vestra exspectatione leviora; sed tamen sui laboris milites « semper eventu belli præmia petiverunt, qui qualis sit futurus, « ne vos quidem dubitatis : diligentiam quidem nostram aut, « quem ad finem adhuc res processit, fortunam cur præteream? « An pœnitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, « nulla omnino nave desiderata, traduxerim? quod classem « hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per « biduum equestri prœlio superaverim? quod ex portu sinuque « adversariorum cc naves oneratas adduxerim, eoque illos com« pulerim, ut neque pedestri itinere neque navibus commeatu « juvari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, « Corfiniensem ignominiam, Italiæ fugam, Hispaniarum dedi« tionem, Africi belli præjudicia sequimini! Equidem me « Cæsaris militem dici volui, vos me imperatoris nomine ap« pellavistis. Cujus si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium

1. *quo tenemini sacramento* F. — *de dedit.* D corr. — 3. *jam me* codd. præter Petavianum; *me* (sine particula) unus Ursini. — *de ejus* D in var. et tres rec. Oud. — 4. *præjudicaturus* nostri omnes, Scal., Petav. et quattuor rec. ap. Oud.; *prædicaturus* Stephanus. — 5. *nostra* DH. — 7. *vostram* D corr.; *vestram* Petav. et quattuor rec. Oud. Addunt D corr., δ et tres rec. : *an pœnitet vos.* — 8. *res* om. UF, Petav., in quibus *processit fortuna.* — 9. *quia* V pro *quod*, ut solet. — 11. *adveniens* om. L, ante *primo* habet H. — 13. *onerarias* L solus nostrorum; de suis non refert Oud. — *eaque* F pr. — 15. *iubari* U. — *possent* L, Pet. — *ductibus* F pr. — *trepidatis?* L. — 16. *in Italiæ fuga* (*fugam* F) *an* (*in* L) *Hisp.* codd. nostri, nullus *an in Hisp.*, ut « plerique » Oud., Pal. et Bong. 3 ap. Fabr., qui addit : « Lov. pro *an* (ter repetito) semper *in* legit et omittit *fuga*, in alio quoque omissum. » — 16-17. *deditionem in Africi* TUF, Scal., Petav., Dδ et alii rec.; *deditione et in Africe* L; *deditionem in Africa* V; *an in Afr. b. præjudicio* nonnulli Oud. — 17. *bellum* TL. Particulas, quarum origo in his facile explicatur, Ciacconius et Scaliger expunxerunt, magno periodi commodo. Servatis *sequemini?* scripsit Em. Hoffmannus.

« remitto, mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam « honorem dedisse videamini. »

XXXIII. Qua oratione permoti milites crebro etiam interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur, discedentem vero ex concione universi cohortantur, « magno sit animo, necubi dubitet prœlium committere et suam fidem virtutemque experiri. » Quo facto commutata omnium et voluntate et opinione, consensu summo constituit Curio, cum primum sit data potestas, prœlio rem committere, posteroque die productos eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

XXXIV. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo ascensu. Hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur exspectabat, quo æquiore loco prœlium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis et una levis armaturæ interjecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum

1. *nomen restituite* TLV.

XXXIII. — 3. *Qua or.* usque ad *viderentur* (l. 5) non leguntur in UF. — *etiam dicentem int.* codd. præter TL, Petav., Lov. — 3-4. *interpellant* δ et alii rec. — 6. *ne ubi* UH, sed F *ubi* inter versus ead. m.; *nec ibi* V; *ne dub.* D, correctus *neu*, ut δ et alii rec. — *dubitent* L. — 8. *omnium vol.* L. — *consensu suo* codd., *suorum* cod. Faerni et Pal.: *summo* Holomannus. — 10. *postero* L. — 11. *Nec* TLV. — 12. *sive soll. mil* om. UF. — *militis* TLV. Scal.

XXXIV. — 15. *magno aut diff.* codd.: *magna, at d.* Ciacconius: *at* cod. Voss. — *aut ard.* D, Petav. — *Hac* V. — 18. *armatura et int.* codd., ab Aldo correctum: *interjectio* TL. Scal. — 18-19. *quamplures* F. — 19. *dimitterent* codd. — *cernebatur* TL. Scal.

primum impetum equites hostium non tulerunt, sed admissis equis ad suos refugerunt; relicti ab his qui una procurrerant levis armaturæ circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tunc Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, « Perterritum, » inquit, « hostem vides, Curio : quid dubitas uti temporis opportunitate? » Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet et præcurrit ante omnes. Adeoque erat impedita vallis, ut in ascensu nisi sublevati a suis primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore et fuga et cæde suorum nihil de resistendo cogitabat, omnesque se jam ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priusquam telum abjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex ejus militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille sæpius appellatus aspexit ac restitit, et quis esset aut quid vellet quæsivit, humerum apertum gladio appe-

1. *equites* L inter versus et *hostes* a pr. m. — *amissis* codd. præter Voss., Faerni cod. et fort. V. — 2. *refugierunt* L. — 3. *armatura* potiores Oud., nostri præter Dδ. — 5. *Tum* UFDδ — 7. *videns* TL. — 8. *uti poteris opp.* V. — 9. *sibi* om. TL: *sibi pridie* δ. — 10. *se jub.* FL. Petav., « plerique » Oud. — *Adeo* L. — 11. *ab suis* L. — *primis* U pr. — 12. *timore* UF. ceteri nostri *tempore*, et « quattuor » Oud. D in serie : *timore, tempore ac fuga.* — 13. *cogitabant* Dδ. — 14. *jam* om. L: *jam se* UFDδ, Oud. sine var. — 15. *adici* (*adjici* vel *adigi*) unus Ursini.

XXXV. — 17. *Plignus* L. — 20. *esse ex* UF; ceteri *esset ex.* — *et monere et velle* L, sed alterum *et* puncto subnotatum; *vellet* T pr., D a sec.: *velle aliquid* TL.

tit, paulumque afuit quin Varum interficeret; quod ille periculum sublato ad ejus conatum scuto vitavit. Fabius a proximis militibus circumventus interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur atque iter impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere quam in prœlio aut fuga intereunt, neque multum afuit quin etiam castris expellerentur, ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebant, tum quod ad prœlium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis ac mille vulneratis; qui omnes discessu Curionis, multique præterea per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animadversa Varus, et terrore exercitus cognito, bucinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

1 *paululumque* V, Lov. — *afuit* V, *affuit* F, ceteri *abfuit*. TL *fuit*. — 3. *Ac* TLFV. — 6. *afuit* TUV, *affuit* F, ceteri *abf.* — 8-9. *adiri tunc quod* TLUFV, Cuj., Scal., Voss.; *tum* pro *tunc* nonnulli Oud.; *adiri tunc non posset* Petav., *tunc non poterat* Lov., δ.; *aditum prohibebant, tum* (om. D) *quod* D et quinque recentes Oud. consensu. Quod adeo necessarium est, ut in archetypo librarius ab *adi* aberrasse videatur ad alterum *tum* et nota ad marginem remittens, sæpe ea similis compendio quo syllabæ *r* habentes supra notantur, peperisse istud *ri*. Minus apparet omissionis causa in Em. Hoffmanni scriptura : *Sed cum loci natura* TUM *munitio castrorum adiri tunc prohibebat, quod.* — 9 *his* codd. — 11. *educit* T. — 13. *ac vulneratis* codd. quorum in U ead. manus inter versus posuit ∞, in F autem *devulneratis* a pr., antiqua m. in ∞ *vuln.* mutatum, idemque affertur ex Paris. 5768. Inde ortum *cc*, quod præbent HD, falso, nam Appianus ἔτι πλείους (ἑξακοσίων). Quare *multis* supplevit Em. Hoffmannus, sed *mille* ex antiquiore fonte derivatum esse videtur et accipiendum *circiter mille.* — 14. *ex simulatione vulnerum in castris in* L, sed *in* prius initio versus posterius suppleti. — 16. *ex terr.* Dδ et «tres» Oud. — *castris paucisque* L. — 17. *tabernaculi* nostri omnes et «plerique» Oud.

XXXVI. Postero die Curio obsidere Uticam valloque circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli diuturnitate otii, Uticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi, conventus is, qui ex variis generibus constaret, terror ex superioribus prœliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum agerentur, nuntii præmissi ab rege Juba venerunt, qui illum adesse cum magnis copiis dicerent et de custodia ac defensione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXVII. Nuntiabantur hæc eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat : tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntiis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus nihil contra se regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit minus v et xx millibus longe ab Utica ejus copias abesse, relictis munitionibus sese in castra Cornelia recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti duæ legiones reliquusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad

XXXVI. — 1. *valloque* nostri consensu, ex «tribus» modo rec. annotatum ap. Oud., qui *et vallo.* — 1-2. *circummuniri* L: *circumvenire* Dδ. — 2. *oppidum* TLUF. Petav., Lov. — *insollers* L. — 4. *conventus si qui* antiquiores omnes, Voss., Lov.; *et si qui* H: *is qui* Gruterus; *ii qui* Cujacius (ut videtur), in cujus codice et Lov. *constarent.* Dδ et alii rec. *amicissimi erant cum etiam ex.* — 6. *omnes in palam* antiquiores consensu, etiam pars recentium; pauci, ut Dδ, sine *in.* — *omnes* (bis) *et cum* D corr., δ. — 8. *Iuua* U. — 9. *ac de* L.

XXXVII. — 13-14. *rerum habundantiam* T, ead. m. correctum. — 15. *et litt.* TL. — *rebus omnibus* TL. — 16. *ausurum* D. Voss. — 17. *v. lxx* TL. *l* pro compendio *et.* — 18-19. *sese castris Cornelianis* Lov. — 20. *præcepit* V. — 21. *reliquisque* T (*is* ex *u* factum); *reliquique* L. et *mitterentur.*

bellum ducendum aptissima natura loci et munitione et maris propinquitate et aquæ et salis copia, cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare et bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit Jubam revocatum finitimo bello et controversiis Leptitanorum restitisse in regno. Saburram, ejus præfectum, cum mediocribus copiis missum Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens consilium commutat et prœlio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Saburra, de quo ante erat auditum; sed rex cum omnibus copiis insequebatur et sex millium passuum intervallo a Saburra consederat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentesque atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. Hos oppres-

1. *et loci mun.* codd.; correxit Marklandus. — *mutatione* T (ead. m. correctus) δ. — 3. *eo* om. δ, Petav.; *salinis. Ea cong. non* TLV. — *materia non* L.

XXXVIII. — 7-8. *profugis* LV. — 8. *aliquibus* D, Voss. — 11-12. *mutat* L. — 13-14. *magnitudo superioris animi. temporis pror.* nostri consensu, Petav., Lov.; corrector D *animi* ante *super.* ponendum significat, et sic δ. — 16. *Bragadam* T pr., L, sed infra recte. — 17. *cum* om. TLV, Scal. — 18. *passus* TLFV, *passuum* Dδ, ceteri fere compendio. — *ab S. U.* — 19-20. *prudentisque ad inopinantis hostes* TLV, Scal., Lov.; *prudentes atque inop.* UH: *et prudentis atque inop.* D, cujus corrector *imprud.*; Fδ, Pal., Bong. 3 *imprudentesque atque inop.* Sic etiam Petav. ap. Fabr. — 20. *Numidæ autem* TLV.

sos somno et dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur captivosque ad eum reducunt.

XXXIX. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v castris præsidio relictis. Progressus millia passuum vi, equites convenit, rem gestam cognovit: e captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit: respondent Saburram. Reliqua studio itineris conficiendi quærere prætermittit, proximaque respiciens signa, « Videtisne, » inquit, « milites, captivorum « orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse « copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerint? « Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut jam de præ« miis vestris et de referenda gratia cogitare incipiamus. » Erant per se magna quæ gesserant equites, præsertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferebantur, capti homines equique producebantur, ut, quicquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur.

XXXIX. — 5. *mille* (*mil.* TF) *passus* TLFV, *pass.* U, Pet. — 8. *conficiundi* U (non H), Lov. — 10. *profugis* LV. — 11. *paucis diebus equitibus* TL, Scal.; in F ante *equit.* duæ litteræ erasæ. — *potuerunt* LDδ, pars Oud. — 14. *gesserunt* F; *gesserant milites* TL. — 17. *insolenter quidem, sed libenter* D marg., δ et multi rec. — 18. *equitesque* codd.: *equique* Ciacc. — 19-20. *hoc omni* (*homini* UFD) *victoria morari uteretur* TLUFVD. — 23. *Nec* TLV. — 24. *res* om. TLV, Scal. — *morabantur* L, Sc.

XL. Juba certior factus a Saburra de nocturno prœlio, II milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburræ summisit; ipse cum reliquis copiis elephantisque LX lentius subsequitur. Suspicatus præmissis equitibus ipsum affore Curionem Saburra copias equitum peditumque instruit, atque his imperat ut simulatione timoris paulatim cedant ac pedem referant : « sese, cum opus esset, signum prœlii daturum et quod rem postulare cognovisset imperaturum. » Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

XLI. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio constitit. Dat suis signum Saburra, aciem constituit et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur ut spem omnem in virtute reponant. Ne militibus quidem ut defessis neque equitibus ut paucis et labore confectis studium ad pugnandum virtusque deerat; sed hi erant numero CC. reliqui in itinere substiterant. Hi, quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant, sed neque longius fu-

XL. — 1-2. *milia* om. U, sed cum lineola super *II;* Lovan. 1. — 2. *quod* TH; *quæ* (ex *qui* factum videtur) V; *quotquot* D. Voss., Bong. 3. — 4. *summittit* UF. Petav., D corr., δ et alii rec. — 6. *afore* T. *adfore* UF. — 8. *seseque cum* V. — *cum copiis* T a pr. m., quæ et correxit. — 9. *quod postulare tempus* L. — 12. *duci* TL.

XLI. — 14. *exercitum* HV. — *constituit* V. — 15. *circuire* recentes. — 16. *peditatum* L. — 17. *mittit* T a pr. (sed ĩ ead. m. illato). L; *immittit* ceteri nostri, quamquam ex « tribus » modo suis affert Oud. — 19. *et* om. TLV. — 20. *erant* om. L pr. — 21. *substiterant* A. *hi* vel *hii* TL. In V post *Hi* spatium vacuum, ubi *ducenti* scripsit m. sec.

gientes prosequi nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram et aversos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare neque procurrere et casum subire tutum videbatur. Hostium copiæ summissis ab rege auxiliis crebro augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant, simul ii qui vulnera acceperant neque acie excedere neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XLII. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas neque preces audiri intelligit, unam ut in miseris rebus spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos atque eo signa inferri jubet. Hos quoque præoccupat missus a Saburra equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur

1. *nec* om. TFU, in quo ead. m. suppletum. — *potuerunt* L. — 2. *circuire* codd. præter UL et fort. Petav. — 3. *adversos* T (sed eraso *d*) VDδ. — 3-4. *procurr.* L et recentes. — 5. *circuibant* codd. præter UL; *circuiebant* F. — 6. *Sic* L, addens inter versus *ut*. — 7. *servarent. Quæ proc.* TLV, hic a sec. *quam*, litteris *ut* expunctis. — *videbantur* TL. — 9. *nostris* TL, D corr., δ et alii rec. Post *nostros* F *vero* inter versus. — *hi qui* codd. — 10. *neque ex acie* L, præpositionem expungens. — 13. *miserebantur* L. — 14. *ex suo* TLV.

XLII. — 16. *perterritus* T. — 18. *alreliquam* T, scripturus *aliquam* (quod ex uno non nominato allatum ap. Fabr.), deinde *al* expungens: *ad reliqua* L. — 22. *partem int.* T.

Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra contendat, et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio numquam se amisso exercitu, quem a Cæsare fidei commissum acceperit, in ejus conspectum reversurum confirmat, atque ita prœlians interficitur. Equites ex prœlio perpauci se recipiunt: sed ii, quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XLIII. His rebus cognitis Marcius Rufus quæstor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientium cernere (quarum rerum nihil omnino acciderat), alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex

1. *pr. eque* vel *æque* antiquiores codd., *equ.* Cuj., *eq.* Pet.; *populus Romanus æque* V: *pr̃. hunceque* D, Voss.; *præfectus equitum* δ et alii rec. — 5. *acceperat* U (*i* ead. m. supraposito) Dδ et «tres» Oud. — 7. *hi* codd.

XLIII. — 11. *Martius* antiquiores, ut supra, fort. præter U. — *in castra* TLV. — 13. *deport.* L. — 19. *advolansturum* T, *us* erasis. — 21. *magistratos* U, *tra* expunctis; *magistratus* Pal. — 22. *imperium* T. — 23. *completa* U, supraposito *is* ead. m.; post eam vocem tres litteræ erasæ in T, spatium vacuum litterarum sex vel septem in F. — *littoribusque* V.

magno numero conscenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur.

XLIV. Quibus rebus accidit ut pauci milites patresque familiæ, qui aut gratia aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. Quarum cohortium milites postero die ante oppidum Juba conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit, paucos electos in regnum remisit, cum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur neque resistere auderet. Ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis [diebus], quæ fieri vellet, Uticæ constituit atque imperavit, diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

2. *reliqui ob timorem* UF. — 2-3. *tardarent* L.

XLIV. — 4. *rebus* om. TL. — *patrisque* TULV, F pr. — 6. *adinnare* V. — 8. *se* F, Petav., Lov. — *Quarum cohortium* (*cohortes* TV) *milites militum* TLV, Scal.; *Quorum* (*quarum* δ, Dorv.) *cohortes militum* UFD δ et alii rec. — 9. *sua* V. — 9-10. *præde* T, *prædæ* V. — 14. *Ser.* om. V. — *diebus* ex errore ortum auctore Jurinio seclusit Nipperdeius. — 15. *diebusque* editum ex aliquo codice Ursini; noster U cum reliquis *diebus eque* vel *æque*.

DE BELLO CIVILI

LIBER III.

I. Dictatore habente comitia Cæsare consules creantur Julius Cæsar et P. Servilius : is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior neque creditæ pecuniæ solverentur, constituit ut arbitri darentur; per eos fierent æstimationes possessionum et rerum, quanti quæque earum ante bellum fuisset, atque hæ creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. Itemque prætoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in Urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, (quæ judicia aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit: qui se illi initio

I. — 2. *eum* L. — 3. *totam Italiam* TV. — 7. *heæ* (non *hæc*) T. *hee* L. *aee* U. *eæ* F. *hec* V. *ea* Petav.. D δ et alii rec. — 8. *munieud.* L. Malis *minuendumve.* — *ferre* TUF. — 10. *abtissimum* U. — 10-11. *PR.* vel *P. R. trib.* TLUFV. — 13. *Urbem* TLFV. — *legionem* V. — 15. *illi* (*illis* F pr.) *in otio* vel *ocio* codd.; *illi* corrector D in *odio* mutat, duo rec. *odio in otio*, alii *illi odio.* Recte Stephanus *initio.*

civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim prius hos judicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur.

II. His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis XI dies tribuit, dictaturaque se abdicat et ab Urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire jusserat. Sed tantum navium repperit, ut anguste XV millia legionariorum militum, DC equites transportare possent. Hoc unum [inopia navium] Cæsari ad celeritatem conficiendi belli defuit. Atque hæ ipsæ copiæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium ex saluberrimis Galliæ et Hispaniæ regionibus omnem exercitum valetudine tentaverat.

1. *si qua* D a pr. — 2. *si ejus esset, quando* L. — *suffecissent* codd., *subf.* UF, *feciss.* D; *sui fecissent* Beroaldus. — 3. *hos jud.* UHD a pr.; *hoc* reliqui. — 4. *receptas* UF. — 5. *in beneficio præripiendo* (*præcip.* V) *populi* TLV; *prærapiendo* H, *præcipiendo* F.

II. — 6. *comitiis* L. — 6-7. *perficiundis* U (non H), «Petav., Pal., Bong. 3.» Fabr.; *perfaciendis* TLV. — 7. *sese* L. — 8. *Brund.* om. V, spatio relicto; *Brundusium* constanter LD. — *equitatumque* L. — 9. *repperit* codd. — 10. *milibus* D. om. U. — *legionarium* TLV, Lov.; *anguste LX cohortes leg.* scribit Nipperdeius, cujus legenda disputatio p. 153 seqq. — *D milites* codd., «et Petav., ad oram tamen puto [posito?] *equites.*» Fabr.; corrector D et aliquot recentes Oud. (non δ) *equites*, quod necessarium est; *DC* Ciacconius, Appiano et Plutarcho auctoribus — 11. *inopia navium* de margine in seriem ingruisse jam olim admonuit Hotomannus. — *a celeritate* L. — 12. *eæ* UF, *heæ* TLV, *hæ* H, D in ras. — *copiæ* vox post *infrequentiores* repetita in omnibus nostris præter δ; *quoque* ejus loco Voss. — 13. *Galli* codd.; *Gallicis* primæ edd. — 14. *diminuerat* codd. præter UF, Petav. — 15-16. *et salub.* TL. — 16. *omnem Galliam exercitum* T, media voce deleta. — 16-17. *valit.* codd. constanter.

III. Pompeius annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, Ægypto classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ regibusque omnibus et dynastis et tetrarchis et liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

IV. Legiones effecerat civium Romanorum IX: quinque ex Italia, quas traduxerat; unam ex Cilicia veteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus in his provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia Epiroque supplementi nomine in legiones distribuerat; his Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. Sagittarios Creta, Lacedæmone, ex Ponto atque Syria reliquisque civitatibus III millia numero habebat, funditorum cohortes sexcenarias II, equitum VII millia. Ex quibus DC Gallos Deio-

III. — 1. *anni sp.* D, «tres» rec. Oud. — 2. *a bello et hoste* L. — 4. *Cylicia* T. *Sicilia* L — 6. *regibus* L. — 7. *magnas* codd.; correxit Aldus. — 8. *obtinuerat* L.

IV. — 11. *ex Sicilia* codd.; *Cilic.* Ciacc. — 13. *missi* L. — 14. *his regionibus* L. — 16. *Boetia* codd., ut solent. — *Epirosque* TLUF, Petav., Lov. — *plementi* TL, *complem.* Leid 2. — 17-18. *ammisc.* L. Petav., qui ita solet. — 19. *Creta* (sine *ex*) nostri omnes præter D, qui *ex acta.* — *Lacedomone* L, *Lacedemonia* V. — *atque ex S.* U. — 20. *milia* om. TLUFVδ, plures numero superposita lineola. — *habebat, atque etiam f.* D marg., δ et alii rec. — 21. *sex et delectorum* (*elect.* Pal.) *equitum* D in ras., δ et alii rec. — *Ex quibus* om. L, inter versus habet F. — *de* U, sed in illo correctum ead. m *DC*. D in ras. et Bong. 3 *duos mille* (*mil.* B) *Dejot.* sine *Gallos.*

tarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat: ex Macedonia CC erant, quibus Rhascypolis præerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis suis pastorumque suorum * numero * coegerat: CCC Tarcondarius Castor et Donilaus ex Gallogræcia dederant (horum alter una venerat, alter filium miserat): CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius præmia tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum adjecerat atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ omnibusque oppidis maritimis consti-

1. *Ariobarthánes* L. Appiano est Ariarathes. — 2. *Cotus* vel *Cottus* codd. — *Trachia* TLUD. *Thrach.* F. — *Sasalam* codd., *Sasallem* Bong. 3, unus V *Sadalum.* — 3. *erant* om. LVD. — *Rascipolis* codd., *-liis* Pal., *-lus* V. — 4. *Galinianis* T. Scal.; *Galienanis* L. *Gallianis* V. — 5. *illi* (pro *ibi*) δ. — *Agabinius* TFV, *Agabianus* L. — *Ptolom.* codd., *Tholom.* L. — 6. *cum servis* V; *quos ex* D a correctore. — 7. *suarum* LT, hic *a* ead. m. in *o* mutato. — *numero* supplevit Em. Hoffmannus; *ex servis pastoribusque suis suorumque* Nipperdeius, quomodo etiam Lipsius. — *Tarcerd.* L. *Tarcondarus* F. — — 8. *Domnilaus* TLUV et aliquot rec., *Domil.* F. *Donnil.* Pet. — *ex Gallocausagrecia* UF, in hoc *causa* deletum; *Gallogræcis* D corr., δ. — *tantundem* (pro *dederant*) D in ras. δ, Lov. — 9. *Commagno* U, inter *gn* addito *i*: F *Commagino*, H *Commagmo.* — 10. *Anthio* TL, *Anthiochi* V, qui om. *cui*, in marg. addit *illis* ante *præmia* inserendum. — *tribuit. Missi erant in* distinguunt nostri. — 11. *Beissos* TLV. — 11-12. *mercennarios* TLUV. — 13. *civitatium* T.

V. — 16. *reliquis* F. — 17. *Dyrrachium* TLUFVD, Petav.; *Dyrrachio* D a sec., δ, Lov. et «ceteri cuncti» Oud.; *Dyrrhachii* Stephanus. — *Apollonia* antiquiores, non «cuncti,» nam *Apolloniæ* D δ.

fuerat, ut mare transire Cæsarem prohiberet, ejusque rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius, Asiaticis D. Lælius et C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio, Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat : ad hunc summa imperii respiciebat.

VI. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, « quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi, omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent; » conclamantibus omnibus, « imperaret quod vellet; quodcumque imperavisset, se æquo animo esse facturos, » II non. Jan. naves solvit. Impositæ, ut supra demonstratum est, legiones VII. Postridie terram attigit * Germiniorum. Saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem et portus omnes timens, quod teneri ab adversariis

3. *D. Lebus* UH, *D. Selvius* L, *D. Labelius* D (*La* in ras.), δ et « tres » Oud. — *G.* quater pro *C.* V. — *Trianus* TLV, *Traiarius* F, *Triarius* D in ras. latiore. — 4. *Celius Cass.* D. — *M. Marc.* D in ras. — *Pomponio* TLFV, U a sec. *Pompeio* a pr., et sic D δ et alii rec. *Coponio* restituit Ursinus. — 4-5. *Lubricine* L. pr., a corr. *Liburnide* — 5. *Atticæ* D δ et duo rec. — *classis* TL; *classis crib.* UF. — *Tribon.* D δ.

VI. — 8. *pervenit* L. — 9. *ad* om. L. — *laborem* U. — 12. *et sua* L. — 14. *esse* om. L, Lov. — 15. *II* om. Scal. — *solvunt* TL, Scal., Pet. — *Impositis* . . . *legionibus* corrector D, δ et alii rec. — 16. *VI* Nipperdeius. — *Postpridie* omnes nostri et tres ap. Oud.; *Pridie* Cujac. — 16-17. *Germiniorum* TV, Cuj., Scal., Lov. et alii; *Germinorum* L, *Germaniorum* UF. Petav., Voss.; *Grecorum* D in lata ras., δ et alii rec. Verum videtur *Chimærinorum*, quod restituit Kiepertus; *Cerauniorum* olim Petr. Victorius. Em. Hoffmannus : *attigit. Inter Cerauniorum saxa et alia l.*; nam Ceraunios montes in ea re memorant ceteri scriptores. — 17. *et . . . alia* D, quattuor litt. erasis. — 18. *timentes* TL. fortasse ob *arbitrabantur* active acceptum.

arbitrabantur, ad eum locum, qui appellabatur Palæste, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

VII. Erant Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XVIII, quibus jussu D. Lælii præerant, M. Bibulus cum navibus CX Corcyræ. Sed neque illi sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, cum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset, in quibus erant constratæ IV, neque Bibulus impeditis navibus dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectæ naves neque usæ nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit et nactus circiter XXX in eas

1. *arbitrabatur* ... *appellatur* D δ et multi recentes. Post *appell.* in H lacuna fere 13 litterarum. — *Pharsalia* codd.: *Palæste* Glandorpius, quod in antiquo libro *Phal.* scriptum fuerit.

VII. — 3. *Eraut* T (*u* expungens) L: ceteri *Erat*. — *Bispillo* antiqui, *Bispilo* Cujac., *Vispillo* V, *Hisp.* D corr., δ, Bong. 3. *Vespillo* Glandorpius. — 4. *præerat* codd., correxit P. Manutius. — 5. *neque IIII* (plerique *or* superposito) codd., *quattuor* UF, Petav.: *neque hi* D corr., δ et tres recentes ap. Oud.: *illi* Jurinius. — 6 *longas* om. V. — 7. *erant constructæ ille* TLV, *illæ* Cuj., *illi* UF, Scal., Petav.: *constratæ IIII* Ursinus; *erat etiam ipse illi* D in ras., Lov., δ et ceteri fere rec. — 8. *impedimentis nav.* TV. — *sature mature* U, sec. m. *satis*. — 9. *usus est* TLUFV, Petav.; *uisus* D δ, Oud. sine var. — *de cujus* F pr. — 10. *omnino* om. V: *fama* in L post *regiones*.

VIII. — 13. *Fusius* L nostrorum solus, Petav.; *Fuius* F pr. — 15. *profectæ* L. — *usæ* om. V. — *uuia* L. — 16. *enim* om. V. — 17. *aliquoi* Bong. 3. — *parcionistarum* L.

indiligentiæ suæ ac doloris iracundiam erupit, omnesque incendit, eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos terreri sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Oricum portus, stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubans neque ullum laborem aut munus despiciens, ne quod subsidium exspectanti Cæsari in conspectum venire posset ****.

IX. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam a Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonis cum neque pollicitationibus neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, his sese munierunt et, cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium de-

1. *diligentiæ* codd. (etiam U) præter unum Ursini a Vossio visum. — *iracundia* codd.; *iracundiam* Faernus. — 2. *interficit* HD, Scal., et duo rec. — 3. *reliquos deterrere* UFD δ et pars Oud., *deterreri* Scal. — 4. *Susonis* antiquiores consensu, *Salonis* D et rec., ut infra etiam antiqui. — *ad Corici* (*Coryci* U, *Corcyti* L) *portum* TLUFVD, Scal., Cuj., Petav.; *Orici* corrector D, δ et alii rec. Sequentia postulant quod Nipperdeius scripsit *a Salonis ad Oricum portus, stat.* — 6. *excubabat* Voss., non D. — 7. *illum* L. — *minus* L. — 7-8. *neque subsidium* (*subdium* V) *exspectans si in Cæsaris complexum* codd., *conspectum* in solis Palat. et Bong. 3; *ne quod subs.* Oudendorpii, *exspectanti Cæsari in conspectum* Nipperdeii emendatio. — 8. *veniret* V, omisso *posset.* D a correctore *veniret, sed post discessum,* ut δ et alii rec.: « *posset. Post discessu* esse videtur in Scal. » Oud. Sed partem narrationis periisse, M. Octavii et Scribonii Libonis res in C. Antonium Marci fratrem gestas complexam, demonstrarunt critici, præsertim Nipperdeius p. 160 seqq.

IX. — 9. *his* codd. — 10. *Dalmanis* V. *Dalmatiis* δ, duo Oud. — 11. *barbarorum* V. — *Hissam* codd., *Bissam* D. — 12. *denunciationibus* UF. — 13. *obpidum oppugn.* U. — 15. *hiis* L: expungit corrector D.

scenderunt servosque omnes puberes liberaverunt, et præsectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris oppidum circumdedit atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Cui rei missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant; reliqua, ut poterant, incommoda per se sustinebant. Et longo interposito spatio cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis, quos nuper maxime liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps reliqua, omnibusque eos castris expulerunt, et magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. [Hic fuit oppugnationis exitus.] Jamque hiems appropinquabat, et tantis detrimentis receptis Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

X. Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pompeii præ-

1. *buberes* TL. — 4. *atque enū* (deletum) *uno* T. — *eos* ante *et* ponit V, post *premere* F. — 5. *Omnia illi* Petav. — 6. *Qui remissis* codd.; *Cui rei missis* Nipperdeius; *cujus rei m.* Lov. et Brantii cod. — *nuntiis* (pro *leg.*) D. — 7. *per se incommoda* unus D, Oud. sine var. — 8. *diuturnitate* F. — 10-11. *depositis* TU. Ridere si velis, ap. Dionem Cass. XLII, 11, legas prodigiosam fabulam ex his male intellectis natam. — 12. *his* codd. — *maximi* codd. antiquiores; *maxime* V a sec. m. et Lov.; seclusit Nipperdeius. *nuperrime* Œhlerus; *manumissos* D a correctore, δ et alii rec. — 14. *adorati* F. — 15. *omnibus* L. — 17. *Hoc* U a pr. Non agnoscunt ea verba quattuor δ, Lov., Dorv. et edd. vett., et aliena esse monuit Forchhammerus, de margine illata. — *hiemps* codd. — 18. *acceptis* UH. *accepistis* F. — 19. *recipit* TUV.

X. — 20. *L. Bibulum* TLUFVD. Pe-

fectum, bis in potestatem pervenisse Cæsaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar idoneum judicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum : « debere utrumque pertinaciæ finem facere et ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari. Satis esse magna utrimque incommoda accepta, quæ pro disciplina et præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent : illum Italia expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum centum atque xxx; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto militumque deditione ad Curictam. Proinde sibi ac reipublicæ parcerent, * cum * quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ ab senatu et a populo

tav.; « hoc vel *Jubilium, Bibullum* (Lov.). *Bibulium* (Bong. 3) mss. hic et infra. » Oud. — 20 pag. 116. *Pompeiũ* L. — 1. *venisse* Scal. et nonnulli rec. — 3. *judicarit* L. — 6. *utrumque deb.* L. — 6-7. *finem ponere atque armis* L. — 9. *possint* TLV. Petav. — 10. *Cilicia* U a pr. — 11. *in* additum a Vascosano. — 12. *xx* D. — *se morte* Scal.; *a morte* TL, Voss. (non D); *morte* reliqui. — *Africani* antiquiores, quorum in U hæc vel varietas vel correctio ab ead. m. : « F. *Afraniani.* » Quod exhibent F. Petav., δ et alii rec., *Afranii* D, Palat. — 13. *exercitus, Antonii militumque* Kranerus, quod Cæsar scripsisse videtur. — *Corcyram* codd.; *Curictam* fuisse intellexit Mommsen. — 14. *quom* recte supplevit Nipperdeius. — 16. *agenda* T pr. — 17. *paululum* D δ et alii rec. — 19. *ea parte* D corr., δ et alii rec. — 21. *ante* L. — *non* om. Lov. — *ab pop.* L.

peti debere. Interea et reipublicæ et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset se triduo proximo exercitum dimissurum. Depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. [Hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres naviumque copias dimissurum.»]

XI. Vibullius, his expositis Corcyræ, non minus necessarium esse existimavit de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperetur, atque ideo continuato nocte ac die itinere, atque omnibus oppidis mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit et adesse Cæsarem nuntiat. Pompeius erat eo tempore in Candavia, iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re nova perturbatus majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem

4. *necess.* om. L. — 6. *urbiumque* codd., *copius urbiumque* D, nullo sensu. Imo totam sententiam, qualis nunc legitur, non aptam esse superioribus nec proferri a Cæsare potuisse ostendit Hugius. Superesse ex amplificatione a magistro composita arbitror, et secludere non dubitavi. Amplificationem non valde dissimilem habes in varietate extremi capitis XI libri II, et in aliis quoque orationibus horum librorum additamenta ejicienda erant. — *dimissurus* TUV.

XI. — 7. *Bibulus* codd., unus *Bibullus*, ab Aldo correctum. — 8-9. *facere cert.* U, ead. ut videtur m. superposito *fieri*. — 9. *uti addit* T: *uti et cons.* Lov. — 10. *agere* D, Voss. — *inciperet* codd., correxit Nipperdeius. — *atque eidem* codd., D *eidem* in rasura quinque litterarum; *ideo* vett. editiones consensu. — *et die* D. — 11. *atque omnibus copiis mutatis* codd., quæ Aldus infra posuit: *adesse Cæsarem omnibus copiis nuntiat*, ut suppleta ad marginem in alienum locum ingruerint. Verisimilior visa est correctio Lipsii *omnibus* OPPIDIS. — *celebr.* T a pr. — 12. *et* TLUF, in hoc supraposito *ut* ead. m.; *ut* VDδ et plerique Oud. — *nuntiaret* codd.; *nuntiarit* Nipperdeius; *nuntiat* huic loco aptum esse judicavi, quod apice modo differt a *nuntiaret*. — 13. *Candania* L. — *itque* T, *atque* L, Scal., Petav.; in L *iter* ante *habebat* additum a correctore. — 16 et 1 p. 119. *eodem die* om. L; *eadem die* V.

die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, cum Græcos murum ascendere atque arma capere juberet, illi autem se contra imperium populi Romani pugnaturos negarent, oppidani autem etiam sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit et se atque oppidum Cæsari dedidit, incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Cujus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem atque eam munire obsidesque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturos se negare, neque portas consuli præclusuros, neque sibi judicium sumpturos contra atque omnis Italia populusque Romanus judicavisset. Quorum cognita voluntate clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantini et reliquæ finitimæ civitates totaque Epiros, et legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

1. *Orscum* UF. — 2. *ibi* om. L. — 2-3. *Partinorum* codd. — TUF. — 3. *cum* erasum in D, qui deinde *jubet.* — 4. *jussisset* L. *jussit* δ et alii rec. — 5. *se* om. T. ante *pugnaturos* habet L; *cum* (pro *se*) D in ras., δ. — *pugnaturos esse* recentes et edd., *esse* om. TLUFVD. — 6. *autem* om. nonnulli rec. ap. Oud.; *in oppidum etiam* D corr., δ et tres rec.; *etiam* om. L. inter versus habet F. — *sua* om. D in ras., δ. — 8. *dedit* Dδ.

XII. — 10. *Orisco* F corr. — 11. *Ejus adv. aud.* UVDδ, alii Oud.: *Ejus audito adv.* F: *cognito* L. — *Staberius* L a pr. hic et infra, a correctore *Straberius*, ut reliqui. — 12. *arce* TL. — 15. *P. R.* sive *populus Romanus* sine *que* codd. nostri et «multi» Oud. — 16-17. *ab Ap.* multi rec. — 18. *Hoc* TUV. — *secuntur* nostri præter UF. — *Billidenses* codd. plerique, *Byll.* Uδ, Lov., *Bell.* F pr., D et pauci alii. — *Amathini*, TD, Petav. et alii, *Amatthini* UF, *Amatini* LV et alii. — 19 *Epyros* TLV.

XIII. At Pompeius, cognitis his rebus quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul Cæsar appropinquare dicebatur, tantusque terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat neque iter intermiserat, ut pæne omnes ex Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma projicerent ac fugæ simile iter videretur. Sed cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset castraque metari jussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit juratque se eum non deserturum eundemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati; hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut castellis vigiliisque bene meritæ civitates tutæ essent [præsidio], ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius fecit, et trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XIII. — 2. *Apolloniæ* T ex corr. — *gesta* TLUFV; *gestæ* Dδ et non nominati ap. Oud. — *Dyrrachium* D corr., δ. — *eo* UFDδ, om. V, Scal. — 2-3. *seu noct.* TL. hic *que* omittens. — 3. *Simul ac* codd., *et* quatt. rec.; copulam ejecit Oudendorpius, et abesse a Torrentii codice annotavit Fabr. — 4. *tantus* in nullo nostrorum neque ex suorum aliquo affert Oud. — *ei* H. — *exercitus* TLUFV pr., Petav., Lov.; *exercitū* V sec., *exercitui* Dδ. — 6. *in Epyro* vel *Epiro* codd.; *ex Epiro* Jurinius. — 8. *constituisset* T. — 10. *non* om. L. — 11. *et* (pro *ei*) UF, om. tres rec. — 12. *hos* om. TLV. — 13. *præfecto occupato it.* codd., quorum *profecto* HDδ et alii, nonnulli *perf.*, Petav. *præfato itinere occupato*. Aldus nepos *præoccupato*. «et sic Scal., si excerptis fides habenda.» Oud. — 14-15. *flumen Habus supponit* vel *subponit* TLUFVD, «vel *Abus*, alii *Tapsum* (Lov.) vel *Thapsum*, ut et mox.» Oud. *Apsum* jam Aldus restituit. — 15. *ut fin.* TL. — *Apollinatum* L. — 16. *præsidio* ejecit Paulus Manutius; *præsidioque ibi* H, non U. — 18. *fecit trans* T; *fecit* inter versus L. — *Thapsum* codd., *Taps.* VD.

XIV. Calenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat præceptum a Cæsare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a portu progressus litteras a Cæsare accipit, quibus est certior factus portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit navesque omnes revocat. Una ex his, quæ perseveravit neque imperio Caleni obtemperavit, quod erat sine militibus privatoque consilio administrabatur, delata Oricum atque a Bibulo expugnata est, qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit et ad unum interficit. Ita exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus constitit.

XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum et, sicuti mari portibusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur : præsidiis enim dispositis omnia litora a Cæsare tenebantur, neque lignandi atque aquandi, neque naves ad terram religandi, potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur sicuti reliquum commeatum ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare, atque etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur; quas tamen dif-

XIV. — 2. *quam tum* Palat. — 4. *accepit* F. — *est* om. L. — *portum* TLV. Petav. — 6. *recepit* LVD. — *omnes* om. L. — 8. *deleta* TL et corrector D. — 8-9. *Orcum* T pr. — 10. *assumit et ad unum omnes int.* L. — 11. *Itaque* idem : *Ita in* V. Lov., Pal., Bong. 3.

XV. — 13. *ierat* F ; *erat cum* om. TL, *cum* om. etiam ceteri omnes ; *in* duo rec. — 14 *portibus* F. — 17. *neque aq.* FDδ, *aut aq.* tres rec. — 20. *atque etiam aq.* V. — *Corcyram* TUFD, Scal., Petav. et «quattuor» rec. — 21. *deportare* L. — *etiam* om. Lov. et duo rec.

ficultates patienter atque æquo animo ferebant, neque sibi nudanda litora et reliquendos portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M'. Acilio et Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat : « velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi facultas detur. » Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant ut sint induciæ, atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod afferebant, videbatur, et Cæsarem id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

XVI. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum, oppositum Corcyræ. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo cum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate et prætura conceptas : « ob eam causam colloquium vitasse, ne res

2. *litora portusque relinq.* L. — 4. *conjuncxisset, locuntur* F. hoc et L. — *M'.* codd., *Macilio* UF. *M. Acilicio* TL. — 5. *Statilio* V. — 7. *si sibi ejus fac.* UFD, Petav. (qui *sibi eis* sec. Fabric.); *ejus* om. δ et quattuor rec.; *si ei f.* TL; *si fac.* V. — 8. Ante *acturi* in T deletum *can.* — 9. *his* codd. — 10. *quod asserebant* D. Voss. — 11. *aliquod* UF. *aliquem* L. — *Bibuli* codd. — 11-12. *existimabant* L.

XVI. — 15. *Burtotum* TLV; *Butrotum* ceteri. — *oppidum Corc.* codd., etiam L. in quo Oud. « diserte invenit » *oppositum*, quod fort. est in Leid. 2; in margine habet Vascosanus. Scal. om. *opp.* — 16. *Ubi* TLV. — *Acilicio* L. — 17. *legionum* UH, F a pr. — *reliquit* FLD. Petav. — 19. *neque excusat* codd. præter unum L. in quo *atque* a sec. m. antiqua. — *his* F. spatium vac. in δ. — 20-21. *ædilitate conceptas et præterea* F. — 21. *eam rem* nullus nostrorum.

maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Summam * suam * esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur atque ab armis discederetur, sed potestatem ejus rei nullam habere, propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint. Sed postulatis Cæsaris cognitis missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum hortantibus ipsis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret. » Huc addit pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodantur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idque ipsi fore reciperent aut acceptos per se ad eum perducerent. « Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet. Si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; si illud tenerent, se quoque id retenturum. Nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur, neque hanc rem esse impedimenti loco. » Ille neque legatos Cæsaris reci-

1. *speique* T, sed *que* expunctum videtur. — 2. *Pompei summam esse* codd.; sed ineptam hic esse Pompeii mentionem docuit Elberlingius; *Suam* scripsit Forchhammerus; quod absorptum esse voce *summam* rectius statuit F. Hofmannus, ut jam nesciretur cujus ea fuerit voluntas, unde supplementum incongruum. — 3. *componerentur* codd. præter D, Pal., Bong. 3, sed D *discederentur*, ut L a pr. — 4. *se nullam* Pal., Bong. 3. — *habere se* D. — 4-5. *summa* FDδ et « quinque » Oud. — 8. *ne vel alter* TL. — 9. *et* om. L.

XVII. — 11. *prodatur* codd. præter Petav.; *memoria* (sic) omissum in marg. post *prodatur* habet L. — 15. *illic* T. — *classem* TLVD, Scal. — 16. *Et si* UF. — *sibi* om. L. — 17. *marinis* V. — 18. *agit* FH — 20. *rem illis esse* codd., *illi* D a pr., Voss., scil. compositioni. Sed necessarium subjectum cum desideretur sequentis periodi, Aldus *Illi*, rectius *Ille* Stephanus voci *Neque* addiderunt, quæ in codd. excipit vocem *loco*.

pere neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis vehementissimeque contendere. Quem ubi Cæsar intellexit præsentis periculi atque inopiæ vitandæ causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII. Bibulus multos dies terra prohibitus et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, cum neque curari posset neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum e re visum est, adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane, quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit. Quem ingressum in sermonem Pompeius interpellavit et loqui plura prohibuit. «Quid «mihi, » inquit, «aut vita aut civitate opus est, quam beneficio «Cæsaris habere videbor? Cujus rei opinio tolli non poterit, «cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor.» Bello perfecto, ab iis Cæsar hæc facta cognovit, qui sermoni

2. *unum stare* TL. — 3. *Quæ* codd. præter D, Voss., Bong. 3. — 4. *rationem* U pr., VD. — *statuisse* D.

XVIII. — 8. *et lab.* FL, Petav. — 12. *Vibullius* hic omnes nostri. *Bibullius* Petav., *Bibulus* Bong. 3. — 13-14. *primum rursus adhib.* codd., nisi quod Brantii et Lov. *primum reversus ẽ* (*est*) *adh.* præbent: *primum e re uisũst* auctore Elberlingio editur, quod amissa præp. *e* facile in *rursus* depravari poterat. — 14. *adhibitoque* L; *adhibito q̃.* T, Q. V. — *Librone* TUF. — *Luceio* TLUFV. — 14-15. *quibus comm.* codd.; *quibuscum* Fr. Gronovius. — 15. *Pompeidus* (sic compendio) T: nomen in marg. habet D. — *cousuerat* FH. — 19. *videar* V. — 20. *nisi cum* D δ et rec. Oud. — 20-21. *existimabor bello perfecto. Ab* distinguunt codd. — 21. *his* codd. præter Petav. — *hæc dicta* D a correctore.

interfuerunt; conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus [per colloquia] de pace agere.

XIX. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen [tantum] intererat Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones loquentium trajiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea quæ maxime ad pacem pertinere viderentur ageret et crebro magna voce pronuntiaret, «liceretne civibus ad cives [de pace duo] legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo prædonibusque licuisset, præsertim cum id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent?» Multa suppliciter locutus est, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte Aulum Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum, atque eundem visurum, quemadmodum tuto legati venire et quæ vellent exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit, magnaque erat exspectatio ejus rei, atque omnium animi intenti esse ad pacem vi-

1. *est* post *rat.* in F. — 2. *qui per* D a correctore, qui voluerit *quam*. In V legitur *aliis rat. nichilominus per coll.* Sed insititium esse *per colloquia* Nipperdeius recte judicavit.

XIX. — 3. *Ut inter* codd., in L *ut* ead. m. inter versus positum; sed in D *Inter*, eraso *ut*, quod abest a δ et recentibus Oud. — *et Cæs.* V. — *flumen unum* D. — 4. *tantum* auctore F. Hofmanno seclusimus, interpretationem vocis *unum*. — *Thapsus* vel *Tapsus* codd. — *milites colloq.* L. — 6. *jaciebatur* D marg., tres rec.; *mittebatur* δ. — *legatum* om. L, qui *ipsam rip.* — 7. *ea* om. F. — 9. *duos* FLV, Petav., Dδ et alii rec., *duo* TU. Jam Aldus ejecit, nec *de pace* hujus loci esse F. Hofmannus monuit. — 10. *Pireno prædonibus* L. — 10-11. *ageret* L. — 12. *est* om. codd. præter Norvicensem. Erat *locutust*. — 13. *auditum* Dδ, Voss. — 15. *atque una ris* (*ubi* Petav. e corr.) *utrumque admodum tuto* codd., U cum *quære* in marg.; *visurum quemadmodum* Elberlingius; pro *atque una* Nipperdeius (*atqueund˜*) *atque eundem*, una littera mutata. — 19. *esse* om. L.

debantur. Qua ex frequentia Titus Labienus prodit, [summissa oratione] loqui de pace atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt subito undique tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitavit: vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli. Tum Labienus: « Desinite « ergo de compositione loqui: nam nobis nisi Cæsaris capite « relato pax esse nulla potest. »

XX. Iisdem temporibus M. Cœlius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii, prætoris urbani, sellam collocavit et, si quis appellavisset de æstimatione et de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non possent a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri et difficultates auctionandi proponere etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessio-

1-2. *subm.* Bong. 3; *summissima* D. Voss.; *summa* Leid. 2. Verba *loqui de pace* omissa in marg. supplet L. *loqui* et *atque* om. Lov.; unde Oudendorpii *sed omissa* (*missa* Terpstra) *oratione de pace, alterc.* Ego uncis circumdedi, qui hæc ex proxime sequentibus *media oratione* (ut UF) et (*tela*) *immissa* per aliquas turbas orta putem. — 2. *Vatio* TU, ead. m. correctus uterque. — 3. *media oratione* UF. — 4. *intectus* L. — 5. *Plocius* FL. Petav., *Pollius* Lov. — 6. *centurionesque* L. — 7. *inquit* (pro *ergo*) L. — *a Cæsaris* T. *a Cæsare* L. — 8. *delato* D corr., δ et alii rec. — *esse non potest* D et « quidam mss. » Oud.

XX. — 9. *prætor* om. V. — 12. *arbitrium* Dδ et recentes Oud. — 13-14. *pollicetabatur* L pr. — 14. *fiebat celeritate decr.* L. — *Trebani* TUFV, L a pr. — *his* om. nostri omnes, Petav. et multi Oud. — 15. *moderata ejus* TLUFV, *eis* Petav. — *jus hoc* D corr. et alii rec. — 16. *posset* codd., *possit* L; correxit Stephanus. — 17. *propriam* om. L. — 18. *actionandi.* UF.

nes, qui se debere fateantur, cujus animi aut cujus impudentiæ est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius. Sed ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XXI. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus, et minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgavit : unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit, aliam tabularum novarum, impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad senatum retulit, senatusque Cœlium ab republica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu prohibuit et concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi conjunxit atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse cum Casilinum venisset, unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuæ essent comprensa

3. *est inventus est* L pr., delens alterum. — 4. *Et ab* codd.; *Sed* Ciacconius. — 5. *sexies* (*ex his* D marg., δ) *seni dies* codd., paucis rec. leviter aberrantibus; *sexenni die* P. Manutius; *semisse in dies* Lipsius.

XXI. — 8. *efficere* TLUF, Pal. — 12. *exturbavit* U pr., eadem m. correctus; *proturb.* Lov. — 14-15. *ab senatu* V : in L *a* ante *conantem* erasum. — 16. *ac dol.* V. — 18. *ejus nomine* codd.: *eo n.* Scaliger. — 19. *gladiatoribus* T, sed ead. m. correctus; *gladiatores* L. — *reliquas* TLF, Petav. — 20. *Tur.* Pet. — 21. *uno quoque* D corr., δ, Lov. — 22. *compressa* UFL et a pr., ut videtur, D.

et familia Neapoli missa, quæ proditionem oppidi appararet, patefactis consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

XXII. Interim Milo dimissis circum municipia litteris, ea quæ faceret jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur sollicitabat. Apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Thurino oppugnare cœpit. Eo cum a Q. Pedio prætore cum legione **** lapide ictus ex muro periit. Et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem pervenit Thurios. Ubi cum quosdam ejus municipii sollicitaret equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat,

1. *Neapoli visaque proditione oppidi apparere* codd. antiquiores, *visa et* Scal.; *vis* (*visa* D) *atque proditio* D corr. et quattuor rec.; *proditione vici* Lov. Kranerus *visa proditionem opp. apparare*. Commodissimum visum est hoc F. Hofmanni: *Neapoli missa, quæ proditionem oppidi appararet.*

XXII. — 5. *dimissus* U pr. — 6. *Pompeique m.* TL. — 7. *Bibullium* TUFV, Petav., *Bibulum* L et alii. — *data delata* T, priore deleto. — 9. *Compsam in agro Hirpino* conjecit F. Hofmannus, si audiendus Velleius II, 68. — *expugnare* Petav., Bong. 3. — 10. *Eo tum* Pet. — *aque Ped.* TL. — *præditore* U (non H). — Lacunam notavit Scaliger. «An *Eo cum Q. Pedio prætore missa legione lap.?*» F. Hofmann. — 11. *perit* codd. præter D corr. et non nominatos Oud. — 12. *Thurios*. Dio Cass. XLII, 25, Βρεττίαν, Bruttium. — 12-13. *cum constantius sollic.* D corr., δ et alii rec.: *cum Cosam soll.* Lovan. — 13. *ab eo* Lov. et duo rec. — 14. *prædandi causa* codd.; *præsidii* P. Manutius. — 17. *habebant* T pr., correctus *habuerant*, ut L.

XXIII. — 18. *cum prof.* L.

navium L, Brundisium venit, insulamque quæ contra portum Brundisinum est occupavit, quod præstare arbitrabatur unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnia litora ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit et unam frumento onustam abduxit, magnumque nostris terrorem injecit et noctu militibus ac sagittariis in terram expositis præsidium equitum dejecit, et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, «naves reliquas, si vellet, subduci et refici juberet : sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum.»

XXIV. Erat eo tempore Antonius Brundisii. Is virtute militum confisus scaphas navium magnarum circiter LX cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos imposuit, atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit, navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. Has cum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit. Quæ cum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant; illi studio incitati incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ signo dato se in hostes incitaverunt, primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus de-

2. *Brundisium*, sed *Brundusinum* affertur ex Cujac. et Petav., utrumque vero per *i* TUF. — 3. *omnium* codd., *omnia* Ciacconius. — 4. *teneri* Dδ, Pal., Bong. 3; *tueri* antiquiores. in L bis scriptum. — 6. *abducit* F. — 7. *in terra* TLFV. Petav. — 8. *ut* F. — 9. *ac ref.* V. — 10. *sese auxilia* L; *auxilia esse sese* T : *Cæsaris sese auxilia* V.

XXIV. — 11. *Is* addidit Forchhammerus. — *virtuti* nostrorum nullus. — 12. *civium circiter* T, priore voc. deleto. — *crateis* U, sec. m. correctum. — 13. *delectos* om. L. — 14. *pl. in locis disposuit* L. — 18-19. *propinquassent* codd.; *aprop.* (sic) corrector D. — 19. *refugerunt* D corr., δ. — 20. Ante *incaut.* duæ litt. erasæ in T.

fensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit a Brundisio obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi jam menses erant et hiems præcipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant. Ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur, quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. Quantoque ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant, majoremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent; duriusque quotidie tempus ad transportandum, lenioribus ventis, exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar Brundisium ad suos severius scripsit, « nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniatium *sive ad Labeatium* cursum dirigere atque eo naves ejicere possent. » Hæc a custodiis classium loca maxime vacabant, quod se longius a portibus committere non auderent.

2. *detrimento* U a pr. — 2-3. *per ora maritima* TLUFV, Petav., quorum L et quattuor rec. omittunt *per;* D et alii rec. *ad oram maritimam.* — 5. *obsidionemque* D, qui cum Voss. om. *nostrorum.*

XXV. — 6. *menses transierant* D corr., δ et multi rec. — 10. *processerant* L. — 11. *custodiam* L. — 14. *prohiberent* (pro *imped.*) L. — 14-15. *cupidiusque* correxit Kranerus. Sed *durius* intellige Cæsarianis transmissuris (conf. *tempore commutato*, c. 27), et absolutus casus est *lenioribus ventis.* — 18. *Apollinat.* L. Defectum voce *sive* indicatum feliciter sanavit F. Hofmannus additis verbis in easdem litteras desinentibus. — 19. *elicere* LD et tres rec.; *eligere* TUFV, Petav. et alii; *digere* (quod est idem) Cuj.; *dicere* δ. Pal. — 20. *custodibus* codd.; *custodiis* Ciacconius. — 21. *a* inseruit Vossius. — *audebant* V.

XXVI. Illi adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti austrum naves solvunt atque altero die Apolloniam [Dyrrhachium] prætervehuntur. Qui cum essent ex continenti visi, Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit, et cum jam nostris remissiore vento appropinquasset, idem auster increbuit nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum [et] vim tempestatis superari posse sperabat, prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri usi fortunæ beneficio tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III, eo naves introduxerunt (qui portus ab Africo tegebatur, ab austro non erat tutus), leviusque tempestatis quam classis periculum æstimaverunt. Quo simulatque intro est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

XXVII. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui

XXVI. — 2. *Fusio* L et fort. F. — *adhort.* L. — 4. *altero die* om. Scal. — *Apolliam* TL. — 4-5. *inde Dyrrhachium* Lov.; *Dyrrhachiumque* edd. vett. Insititium esse indicavit Elberling. — 5. *præterveuntur* F. — *in cont.* L. — 5-6. *Q. Coponius* ULD et non nominati Oud.; *M. Cop.* Lov. — 6. *Rhodiæ* D in ras., *die* Voss. — 7. *nostri* codd. plurimi, *nostris* Cuj., F a sec., Petav., D pr., Voss., Lov. — *appropinquassent* codd., *-arissent* Petav. — 8. *increbruit* FLV, Pet. — 10. *se* (pro *et*) *vim* D et alii rec., qui mox *superare* et *sperabant*. Seclusi *et*. — 11. *magna vi* U in marg. — *segnius* D, Voss. — 12. *usu* F. — 14. *mille passus* V. — 16. *levisque temp. causa classis* D corr., δ et alii rec. — 16-17. *periculum metuebant* L, inter versus posito *æstimaverunt*, quod a sec. suppletum in F. — 17. *intus* D, ambiguo compendio L. — 18. *per* om. L.

XXVII. — 19. *Huic* TL. — 20. *portus*

nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato tempestas et nostros texit et naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam omnes, constratæ numero XVI, eliderentur et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur; quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXVIII. Nostræ naves duæ tardius cursu confecto in noctem conjectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in ancoris constiterunt. Has scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis CCXX e legione tironum sustulerat, altera ex veterana paulo minus CC. Hic cognosci licuit quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti et salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt; qui omnes ad eum perducti contra religionem jurisjurandi in ejus conspectu

reiciebat TLUFVD, Petav., Voss. Inter versus L a sec. : «l' *recipiebat.*» Hoc δ. Bong. 3 *excipiebat.* — 2. *continuato* F pr. — *nostrus* V. — 3. *contractæ* D corr., δ, Pal.; *confractæ* Bong. 3. — 4. *CVIII* Lov. — 6. *distraheretur* codd. præter δ, Ursini quendam (non U), Lov., Pal., Dorv. — 7. *redit remisit* T, priore deleto; *dimisit* V.

XXVIII. — 10. *Lysum* et *Lisum* TFU, sed U mox duplici *ss*, ut L, c. 40 F; D constanter simplici. — 11. *navigibus* L. — *complur.* om. V. — *summisso Tacilius* T, L a pr.: *sumptis* D (et alii rec.). *summissis* in var. *T. Acilius* V. Constanter *Octacilius* UF, Petav. et alii, *Octalicius* L, *Otacilicius* Lov. — 12. *expugnare* . V. *parabat* TL, Scal. — 13. *Horum* TL. — 13-14. *navis e* (hoc expunctum) *CCCXXI e* L. — 14. *veteranis* L. — 15. *CCC* L. — *His* codd., *Hic* Aldus. — *cognoscere* L. — 16. *fortitudine* LD et duo rec. — 17. *salona usiaque* TLUF. — *his* codd. — 18. *Oct.* antiquiores, etiam infra. — *qui* L a sec. inter versus. — 19. *producti* TLUFV, Petav. et tres rec.: *perducti* D. — *conspectum* TUFVD, Scal., Petav.

crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinæ vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt, sed tractandis conditionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt, ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter cccc, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt et, nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt.

XXIX. Quo facto conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat muniendumque curaverat, Antonium recipit omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido fugit et ad Pompeium pervenit. Expositis omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum uniusque tironum et equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos, pontones (quod est genus navium gallicarum) Lissi relinquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius vacuam existimans Italiam eo trajecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet, nuntiosque ad eum celeriter mittit.

1. *idem* TLUF, Scal., Petav., et tres rec.; *item* VD. — 3. *et tract.* Morus. — 5. *gubernatorum* T, *gubernatore* U. — *navem in terram* U; *eicere navem* L. — 7. *adeo ab Octalicio nuntiis* L. — 8. *observ.* L., Bong. 3. — *qui eos* L.

XXIX. — 11-12. *qui* L. *obt.* om. V. — 12. *is* TU, *hiis* L, *his* ceteri. — 13. *recepit* V unus nostrorum. — 14. *huit* TL. hic *juvit* inter versus: U pr. *iuit*, inserens *u*, H *innuit* (?). — 15. *Ex omnibus* codd.; *Expositis omnibus* Achilles Statius. — 16. *veteranorum* D a pr., H. — 19. *reliquit* F. — 21. *erat inedita vulgo* D. — 22. *celeriter ad eos* L; *eos* etiam Lov., Leid. 2.

quibus regionibus exercitum exposuisset et quid militum transvexisset.

XXX. Hæc eodem fere tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant, ipsi iter secundum eas terra direxerant, sed quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant. Cognitaque re diversa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quam primum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, si imprudentes ex insidiis adoriri posset, eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt; Pompeius clam et noctu, Cæsar palam atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atque eum ubi appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit suosque omnes in castris continuit, ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nuntiis unum diem sese castris tenuit; altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito Pompeius, ne duobus circumcluderetur exerciti-

1. *et qui mil.* TLV.

XXX. — 4. *prætermissas* V. — 5. Inter *secundum eas* F *ad* inter versus a sec. — *terras* codd. præter unum Ursini (non U). — *duxerant* Dδ, «plerique» Oud. (qui *terras* intelligebat, non verbum). — 6. *heæ* T, *hec* LDH, *hæ* Petav., δ et alii rec., om. V. — 6-7. *diversa* T. non *divisa*. — 7. *ambo* om. V. — *consilium* U pr. — 9. *et si* codd., *et sic* D; *et* delevit Lipsius. — *possit* T pr. — 10. *statutis* TL, Scal. — *Thapso* codd. — 11. *palam et* L. — 12. *a Cæsare* D corr., δ et alii rec. — 13. *Pompeiusque exp.* L. — 15. *ubi cum* UFD. — 16. *sibi* TV. — *copias* om. V. — 17. *in castris* soli præbent TL, reliqui præpositionem omittunt; *castris* etiam V. — *obtinuit* T pr., ead. manu correctum. — 18. *ad* om. TV, hic exhibens *Antonio*. — 19. *deferunt* T.

bus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit; atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXXI. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis imperatorem se appellaverat. Quo facto civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias, item a publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat et ab iisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat. Summamque in sollicitudinem ac timorem Parthici belli provincia cum venisset, ac nonnullæ militum voces cum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa diripiendas his civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur: columnaria, ostiaria, frumentum, milites, arma,

1. *discessit* U pr., ead. m. correctum. — *Sparagium* D, Voss.; *Harasparagium* Lov. — 1-2. *Durachiorum* L. — 2. *ibique* L.

XXXI. — 3. *Hisdem temp.* V. — 5. *imp. copias* D, Voss. — 6. *ad publicanis* T. — 7. *isdem* TL, Petav.; *hisdem* UF. — *percep.* LD. — 9. *Partis* UV. — 11. *ex Syr.* om. V. — 11-12. *Summaque in sollicitudine* (*solitudine* D) *ac timore* codd.; accusativos posuit Elberling. — 12. *provinciam* TL; *in provincia* D. — 14. *civem*, inter versus *cives* D. — 17. *civitatibus* U, L a pr., qui *his civitates* (sec.) *diripiendas dedit.*

XXXII. — 18. *acerrime tota prov. imp. pec.* L. — 20. *singulorum lib. ac serv.* L. — 21. *columpnaria* TL.

remiges, tormenta, vecturæ imperabantur; cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed pæne vicis castellisque singuli cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia, differta præfectis atque exactoribus; qui præter imperatas pecunias suo etiam privato compendio serviebant : dictitabant enim se domo patriaque expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur, mutuasque illas ex senatusconsulto exigi dictitabant; publicanis, ut in Syria fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

XXXIII. Præterea Ephesi a fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat. Certaque ejus rei die constituta

1. *cujus modi rei* codd.; *modi* om. Petav., Bong. 3; *cujus modo r.* Aldus. — 2. *cognoscendas* T, expunctis *nosc* litteris; *agendas* D, Voss.; *cogendas copias* L. — 4. *singulis* codd., *singuli* OEhlerus. — 4-5. *Quid hor. qui acerb. faceret et crudelissime, is* L. — 6. *plane lict.* TL. — *imperiorumque* V; *et apparitorum* scribit Forchhammerus. — *conferta* D corr., δ, et alii rec. — 7. *præceptis* codd.; *præfectis* Aldus. — *exauct.* F. — 8. *consilio compendio* D, altero expuncto; in marg. var. *imperio*, et sic δ aliique rec. — *særiebant* V. — *dictabant* Voss., D, qui om. *enim.* — 13. *esse dic. donat.* L. — 16-17. *mutuasque ex illo se consulto* codd., quod Aldus correxit. — 17. *public.* om. Petav. — 18. *ut in sorte* codd., *ut forte* pauci rec.; *in Syria* Stephanus; conf. c. 31. — *mutuum* Cujac. sec. Fabr.; *promotum* tres rec.

XXXIII. — 19. *phano* UF, et mox. — 20. *tolli* et quæ sequuntur usque ad repetitam vocem *Scipio* omissa in TLV. — *Ceteraque ejus diei constituta* codd., quod

cum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus ordinis senatorii, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur a Pompeio, « mare transisse cum legionibus Cæsarem : properaret ad se cum exercitu venire omniaque posthaberet. » His litteris acceptis, quos advocaverat dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

XXXIV. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi provincias longiusque procedendum existimabat, et cum ad eum ex Thessalia Ætoliaque legati venissent, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur xxvii, atque equitibus cc in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus v paucisque equitibus in Ætoliam misit; maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, xi et xii, et equitibus d in Macedoniam proficisci jussit; cujus provinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regio-

Ursinus correxit. Buslid. *cætrasque*: Dδ *ceterasque* (*ceteras* δ) *ejus dei* (*diei* δ) *statuas*. — 1-2. *ordinis senatorii* UFDδ, vulgo *sen. ord.* — 2. *Scipioni ei litt. redd.* D. — *traduntur* V. — 3. *transire* V. — 4. *omniaque post ea quæ haberet* codd. antiquiores; *posthaberet* Aldus; *omniaque quæ haberet* Voss., *omnibusque quæ hab.* D corr., δ et alii rec. — *Iis* U, *Hiis* I. — 6. *parare dimittit*, eoque deleto *incipit* T. — *postque paucis d.* L; *post* F inter versus.

XXXIV. — 8. *Origo* TU. — 9. *causa* om V. — 12. *regionum civ.* L. — 13. *Cassum* T. — 14. *in Thessalum ire* TUF. Petav. (qui ubique *Thesal.*); *in Thessaliam ire* V, Scal., Voss.; omissa hæc in L; *in Th. jubet ire* Lov., *in Th. mandat* D in ras., δ et alii rec.; *ire* delevit Aldus. — *C.* om. L. — 14-15. *Calavisium* D corr., *Cabavisium* δ, *Cabasium* Lov., sed sequenti cap. ut δ. — 16. *eo quod* Dδ, Voss. — 18. *duabus* om. V. — *et* om. L. — 19. *jubet* LDδ et alii rec. — 20. *appellatur* D correctus.

num. missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur.

XXXV. Ex his Calvisius primo adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, a præsidiis adversariorum Calydone et Naupacto relictis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic cum essent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur: Hegesaretos, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat; Petræus, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat.

XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit; et cum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legionibus magna opinione et fama omnium: nam plerumque in novitate fama rem antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus magno impetu tetendit ad Domitium et, cum ab eo millia passuum xx afuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nuntiaretur, et quo iter expeditius faceret, M. Favonium

XXXV. — 4. *a* inseruit Nipperdeius, sc. *Calydone et Naupacto relictis a præsidiis adv.* — 5. *Naup. dejectis* cod. Giacc.; *receptis* Lov. — 6. *Thessalia* L. — 7. *civitatium* TU (non F) LV, iidemque cap. seq. præter L. — *Hæges.* vel *Hages.* «plerique» Oud.; *Eges.* UFL, Petav.; *Hag.* D, Lov. Pal. — 8. *Petreius* codd., *Petreus* cod. Giacc. Aliorum quoque Thessalorum nomen Πετραῖος. — 9. *obnixe* L.

XXXVI. — 12. *legiones* TU. — 13. *legione* codd.; *legionibus* Glareanus. — 15. *fama antecedit* codd., inepte; *fama rem* vel *rem fama excedit* Nipperdeius, sed *antecedit* recte dicitur. — *in* L inter versus. — 16. *tetendit* UF, Cuj., Petav.; ceteri *tendit*. D *contendit*. — 16-17. *mille passus* VD, ille fere constanter. — 17. *aff.* TLF, *abf.* V. — *ad castra Long.* TL, hic *Longini* ex corr.; *castlonginum* V. — 18. *Hoc ideo* codd. præter δ, qui *adeo*. — *ut* om. TLUF. — 19 *venisse* Dδ et alii rec. — *in* (pro *M.*) TL. — *Fabon.* codd. plerique, *Favon.* T infra, UF in fine capitis.

ad flumen Aliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus VIII præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus regis Cotyis ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi litteræ sunt consecutæ a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII. Scipio biduum in castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Aliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado traducit, et castris positis postero die mane copias ante frontem castrorum instruit.

1. *Alcmonem* TUFVδ. *Alcinonem* L. Petav., Lov.; *Halcmonem* Cuj., *Alemon.* Pal., *Almeonem* D; *Haliacmonem* Aldus, sed etiam sequente cap., ubi corruptiones aliæ, sine aspiratione. — *Macedoniam et Thessaliam* L; *amaced.* U. — 2. *legionis* codd.; *legionum* Glareanus. — 4. *Cottis* TLUFVD, Petav.; alii Oud. *Cottys*, *Cotys*, recentes *Cotti*, *Cocti*. — *evolavit* L. — 5. *Cum* TLV. — 8. *Ad* T pr., L. — 9. *sequi* om. L, Lov. — 12. *commutavit* L. — 14. *ad eum itinere* D. — 15. *Domicii* L.

XXXVII. — 18. *in* om. codd. noti, habent vett. edd. — *statutis* TL, Scal. — 19. *Alisacam* TLFVD pr., Petav., *Aliasacam* Cuj., *Alisaicam* U, *Alisafam* H, *Alisicam* D corr., δ, et alii rec.; *Haliacmonem* Aldus. — 20. *tertia* Petav. et tres rec. — *vadum* corrector D. — 21. *struit* codd. præter unum Ursini (non U) et Leid. 2.

Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret. Sed cum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, Domitius castris Scipionis aciem suam subjecit; ille a vallo non discedere perseveravit. Ac tamen ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prœlio contenderetur, et maxime, quod rivus difficilibus ripis subjectus castris Scipionis progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi cum cognovisset Scipio, suspicatus fore ut postero die aut invitus dimicare cogeretur aut magna cum infamia castris se contineret, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit atque in eandem partem, ex qua venerat, redit, ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant: et cum quotidiana consuetudine Q. Varus, præfectus equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines redit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt; ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis Domitius, sperans Scipionem ad

3. *mille passus* V, ceteri fere compendio. — *III* edd. primae. — 4. *ille vero* D corr., δ et alii rec. — *valle* TLUFD, Petav. et «tres» Oud. — *descendere* L pr., Lov. — 5. *Attamen* codd., *Ac tamen* Nipperdeius. — 12. *neque concl.* codd., *neque* om. δ; *ne* unus Boug. 3; *conclamans* U pr. — 13. *transiit* LVHD. — *rediit* VD. — 16. *consuerant* T, Scal., et fort. U. — 20. *rediit* V. — *ultro conversi* D corr., δ et duo alii rec., *in hostem* unus. — 21. *LXXX interficiuntur* Petav. — 22. *se in castra* L, *in castris se* F.

XXXVIII. — 23. *rebus confectis* L.

pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere, vasisque militari more conclamatis progressus millia passuum III, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus equitum magnam partem ad explorandum iter Domitii et cognoscendum præmisit. Qui cum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt, quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri, cognitis [hostium] insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti turmas exceperunt*, quarum perpauci fuga se ad suos receperunt*; in his fuit M. Opimius, præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIX. Deductis oræ maritimæ præsidiis Cæsar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit, iisdemque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio oppidoque Manius Acilius legatus præerat. Is naves nostras interiorem in portum post oppidum reduxit et ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit et huic alteram conjunxit:

1. *in august.* UF. — 2. *militaribus* TL, Scal., sed in T *b;* expunctum. — 5. *equitatum magnumque partem* codd., *magnam* V, *equitum* Nipperdeius. — 7. *turbæ* TLV, Scal. — *incussa susp.* Lov. — 8. *in suos* L. — 9. *celeriter* L. — *receptum conspectum conspicati* L. media vox ead. m. in margine continuato versu. — 10. *hostium* insititium esse monuit Oudendorpius : « supple *suis*. » — 11-12. *exceperunt. in his* codd.; defectum agnovit et maxima cum probabilitate supplevit Freudenbergius. — 12. *Opimius p. r. eq.* vel *eq̃.* TLUF, *p͡r. eques* Dδ, Lov.: *eques romanus* V. — 14. *perduxerunt* Petav.

XXXIX. — 18. *transdux.* codd. — *Caninianus leg.* codd., *Canianus* L. *Caninius* δ et alii rec.; quod ex *Manius Acilius* depravatum jam Faernus observavit. — 19. *nostri* TLV. — *in partem* codd.; *portum* Ciacconius. — 21. *summers.* Petav.

super quas turrem effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

XL. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit submersamque navem remulco multisque contendens funibus adduxit, atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco integrosque semper defagitatis summittens, et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe mœnia oppidi tentans, uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit, dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, eam navem expugnavit, eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pæne insulam oppidum effecerat, IV biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem portum traduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia im-

1. *turrim* T. — *ad ipsius* L.

XL. — 4. *Pompeii* δ et alii rec.; *filius* om. D, Voss. — 5-6. *remulgo* Pet. — 7. *posita* L inter versus a sec. — *multis aggr.* F. — 8-9. *superiori* codd.; *ex* a sec. m. additum in L. — 9. *defetig.* Lov. — 10. *ex classe* Dδ. — 11. *deduc.* VDδ. — 12. *defectisque* codd., correxit Aldus. — 13. *omnibus* L pr. — *etiam navem* FD et pauci rec., *cē n.* H, *eumque navium* δ. — 14. *et alt.* TFL, hic *tempore mole et*, media voce expuncta. — 15. *objectamque pene* codd., *objectæque* D. — *contra oppidum* D corr., δ et alii rec. — 16. *partem* codd., *portum* Forchhammerus. — 17. *Ita ut* LD. — 18. *delicatæ* U, *deleg.* TL, *delatæ* δ, Pal. — *atque naves IIII* Dδ, Voss. — *abduxit* L (qui *ex hiis* inter versus) V; *adduxit* TUF et ceteri. «sex» Oud. — 20. *adductum* LDδ et alii rec. — *Biblide* (vel *Byblide*) *atque Mantinea* codd.; *Bullide atque Amantia* Vascosanus. Conf. c. 12.

portari in oppidum prohibebat. Ipse Lissum profectus naves onerarias xxx a M. Antonio relictas intra portum aggressus omnes incendit; Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui ejus conventus erant, militibusque, quos præsidii causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit.

XLI. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, tertio die [in Macedoniam] ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animum advertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli apparatum eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat; postea per exploratores certior factus, postero die castra movit, breviore itinere se occurrere ei posse

1. *prohibeat* Nipperdeius; *prohiberet* cod. Vindob. Miscellæ n. 432. — 3-4. *defendentibus eum Rom.* T et L a pr., a sec. *C. R.*, U *civ. R.* — 5. *præsidio miserat* Lov. — *Cæsar* om. V.

XLI. — 8. *in* om. TF. Petav. — 9. *Partin.* codd. præter V et cap. 42 F. — 10. *in* om. codd. præter unum recentissimum. Etiam *Macedoniam* expellendum esse ostendit Forchhammerus, coll. c. 11 et c. 79. — 11. *postera* (*-ro* F) *die* F pr. Petav. — *instituta* L. — 13. *animum advertit* TUF. Lov., ceteri *animadv.* — 14. *capiundum* corrector F. Lov. — 17. *ut ab* TVH, non U. — 17-18 *bellique* (sine *totius*) Petav. — 22. *sese* L pr.

sperans. Quod fore suspicatus Cæsar militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeii procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

XLII. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa Q. Tillium et L. Canuleium legatum misit, quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit. Item Lisso Parthinisque et omnibus castellis quod esset frumenti conquiri jussit. Id erat perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera ac montuosa, ac plerumque frumento utuntur importato, tum quod Pompeius hæc providerat et superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumque omne

XLII. — 7-8. *atque eas a quibusdam ventis communit* L, a sec. additis vocabulis omissis; *protegit* etiam a V abest. — 10. *ab omn.* L. — 11. *ductu* TUF; *ducturum exist.* duo rec. — 14. *fecerant* TL, Pet. — *Epyrum* codd., *-ro* V; *Egyptum* H. — 15. *Tullium* L, *Titium* Cuj., *Tillum* Lov. — *legatos* V. — *eæ* Lovan — 16. *certis locis* L. — 17. *scripsit* L; *finitimis imperavit civitatibus* V. — 18-19. *conquiri jussit* F recenti manu positum in rasura spatii pæne triplicis — 20. *ac mont.* nostri antiquiores, Petav., Lov.; *atque* δ; *et* D. Pal., edd. — 20-21. *inportatu quod* TL; *tum* om. V. — 21. *providebat* codd., correxit Aldus.

conquisitum spoliatis effossisque eorum domibus per equites comportarat.

XLIII. Quibus rebus cognitis Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles. Hos primum præsidiis tenuit, castellaque ibi communit. Inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione circumvallare Pompeium instituit, hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset; simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Cæsare obsideri neque audere prœlio dimicare.

XLIV. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat frumentumque exercitui navibus supportabat, neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum.

1-2. *per equites in porta* (*importa* T) *comportarat* TUV; *in petra* (scil. *Petra*) *comportarat* Lovan., bona sed inutili correctione, cum dittographia ex antiqua varietate esse videatur.

XLIII. — 4. *natura* (*atque asperi col.*) *erant* T pr., deinde deleta. — 6. *communiit* V. — 7. *vallare* V. — 8. *exspectans* codd.; *spectans* Stephanus. Hinc lacuna in Lov. usque ad finem cap. 48. — 10-11. *exercitui posset* LV, a sec. m. insertis illi *supportare*, huic *portare*. — 13. *nationes uti* D, Petav., δ et nonnulli rec. — 14-15. *percrebr.* LV.

XLIV. — 21. *tempore faciendum non esse statuerat* UF.

Relinquebatur ut extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias quam maxime posset distineret: idque accidit. Castellis enim XXIV effectis XV millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur: multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri perpetua munitione providebant [perducta ex castellis in proxima castella], ne quo loco erumperent Pompeiani ac nostros post tergum adorirentur [timebant], ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quem locum nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero militum præstabant et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis aut ex centoni-

2. *occupare* TL. — 3. *tenere* L. — 3-4. *destinaret: quod accidit* V; *id quod acc.* Petav., Norvic. — 4-5. *circuiti* D. — 6. *eum locum* T. vacuo post utrumque voc. spatio relicto. — *manus atque* (*at*, super *t* posito *u*, U; *at* H) *a quibus* TLUV; *manusata quibus* F; *manufacta quibus* Dδ, Voss. — *pascerent* D, Scal., Voss. — 7. *perpetuas munitiones videbant perductas* codd.; *habebant* ex Hotomanni cod. prolatum dedit Scaliger; *jungebant* Faernus, alia alii. Omnium verisimillima correctio Kochii : *ut nostri perpetua munitione providebant, ne*, verba *perductas... castella* e cap. 43 illata censentis, ubi de eadem re : *ex castello in castellum perducta munitione*, quam hoc loco sufficiebat voce *perpetua* indicasse. — 8. *neque loco* TLUFV. — 8-9. *et nostr.* Dδ et plures Oud. — 9. *adorerentur* UH, non F. — *timebant* glossatoris esse jam Faernus significavit. Em. Hoffmannus supra quod *ne quo* ... proponebat. — 9-10. *illi in timore sperantes perpet.* Dδ nec pauci rec. — 10. *efficiebantur* T pr. — *neque locum* TUFV, Petav.; *ne quo loco* Dδ, non nominati Oud. — 12-13. *et in timore sperantes min.* var. in D, δ et alii rec. — 13. *tum erant* D corr. et duo rec. *Quare cum* Terpstra. — 15. *funditores* UFL, Petav. — 18. *aut ex subactis* D corr., δ et alii rec.; *aut* (ante quod *i* expunctum) *ex coactis centonibus* L.

bus, aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XLV. In occupandis præsidiis magna vi uterque nitebatur: Cæsar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam causam prœlia fiebant. In his cum legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupavisset et munire cœpisset, huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit et, cum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudine missa tormentisque prolatis, munitiones impediebat; neque erat facile nostris uno tempore propugnare et munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se jussit et loco excedere. Erat per declive receptus. Illi autem hoc acrius instabant neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse: «non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ.»

XLVI. Cæsar receptui suorum timens crates ad extremum

1. *tegumenta* L.

XLV. — 3. *nidebatur* TLUFV; *niteb.* Cuj., Petav., Bong. 3; *uteb.* D δ et alii rec. — 5. *maxime circ.* TL. — 7. *nova* D δ. — 8. *e contrario collem* V. — 15. *se statuit* D corr., δ et alii rec. — *receptum* omnes nostri. Petav., «quattuor» Oud. — 17. *abducti* L. qui *quod .. videbantur* in marg. — 20-21. *legionum* L. Ciacconius *legio nona*, de qua loquitur Pompeius. Eo auctore in nuperis editt. legitur: *legio Cæsaris se recepisset inde, quo temere esset progressa.* Sed sexcenties in ejusmodi dictis nec sine vi ad pluralem transimus, et ex tot codicum interpolatoribus nemo non sensit.

tumulum contra hostem proferri et adversas locari, intra has mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci jussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus comparatis legionem reduci jussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere et instare cœperunt, cratesque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animadvertisset Cæsar, veritus ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus tuba signum dari atque in hostes impetum fieri jussit. Milites legionis [IX] subito conspirati pila conjecerunt, et ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu præcipites Pompeianos egerunt et terga vertere coegerunt; quibus ad recipiendum crates disjectæ longuriique objecti et institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V omnino suorum amissis, se quietissime receperunt, pauloque

XLVI. — 1. *adversa* TL. — 3 *impedire* T a pr., L. — *idoneos* T a pr. — 5. *completis* codd.; *comparatis* Em. Hoffmannus. — *legiones* codd.; *legionem* Faernus. — 7. *pepulerunt* V. Leid. 2. — 9. *nor red.* T a pr.; *dejecti* nostri omnes, Petav. et tres rec. ap. Oud., qui de ceteris suis non diserte testatur. — 10. *ei legionem* T. — 12. *conspicati* LDδ et alii rec., *complicati* Pal. Seclusi [*IX*] auctore Grutero, cujus, ut credibile est, hæc sunt in exempl. Fabric. : «Illud *nonæ* plane est otiosum, immo putidum, cum de alia legione hæc non possint accipi. Nonam superius nominaverat; de eadem pergit narrare : ... *per Antonium, qui ei legioni præerat*, respiciens totam narrationem quæ incipit : *In his cum legio Cæsaris nona...* Quis ergo ferre posset statim, nullo prope verborum intervallo, oscitanter inculcari : *milites legionis nonæ?* Quin, si obscurum id fuisset, alteris illis proximis verbis dixisset omnino: *qui nonæ legioni præerat.* Librarius fucum fecit.» — 13. *adversus pilum* codd., *clivum* P. Manutius. — 14. *gerunt* (pro *eg.*) TLUF; *et ... coegerunt* om. Dδ. — 15. *derectæ* TLUF. Petav.: *directæ* V et ceteri: *disjectæ* restituit F. Hofmannus. — *obtecti* TUFV, non L. — 18. *recep.* (sine *se*) TLUFD, in quo *se* a correctore. Cum Petav. dedi *se quietissime recep.*

citra eum locum aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII. Erat nova et inusitata belli ratio cum tot castellorum numero tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti aut prœlio superatos aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero equitum militumque præstarent; causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohiberent. At tum integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent : quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent, neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos labore et patientia maximum bellum confecisse, meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam majorem ad Avaricum maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum

1. *citra* TULV, Pet.; *circa* F a pr. (sed ead. m. correctus). Dδ et alii rec. — *locum morati* D marg., δ et alii rec.

XLVII. — 4. *et tanto obs.* Dδ, «tres» Oud. — 6. *periculosos* L a pr. — 8. *militumque* om. L; *peditumque* V; *militum numero equitumque* δ — *casus* D corr., δ et alii rec., deinde *hic fere.* — 10. *prohibeantur* D corr., δ et alii rec. — *Ac* LUF. Petav.: *At tamen* D. Voss.; *At contra* δ. Pal. et alii Oud. — *Cæsari* TLUF. in quo *i* expunctum; *Cæsarem* fort. D pr. — 11. *inferiores* TLUFD. *inferior is* Petav. — *milites* T pr. — 15. *haberet* codd. præter L et Norvic. — 16. *submissis* T, ead. m. in *summis* versum, *angustius* in *angustiis.* — 17 *eandem* TUF, Petav., hic cum voce *inopiam* ante *perpessos* quæ a sec. illata F. — 17-18. *superiori* F. — 21. *gentium se* D. — *ordeum* codd.

cum daretur, non legumina recusabant; pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XLVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis qui fuerant * valeribus, quod appellatur chara, quod admixtum lacti multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XLIX. Jamque frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant; crebræque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant equos eorum tolerari, reliqua vero jumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona cum angustiis loci et odore tetro ex multitudine cadaverum et quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos. Omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat aut magnis operibus obstruxe-

XLVIII. — 3. *Est autem* TLV. — *his* codd. — 3-4. *fuerant valeribus* codd. antiquiores; *Valerio cum* D, per signa transpositum; *cum Valerio* δ et recentes præter Voss. Desperatam vocem alii aliter tentarunt; ceteris præferendæ videntur correctiones Helleri: *qui fuerant vale*tudinarii ex vuln*eribus*, et Kochii: *qui fuerant vacui* ab op*eribus*. — 4. *kara* V. *cata* D. *chati* δ, *chata* Bong. 3. *catha* Pal. *Lapsana* est ap. Plinium H. N. XIX. 41 extr., qui conferendus. — *mixtum* F pr. (ead. m. correctus). H. — *lacte* UFDδ et non nominati Oud. — 5. *Id sim.* Dδ. nec pauci rec., et deinde *efficiebat*. — 6. *affect.* T pr., *confectos* L.

XLIX. — 10. *inopia sustentabant* T pr. — 12. *et arb.* F; *et ex arb.* U a sec., H. Petav. — 14. *profugis* L. — *audiebant* (pro *cogn.*) V. — *tolerare* D. Lov. — 15-16. *valitudine cadaverum* TLV, omissis decem vocibus mediis.

rat, atque ut erant loca montuosa et ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram demissis præsepserat, terramque adgesserat, ut aquam contineret. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos fodere cogebantur. atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant; qui tamen fontes a quibusdam præsidiis aberant longius et celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine summaque aquæ copia utebatur, tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat; quibus quotidie melius succedere tempus majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

L. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animadvertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi universi intra multitudinem sagittas conjiciebant et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri usu docti hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent ****.

1. *ut* om. UF, Petav. — *lonca* T pr. — 2. *dimissis* codd. præter D correctum et Palat. — 3. *adjecerat* TL. — *continerent* UF, non nominati Oud. — *Ita* TUFVD, «duo» Oud.; *At* L; *Ita ut* δ; *Ut* Lov. — 4. *demissa* F, reliqui *dimissa*, δ *remissa*. — 6. *erant l.* L. — 9. *melius subterrere* TLUF, *subterere* V, Cujac., Lov., et alii; *subterire* Petav., *succedere* D (a pr. *subc.*), δ et alii rec., quo sententia utcumque restituitur, præsertim si *cujus* scribas cum F. Hofmanno pro *quibus*, sed Cæsaris manus adhuc latere videtur. Non satis convenit *subgerere*, quod tentarunt critici plures.

L. — 13. *animum adr.* Lov. — 14. *adversi* TLUF, Cuj. et alii antiquiores, om. V; *aggressi* margo U a sec. m., Petav., D, Voss., δ et recentes. Vox sequens errorem pepererit. — 14-15. *universas* codd.; *universam in mult.* δ et alii rec.; *inter mult* TLFV, Cuj., Petav.; *intra* UD, Bong. 3 Nipperdeius restituit *universi*. — 16. *reiciebant* T. — 16-17. *repperiebantur* T; *remedia reperiebant ut* L. Sequitur lacuna major: excidit narratio oppugnationis Dyrrhachii a Cæsare tentatæ et Cæsaris castrorum a Pompeio institutæ, dum Cæsar aberat, ubi sextæ legionis cohors *quattuor Pompeii legiones per aliquot horas sustinuit* (Sueton. c. 68), donec P. Sulla adveniret.

LI. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus; cujus adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt, primisque dejectis reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cujus consilium reprehendendum non videtur. Aliæ enim sunt legati partes atque imperatoris : alter omnia agere ad præscriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla a Cæsare castris præfectus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prœlio decertare voluit (quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum), ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. Nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant : si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur; neque multum ad solis occasum temporis supererat ; spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem deduxerant. Ita necessario atque ex tempore capto consilio Pompeius tumulum quendam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumve missum adigi non posset. Hoc consedit loco atque eum communivit, omnesque ibi copias continuit.

LI. — 1. *Sylla* TU, *Silla* FLVD. In L legitur : *facerent. Cæsar auxilio venit cohorti*, omissis novem vocabulis. — 5. *reliquos everterunt* D, Voss. — 6. *Ac* Petav., *Atque* D, Voss. — 7. *sequi voluissent* L. — 8. *finire* TLV. — *non repreh. vid.* UF. — 9. *partes, aliæ imp.* Petav., Norvic. — 11. *relictus* codd., *relictis* T pr.; *præfectus* Forchhammerus, quod necessarium. — 13. *imperatoris* H. — 14. *magna* codd., correxit P. Manutius. — 16. *recipere* TL. — 17-18. *ad occasum solis* L. — 18. *temp.* om. V, D pr.; *supererat temp.* F, Pet. — 19. *deduxerant* TUFV, celeri *dux.* — *et ex* L. — 21. *tormentum* T; *tormentorum* L; *tormentumve* UFD pr. (quod recte tuetur Oud.); *tormentore* Lov.; *tormento* D corr., δ et alii rec. — 23. *copias ibi* L.

LII. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est : nam plura castella Pompeius pariter distinendæ manus causa tentaverat, ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus tribus atque eam loco depulit; altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die vi prœliis factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures (in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius ejus qui prætor Asiam obtinuerat): signaque sunt militaria sex relata. Nostri non amplius xx omnibus sunt prœliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum quin vulneraretur, quattuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et cum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter xxx in castellum conjecta Cæsari renuntiaverunt, scutoque ad eum relato Scævæ centurionis inventa sunt in eo foramina cxx. Quem Cæsar, ut erat de se meritus et de republica, donatum

LII. — 3. *in loco* L. — 4. *legionibus* U a pr.

LIII. — 9-10. *ad duorum* (*duo* T pr., *rum* inter versus ead. m.) *milia* TLUFD; *ad II mil'* Petav.; *ad duo milia* V δ, «plerique» Oud. — 10. *numero* om. V. — 12. *Val.* codd. — 14-15. *omnium militum qui non* V, hoc etiam D, Voss.; *qui* L, Petav., δ. — 15-16. *ex una legione milites* D, Voss. — 16. *sui periculi* antiquiores consensu; *periculo* D, Voss.; *et periculi* δ, Lov.; *periculique* edd. et non nominati Oud. — 17. *Centum ac triginta millia* refert Sueton. c. 68. — 18. *castella* T pr. — *contexta* TL, Scal. — *renumeraverunt* T, Cujac. (qui duo per errorem *renun.*), LUFVD pr., Petav., *numer.* D corr., δ; *renunciaverunt* «quidam» Oud., quod solum est aptum. — 19. *Sceue* L. — *ccxx* TLV, Scal., δ, Lov.; *ccxxi* UFD; *cxx* Pal., Bong. 3 ex ceteris scriptoribus qui in eo numero (haud dubie hinc petito) consentiunt præter Plutarchum, qui cxxx. — 20 et 1, p. 154. *donatum militibus* TL;

millibus cc *** atque ab octavis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit (ejus enim opera castellum magna ex parte conservatum esse constabat), cohortemque postea duplici stipendio, frumento, veste, congiariis militaribusque donis amplissime donavit.

LIV. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit, et in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit, et quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus castrorum portis et ad impediendum objectis *ericiis*, tertia inita vigilia silentio exercitum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.

LV. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaiam ac paulo longius progrediendum existimabat Cæsar. Itaque eo Q. Calenum misit, eique Sabinum et

milibus ceteri; *donarit* Reg. Lond., Leid. 2; *donarit nummum m.* Em. Hoffmannus; *æris* pro *atque* Bong. 3 et vett. edd. «Sed excidisse quædam videntur, velut *pro concione laudarit.*» Elberling. — 1. *octavis militibus* T, sed suprascripto *ordinibus.* — 2. *ope* Cuj., Petav., nostri consensu et recentes plerique, «quinque» Oud.; *opere* Lov., non L. — 3. *esse* om. L. — 4-5. *frumento respeciariis* vel *frumentore speciariis* (*spet.* UF, Petav.) codd.; *veste, diariis* Victorius; *veste, cibariis* Cujacius; *veste et aliis militaribus* Vossius; *veste, congiariis* F. Hofmannus, quod haud dubie verum. — *militaribus* D corr., δ et alii rec.; *militibusque* (sic D pr.) *donis amplissimis* L.

LIV. — 8. *vineas* a pr. T et F. — *castrorum* om. F. Petav., duo rec. — 9-10. *obstruxit* T δ; *extruetis* UF, D a pr. m. (quæ *extructibus omnibus*) et non nominati ap. Oud. — 10. *omnibus* om. Lov. — 11. *ericiis* vocem inseruit Freudenbergius.

LV. Hoc caput post sequens LVI aptiorem locum haberet. — 13. *Amphilocis* UF et nonnulli alii. — 14. *et* om. TLV. — *ut supra dem.* L. Miscos modo in illas regiones dixerat c. 34. — 15. *Achaiam existimabat* L et mox iterum *existimabat*, ubi codd. distinguunt: *Cæsar itaque.* — 16. *eoque* T (in quo *que* arrasum) UD, Voss.: *eo Q.* FV, Pet., Lov.; omittit L. — *et Q. Sab.* codd., *eique Sab.* Glandorpius.

Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas et Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civitates circummissis legationibus amicitia Cæsari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

LVI. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare vellet, ut pæne castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque a vallo ejus prima acies aberat, uti ne telo tormentove adjici posset. Pompeius autem, ut famam opinionemque hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abjectis protegi posset.

LVII. Hæc cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Cæsar mittit ad eum A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et

3. *Sthmmum* TLV, *Stumum* UF, Petav., Lov., δ et rec., *Stuymum* D. — *fluvium* TL, Scal. — 4. *Orcomeneum* codd., *Orcomoneum* L, *Orcomeum* U pr., *Orcomentum* D. — *de vol.* D et nonnulli rec. — 5. *civitatium* UFV, T a corr. — *recipit* U pr. — 6. *amicitiæ* V, non L. — *Cæsaris* codd. præter Petav. — 7. *Fusius* TL.

LVI. — 8. *Omnium deinceps Cæsar exercitum in aciem* Dδ et alii rec. — 10. *et p.* D corr., Lov., δ et alii rec.; *poene* U. — *subicere* TLUFD: *subiere* δ, Lov., Pal. — 11. *ut in eam telo* Dδ et similiter alii rec.; *telum tormento* Bong. 3. — *adigi* codd., sed poscitur *adici*, nisi cum Stephano legas *telum tormentumve*. Librarius L hinc ad *posset* in fine capitis aberravit. — 13. *si pro* TUF; *sed* D a pr., Voss. — 14. *ut omnis* D corr., δ — 15. *projectis* T solus.

LVII. — 18. *cum Clodium* codd.: *A.* supplevit Marklandus.

commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum: quarum hæc erat summa: «sese omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum quos esse auctores ejus rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere quæ probasset exponere, sed etiam ex magna parte compellere atque errantem regere posset; præesse autem suo nomine exercitui, ut præter auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet. Quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturos.» Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque re sese ad Cæsarem recepit.

LVIII. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit, castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursum eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia

2. *et mandata* V. — *quarum* UFDδ, Petav., Lov., ut alibi Cæsar loquitur; *quorum* ceteri et edd. — 3. *experta* TLUFV, Petav. — 7. *ex magna* nostri omnes; in L *ex* eo loco inter versus; *magna ex* Oud. testans suos, ap. Fabr. Pet., Pal., Bong. 3. — 8. *compellare* TUF, Petav., «duo» Oud. — *errantem corrigere* V. — 11. *imperio* nostri omnes, «duo» modo Oud.; *imperii* Stephanus. — *relatione* T, ead. m. correctus.

LVIII. — 19. *quos angustissimos* L. Respiciuntur quæ cap. 50 exciderunt. — 19-20. *permun.* D. — 20. *imposuit* D. — *ut nih.* a pr. m. L exhibuisse videtur. — 20-21. *proficere equitatum* D corr., δ et alii rec. — 21. *rursus* Dδ. — 22. *recepit* U (non FH) et «quidam» Oud.

pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris arundinum radicibus contusis equos alerent (frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant): cogebantur Corcyra atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare, quodque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbæque desectæ, sed etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

LIX. Erant apud Cæsarem equitum numero Allobroges II fratres, Raucillus et Egus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat, agrosque in Gallia ex hostibus captos præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in ho-

1. *ex foliis* U, ead. m. mutatum. — *arboris* L; *foliis arboris et ten.* Lov. — *tenera* TL. — 2. *eo* expunctum in L ante *alerent.* — 3. *et cog.* D corr., δ et recentes Oud. — *a Corc.* L. — 5. *quoque* codd. præter unum Leid. 2. — *hord.* in his TUF, hic *ordeum* l. 7. — 6. *adiungere* T, sed *au* suprascripto. — 8. *fructus ex* codd., *de arboribus fructus* δ; *frons* (quod antiqui exarabant *fruns*) Cellarius. — *deficiebant* L, Petav., Voss. et alii rec. ap. Oud., non Dδ. In L *herbæque deficiebant*, mediis omissis, notato defectu.

LIX. — 11. *ex equitum* UF et non nominati ap. Oud.; *equitum* (sine *ex*) TL, Scal.; *in equitatum* (expuncto *ta*) *numero* V; *Cæsaris equitatum* D corr., Lov., δ — 12. *Roucillus* UFδ, Petav., Lov., Pal.; *Ruscilus* D. — *Adbuci* TL, *Albucilli* V, *Abducili* δ, *Abucilli* Pal.; similia et *Abduulli* alii recentes ap. Oud. — 13. *civitatem* TLF, Scal., Pet. — *obtinuerant* L et duo rec. — 14. *Gallis* TUFD, Scal.; *bellis* om. F. — 16. *ordinis* T a pr., deinde *-nes* (ut L), denique *-nem.* — 17. *et host.* TL.

nore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed freti amicitia Cæsaris et stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant et prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Cæsarem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt questi, et ad cetera addiderunt falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

LX. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit: illos secreto castigavit, quod quæstui equites haberent, monuitque ut ex sua amicitia omnia exspectarent et ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit, idque ita esse cum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis et novam tentare fortunam novasque amicitias experiri constituerunt. Et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur; postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quas

2. *elati* om. F. Buslid. — 3. *stipendiumque suorum fr.* V. — 4. *advert.* F.

LX. — 8. *adversionis* TV, Scal. — 10. *quæstu* L. — 13. *intulit* F pr. — 14. *tum ex al.* FLD, «tres» Oud. — *tum aut ex dom.* L, scilicet *autem.* — 16. *liberare* TL; *se* F inter versus. — 17. *arbitrari* T δ. — *ab nob.* VD. — 18. *collocutis* T. *colloquuti* UF, hic post *suis.* — 22. *profug.* D. — 22-23. *id facilius* TL, Scal. a pr.; *id facinus* UFD, Voss., Petav., Norvic.; *id difficilius* V in ras. a pr. m., δ, D marg. et non nominati ap. Oud. — 23 et 1 p. 159. *qui maximas* F.

maximas potuerunt pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent, multis coemptis equis ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instructi liberaliter, magnoque comitatu et multis jumentis venerant, virique fortes habebantur et in honore apud Cæsarem fuerunt, quodque novum et præter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Cæsare ad Pompeium transierat, cum pæne quotidie a Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque Ætolia conscripti milites earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum et spatiis locorum, custodiarum varia diligentia animadversa, prout cujusque eorum qui negotiis præerant aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

LXII. Quibus ille cognitis eruptionisque jam ante capto

2. *exemptis* D, Voss.; *emptis* δ, Lov. — 3. *his* codd. — *sui* om V.

LXI. — 8. *fuerunt* nostri omnes, Petav., «quattuor» Oud., nec video mutandi causam; vulgo *fuerant*. — 10. *aut eques aut miles* V. — 13. *earum* L. — 14. *Sed hic* L. — 17. *in custodiarum iuria* (sic enim potius quam *uiria*) T. *uiria* Scal. Cuj. Voss.; *iuri* vel *uiri adilig.* L; *virium diligentiam* UF, in quo lineola super ultimo *a* erasa; *varia* VDδ et «reliqui» Oud.; *vera* Lov.; *viribus ac dil.* Petav., Norvic. Initio *et cust.* Petav., δ et alii rec. *In* ex præcedente *m* ortum videtur; quo servato Forchhammerus scribendum existimavit *animadversis*. — 19. *detulerant* codd. præter δ et unum alterumve recentem Oud.

LXII. — 20. *eruptionis* L *que* inter versus posito.

consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere atque aggerem jubet comportare. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ et sagittariorum aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuarias imponit, et de media nocte cohortes LX ex maximis castris præsidiisque deductas ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare longissimeque a maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus aggere et levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit et quid a quoque fieri velit præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adjutorem summiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV et vallum contra hostem in altitudinem pedum X, tantumdemque ejus valli agger in latitudinem patebat : ab eo intermisso spatio pedum DC alter conversus in contrariam partem erat vallus humiliore paulo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo et continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XVII [munitiones] erat complexus, perficiendi

2. *atque* L in ras. — *comparatis* L; *per-actis* D et aliquot rec. — 5. *et max.* T. — 6. *deducit* D corr., δ et alius rec. — *pertinebat* Dδ, Pal. — 10. *habebat* L ante *naves*. — *mittit et* (hoc inter versus) *quid atque f.* L — *vellet* LVT, sed hic supraposito *i* — *præcepit* TLV. — 11. *Marcellum* TL, Scal. — 11-12. *legiones* T, sed *s* posterius addito; *legionibus* L, Lov., quorum ille *VIII*, non *VIIII*. — 12. *præpositum* Scal. — 13. *Postumium* VDδ et «quidam» Oud.

LXIII. — 14. *pedes* TLUFV. — 15. *pedes* V unus. — 15-16. *altitudinem* nostri consensu; ex tribus modo memorat Oud., in quibus Petav. — 17. *contrarium* T pr. — *paululum* L. — 19. *nostris* T. — 21. *quot* UF, *quo* tres rec. — 22. *XVII* vel *X*

spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones conjungeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulerat incommodum. Nam ut ad mare duæ cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani [exercitus adventus extitit]; simul navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela jaciebant, fossæque aggere complebantur, et legionarii interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cujusque generis telisque terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri premerentur atque ægre resisterent, animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, [per mare] navibus expositi in aversos

et VII munitiones TLUVD; *XIIII* FH δ; «plerique» Oud. *munitiones XVII.* Clarkius *munitione*, sed ejiciendum esse vidit Oudendorpius. — 22 p. 160. *erant* F. — 2. *contingeret* codd., *conjungeret* Ciacconius, confirmatum Vindobonensi codice Hist. Miscell. n. 432. — 3. *Allobroges* L. — 4-5. *nostræ cohortes* codd. præter D, Voss. et Ciacc. qui *inter coh.*, et Scal., qui *II coh.*; sed numerum desiderari jam Oudendorp. observaverat, et duas fuisse probabile reddit Forchhammerus p. 66 seq.: quod *II* pro compendio *ñ* habitum est. Conf. var. cap. 66, l. 12. — 5. *nona* (*nonæ* D) *legiones* TLD; *IX^{na} leḡ.* U, *noñ leg.* F, *nona legione* V, *nova lege* δ. Lov. — *quæ exc.* Petr.; *excubarerant* L. Lov. — 6. *exercitus adventus extitit* antiquiores consensu, quæ post *accessere* seclusit Nipperdeius, servare altero verbo damnato maluit Em. Hoffmannus. Sed argumentum olim in margine positum, velut *Pompeiani exercitus adventus*, hæc quoque turbaverit. In Dδ et recentibus Oud.: *exercitus novusque eorum* (hæc duo D in marg.) *adventus* (*adductus* δ) *extitit*. — 6-7. *circumventi* L, D corr., δ et «tres» Oud. — 7. *in interiorem* UFD pr., Petav., et duo rec. — 14. *resistere* TL. — *est* om. UH, Petav.; post *est* in L *o* expunctum. — 15. *qua* L inter versus; *quo* δ, «tres» rec. Oud. — 16. *expositis* nostri omnes et «quidam» Oud. Heldio auctore *per mare* seclusimus, quæ glossa est. — *adversos* codd., *adversarios* duo rec.: *aversos* Faernus.

nostros impetum fecerunt atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coegerunt.

LXIV. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus submittit ex castris; quæ fugientes conspicatæ neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem et periculum augebat : hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prœlio cum gravi vulnere esset affectus aquilifer et a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, « Hanc ego, » inquit, « et vivus multos per annos magna diligentia defendi « et nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, « committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut « rei militaris dedecus admittatur, incolumemque ad eum de« ferte. » Hoc casu aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis præter principem priorem.

LXV. Jamque Pompeiani magna cæde nostrorum castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum præsidiorum tenebat, ea re nuntiata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colli-

1. *nostri* L, Scal., Lov. — *delectos* H, Lov.; *deletos* TL.

LXIV. — 3. *Marcellus* TLD, Scal. Deinde numerus cohortium excidisse videtur. — 4. *submisit* V : *submittit : ex castrisque* codd., *castris* V a pr. m.; *que* (*quæ*) *ex castris fug.* D corr., δ et non nominati Oud. — 4-5. *conspicati* L. — 5. *pot.* L inter versus. — 6. *ipsi* UF. — 8. *adaugebat* D (præcedentibus *addebatur* ... *periculum* in margine scriptis); *et peric.* L. in marg. — 10. *a* om. Petav. — 14-15. *referte* L. — 15-16. *hominibus primæ coh. centum int.* D corr., δ; *centur̃* Petav.

gerent. Neque multo post Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis eodem venit. Qui cognito detrimento cum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum secundum mare, ut libere pabulari posset nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, castra juxta Pompeium munire jussit.

LXVI. Qua perfecta munitione animadversum est a speculatoribus Cæsaris cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus nona Cæsaris legio, cum se objecisset Pompeianis copiis atque opere, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant neque longius a mari passibus ccc aberant. Post mutato consilio quibusdam de causis Cæsar paulo ultra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus eadem Pompeius occupaverat, et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra inclusa majoribus castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitio-

LXV. — 4-5. *munitiones* (L *es* in ras.) *egressum castra secundum mare* codd. præter V, qui omittit *castra*, quod vocabulum Em. Hoffmannus et Forchhammerus recte posuerunt inferius ante *juxta*. Quod confirmat codex Hist. Miscellæ Vindob. n. 432. — 5. *fabulari* TLUF; *populari* Petav. — 7. *tenuerat, juxta* codd.

LXVI. — 9-10. *ab spec.* U. Lov.; *ad* T eraso *d*. — 10-11. *legionis valeretur* T. *valerent* L. Post *esse* distinguit V. — 11. *reduci* L. — 12. *non* T. *ñ* L pr., a sec m. *II^a* (*secunda*); U *II^a*. — *legio* T inter versus. — 13. *opera* L pr., UFD, Voss., Petav. et duo rec. — 14. *circumveniret* Dδ et alii rec. — 15. *cccc* Dδ et non nominati Oud. — 16. *Cæsar* om. TLV. — 17. *eadem hæc* UFDδ, Petav., *mss.* Oud — 18. *erant* T. — 19. *objec.* F pr., D. Voss — 20. *castellis* TLU.

nem ad flumen perduxerat circiter passus cccc, quo liberius a periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra: munitiones quidem omnes integræ erant.

LXVII. Eo signa legionis illata speculatores Cæsari renuntiarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverunt. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere quam potuit occultissime reliquas cohortes, numero xxxiii, in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie eduxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit priusquam Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius. Hic paulisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime Tito Pulione, cujus opera proditum

1-2. *liberi* Scal.; *liberius ac sine periculo* UFDδ et non nominati Oud. — 2. *his quoque* T, *hocque* L in ras. — 3. *commemorare* D corr., δ, Lov.

LXVII. — 6. *Eo signo legionis illato* vel *inlato* codd., *illata* unus H; *signa legionis illata* Ciacconius. — *Cæsaris* T pr., δ. — 8. *confirmaverant* codd. præter V. — *His* TLUF δ. — *a* om. nostri præter δ et «tres» Oud. — 9. *passus cl* D; *D* U. — 10. *resarcire* L. — 12. *qua pot.* L. — 13. *xviii* Bong. 3. — 13-14. *legio non multis am. centum* TLV. — 14. *dimin.* codd. præter F. — 15. *castra* L. — 16. *prius.* *priusquam* V. — 17. *etiam etsi* TV, *aut etsi* L. — 18. *in sin.* V. — 19. *valle* L. — *ericis* D corr., δ, Lov. — 20. *nostri castra con.* V. — 21. *fortissimeque* nostri omnes præter D pr.; ex uno Lov. affert Oud. — *Puleione* UFVδ Petav., *Pulc.* D pr.

exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt, excisoque ericio primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII. Sed fortuna, quæ plurimum potest cum in reliquis rebus tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornus cohortes ignorantia loci sunt secutæ, cum portam quærerent castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animadversum conjunctam esse flumini, prorutis munitionibus, defendente nullo, transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

LXIX. Interim Pompeius, hac satis longa interjecta mora et re nuntiata, V legiones ab opere deductas subsidio suis duxit, eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur, omniaque sunt subito mutata. Legio Pompeiana celeris spe subsidii confirmata ab decumana porta

1. *supra demonstravimus* L. in iis quæ post c. 8 exciderunt — *eo loco* V. Norvic. et rec. Oud.; *et l.* D pr., Pal. — 4. *et* om. nostri præter Dδ. — *quo pulsa* D corr., δ. Lov.; *pulso* F; *legio* om. L. — 5. *sibi rep.* FDδ, «quidam» Oud.; *pugnantes* L.

LXVIII. — 6. *tum in* L. — 8. *ut dum* TV. — *quæ* TUF, *qua L.* — 9 *pertingere* UFDδ. — *dextrum* Dδ. Lov. et tres rec. — 10. *eorum* codd. præter UF. — 10-11. *quasi port.* D. — 11. *castrorum* L. *castrorum quia* D, *c. quod* δ et alii rec. — 12. *conjuncta* TLUFV, Pet. — 13. *prout his* (*is* U) codd., *prorutis* Ciacconius; *positis* D a corr., δ Lov.; *his* solum Petav.

LXIX. — 16. V[ta] *legione* TLV; V vel V[tam] *legionem* UFDδ; ceteri V *leg̃.*; deinde *deducta* TLV, Scal., *deductam* UFDδ et non nominati Oud.; *legiones... deductas* Nipperdeius. — 19-20. *Pompeiana legio* UFD.

resistere conabatur atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, ex x pedum munitione se in fossas præcipitabant, primisque oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti ne angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo ut, cum Cæsar signa fugientium manu prenderet et consistere juberet, alii demissis signis eundem cursum conficerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens.

cujus corrector *enim* inseruit, et sic δ et rec. Oud. — 20 p. 165. *celeri* codd., *celeris* Faernus. — 1. *conatur* codd., *conabatur* Stephanus. — *ultra* T. — 4. *animadversũ* T a pr., *animadversi* L. — 5. *ex parte qua proruebat* codd., sed UFD *quam*; Lov. om. *ex*. Nipperdeius *ea parte, quam proruerat*. — 7. *x* codd.; *ex* addidit idem criticus, *de* OEhlerus. — *munitionesse* T, priori *e* superposito *i*, ceteri *munitionis se*, falsa correctione. — *præcipitant* codd.; *præcipitabant* P. Manutius. — 9. *Sinistri* V. — 11. *et* om. T, inter versus L. — 12. *receptui* codd., correxit Vascosanus. — 13. *fugæ, timoris* F. — *plenã* TU. — 14-15. *dimissis equis eundem cursum confugerent* codd.; *eodem cursim conf.* Lov. Sed in fuga nemo dimittit equos, et equites in dextro erant cornu positi, idque a sinistro seclusum. Hauptius *alii* NIHILO SEQUIUS *eundem*, unde exorti sint illi *equi*. Verum puto OEhleri *demissis signis*, videlicet ne cernerentur; edd. vett. *conficerent*, pro quo fortasse olim exaratum *confuccrent* et male correctum. — 15. *etiam* om. L — *amitterent* D. — 16. *nec* L. — *consistere* T, Lov., L, in quo *t* m. sec. addidit.

LXX. — 17. *nec subsidia* et mox *sed Pomp.* D corr., δ et alii rec.

credo, quod hæc præter spem acciderant ejus, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque ejus angustiis [portis] atque his ab Cæsaris militibus occupatis ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam expeditamque Cæsaris victoriam interpellaverunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei prœliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX et equites* Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones XXXII; sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga

3. *aliquamdiu* codd. — 3-4. *angustis portis* codd., sed portas non esse hujus loci ostendit Nipperdeius et recte ab Aldo *angustiis* scriptum esse. — 4. *ad C. T. a C.* UFV. — *occupatis milit.* L. — 5. *utruque parte* L. — 7. *perductis* F pr.; *productæ* Dδ et alii rec — 7-8. *propriam expeditam* UFVD, Petav., Lov.: *prope jam exp.* Norvic.

LXXI. — 10. *Cæsaris* codd. præter V. D corr. et δ. — 11. *et notos equites R.* (*romanos* V sec.) codd., *et noti equites R.* δ cum aliis rec., qui *Desiderati sunt* (sed δ *Desideravit*). In D *DCCCC° et CCCC* (hæc duo in ras.) *notos eq.*, δ *et noti eq. R. CCCC*, cum aliis rec., et sequentia nominativo. Desideratorum equitum numerus excidit; *equites Romanos*, dignitatis appellationem, et *notos* paulo post nominibus propriis apposuit Nipperdeius. — *et Tutic.* Dδ; *Flegmatem Tut.* TUF, *Flecm* V. *Flecmatem* (sive *Flecin.*) *Tuti. Canum* L. — 11-12. *filium C.* codd. — 12. *Flecm* TV, *Flegm.* LUF. — *Agranium* codd. — 13. *Sacrati. virum* L, *Sacrator.* H. — *ii* (pro *trib.*) *xi.* L. In recentibus varie turbatum: D sic: *c* (a corr.) *Fleginatem et a* (in ras.) *Placentia Centum et Puteol s* (sequentia omnia in ras.) *C. id est Capua. X. sacrati virum et X. tr. militum.* In δ *filius et Placentia c. et Puteolis c. a Capua x sacrati viri et x tr. mil.* — 14. III D, eraso *II*. Ap. Orosium VI, 15, habentur *centuriones viginti et duo*; idem præterea refert *quattuor millia militum Cæsaris*, Plutarchus *duo millia*. — *horum pars maxima* (quod deleto positum *omnium*) *magna foss.* L.

sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria amissa XXXII. Pompeius eo prœlio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit atque ita se postea salutari passus, neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, cum ab eo impetravisset ut sibi captivos tradi juberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

LXXII. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscisum in duas partes exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non posset, causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum, sibique ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis vel terroris

1. *interit* TFU, in quo spatiolum vacuum post *vulnere*. — *xxxii*, *duo et triginta*, sed Appianus B. C. II. 62, *duodetriginta*, ὀκτὼ καὶ εἴκοσι. — 3. *postmodum* L. — *passus*, *sed in* nostri et quos vidit Oud.; *neque* Nipperdeius, quod subaudiri non potest. — 4. *neque fasc.* V. — 5. *Ad Labienum* TLUFV. — *hab eo* T, *h* expuncto. — *eo peteret ut s. capt. reddi* L. — 6. *omnes reductos* codd., *omnesque red.* Bong. 3: in D *re* erasum, *omnesque ductos* Lov., δ et alii rec.; *productos* Stephanus. — *causa* L inter versus. — 7. *profugæ* Cuj. — 8. *soleretne* T.

LXXII. — 10. *Pomp.* om. F. — 11. *sibi* om. TLV. — 13. *atque in ang.* TLV, Scal. — 15. *alter alteri* codd. præter Petav., Norvic., Lov. — 16. *fuisse* om. L. — *abdeb.* U pr. — *non excursu* U, *con* inter versus addito ead. m.; *ex* delebat Morus. — 17. *agri* TLFVD, Petav., Lov. — 18. *angustis* U. — 19. *communes* UFVD, *communi* TL, ceteri *communis*. — *recordabant* TU.

repentini vel objectæ religionis magna detrimenta intulissent, quoties vel ducis vitio vel culpa tribuni in exercitu esset offensum; sed proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant.

LXXIII. Cæsar, a superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore præsidiis omnibus deductis et oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque est ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur, multisque secundis prœliis unum adversum, et id mediocre, opponerent. « Habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus pacavissent, quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent; denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati. Si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam. Quod esset acceptum detrimenti, cujusvis potius quam suæ culpæ debere tribui. Locum se æquum ad

2. *vel culpa trib. vel vitio ducis* D solus; *vel culpa ducis vel trib. vitio* Oud. sine var. — *exercitum* antiquiores consensu. — 4-5. *litteris ac fama* L. — 5. *concelebrant* F pr. (ead. m. correctus), VDδ et alii rec.

LXXIII. — 6. *ab sup.* UF, Petav., Lov. — 8. *eductis* V. — 10. *acciderant* L. — *neuve* L. — 13. *alio* T. *qe* inter versus. — *recepissent* F. — 14. *hominum atque perit. et exerc.* L. — 17. *facilitate* varietas in U ead. m. inter versus scripta et in marg. a sec. m.; in serie FDδ. Bong. 3 et alii rec. — 18. *sed aut* L. qui om. *essent.* — 18-19. *transportatis in omnia* TUF, sed LV *transportati Sin.*, Petav. *Vi omnia.* — 19. *secunda fortuna* TLUF, Petav., Lov. et duo rec., iidemque præter UF *sublevanda.* — 19-20. *industriam* UF et non nominatus ap. Fabr. — 21. *secum*

dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes. Sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset factum, *fore* ut detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ei, qui ante dimicare timuissent, ultro se prœlio offerrent.»

LXXIV. Hac habita concione nonnullos signiferos ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret, et sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordinis nonnulli ratione permoti manendum eo loco et rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, et relictis munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.

ad codd. antiquiores; *secundum ad* D, Voss.; *securum ad* δ et alii rec.; *se eis ad* V; *se æcum* Vict rius, i. e. *æquum*. — 1. *potitum se esse* TLUFVD, quod sine causa editores deseruisse videntur; *se* om. δ, Pal. et duo rec. Oud.; *potitos* Lov. — 3. *aliqui* U, Scal. — *sive aut fort.* L. — *partem* (sic etiam V) *jam una* T, tertia voce deleta; *partam jam* om. L. — 5-6. *factum ut detr.* codd. nostri, nisi quod D *ut* a correctore habet, quod in paucis suis esse vix recte dicit Oud. Aptissime *fore* additum a Vossio. — 6-7. *verteretur* LD. — *Gergoniam* L, *Gorgor.* Dδ. In V hoc ordine : *factum uti ad Gerg. contigisset, ut detr. in b. verteret.* — 7. *ei* TLUF, Petav., D pr., correctus *ii;* δ et alii rec. *hi;* Bong. 3 *is*, Lov. *eis*.

LXXIV. — 9. *oratione* U pr. — 10. *loco monuit* TL. — 10-11. *ex inc.* (quod om. Lov.) et *studium* L inter versus. — 11. *ignominiæ* V. — 12. *centuriones* TF, U pr. — 13. *quisque aut pene* L. — 14. *in cupid.* TLV. — *autem* (pro *etiam*) L. — 18. *et* post *putabat* additum a Jurinio, *relictisque* edd.

LXXV. Itaque nulla interposita mora, sauciorum modo et ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmisit, parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur, et quam serissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit, statimque egressus et novissimum agmen consecutus, celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit; sed eodem spectans, si itinere impeditos perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum, neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed cum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prœlio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit expeditosque antesignanos admiscuit cccc; qui tantum profecerunt, ut equestri prœlio commisso pellerent omnes compluresque interficerent, ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

LXXVI. Confecto justo itinere ejus diei quod proposuerat

LXXV. — 2. *impedimenta* in nullo exstat antiquiorum, in marg. additum habet D. in serie δ; de suis rec. non refert Oud — *omni* UF. Petav., D pr., Voss. — 3. *noctis* U a pr., quæ et correxit. — *ac* UFD; celeri *Hæc*, L *Hec* ead. m. in *Nec* mutatum, quod habet δ: — 4. *effectum* V. — 8. *quam suetissime* codd., *citissime* D corr., δ, Pal., Leid. 2: *serissime* Scaliger. — 9-10. *secutus* L. — 10. *consp. adversariorum* F, quo deleto corrigens *castror.* — 12. *eadem* codd., *eodem* F. Hofmannus, sc. Apolloniam. — *expectans, si in* (hoc expunctum) *itinere* L. — 13. *ex e.* L; *e* om. Pet. — 15. *e expedimento* TU. — 17. *novissimos* T expuncto *s*: L *novissimo.* — 19. *ammisc.* LD, Petav. — 21. *ipsi* U. — *sese* V.

Cæsar, traductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit, militesque omnes intra vallum castrorum continuit, equitatumque per causam pabulandi emissum confestim decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejus diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit. Ejus milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur, alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis Cæsar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, VIII millia passuum ex eo loco procedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

LXXVII. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius, primi diei

LXXVI. — 1. *traductique* V. — 2. *in* om. TLδ et nonnulli rec. — 2-3. *intra vallum castrorum* UFVD; *vallum* om. T, *castrorum* om. δ; *intra castrorum munitionem* L. Scal. a pr. m., sed in L *castra* m. pr. scripsit, *castrorum* correxit m. aliquanto recentior, ut *munitionem* vocis *vallum* expositionem aut supplementum esse appareat. — 4. *decim.* T. — 5. *ejusdem* D et pars Oud. — 6. *Ejusque* δ et rec. Oud.; *Cujus* D. — 7. *operibus* L. — 8. *aliquod* UF, *aliquid* L, *aliquot* V. — 9. *consilium* L post *ceperant.* — *in parte* T pr.

LXXVII. — 17. *Postera* L. — *prætermissis* U pr. — 19. *subito casum expeditu* (in *o* mutatum) *exercitus* L, postremum etiam T. — 21-22. *ripis* (pro *itin.*) V. — 22. *Pomp. enim* UFDδ, Oud. sine var.

mora illata et reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet et prægressos consequi cuperet, quarto die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

LXXVIII. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timens Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum pari conditione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur: si Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso Scipione necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nuntiis ad Cn. Domitium Cæsar ei scripsit et quid fieri vellet ostendit, præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi una, III Orici relictis quique erant ex vulneribus ægri depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de

1. *et reliquis diebus* L. — 2. *progressos* unus nostrorum D a pr. m., *consequi pgressos* F, *p* cum duplici compendio *pro* et *præ*. — 3. *quarta* nostri et plerique Oudendorpii.

LXXVIII. — 7. *ire* LV et *ad* suprascripto TD. — *iis* U. — 8. *timensque* D corr., δ et alii rec. — 9. *omne* T. — 10. *incit.* om. L. — 12. *his* codd. — 13. *a comm.* T. — 14. *transire* TLUFV. — 15. *Illicum* U. — 16. *expugnare* LV: *oppugnaret* D corr., δ, Lov. — *et si* TUFVD, Petav., δ et aliquot rec., in L *sed* potius quam *si*. — *oĩ* L, *o* puncto notans, ut esset *in*. — 19. *Cæsari* TL; *Cæsar ei* V: ceteri *Cæsar*. — 20. *cohortium* TLUFV, Pet. — *Orici tribus* L. — 22. *Athamaniam* Drumannus, quam valde incertam

Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat : si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Oriciaque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXXIX. His de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimendos adversarios ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia a directo itinere averterat; Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat et Heracliam [Senticam], quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul a Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis prœlio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat : «pulsum fugere Cæsarem pæne omnibus copiis

esse correctionem ostendit H. Schneider. Diss. inaug. p. 68. — 2. *sibi* om. U. — 2-3. *ut Scipioni auxilium f.* L. — 3. *Coriciaque* antiquiores consensu; *Oriciaque* D pr. et Vind. 2 ap. Schneid. ad B. G. VII. 56, qui explicat Orici regione. Ὠρικία ap. Steph. Byz. *Oriceciaque* Voss.; *Corcyraque* D corr., δ et alii rec. — 4. *legionem* H. Schneiderus p. 62. — *spectaret* TLUFV, Pet. — 5. *Dom.* in marg. L.

LXXIX. — 7. *ad* (sine *et*) omnes nostri (post *adversarios* distinguentes) et «quinque» Oud. — 7-8. *occasioni* UFV, ceteri antiquiores *occasione;* D corr., δ et alii rec. *occasio*. — 8. *Apolloniam* TL et «duo» Oud. — *derecto* TLU (non F), Cuj.; *recto* Lov., Pal. — 9. *adverterat* L. — *Pompeius Candaniam* (sic et infra) *inter in Maced. iter exp.* L. — 10. *autem ex* TL, Scal. — *aliut* T. — 11. *qui* om. nostri antiquiores, Petav., Lov., Voss : habent D corr., δ et rec. — 13. *Eracleam* L. — *et Sent.* V. *Senticam*, id est *Sinticam*, ab interpolatore illatum esse ostendit Cellarius, neque habet cod. Vindob. Miscellæ a Vielhabero excussus. — 14. *fortuna obicere eum* L; *ipsum* Petav. — 16. *demissis* TFD, *missis* L, qui *cir.* inter versus. — 16-17. *prœlium ... factum* L: *de prœlio* Scaliger. — 17-18. *percrebr.* FV.

amissis. Hæc itinera infesta reddiderat, hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia avertebat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Cæsare ad Domitium et a Domitio ad Cæsarem nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Raucilli atque Egi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt et Cæsaris profectionem, adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix IV horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit et ad Æginium, quod est objectum [oppositumque] Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit.

LXXX. Conjuncto exercitu Cæsar Gomphos pervenit, quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro; quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama jam præcurrerat, quam supra docuimus, de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, cum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet quam socium Cæsaris in rebus adver-

1. *Hæc res* Lov. — *reddebant* δ, Pal. — 2. *avertebant* Dδ. — *rebus in plur.* T. — 2-3. *plurimis* D corr., δ et alii rec. — 3. *dimissis* codd., correxit Stephanus. — 5. *Rouici* nostri præter V, qui *Rogilli*. Petav. *Roucilli*, ut c. 59. — *et* L. — *Eci* vel *Æci* TUD, *Ecy* F, *Eti* Scal., *Egi* LV, Petav.; *eorum* D corr., δ et alii rec. — 6. *in* om. TLUFV, Petav., δ et alii rec. — *speculatores* (pro *explor.*) V. — 9. *prof. Cæs.* F. — *adventum* TUFD, Scal.; *et adv.* ceteri. — 10. *VI.* *x.* *IIII hor.* T, *x.* *I.* *IIII hor.* L. — 11. *Eginium* codd., *Eginum* V. — 12. *oppositumque* critici delent, ex glossa aut antiqua varietate natum; *propos.* Bong. 3.

LXXX. — 13. *Gonphos* TLUF; *Gymphos* Lov. — 16-17. *militum acceperat* L — 17. *eo fortuna præc.* F, non deleto superpositum *fama*. — *præcucurr.* FV, U a sec., ut videtur. Deinde *de prœl. Durach.*, *quam supra* etc. in L male transposita. — 18. *auxerant* Scal., nostri præter TL. — 19. *Androstenes* codd. — *dum se* L.

sis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit portasque præcludit, et ad Scipionem Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio veniant : « se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur; longinquam oppugnationem sustinere non posse. » Scipio, discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito, Larisam legiones adduxerat; Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri et crates parari jussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam potiri oppido pleno atque opulento, simul reliquis civitatibus hujus urbis exemplo inferre terrorem, et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio, eodem quo venerat die post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit, statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit, sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitæ primum eodem usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt murosque armatis compleverunt: sed postea casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas

2. *portas* V. — 4. *longinquamque* T. — 5. *expugn.* L. — 5-6. *exercitum* TLU, *exercitus* FDδ. Scal., Petav., Lov. — 6. *ad Lirrachio* TL (sed hic *-chium*); VD *ab*, UF *a*. — *Larisam* codd. præter LV. — 10. *sublevandum* V. — 13. *auxilio* V. — 15. *muris* L. — 18. *nuntius* TLUFV; *sic cum nuntius... famaque* D corr., Lov., δ et alii rec. — *expugnanti* T, *n* expuncto: *expugnandi* L, *expugnando* D, Voss. — *oppidum* L. — *famam* V. — *antecedere* TL.

LXXXI. — 19. *primo* T a pr. — 21. *compressis* TUF. *comprehensis* Dδ, et sic vel *comprensis* codd. Oud.; *comprensæ* Lov., *compressæ civitatis* LV; *Gomphensis* Ciacconius.

aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas præter Larisæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari parerent atque imperata facerent. Ille idoneum locum in agris nactus *plenis frumentorum*, quæ prope jam matura erant, ibi adventum exspectare Pompeii eoque omnem belli rationem conferre constituit.

LXXXII. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit, concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoria prædæ ac præmiorum velint esse participes, receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eum cani et alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, et spes victoriæ augetur, adeo ut, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur, et si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et consulares prætoriosque servorum habere numero dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac de sacerdotiis contendebant, in annosque consulatum defi-

2. *Gomfensium* (*Gonf.* L, *Gymph.* Lov.) *venit. Nulla* TL. Scal. — 3. *Larisã eos* TUF. *Larissam eosque* L. — *magnis* vox valde dubia, de exercitu uno Scipionis; fortasse derivata ex his c. 82, *duobus magnis exercitibus conjunctis.* — 5. *nactus quæ* codd.; supplementum quod dedimus est Kergelii. Em. Hoffmannus scripsit : *nactus* QUIA *prope jam matura* FRUMENTA *erant.* Corrector D *locum segetis in*, δ et alii rec. *segetis idoneum.* — 6. *erant* U expuncto *n*, *erat* F.

LXXXII. — 9. *suis* om. L. — 11. *receptis* V. — 14. *Pompeii* om. L. — 17. *quid* in V post *tardius.* — 18. *unius omne* D. et in marg. : «al. *esse.*» — 20. *palam* om. L, sed totus versus usque ad *in ann.*. a sec. m. adjectus. — 21. *ac sac.* Lδ, U a pr., quæ ipsa *de* supplevit, et sic ceteri consensu.

niebant, alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne Lucilii Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: cum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii: « præstaret quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur, » reliqui, in labore pari ac periculo ne unus omnes antecederet, recusarent.

LXXXIII. Jam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt, cum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque jactaret, Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Acutius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum iis qui ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent quique intra præsidia Pompeii fuissent neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui

1. *qui* om. L — 2. *patebant* T. — 3. *Luci* codd., *L.* V; *Lucilii* restituit Nipperdeius. — *Hyrri* V; *Hirrii* Scal.; *Hircii* vel *Hirtii* Dδ et « tres » rec. Oud.; *Lurridii* Lov. — *ad Arthos* TUF, Scal., Petav., *Asthos* L. — 5. *cujus nec.* D, Voss.; *quojus* Bong. 3. — 6. *quod ejus fidem proficisc.* L, mediis expunctis. — *præcepisset* VD: *promisisset* Lov. — 7. *honore pari* L: *atque peric.* V.

LXXXIII. — 9-10. *Spinther, Q. Lent.* codd. plerique; *et Q. Lent.* δ, *et Lent.* V; *Spintherque* Aldus. — 13. *proferret* (pro *jact.*) V. — *adfinitatem* T pr.: *affinitati* V. — 14. *autem L.* L. — *Actius* UFDδ, « plerique » Oud. præter Scal. — 16-17. *tabulas* L — 17. *is* T, *iis* U, *hiis* L, ceteri fere *his*. — 18. *cum ipsis una* V. — *non interf.* D corr., δ et alii rec. — 21. *in lib.* FH (U), *ni lib.* Petav., sine *qui*.

capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis aut de præmiis pecuniæ aut de persequendis inimicitiis agebant, nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIV. Re frumentaria præparata confirmatisque militibus et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis prœliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciemque instruxit, primum suis locis pauloque a castris Pompeii longius, continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electis [milites] ad pernicitatem armis inter equites prœliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum ut equitum mille etiam apertioribus locis VII millium Pompeianorum impetum, cum

1. *pecuniam* L, a pr. TFD. — 3. *inimicis* LDδ et pars Oud. — *ne* TUF, Pet., D corr.

LXXXIV. — 6. *comparatu* L. — 7. *Durachionis* L. — 7-8. *intermissi* T. — 8. *perspectis* T, supraposito *um.* V *perfectum.* — *animum* om. TLUFVD et «duo» Oud., habent Cuj. et Petav.; *militum* quoque om. Fδ; *militem* V. — 9. *temptandumque* V. — *Cæsar* om. TLUFV, Petav., Lov. — 10. *ad dimic.* L post *Pompeius.* — 11. *educit* L. — *primus* UFVD pr., Voss.; *primum* Lδ et plures Oud.; *primo* T, Scal., Petav. — 14. *confirmationis* TL. — 15. *in eq.* L a sec. inter versus. — 17. *ex* om. L. — *electos* D corr., δ et alii rec. — *milites* interpolatoris esse vidit Nipperdeius. — 18. *armis* om. δ vacuo spatio. — *jubet* TLV, «tres» Oud. et D corr. — 20. *effectus* L. — *equites* D. — 21. *VII mille* UF. *milia* T, ceteri compendio; *VIII* Lov.

adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXXV. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut videbatur, exspectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus, hæc spectans, ut movendis castris pluribusque adeundis locis commodiore re frumentaria uteretur, simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato tabernaculisque detensis, animadversum est paulo ante extra quotidianam consuetudinem longius a vallo esse aciem Pompeii progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, cum jam

1. *eorum* om. L. — 3. *equestre* om. V. — *atque uneum All.* TUF, *unicum* HD, Voss.; *unum* L et alii Oud.; *Egum* vel *Egum* V, Petav., Norvic.

LXXXV. — 6. *Pompeium* U pr. — *in monte* L. — 8. *iniquis se locis C. se* L; *Cæsar* post *subic.* habet D, om. Petav. — *Cæsar* alterum om. TLUFV; *qui* Petav. — 9. *eligi* T. — *Pompeius* V. — 11. *sperans* codd., *separans* Pal.; *spectans* Stephanus. — 12-13. *commodiore frumentaria re* UFV. Oud. sine var. ex suis melioribus; *frumentariæ* (sine *re*) T: *commodo rei frumentariæ* L; *commodiore consilio passim re frum.* D in marg., δ et alii rec. — 13. *ut in itinere aliq.* L. — 14. *dimicandi* om. L. — 15. *fatig.* L. — 16. Ante *dato* tres litteræ erasæ in T. — *detentis* U, suprapposito *s* a pr. m. et in marg. *detensis* a sec.; *decensis* H; *incensis* corrector D et nonnulli recentium. — 16-17. *animum adversum* TU. — 17. *paulo longius* L, mediis omissis, defectu notato. — *extra conditionem* (supraposito *consuetudinem*) *cotidianam long.* T. — 19. *dimicare* T pr. — *Tum* V.

esset agmen in portis, «Differendum est,» inquit, «iter in præsentia nobis et de prœlio cogitandum, sicut semper depoposcimus. Animo simus ad dimicandum parati : non facile occasionem postea reperiemus;» confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore uti exercitus Cæsaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, «Scio me,» inquit, «pæne incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. Persuasi equitibus nostris (idque mihi facturos confirmaverunt), ut, cum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur, et circumventa ab tergo acie prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum et pæne sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus.» Simul denuntiavit, ut essent animo parati in posterum et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent.

2-3. *si ut semp. dep., animo sumus* codd.; *sicut ... simus* δ. ut Aldus. — 4. *repper.* codd.

LXXXVI. — 6. *compertum est* L. — 7. *etiam* om. V, *autem* L. — 8. *diebus* om. L. — 9. *pelleretur* UF, Dδ, et non nominati Oud.; *polliceretur* H; om. TLV; *expugnaretur* Scal. — 10. *mirati* F pr. — *pæne* L inter versus. — 12. *in* om. TLUFV; quorum UF *prœlio* cum Petav. — 12-13. *idque inibi* TL; *id quod* D corr., δ et alii rec., vel *quoque.* — 13. *mihi se fact.* D corr., δ et alii rec. — *facturi* Lov. — 15. *ut circ.* D corr., δ et alii rec. — *exturbatum* δ et duo rec.; *exercitum* om. D, Voss. — 19 *impost.* D. — 19-20. *et quando* L. — 20. *fieri* V. — *sepe* TV, *semper* L. — 21. *manu* TLUVD pr., *manus* F ab antiquo correctore. *manuum* Cujac.

LXXXVII. Hunc Labienus excepit et, cum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret, «Noli,» inquit, «existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam «Germaniamque devicerit. Omnibus interfui prœliis neque te«mere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exerci«tus superest; magna pars deperiit, quod accidere tot prœliis «fuit necesse, multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, «multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. «An non audistis ex iis qui per causam valetudinis remanse«runt, cohortes esse Brundisii factas? Hæ copiæ, quas vide«tis, ex delectibus horum annorum in Citeriore Gallia sunt «refectæ, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis. Ac tamen «quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit.» Hæc cum dixisset, juravit se nisi victorem in castra non reversurum, reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem juravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc cum facta sunt in consilio, magna spe et lætitia omnium discessum est; ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

LXXXVIII. Cæsar, cum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in si-

LXXXVII. — 2. *effert* D corr., δ, Lov. — 5. *pronunciatio* UF. — 8. *continentia* TLV. — 9. *exaudistis ex* nostri (etiam F) præter UH. et potiores Oud. — *his* codd. — *quippe caus.* L. — 9-10. *valitudine his rem.* U et a pr. F. — 11. *delectis* vel *dilectis* TUFVD, *delecin* Scal., δ et alii rec., *dilectibus* L, Lov., Bong. 3. — 12. *colonis* TUFD, Petav. — *At tamen* U a sec., Dδ. — 13. *Durachenis* L. — 14. *non* om. L. — 15. *cohort.* H. — 15-16. *Hoc idem Pomp. laudans* (hoc inter versus) *jur.* L. — 18. *omnium* om. L. — *Ac etiam* F pr.; *Et jam* Dδ. «tres» Oud. — 19. *præciebant* L pr., *percipiebant* a correctore. — 20. *et nihil* T.

LXXXVIII. — 22. *animum adv.* TUF, Petav., Norvic.

nistro cornu legiones duæ traditæ a Cæsare initio dissensionis ex senatusconsulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interjecerat, numeroque cohortes CX expleverat. Hæc erant millia XLV, evocatorum circiter duo, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum converterant; quæ tota acie disperserat. Reliquas cohortes VII castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes sinistro cornu objecerat.

LXXXIX. Cæsar superius institutum servans X legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata, et huic sic adjunxit octavam, ut pæne unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri

2. *una* om. UF (hic cum nota vitii); *prima quarum* H. — 4. *Cilicensis* TLUFD δ. «tres» Oud., *Ciciliensis* V. — 4-5. *cum coh.* om. UF, Petav. — 5. *quas trad.* om. L. — *ab Aeronio* TL, *AEranio* vel *Eranio* UFD (hic *E* in ras. duarum litt.) δ. Petav., «quinque» Oud.; *Efranio* Lov.; *Exonio* Scal. a pr., *Petronio* a sec. Deest *ab Afr.* in V. — 6. *His* T. — 7. *acies* TV. Lov. — *medias* V. — 8. *interjecerant* TL. — *IC* Ciacconius, secutus Orosium VI, 15, qui ex Livio: *Pompeius octoginta et octo cohortes triplici ordine locavit.* — 9. *numero milia* UF. Orosius: *Fuerunt autem peditum quadraginta millia, equites in sinistro cornu sexcenti, in dextro quingenti... absque levium armaturarum magna copia.* — *evocatorumque* V. — *qui ex* D. corr., tres rec. — 10. *converterant* TLUFVD et «tres» Oud.; *convenerant* ceteri. — 10-11. *dispersæ erant* D, Voss. et alii rec. — 11. *Reliquasque* L. — *VIII* Lov. — *in castris* TL, Scal. — 12. *ejus* om. L. — *Rivus quidam*, Enipeus.

LXXXIX. — 16. *non iam* TL, *IX* U. *nonam* F. — 16-17. *erat ... attenuata* UFD, Scal., Petav., Voss., Bong. 3; ceteri *erant ... attenuatæ*. — 17. *et* om. Cuj. et tres rec. — 17-18. *sic ad octavam* TLV. — 18. *unam* om. UF.

præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quæ summa erat millium XXII; cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium constitit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam instituit equitatuique opposuit, et quid fieri vellet ostendit, monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: « se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum. »

XC. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, inprimis commemoravit: « testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per Aulum Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset. Neque se umquam abuti militum sanguine neque rempublicam alterutro exercitu privare voluisse. » Hac habita oratione exposcentibus militibus et studio pugnæ ardentibus tuba signum dedit.

1. *LXX* U; *constitutas in acie LXXX* L. — 2. *quam si cuma* (compendiis) *erat* L; *erat* om. FH. — *hominum mil.* δ; *milia* LD, *mil.* TUF. Idem numerus apud alios, sed Orosius : *Cæsari fuerunt NON minus quam triginta millia peditum, equites mille,* sed vetustus cod. Paris. et tres Medicei non habent *non.* — *cohortes VII* Hellerus. Δισχιλίους τοὺς πάνυ γέροντας Appianus B. C. II, 75. — 3. *in media* D. — 4. *Gn.* VD δ. Hinc usque ad alteram vocem *acie*, l. 7, defectus in TL. — 5. *animadversis rebus* δ — 6-7. *circumveniretur unaquaque acie* D, Voss.; *circ. celeriter ex terna* UF. — 10. *consistere* V, Lov. — 11. *injusso* L. — *concurrerent* δ.

XC. — 14. *perpetuum* TL, ille mox *officium* a pr. m. — 17. *Claudium* codd., *Clod.* Stephanus. — 18. *unq.* U; *umq. se* L. — 21. *pugnæ* om. D.

XCI. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir singulari virtute. Hic signo dato, «Sequimini me,» inquit, «manipulares mei qui fuistis, et vestro imperatori quam constituistis operam date. Unum hoc prœlium superest; quo confecto et ille suam dignitatem et nos nostram libertatem recuperabimus.» Simul respiciens Cæsarem, «Faciam,» inquit, «hodie, imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.» Hæc cum dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum electi milites circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

XCII. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent neve se loco moverent, aciemque ejus distrahi paterentur; idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur, aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur; leviusque casura pila sperabat in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent; simul fore ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarentur et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla

XCI. — 1. *in exerc. C. evocatus* L. — 1-2. *superiori* V. — 4. *nostro* H. — *quem* V. — 6-7. *recip.* nullus. — 9. *procurrit* Dδ. — 10. *milites electi* V. — *voluntariæ* UF, Bong. 3.

XCII. — 13. *utrisque* T. — 14. *ne Cæs.* UF, Cuj., Petav., δ; *neu* D, Bong. 3. — *neque se* UF. — 15. *ejus* om. H. — *distrai* F. — 16. *fecisse videbatur* UF, Petav. — 18. *dispositis* T pr. — *dispersos* om. L. — *adorerentur* U, F pr. — *pilas* (*pila* L) *parebat* TL. — 19-20. *occucurrissent* T unus. — 20-21. *existimarentur quod et* codd., *existimarent quod et* F; in Scal. supra scriptum *exæstuarent;* Petav. *æstuarent*, recentissimi Leid. 2 et Bong. 3 a sec. *exinanirentur*, Aldus *exanimarentur*. In compendiis erratum, *quod* aut barbare additum aut ortum ex $\tilde{q}$ (*quere*), quod sæpe in margine veterum codicum locis depra-

ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent; neque frustra antiquitus institutum est ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

XCIII. Sed nostri milites dato signo cum infestis pilis procucurrissent atque animum advertissent non concurri a Pompeianis, usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent, parvoque intermisso temporis spatio ac rursus renovato cursu pila miserunt, celeriterque, ut erat præceptum a Cæsare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt et impetum legionum tulerunt et ordines conservarunt, pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulatim loco motus cessit; equitesque Pompeii hoc acrius instare et se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto circumire

vatis adscriptum, huic ipsi loco in U a sec. m. — 1. *videretur* TLV. — 2. *incit. animi* L. — 3. *incenduntur* D corr. et multi rec., quorum pars *qui*.

XCIII. — 8. *pilis* om. UF; *signis* Petav. — 8-9. *procurr.* FLD δ. — 9. *animadv.* FLD δ, Oud. sine var. — 12. *ut non* (pro *ne*) D et quattuor rec. — 13. *tela mis.* L. — 15. *defuerunt* TLV. — 16. *ordines suos cons.* UF, Petav. — 17. *equites* om. L. — 18-19. *procurr.* FLD δ, eodemque modo iidem infra. — 19. Vox *arma* ante *sagitt.* expuncta in L. — 20. *paulum* codd., *paulo* T a pr., *paulo de l.* L; *paulatim* unus Lovanensis. — 22. *circumvenire* L, Bong. 3.

cœperunt. Quod ubi Cæsar animum advertit, quartæ aciei, quam instituerat ex cohortium numero, dedit signum. Illæ celeriter procucurrerunt infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus summotis omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

XCIV. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere jussit. Ita cum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab iisdem factæ cædes sagittariorum ac funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte [erat] circumita atque

1. *animadv.* LDδ et Oudendorpiani præter Petav. — 2. *instituerat ex cohortibus* TLV, Scal.; *ex cohortium numero* UFDδ et codd. Oud. præter L, Scal.; *sex cohortium* Faernus et editores plerique, quod quam incertum sit ostendit H. Schneider. Diss. inaug. p. 69 seqq. — *Ille* vel *Illæ* antiquiores consensu; *Illa* D a pr., *Illi* corr.; *Illa cel. procurrit* δ et alii rec. Ut nulla auctoritate nitatur *Illi*. — 5. *citati* (pro *conversi*) F a pr. — 6. *submotis* TV. — 8. *coh.* om. V. — *sinistra* vel *sinistro* U pr., ead. manu in *ū* mutatum; *sinistro* Dδ et alii rec. — 8-9. *impugnantibus* TLVD, in postremo *im* erasum. — 9. *aū* (*autem*) *tum* L.

XCIV. — 12. *præcucurrere* TUFV, *præcurrere* LDδ et «quattuor» Oud.; *proc.* edd. primæ. — 14. *adorerentur* FH, non U. — 16. *his* codd., *iis* Bong. 3. — 17. *oreretur* U, F pr. — 19. *isdem* antiquiores, *hisd.* V. — 20. *erat* valde incommodum, omissum in Reg. Lond., qui *circumventa* cum D.

initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis quoque diffisus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, et iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, «Tuemini,» inquit, «castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo et castrorum præsidia confirmo.» Hæc cum dixisset, se in prætorium contulit summæ rei diffidens et tamen eventum exspectans.

XCV. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur castraque oppugnarent. Qui, etsi magno æstu (nam ad meridiem res erat perducta), tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt, sed confecti

2. *atque maximam partem cui fidebat* V; *fidebat* etiam L. — 3. *animadv.* LDδ et Oud. præter Petav. — *aliisque diff.* TLVD (hic *cum aliisque*), Scal., Lov.; *aliisque* (*aliis* δ) *quam maxime diff.* UFδ et «sex» Oud.; *aliis quoque* Nipperdeius; in similibus compendiis *que*, *quo*, *quam* postquam erratum erat, *maxime* aliquis corrector adjecit. Ante *acie* duæ tresve litt. erasæ in L. — 3-4. *protinus* L. — 4. *his* codd. — 5. *ad prætorium posuerat* TLV, Scal.

XCV. — 11. *inter* TFVD, Scal. — 12. *oportere* om. L. — 14. *æstu nati* (sed *ti* expunctis, *nā* ead. m.) *ad* U; unde ortum est *æstu fatigati*, *nam* in FDδ et mss. Oud. præter duos. — 16. *erant præs.* V: *relictæ erant* F. — 17. *autem acr.* L. — 18. *ex acie* Stephanus. — *fugerant* V.

vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

XCVI. In castris Pompeii videre licuit trichilas structas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, Lucii etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta hedera, multaque præterea quæ nimiam luxuriam et victoriæ fiduciam designarent, ut facile existimari posset nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, jam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoris, decumana porta se ex castris ejecit protinusque equo citato Larisam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit, sæpe, ut dicebatur, querens tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto pæne proditus videretur.

1. *omnibus ducibus* V.

XCVI. — Omissum hoc caput in Lov., spatio vacuo relicto. — 4. *stratas* codd., *structas* Salmasius. — 5. *magnas* F pr. — 6. *L. autem* L. — 7. *edera* codd. præter Petav. — *præt.* om. L. — 8. *æstimari nostrorum unus* L. quattuor fere Oud. — 9. *eos* om. L. — *adventu* Dδ et «quattuor» rec. Oud. — 9-10. *quin nec.* Dδ. Voss. — 10-11. *ac potentissimo* codd., *patientissimo* Aldus. — 11. *exercitu* codd., *i* a correctore in D. — 14. *imperatoriis* D corr., δ et alii rec. — *decumana* T in ras. — *dejecit* V. *eicit* H. — 15. *Larissam* TLV, iidemque c. 97. — 16-17. *intermisso equitatu xxx* L; *equitatu equitum xxx* V, D a pr. — 18-19. *se tantum* Petav.; *tantum suam opinionem* D a pr., *tantam eum* idem correctus et Voss.; *suam eum* δ et alii recentes. — 20. *speraret* et *initiũ* T a pr., *initium* etiam L, sed *facto* uterque.

XCVII. Cæsar, castris potitus, a militibus contendit ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi jugis eis Larisam versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit, partemque legionumin castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit, IV secum legiones duxit, commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit, et progressus millia passuum VI aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo perfecto opere, illi de deditione missis legatis agere cœperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petiverunt.

XCVIII. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt passisque palmis projecti ad terram flentes ab eo salutem petiverunt.

XCVII. — 1. *in* om. L. — 4. *his* U. — *eo l.* L. — 5 *iuris ejus* codd., *uires* vel *iures ejus* L, *uiris ejus* Lov., *un* ... (ras.) D, *simul Lar.* corrector, δ et alii rec.; *jugis* Wassius, *eis* Clarkius. — *se* om. nostri præter D a sec. et δ, et pars Oud. — 6. *Qua spe* codd. præter unum Carrar., qui *re*. — 9. *mil. passus* L, ceteri fere compendio. — 12. *cohortatus est* codd.; *est* delevit Stephanus. — *ut si* L. — *labore suo* T a pr., *suo* erasum. — 13. *munitionẽ* T; *munitionẽ se fl.* V. — 14. *seduxit* D. — *confecto* U, non FH. — 15. *illi deditionem* Dδ et «quinque» Oud. — *cœperunt* TUFV, Pet. — 16. *his* Pet., nostri præter Vδ — 17. *petierunt* unus L.

XCVIII. — 18-19. *qui montem conscenderunt* D et fort. Voss. — 20. *Quod illi sine* D, Lov. — 21. *in terr.* L. — *salutem ab eo* V. — *petierunt* V.

consolatus consurgere jussit et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit, militibusque suis commendavit, ne qui eorum violaretur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere et eas, quas secum duxerat, in vicem requiescere atque in castra reverti jussit, eodemque die Larisam pervenit.

XCIX. In eo prœlio non amplius CC milites desideravit, sed centuriones, fortes viros, circiter XXX amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidisse videbantur, sed in deditionem venerunt amplius millia XXIV (namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt), multi præterea in finitimas civitates refugerunt; signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata CLXXX et aquilæ IX. L. Do-

1. *surgere* L. — *de mansuetudine* D in var., δ, Lov. et duo alii rec.; nam *levitate* (ut est in D) illi invenerant. — 2-3. *militibus* L. — 3. *conserdavit* T pr., supra *ser* posito *meu*. Var. in D *jussit*, ut δ et alii rec. — *ne quis* L, D a correctore, «quinque» Oud. — *violarentur* Cuj., Petav., Voss. — 3-4. *neu quis* (*quid* Lov.) *eorum desideraretur* D in var., Lov., δ et alii rec. — 4. *Hac habita* L, Lov. — 5. *secum habebat* L; *s. duxit* V. — *in vicem* om. L.

XCIX. — *Cæsar* inserendum censet Forchhammerus. Appianus II, 82 : *Ἀπέθανον ... ὁπλῖται διακόσιοι, ἢ ὡς ἑτέροις δοκεῖ, χίλιοι καὶ διακόσιοι.* Unde variam hic fuisse scripturam minime efficitur. — 10. *autem fort.* L. — 14. *obt.* F. — *eum* om. L. — Margo D : *Mendacium Cæsaris*, secundum Asinium Pollionem Appiano memoratum. Orosius : *Cæsa sunt in eo prœlio Pompeianorum quindecim millia, centuriones triginta et tres* (*XXXIII* vetus cod. Paris.). — 16. *XIIII* Buslid. ap. Fabr. — *namque autem quæ* (hoc expunctum) L. — 18. *refugierunt* L. — 19. *aquilæ IIX* Buslid.

mitius ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

C. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit, eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Lælianas, atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in angustiis portus cepit, itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Lælius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat, neque a proposito deterrebatur neque ante prœlium in Thessalia factum cognitum aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

CI. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum et Phœnicum et Cilicum in Siciliam venit, et cum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret, perturbatumque eum

1. *ab castris* H a pr. — *fugiens* L. — *vires ei* V. D corr., δ et alii rec., *ejus* Bong. 3

C. — 3. *Brundusio* (sine *ad*) Petav., D δ. — 6. *Brundusii* D corr., δ et «tres» rec. Oud. — 8. *quinqueremem et biremes min.* corrector D et nonnulli rec., quorum alii plura turbant. — 9. *dispositis* T pr., om. L. — *aquas* L. — 11. *onerarias*, deinde *quam suis portabat* L. — 13. *ignominiă* UF. — 14. *ex* om. V; *a portu* Lov. δ et alii rec.

CI. — 16. *Isd.* codd. — *Syriorum* VD δ et alii rec. — 17. *Siciliam* T in ras. — 19. *Vibonem* T (qui *Iub.* ut videtur) LUFV, Cuj. et antiquiores Oud.; *Liboque* D corr., δ et alii rec. — 20. *prius Cass. ad Mess.* om. TLV.

nactus, nullis custodiis neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves tæda et pice et stupa reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit atque omnes naves incendit XXXV, e quibus erant XX constratæ. Tantusque eo facto timor incessit, ut, cum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur, et nisi eo ipso tempore quidam nuntii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse uti amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis oppidum est defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, applicatisque nostris ad terram navibus propter eundem timorem, pari atque antea ratione [egerunt. Cassius], secundum nactus ventum, onerarias naves [circiter XL] præparatas ad incendium immisit, et flamma ab utroque cornu comprensa naves sunt combustæ quinque. Cumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus ex numero ægrorum.

2. *atque sec.* V. — *completis* U pr. — 3. *sunt apta ad* UFD, non *aptæ*, ut «reliqui» Oud. præter L et tres rec. — *Pompeianam* plurimi codd.; *Pomponianam* D, in quo *ōi* corrector ex *ei* effinxit tenui ductu; *Pomponiam* L δ. — 5. *viginti* V; *xxx* Bong. 3; *xx rost̃* (*rost'* H, i. e. *rostris*) *constratæ* TU; *xx rostratæ* F, D δ. Voss., Petav., et duo rec. — 7. *ipso* om. F. — *de* om. L. — 8. *futurum esse* LDδ et nonnulli rec. Nimirum sequentis vocis *fuit* correctio male huc relata. — 9. *oppidum fuit* codd.; *est* critici. — 10. *inde ad Sulp.* L. — *est* om. V. — 11. *uib.* an *iub.* fere anceps in nostris; *Iubonam* D. Voss.; *et Libonem* δ et alii rec. — 12. *timore* D. — *egerunt. Cassius* nostri consensu; ut de Petav. quoque et Scal. falli videatur Oud.; *Cassiusque* δ, Lov. et duo rec.; *egit* corrector D, quod ex «Ursini codice» aliquo posuit Scaliger, in quo *Cass.* omissum fertur. Nihilominus verba *egerunt Cassius* insititia esse firmis argumentis Nipperdeii concedendum est. Idem verba *circiter XL* post *navibus* posuit, sed glossatoris esse ab aliis statuitur rectius, qui de «dimidia parte» Sulpiciana desideraret illud quod de Pomponiana Cæsar dixerat, fuisse *xxxv* navium. — 15. *compressa* TLUFV, Petav.; *comprensa* Dorv.; *comprehensa* Dδ et pars Oud. — *sunt* om. TLV et tres rec. — 16. *serperent* F; *serperent ignes, qui* Pet. (omissa haud dubie voce *ignis*). — 17. *navibus* V pr. om.

ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt et a terra solverunt, impetuque facto in Cassianam classem quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt; sed Cassius exceptus scapha refugit; præterea duæ sunt depressæ triremes. Neque multo post de prœlio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret : nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex his locis Cassius cum classe discessit.

CII. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes se ex fuga recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset, et quantumcumque itineris equitatu efficere poterat quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci civesque Romani jurandi causa convenirent. Sed utrum avertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit, et vocatis ad se Amphipoli hospitibus et pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit et Mytilenas paucis diebus

2-3. *quinque remis* codd. — 3. *C.* (pro *Cass.*) V. — 4. *refugiit* TLUF, quorum TL *refugiit. Præteriit* (*Prætereriit* L) *duæ de presente triremes* (*tyrones* L). Sed UV *deprensæ*, FD et omnes Oud. *deprehensæ*, Lov., δ et alii rec. *captæ*. Margo Vascosani *depressæ*. — 5. *de* om. V. — 6. *fieret fides* V. — 7. *arbitrabatur* T.

CII. — 9. *rebus* a sec. U additum. — 10. *quacumque in parte* LV. — *se* om. UH, item D et Voss. qui *effugere cæpisset* : F inter versus addit ante *recep.* — 14. *Amphilopoli* TL, Scal., etiam infra — 16. *causa* om. V. — 18. *dilect.* codd. præter D. — 21. *conrog.* UFV. — *cognitoque* codd.; *que* delevit Aldus. — 22. *Mithilas* nostri et Oud. vetustiores; *Mithilenas* D corr., *Mitylenas* δ, *Mytil.* Pal., Bong. 3.

venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse excludendi sui causa, nuntiosque dimissos ad eos qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent : « id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. » Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui cum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant, missisque ad eos nuntiis, « ex his locis discederent, » contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

CIII. Quibus cognitis rebus Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata et a quibusdam privatis sumpta et æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer

1. *advenit* V. — *adductis* L. — 2. *Siciliam* T a pr. — 3. *Antioceus.* codd. — 4. *aram capt.* TULD, Cuj., Scal., Lov.; *arcem aram* D, Voss.; *arcem* F, Petav., D corr., δ et alii rec. — 5. *dimissis* TU, uterque correctus eadem m. — *civitates* om. TUFVD, Voss., Lov., habet L. — 6. *viderentur* L. — *si id* L; *ipsi si* UF; *id ipsi si* Petav. — 7. *adfut.* T, *affut.* L. — *hoc* om. L. — 9. *Rhodi* (*Rhodii* V) *quicunque* vel *quicumque* codd. præter « Ursini codicem » (non U). — 11. *ut ex his* vulgo; *ut* non agnoscunt TLUF, Lov., hic præbens *ex ipsis locis discedere.* — 12. *suas* TUFV. — *solverunt* UF, Petav.; *solverent* ceteri antiquiores, *solvere jubebantur* recentes.

CIII. — 14-15. *Syriæ adeundæ* L. — 15. *a* om. TLVD. — 16. *magnopere* T. *pondere* supra posito. — 17. *deposito* V. — 20. *erat* om. V. — *Ptholom.* sive *Ptolom.* codd. constanter.

ætate, magnis copiis cum sorore Cleopatra bellum gerens. quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat; castraque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat.

CIV. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut postea prædicabant, sollicitato exercitu regio ne Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet, sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt, his qui erant ab eo missi palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt; ipsi clam consilio inito Achillam, præfectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem

2. *regno* om. V — 4. *pro ejus hosp.* Dδ et «quinque» Oud. — 5. *operibus* TL. — 6. *fuerant* L. — 8. *ut si uim* T. — 8-9. *præstaret ... despiceret* TLUFVD pr., Scal., Petav. — 10. *Syriam* TLUFV, Petav. — 10-11. *Garin.* antiquiores, *Grubin.* D corr. et rec.

CIV. — 14. *curatione* TL, Scal. — 15. *ne soll. ex. regionem Pomp.* Dδ et «quinque» Oud.; *regione Pompeii* Petav. — 19-20. *Achillam in præf* TLUFV. — 20. *regium singium* (*signium* T pr.) *singulari* TLUFV, Lov., antiqui librarii lapsus. — 22. Inter *lib.* et *ipse* quinque litt. erasæ T.

duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis : ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in custodia necatur.

CV. Cæsar, cum in Asiam venisset, reperiebat Titum Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianæ, ejusque rei causa senatores omnes ex provincia evocasse, ut his testibus in summa pecuniæ uteretur, sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. **** Item constabat Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium secundum Cæsar fecisset, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum esset et ante ad simulacrum Minervæ spectavisset, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergamique in occultis ac reconditis templi, quo præter sacerdotes adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecra-

1. *parvam ascendit* L. — *ibi* om. Dδ et alii rec., quorum nonnulli *et*. — 2. *L.* erasum in L. — 2-3. *comprenditur* F.

CV. — 4-5. *Apium* TLVδ. *Appium* D et alii. — 5. *phano* UF. Pet. — 6. *evocavisse* FH, Scal. — 7. *ea* (pro *in*) D corr., δ. — *summam* UF, Pet. — 9 *Cæs.* L ante *Eph.* — *tulit. Item* codd. Lacunam indicavit Otto. Nam res plane diversæ traduntur, quæ vocabulo *Item* conjungi non poterant. Excidit initium narrationis de prodigiis. — 12. *ante sim.* L. — 16. *Ptholom.* vel *Ptolom.* codd. — *Pergami* quod editur in nullo nostrorum, in duobus modo tribusve rec. Oud.; vel recentissimus Bong. 3 *Pergamique.* — 17. *reconditis* UFD. Petav., Voss. et duo rec.; *recognitis* TLV: *conditis* Cuj. et duo alii; *remotis* δ et alii rec. — *templis* codd. præter δ et quattuor rec. Oud. — 18. *adita* codd. antiquiores, *abdita* Dδ — 19. *in Tr.* U: *Trailibus* TLUFV. — *statuas* T pr., eadem m. correctus; ante hanc vocem *victor* expunctum in L.

verant, palma per eos dies [in tecto] inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

CVI. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans eum Ægyptum iter habere propter necessitudines regni reliquasque ejus loci opportunitates, cum legione una, quam se ex Thessalia sequi jusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque DCCC, et navibus longis Rhodiis X et Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum millia tria CC; reliqui vulneribus ex prœliis et labore ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. Sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat, æque omnem sibi locum tutum fore existimans. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit atque ibi primum e nave egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia

1 *per cotum dies* D, *cos tum* corrector. — Verba *in tecto* nata esse ex errore veteris librarii sequentes litteras bis scribentis (ut modo *singium* cap. 104) ostendit K. F. Hermannus. — *per coagm.* V.

CVI. — 3. *est cum* L. — 3-4. *Pomp.* om. F. — 5. *ejusdem l.* L. — 7. *Achaia* (*Achia* F) *atque Fusio* UFD pr., Voss., Petav.; *Ach. quæ Fusio* V; *Fusio* etiam ceteri nostri et pars Oud. — 8. X om. L. Mox *Alexandream* aliquoties F. — 9. *tria ccc* D, Dorv., sed Petav. *cc* ap. Fabr. — 11. *poterant* L, *potuerunt* D, Voss. — 13. *atque omnem* codd., *æque omnem* eleganter Nipperdeius; *atque* om. Lov., δ et alii rec. — *fore* om. FV. — *existimabat* FD et nonnulli Oud. — 14. *de nave* L. — 18. *contin. dieb.* om. L.

adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui navigantibus Alexandria sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo et lege et senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere regem Ptolemæum atque ejus sororem Cleopatram exercitus quos haberent dimittere, et de controversiis jure apud se potius quam inter se armis disceptare.

CVIII. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius ejus, eunuchus nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad causam dicendam evocari; deinde adjutores quosdam consilii sui nactus ex regis amicis exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit, atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis et regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris nuntiisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti ex duobus filiis major et ex duabus filiabus ea quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent,

CVII. — 2. *ethes.* codd., unde in quibusdam rec., etiam Lov., *et hesitatione teneb.* — *morabatur* F pr., ead. m. correctum. — 3. *fiunt adv.* TUFVδ et alii rec — 9-10. *deceptare* U.

CVIII. — 12. *Photinus* TL et « reliqui » Oud. præter Cuj. — *His* Pal., Bong. 3. — 12-13. *inter se et suos* L. — 14. *conscii sui* LTV, qui duo *suis*, Lov. *consciis suis.* Aicardus et Lipsius *consilii sui.* UFD et plerique, ut videtur, Oud. *conscios sui*, om. δ. — *ex* om. L. qui mox *ex exercitum.* — 15. *Pulesio* TUFV. — 17. *præfecit* TV. — *Incitatum* aut pro varietate habendum aut jungendum cum sequenti participio *inflatum*, ut apud Hirtium B. G. VIII, 12. *inflantur et incitantur hostium animi.* Forchhammerus *inflatum* seclusit, quod non agnoscit D, paullo recentiore m. in margine suppletum. — *et suis et* L, priore *et* expuncto. — 19. *scriptis* UF. — 20. *duabus filiabus* unus L. reliqui non agnoscunt vocem *filiabus.* — *ætate* om. L.

per omnes deos perque fœdera, quæ Romæ fecisset. eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur (hæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ), alteræ eodem exemplo relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

CIX. De his rebus cum ageretur apud Cæsarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere, subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur ut se suis locis oppido teneret consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit, regemque hortatus est ut ex suis necessariis quos haberet maximæ auctoritatis legatos ad Achillam mitteret et quid esset suæ voluntatis ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, cum in conspectum ejus venissent, priusquam audiret aut cujus rei causa missi essent cognosceret, corripi atque interfici jussit; quorum alter accepto vulnere

1. *per quæ f.* UV. — 2. *Ptolomæus pater obt.* D, Petav., ortum ex compendio *pr̃.* vel *p. r.* in UF δ et aliis. — 3. *una* TL et «duo» Oud. — *Romæ* vel *rome* nostri consensu et potiores omnes Oud. — 4. *hec* F.

CIX. — 8. *rebus* om. L. — *hisque* vel *his quæ* L. — 9. *arbitrio* L, T pr. — 10-11. *regius* post *omnis* Petav. — 11. *Alexandria venire nunt.* V. — 13. *suisque loc.* U pr. — 14-15. *jussit esse* U. — 15-16. *ex* om. V; *ut ejus necessarios ... auctoritatis ministros ad* Lov., δ et alii rec. — 18. *Sarapion* D. — 20. *conspectu* TLD et multi rec. — 21. *adiret* TUVD; om. F cum nota defectus. — *cui rei* UH. — *recognosceret* Pet., D et tres rec. — 22. *accepto ... alter* (1, p. 201) om. TLV.

occupatus per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto regem ut in sua potestate haberet, Cæsar efficit, magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et latronum, quam regio consilio susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero neque genere hominum neque usu rei militaris contemnendæ viderentur. Millia enim xx in armis habebat. Hæc constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ ac licentiæ venerant, et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ Ciliciæque provinciæ finitimarumque regionum. Multi præterea capitis damnati exulesque convenerant : fugitivis omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus certaque vitæ conditio, ut dato nomine militum essent numero; si quis a domino prehenderetur, consensu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendii augendi

3. *magnumque* codd. præter Regium Lond.; *que* Vascosanus delevit. — 3. *auct. hab.* om. L. quasi *magnum* præcessisset.

CX. — 6. *cum Achille* UHV, sed F *Achilla*. — 8. *Hoc* D pr.; *Hi* δ et alii rec. — 8-9 *Gabinnis* L. — 10. *vitæ ac consuetudine* T pr., correctum *vitæ a licentia*: deinde idem *venerant a*, in *et* mutatum. L *ac licentia*. — 11. *didicerant* codd., *dedicerant* D, *dedidicerant* Aldus. — 13-14. *finitimarum regionumque* T. — 14. *Multi* om. L: *multi. Præterea* distinguit F. — 16-17. *esset* TLVD, Petav., δ et alii rec. (non distinguentes post *numero*); *esse* UF. — 17. *quorum si* UFDδ et non nominati Oud. — *prender.* L, *compreh.* V, *comprehendebatur* L v., Pal., D (qui *preh.*): om δ. — *concursu* Aldus. — 18. *quod* om. V; *qui in* Dδ et «tres» Oud. — 18-19. *culpa* om. L. et *ipsi pro suo* inter versus. — 19. *rerum* TLUFV, Pet., duo Oud. — 19-20. *ad morem* iidem præter L, qui *ad bona dep.* — 20. *ii* (pro *hi*) UF. — *stipendia* UFD, Pet., δ et major pars Oud. — *augendi* om. L.

causa regis domum obsidere, regno expellere, alios arcessere vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consuerant. Erant præterea equitum millia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandriæ bellis: Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis fidens Achillas paucitatemque militum Cæsaris despiciens occupabat Alexandriam præter eam oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus; sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum, ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim diductis copiis pluribus viis pugnabatur, et magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur; quarum erant L auxilio missæ ad Pompeium prœlioque in Thessalia facto domum redierant, illæ triremes omnes et quinqueremes aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum: præter has XXII, quæ præsidii causa Alexandriæ esse consuerant, constratæ omnes; quas si occupavissent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est con-

1. *alios atque alios arc.*, ut videtur, D a pr.; *expellere alios, alios arc.* correctus, δ et plures numero Oud. — *accersire* L. — 3. *Erant* om. UFD pr., Voss., Petav. — *duo qui irritaverant. Hi* D (qui *irrit.* in ras.), δ, «quattuor» Oud. — *homines* (pro *hi omn.*) TL, Scal. — 4. *cum plur.* F. — *Alexandreæ* U, alibi mutatum.

CXI. — 8. *præterea opp.* codd. præter Reg. Lond. et Voss. Clarkii. — 10. *conatus est* Dδ et pars Oud. — *viam* Petav. et tres Oud. — 11. *a cohort.* U, *a* inter versus F. — *Eodem* V. — 14-15. *conab. hostes* L. — 17. *et instructæ* L. — 18. *XXII* L, *XII* Lov. Deinde *erant quæ* D corr., δ et alii rec. — 19. *constructæ* F pr., *contractæ* D a pr. m., *rostratæ* correctus, δ, et sex ap. Oud. — *Cæsaris* nostri et «plerique» Oudendorpii. — 20. *tutum* Petav.

tentione actum, quanta agi debuit, cum illi celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesque eas naves et reliquas, quæ erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insula turris magna altitudine, mirificis operibus exstructa; quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula objecta Alexandriæ portum efficit; sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum et vicus oppidi magnitudine: quæque ibi cumque naves imprudentia aut tempestate paulum suo cursu decesserunt, has more prædonum diripere consuerunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibus expositis Pharum prehendit atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum uti tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propin-

1. *illi* V. reliqui *ille.* — 2. *ii sal.* UF. *in s.* V. — 4. *potuerat* Dδ. Voss.

CXII. — 6. *est enim in* V. — 7 *insula cœpit* UFV. — 8-9. *superioribus regibus* D a pr., Voss. — 9. *pass. nongentos* Petav. — 10. *ponte cingitur* L, in marg. suppletis *cum oppido.* — *hac una sunt* D, Voss. et nonnulli rec. — 12. *quæque* (*quæ qui* T, *quæ* δ) *ubique naves* TUFVδ et pars Oud., *quæ q̃ñcumque* L, i. e. *quandocumque* Leid. 2 *quæ quaquam ibique:* Voss., D pr. et Bong. 3 om. *ubique;* duo rec. *quæque ubi.* Nipperdeius *quæque ibi cumque,* postremum tenui auctoritate, ut malim *quæque ibi naves*, deleto *que*, quod non raro temere illatum vidimus. — *si impr.* D corr., δ et duo rec. — *paulo* TL. — 13. *decesserint* L. — 14. *Is* TUV, *Hiis* L, *His* FDδ. — *Pharos* U, Petav. — 15. *angustias portus. Hoc* L. — 16. *militibusque* codd., *que* delevit Scaliger. — 17. *Pharon* UF, Petav., Lov. — *comprehendit* D, Voss. et duo rec.; *appreh.* δ, Lov — 18. *navibus* om. F, Pet. — 19. *Deauxit* TLUFV, Scal.: *Deauxit atque misit* Cuj., Petav., ex varietate in archetypo annotata; *Deduxit*

quas provincias atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur, et neutri pellerentur (id efficiebant angustiæ loci), paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus noctu præmuniit. Nec tractus oppidi pars erat regia exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et theatrum conjunctum domui [quod] arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam sese ex regia trajecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit: magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus [nutricius pueri et procurator regni, in parte Cæsaris] cum ad Achillam nuntios mitteret hortareturque, ne negotio desisteret neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internuntiis, a Cæsare est interfectus. [Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.]

Dδ et plurimi rec.; *Dimisit* Scaligero auctore editur. — p. 203. l. 19 et p. 204. l. 1. *propinquas regiones* fort. Cuj. et Lov.: *propinquas* om. Petav. — 3. *repell.* V. — 4. *amplexus* F. Pet. — 5. *præmuniti* T. *præmuniri* L. *nocte muniti* V. ceteri *noctu præmunit* (*-nirit* Palat.); sed aliud quid latere videtur. — *tractu* codd.; *tractus* Em. Hoffmannus. Turbate Lov. et δ: *Notium præmunitum nec tritum oppida regionis pars erat, in quam.* — *regia* D et «tres» rec. Oud., iidemque *in qua*: antiquiores omnes *regiæ*. — 7. *domui erat* tres rec. — *quod* insititium esse observavit Em. Hoffmannus. — 11. *ad* om. UF; *Achillan* U. et infra. — 15. *Plato Pothinus* T. priore voc. eraso. Ceteri præter UF *Photinus*. Interpolationem ex c. 108 ductam agnovit F. Hofmannus. — 16. *partem* TL; *partes* U, expuncto *s*. — 17. *nuntians* T a pr. — 18. *et ind.* TLV. *indicatius* L. — 19. *Hæc* etc. om. Dδ et multi rec., in V rubricata velut titulus libri sequentis. Editoris esse apparet.

AULI HIRTII

BELLUM ALEXANDRINUM.

I. Bello Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malcho evocat; tormenta undique conquiri et frumentum mitti, auxilia adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes, quæ minus esse firmæ videntur, testudinibus ac musculis tentantur; ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis dejicitur aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt ædificia et structuris ac fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua

I. — 2. *arcersit* V. — 3. *Nauat.* codd. plerique; *Nauata* (*Naureta* L, *Norate* F pr.) *eorum* UFLVD pr. — *Malco* nostri præter L. — 4. *auxiliaque* L. — 6-7. *aptantur* codd.; *temptantur* Nipperdeius; *appetuntur* malebat Em. Hoffmannus. — 7. *per* om. TLV, Lov. — 11. *et instructuris* L. — *et forn.* UF. — 12. *et tecta* L pr., *tectaque* a corr. — *ac par.* L. — 13. *quam* D in ras. — *partem* om. L. — 14. *reliquis* F pr.

parte urbis excluderet, illud spectans, primum ut, cum in duas partes esset urbis divisa acies, uno consilio atque imperio administraretur; deinde ut laborantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; inprimis vero, ut aqua pabuloque abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat; quod utrumque large palus præbere poterat.

II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Ægypti regnumque pertinet, legatos conquisitoresque delectus habendi causa miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant; quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque præbebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarum partium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opponi possent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant (erat autem quadrato exstructus saxo neque minus XL pedes altitudinis habebat), quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulato-

1. *expectans* vel *exspect.* codd., *spectans* Vascosanus. — 2. *urbs* codd. præter L, qui omittit; *urbis* V, Lov., Palat. et corrector L. — 5. *abundarent* D. — *exig.* L in marg., *exiguum* F pr. — 6. *utrimque* corrector D. II. — 9-10. *quas Egipti regnum pert.* L. — 11. *dilectus* codd. — 11-12. *in urbem* D marg., in serie cum Lov. omittens verba *magnumque ... convexerant.* — 17. *semotorum* TUFV. — 20. *opportuni* (sic) *essent* D corr., δ et alii rec. — 22. *pedum* XL L. — 24. *communierant* L.

rum confixerant, subjectisque eas rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant.

III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosi atque acutissimi, quæ a nostris fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur, et sua sponte multa reperiebant, unoque tempore et nostras munitiones infestabant et suas defendebant. Atque hæc principes in consiliis concionibusque agitabant: «populum Romanum paulatim in consuetudinem ejus regni occupandi venire. Paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; Cæsarem venisse cum copiis, neque morte Pompeii quicquam profectum, quo minus apud se Cæsar commoraretur. Quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam; idque agendum mature: namque eum interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere transmarina auxilia non posse.»

IV. Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui præerat, et Arsinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur

1. *confecerant* L. — 2. *derectis* TFV. — *platheis* UF; *pluteis* D corr., δ et alii rec. — *erat usus* duo rec.

III. — 5. *ingeniosi* nostri et «quinque» Oud. (nam L in his numeris ubique deducendus); vulgo *ingeniosissimi*, ut nobis videtur, sine causa idonea. — 6. *a nobis* codd.; *nostris* Nipperdeius. — 7. *mirari* L; *imitari* Dδ et alii rec. — 8-9. *suasque* D marg., Lov., δ et alii rec.; *tempore et suas mun. defendebant et nostras infestabant* L — 9. *princeps* D pr., δ. — *concil.* in nullo nostrorum. — 14. *perfectum* L. — 15. *futuram dicebant* Lov., δ et alii rec. — *ex* om. V. — 16. *nam cum int.* T, et *que* inter versus.

IV. — 18. *Achillan* nostrorum TUF. Oud. sine var.; alii *Achillā*. — 19. *Asirnoen* UF. — *Ptolom.* codd. — 20. *demonstravimus* L.

et summam imperii ipse obtinere vellet, praeoccupat Arsinoe per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, sine ullo socio et custode ipsa omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionem in milites auget et reliqua pari diligentia administrat.

V. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paulatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac uti domini ædificiorum atque eorum familiæ consuerunt: nam quæ flumine Nilo fertur adeo est limosa ac turbida, ut multos variosque morbos efficiat; sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte erat urbis, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes posse nostros aqua intercludi: qui, distributi munitionum tuendarum causa vicatim, ex privatis ædificiis specubus ac puteis extracta aqua utebantur.

VI. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus atque omnibus urbis parti-

1. *ipse* om. L, *se* Buslid. — *Arsinoen* L. — 2. *Ganim.* codd. constanter. *-meden* TUF. *-dem* ceteri. — 3. *interfecit* TV. — 4. *His* T. — 5. *militem* LV, Scal., Lov., δ et alii rec. — *et* nostri præter Dδ, ab Oud. ex uno L allatum.

V. — 7. *pene tota* L. — *suffosa* L, *suffussa* F. — 7-8. *a Nilo* TLV. — 8. *a quibus* L. — 9. *liquescit, hac subsidit* (*subc.* pr.) V; *subsidet* F, D corr., δ et «quattuor» Oud. 14. *erat* a correctore post *urbis* habet L. — 15. *ammonitus* L, qui plerumque eodem modo in similibus, *ammiror, amministro*, et aliis. — 16. *distribuendi* T, ead. m. correctus. — *munitionem* T. *munituendarum* V. — *vacatim* T, *m* expungens; *vacati* L. — 17. *specibus* TUVF, in quo *u* suprapositum antiqua m. — *excustra* U pr., ead. m. correctus.

VI. — 19. *specibus* TUFV. Mox T *urbus*, supraposito *i*.

bus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quam ob causam salsior paulo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob rem id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores ejusdem generis ac saporis aqua dicerent uti atque ante consuessent, vulgoque inter se conferebant et degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio hæc propior bibi omnino non poterat, illa inferior corruptior jam salsiorque reperiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur, atque alii morari Cæsarem dicerent, qui non naves conscendere juberet, alii multo gravius extimescerent [casum], quod neque celari Alexandrini possent in apparanda fuga, cum tam parvo spatio distarent ab ipsis, neque illis imminentibus atque insequentibus ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis

2. *mare* V. — 5. *trhebatur* (sic) F. — *et prox.* L. — 5-6. *exhibebat admirationem* V. — 6. *causam* F. supraposito *rem.* — 6-7. *ipsi sibi* D. — 8. *digerent* TV. *digererent* L; *aquæ digere* Lov. ap. Fabr. — *antea* L. — *consuescent* T pr., *consuescerant* D, *consuerant* Lov. et alii rec. — 9. *different* TV. — 10. *vero* om. UF. *autem* Lov. — 11. *jam* om. L.

VII. — 15. *quin naves* codd.; oportebat *quĩ* (*non*), sive cum Forchhammero *qui n. c. non juberet.* — 16. *juberent* TV. Bong. 3, qui supra *nihil morari* a correctore. — Post *extimesc.* litteræ 17 erasæ in T. Vocem *casum* delendam esse vidit Hauptius; ut l. 14 *ad extremum periculi* in archetypo fuisse suspiceris, et *casum* in marg. suppletum. — 17. *Alexandrini* TLV. D pr., Scal., Voss.; ceteri *Alexandrinis.* — *possint* T, *possunt* L — *apparenda* TLV. — 18. *ab his* D et Buslid. — *illi* TV. — 20. *domicilius* TLV.

ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat et descivisse a suis videbatur : [ut mihi defendendi essent Alexandrini neque fallaces esse neque temerarii. multaque oratio frustra absumeretur: cum vero uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem dubitare nemo potest.]

VIII. Cæsar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcem reperiri posse affirmabat : «omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris Ægyptii natura atque omnium reliquorum, tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie navibus aquam peterent vel a sinistra parte a Parætonio vel dextra ab insula: quæ diversæ navigationes numquam uno tempore adversis ventis præcluderentur. Fugæ vero nullum esse consilium non solum iis qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil præterquam de vita cogi-

1. *noverat* TL. — 2. *ut quod mihi* Boug. 3; *ut tum mihi* primæ editt. Debebant certe *ut tum defend.*, sine *mihi*. Sed «glossema» in his ineptiis jam Gruterus agnovit, Kranerus «aut graviter corrupta, aut ab rhetore aliquo vel declamatore margini ascripta,» statuit rectissime. — 3. *neque faciles* L. — *essent* codd., quod correxit Nipperdeius. — 3-4. *multaque* codd. consensu. — 4. *assumeretur* L. — 6. *nemo dubiture* LD.

VIII. — 7. *conlatione* T. *collatione* L. Scal. — *oratione* D. — 8. *puteus* T — 9. *Omnia enim* Oud. sive var., nostri præter TL, qui sine *enim*. — *littora* F constanter. — 10. *Ægypti* TLUFV δ et «quidam» Oud. — 11. Post *quoniam* litteræ quinque erasæ in T. — 12. *haberent* om. L. *classem tenerent* T lapsu. — *prohibere* antiquiores omnes; *prohiberi* D corr., δ et pauci Oud.; *neque hostes classem prohibere possent* L, mediis omissis. Etiam TUFVD pr., Petav., Lov. *possent*. Margo U : *quære*. — 13. *petere* codd. præter UFD et non nominatos Oud. — 13-14. *Paratonio* codd., nisi quod ex Scal. *Paratonis* affertur; L habet *aperaronis* sive *apar.*, compendio ambiguo. — 14. *vel dextra* TUFVD, Pet., Voss.: *vel a d.* Lδ et plures, ut videtur, Oudendorpii. — 16. *his* vel *hiis* nostri præter UF. — 17. *his* codd. præter U. — *qui* om. TV.

tarent. Magno negotio impetus hostium adversos munitionibus sustinere; quibus relictis nec loco nec numero pares esse posse. Magnam autem moram et difficultatem ascensum in naves habere, præsertim ex scaphis : summam esse contra in Alexandrinis velocitatem locorumque et ædificiorum notitiam. Hos præcipue in victoria insolentes præcursuros et loca excelsiora atque ædificia occupaturos; ita fuga navibusque nostros prohibituros. Proinde ejus consilii obliviscerentur atque omni ratione esse vincendum cogitarent.»

IX. Hac oratione apud suos habita atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut reliquis operibus intermissis ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dediticiis Pompeianis militibus cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naves a Domitio Calvino, ad litora Africæ paulo supra Alexandriam delata est. Hæ naves euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur, sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi cum diu retinerentur atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiorem.

1. *Sine magno* Scal. — *impetum* L. — *adversos ex* codd., *et ex* H; *adversus* T, *adversis* L, uterque sine *ex*. — 2. *sustineri* codd.; *sustinerent* corrector D, Lov.; *sustinere* Nipperdeius. — 4. *contra esse* L. — 5. *ædificationum* L. — 6. *præcurrituros* L. — *elcesiora* U pr. — 7. *ita tamen f.* TL. — *fugă* TUV, sed F erasa lineola.

IX. — 10. *apud eos* L. — 18. *tormentisque* pauci rec. — 19. *Calvitio* L. — *supra* om. TL, Scal. — 22. *anchoras* codd. constanter.

X. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navem conscendit atque omnem classem se sequi jussit nullis nostris militibus impositis, quod, cum longius paulo discederet, munitiones nudare nolebat. Cumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Chersonesus, aquandique causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, cum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti. Ex his cognoverunt Cæsarem ipsum in classe venisse nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt. Qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in navibus habebat, et post horam x diei res agebatur; nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare neque inertiam. Quibus de causis naves quas potuit Cæsar ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.

XI. Erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt

X. — 2. *omnem multitudinem* L. expuncto superpositum *classem*. — 3. *paulo* L inter versus. — 4. *nudari* UF, Cuj., Petav. — 5-6. *accessissent... exposuissent* nostri et prope omnes Oud.; correxit Aldus. — 5. *Chersonensus* nostri, Scal., Petav.; *-nensis* L, *-nessus* Bong. 3. — 9. *neque* nullus codex. — 12. *instruxerunt* F, nec raro alibi similiter. — 13. *occurrerant* TV. — 14. *quod nullos* L. — 14-15. *habebat, post* TV, Pal. — 16. *noticiam* UF. — 17. *quo nulla* TLV — 18. *quod neque* U pr. — 19. *Quibus de aquis* Lov. — 20. *succensuros* T pr., corrector *succensores*, ut V et Scal.

XI. — 22. *terunt* T, *tenunt* F pr.,

sese, magnoque impetu IV ad eam constratæ naves et complures apertæ contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam acciperet, quamquam, si quid gravius illis accidisset, merito casurum judicabat. Prœlium commissum est; magna contentio Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera, duæ omnibus epibatis nudatæ; magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prœlium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum jam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, quibus **** et superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent, et materiam cunctam objicerent,

ead. m. *er* inserto; *tenuẽ* U, *terter* V; *verterunt* L sine *non*; *jun verunt* Lov., Pal., δ, D corr., cujus a pr. m. *tenuerunt* fuisse videtur. — 1. *rostratæ* Dδ et multi rec. — 3. *turpe* T; *turpiter* V corr. — 4. *illi* Lov., Bong., Pal. — *casum* L. — 5. *contentio* nostri præter δ, Scal., Petav., Voss. Vulgo *contentione*. Aliter distinguendum erat, ut factum in F. — 5-6. *qui tum* L: *Rhodiarum, et cum* Lov. — 7. *in illo* L, *in* quidem in ras. duarum triumve litt. — 8. *culpă* U, F pr. — 10. *est* om. L. — *altera. Deinde* (*Altera d.* D) *omnibus* codd.; *altera, due omn.* Turnebus, Lov., δ et alii rec. ap. Oud.: *altera, alteraque perturbata* (*perforata* Fr. Gronov.); *deinde omnes epib.* In *nudatæ* nullus variat. — 11. *magnæ* TLV. — 15. *remulgo* codd.: *remigio* δ, Lov.

XII. — 18. *pugnatorum* L. — *et class.* (*class. et* Bong.) *navigatorum* D, Bong. 3. — 19. Lacunam Nipperdeius notavit.

quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem, posteaquam Ganymedes in concilio confirmavit sese et eas, quæ essent amissæ, restituturum et numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres reficere naves accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt. Ac tametsi amplius cx navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent; præterea nautici homines, urbis et regionis maritimæ, quotidianoque usu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant: et quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii causa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant, illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, publica ædificia detegebant; asseres remorum usum obtinebant; aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremo non longam navigationem

1. *classes* V. — 2. *Item* corrector D. — *firmavit* TV. — 3. *ut eas* TLV. — 3-4. *adacturum* TV. — 5-6. *Ac tam* (a sec. in *tum* mutatum) *etsi* T. — 6. *amplius ex nav.* codd.; *cx* Aldus. — 6-7. *miserant* nostri et «quinque» Oud., qui cum Aldo *amiserant*. — 7. *non tamen* UFD (in quo *non* expunctum) et Oudendorpiani præter «tres» recentes qui *tamen*, ut ceteri nostri et primæ edd. — 7-8. *deposuerant* TL, quorum in illo m. sec. inter versus, in hoc eadem m. in margine *non* verbo præposuit. Lov., Pal., δ *habuerunt*. — 8. *Cæsaris* codd.; *Cæsari* Stephanus. — 10. *religionis* UF, Lov. — 11. *naturalẽ* TV. — 13. *paranda* T: *reparandam* L.

XIII. — 14. *portarii* T pr., et «quidam» Oud.; *portuum* (non *portus*) Lov. — 18. *gymnasia studia* D. — 19. *usu* L; *usum tenebant* T, ead. m. correctus. Idem *aliut*, mox *aliud*. — 20. *ministrabat* L. *sumministr.* Petav., ut solet.

parabant, sed præsentis temporis necessitati serviebant et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes XXII, quinqueremes V confecerunt: ad has minores apertasque complures adjecerunt et in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves IX habebat (nam decem missis una in cursu litore Ægyptio defecerat), Ponticas VIII, Lycias V, ex Asia XII. Ex his erant quinqueremes et quadriremes X, reliquæ infra hanc magnitudinem et pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

XIV. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret, Cæsar Pharon classe circumvehitur adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium CCCC passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur et cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt: in fronte collocant XXII, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum na-

3. *VII* Palat. — 4. *quam plures* L. — 5. *quod* V. — 7. *VIII* TL, *ceteri VIIII*, U *II*[vem]. — 8. *uno incursu* L. — *Egipto* TL. — 9. *Licias* TL, Petav. — *erant* om. Cujac.

XIV. — 13. *eorum* om. TLV. — 14. *classi* TLUFV. — 15-16. *Rhodios... Ponticos. Inter hos* TUFVD pr., Petav., Lov.: *hos* etiam L. Alia ratio est infra c. 16, ubi post *naves Rhodias* infertur: *Sustinent ILLI*. — *locat* L. — 16. *his* (supraposito *o*) *ispatium* T. — *pedum* Lov. et alius Oud. — *reliquit* TL. «tres» Oud. — 18. *quæ quam quisque* D corr., δ, Lov. et alii rec., nonnulli sine *quæ*. — 18-19. *earum* L inter versus. — 20. *atque instituunt* V.

vigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo et clamor et flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ (sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ), satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium, propterea quod ei qui intrassent, et ad explicandam classem et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus quam cum Græcis comparandus. Hic, ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui ubi cessari animum advertit, «Videris mihi,» inquit, «Cæsar, vereri, si hæc vada primis navibus intraris, «ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem potueris «explicare. Nobis rem committe : nos prœlium sustinebimus «(neque tuum judicium fallemus), dum reliqui subsequantur. «Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno no«bis et dedecori et dolori est.» Cæsar illum adhortatus atque omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnæ. Progressas

1. *scapharum* x δ et alii rec.; *scaphas* v Lov., Buslid. — 5-6. *inter ipso sé exspect.* T. — 6. *fieret transeundi* TL. — 7. *ei* antiquiores consensu, *et* V; *eis* D et recentes. — 8. *expeditiores* TLUV, Cuj., Lov : *expedissores* F, *impeditiores* Dδ.

XV. — 12. *ob tatissimam* T, *no* inter versus. — 14. *Cæsaris animum advertit* codd., quod non recte dici multis ostendit Forchhammerus, et vel *dubitationem* addendum vel *dubitare Cæsarem* esse corrigendum. Recepi optimam emendationem Kraneri. — 15. *intraveris* D corr., δ et pars Oud. — 16. *putaveris* V. — 19. *Hostes quidem* D corr., δ et alii rec. — 21. *pugna* L cum sequentibus jungens, et V, cujus corrector *pugnandi*. — *Progressis* T pr., LUFV, Petav., Lov. Verum reliquæ naves postea demum subsecutæ sunt.

ultra vadum IV Rhodias naves circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi atque arte sollertiaque se explicant; ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, [qui aut in opere aut in pugna occupatum animum haberent,] quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque et votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret.

XVI. Minime autem par erat prœlii certamen. Nostris enim pulsis neque terra neque mari effugium dabatur [victis], omniaque victoribus erant futura in incerto : illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare; quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reli-

2. *rate soll.* TLV. — 3. *aoctrina* (sic) T. — 4. *nullæque remis detergerentur* Boug. 3. — 7. *consti...* T. cum ras. — 9. *in oppugnatione occup.* δ et alii rec. — 9-10. *haberet* LDδ. Indicavi emblema. — 10. *peteret* L inter versus. — 10-11. *omni prospectando loco* (hoc inter versus additum in D) *spectaculum cap.* Dδ et alii rec.; *spectaculoque* T, sed *que* expunctum; *peteret* (pro *cap.*) V, idemque Pal. pro *exposceret.* — 11-12. *suis abditis* T pr.

XVI. — 13. *Minime enim* D et tres rec. — *parebat prœl.* L. — 14. *dabatur ultum, omn.* D corr., δ et alii rec. Vocem *victis* recte seclusit Forchhammerus. — 16-17. *reliquum futurum quod pericl.* D corr., δ et alii rec. — 18. *perpaucos ac de summa salute omn.* TL; *perp. de summa ac de sal. omnium* (*dominium* F compendio) UFVD, Petav., Lov.; *rerum* habet δ et haud dubie alii rec. — 19. *si quis* Dδ et alii rec.; *quoniam si ipsi ... cessissent* Kranerus. — *aut* (ante *animo*) om. U pr., ead. m. suppletum — *cessissent* D pr.

quis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc majore animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret, neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque electi ad virtutem e tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquare. Capitur hoc prœlio quinqueremis una et biremis cum defensoribus remigibusque, et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus et nostros adire propius prohibuerunt.

XVII. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, etiam illa urbem

1. *carendum* codd., *cadendum* edd. cum Aldo, quod non satisfacit. Probabiliter Vielhaberus illa *de summa rerum* in margine archetypi scripta, postea alieno loco restituta in seriem statuit, ita scribens : *perpaucos de salute omnium decertare, qui si animo aut virtute cessissent, reliquis etiam esset de summa rerum carendum.* — 7. *est animo* L. — 8. *neque nauticis* L. — 9. *numerum* F. — 10. *neque flecti* codd. antiquiores; *neque flexi* Dδ et alii rec.; *electi* Ciacconius et Davisius, ut Bell. civ. III, 84, *electi milites ad pernicitatem.* — 11. *virtute* T pr. — *adæquare* UFLD pr.: *adæquarent* TV, Scal.: *adæquari* δ et non nominati Oud. — 12. *et x biremes* δ, Lov., Pal., Bong., etiam alia hic interpolantes. — *defens. suis* D, Voss.

XVII. — 17. *sibi* om. L. — 20. *in oppido et illa in urbem* (*urbe* UF) antiquiores omnes; *et oppidum et urbem* recentes: *etiam illa urbem* Nipperdeius.

uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio cohortes x et levis armaturæ electos, quosque idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem distinendæ manus causa constratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. Uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabant et litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur, et scaphis navibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi primum, locis cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt, atque hos sunt alii subsecuti constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt, omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis, custodiæ portus relicti naves ad litora et vicum applicarunt, seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ea munitione se continere potuerunt, etsi erat non dissimile atque Alexandriæ genus ædificiorum, ut minora majoribus conferantur, turresque editæ et conjunctæ muri locum obtinebant, neque nostri aut scalis aut

1. *uno templari* (sine *tempore*) TL — 2. *quos idoneos* codd., *quosque* Lipsius. — 4. *in alteram* codd. antiquiores (etiam D) præter Petav., qui *inde alt.* Recentium pars *inque alt.* Præpositionem ejecit Nipperdeius. — *destinendæ* TV, Lov. — *constractis* T, V et D a pr., *contractis* V sec., Pal. — 5. *præmiisque* nostri omnes. — 6. *primum* TL. — 7. *ædif.* om. L. — 12. *constiterant* L. — 12-13. *constantẽque* TV, *constanter* L. — 13. *constiterant* FL, Petav. — 14. *Hi pulsi* D et tres rec. — 14-15. *custodia portus relicta* codd., quod correxit Jurinius. — 15. *naves* om. L. — *applicaverunt* L, *applicuerunt* δ, Lov., *applicant* D pr.

XVIII. — 17. *ex munitione* codd., *munitionibus* U pr.; *ea munitione* Davisius; *ipsi ex m.* D corr., δ et alii rec. — 18. *etsi diss. non erat* V. — 19. *minora minoribus* TLV, Lov. — *circumferantur* L — 20. *munitæ* L pr., suprascripto *conjunctæ*.

cratibus aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit et membra debilitat, ut tum accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum et cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt seque per molem in mare præcipitaverunt et DCCC passuum intervallum ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex his capti interfectique sunt; sed numerus captivorum omnino fuit sexcenti.

XIX. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit, atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; certiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbat. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat atque in oppidum redegerat, et cohortium trium instar in terram exposuerat (non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur); reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem præ-

3. *tum* TLFV; in ceteris *tunc*. — 4. *idem* codd. — 5. *in alt. in* L. — *constare* Lov. (non L). — 5-6. *non sunt ausi* L. — 6. *sed per* Scal. — *DCCCC* D. Nullus nostrorum *intervallo*. — 7. *ad opp.* om. L. — 9. *DC* vel *sexcenti* edd. primæ, codicum nullus, qui $\overline{VI}$ (L *VI*) vel litteris *sex mil.* (Cuj.), *sex milia* (Petav.).

XIX. — 10. *militibus præda* U (non F). — 11. *qui ... pior* L, eraso compendio *pro*, cujus vestigium cernitur; *prior* F. — 11-12. *communit* L — 12. *præsidium ibi* V. — *Phar. fuga* F. — 13. *fortiorem* UFD et non nominati Oud. — *propinquioremque* D. Voss. — 15. *quod* om. TLV; *qui* D; — *iis* UF; *Hisque obt.* δ. Lov — 16. *videbantur* codd., nisi quod *videbatur* est in UF; *videbat* Th. Bentleius. — 19-20. *loci angust.* L. — 21. *hostem adversus* V.

vallari et, qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecerunt et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

XX. In his rebus occupato Cæsare militesque hortante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egrediebantur nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul, qui in navibus longis remanserant, scalas rapere navesque a terra repellere properabant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim

1. *navibus exitus* Petav. — *instructo* L. — 5-6. *Eodem tempore* V, sectione facta. — 6. *consuerant* D. — 7-8. *a nobis* codd : *nostris* edd. vett. — 8. *ex archa* L.

XX. — 11. *remigium* T, D corr., δ. — 18. *fugere* TL, *profugere* V; *temere se in naves receperunt* δ et alii rec. — 20. *perturbantes* TLV.

telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in ponte institutam reliquerunt et magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depressa est, pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu expeditas ad ancoram naves consecuti incolumes discesserunt, pauci allevatis scutis et animo ad conandum nisi ad proxima navigia adnatarunt.

XXI. Cæsar quoad potuit cohortando suos ad pontem ac munitiones continere, eodem in periculo versatus est; postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta cum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur, fore quod accidit suspicatus, sese ex navigio ejecit atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus multitudine depressum militum una cum hominibus interiit. Hoc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter cccc et paulo ultra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum

1. *a tergo* L. — 2. *reditu* om. L. — 3. *in pontem* codd. præter Bong. 3. qui *in ponte*. — 8. *paucis* U, expuncto *s*. — 9. *allevati* D et recentes Oud. — *nisi* om. δ et alii rec., delet corrector D. — 10. *adnataverunt* L.

XXI. — 12. *munitione* L. — *contendere* codd.; *continere* Lipsius et Jurinius. In archetypo *contenere* fuerit. — 13. *Cæsar cedere* V, sectione ad *Postquam* facta. — 15. *a terra* L inter versus, item *naves* l. 17, *subsidio* l. 18. — 19-20. *una cum hom.* om. L: *una* F in marg. — 21. *cccc* linea superducta antiquiores. — *paulo cum* codd. antiqui, F cum nota vitii: *prope cum* Petav. et Norvic.: *paulo post cum* δ, Lov. et alii rec.: *ultra*, a Beroaldo insertum, fort. est in Cujac.

magnis munitionibus multisque tormentis confirmarunt atque. egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum afuerunt ut perturbarentur, ut incensi atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis. in prœliis quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis manum *** comprehendi multum operibus *** et ardentibus studiis militum, nec divulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus quam incitandi ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, cum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suo priore consilio per occultos nuntios

1. *tormentisque multis* F, Petav.

XXII. — 4. *fuerunt* TLV, Scal.; *affuer.* UF, *abf.* pars Oud.; *tantummodo sunt perturbati, sed inc.* D in ras., δ et alii rec. — 5. *incessi* L. — *accensiones* F. — 6. *fecerunt* Petav. — *prœliisque* D corr., δ, Reg. Lond. — 8. *comprehendendi* Buslid. — *militum op.* L. Lacunas aliis rectius indicavit Nipperdeius, rem sic exponens : « *Manum* superioribus adjungere licet, ut deinde excidisse statuamus *conserentes* vel simile quid. Verba *comprehendi multum operibus* reliquiæ sunt hujusmodi sententiæ, Cæsarem comprehendi multum operibus noluisse, id quod, cum milites Alexandrinos premerent et repellerent, necessario consequebatur. Proxima *et ardentibus studiis militum* extrema fuerunt deperditi enuntiati : nam nec cum superioribus cohærent, et a sequentibus *nec divulgata* novum enuntiatum incipit, quod superiori illi conjunctum fuit. » — 10. *exhortacio* V.

XXIII. — 13. *cum* om. T. — 14-15 *casum tertium* L; *tunc uim* (hoc expunctum) *casum* D, et «quidam» Oud. qui *tunc c.* Bong. *inde c.* — 15. *noscerent* D, Petav., tres rec. — *qui poss.* TLFV, Scal. — 16. *incitati a* Pet., Norvic. — 17. *erant* ante *in* L, deinde *aut priore cons. suo per occ. regis nunt.*

regi probato, legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret regem transireque ad suos pateretur : paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id quod rex imperasset; quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.

XXIV. Cæsar, etsi fallacem gentem semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit, quod, si quo pacto sentirent ea quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius se contra regem quam contra convenarum ac fugitivorum manum bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpibus incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibique præstaret, cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextra dextram tenens dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a

1. *regis* codd.; *regi* aut Scal. cod. aut Ursini unus. — *mittunt* L. — 2. *omnem* om. TL. — 3-4. *fiduciario dominatione* TL, Scal., *fiduciaria* Nipperdeius; *fiduciario regno, domin.* ceteri codd. et edd., quod æque verum nec mutandum esse apparet ex cap. 33. — 5. *atque amicitiam* L. — 5-6. *ventura* T pr.

XXIV. — 8. *si* (non *etsi*) T. — 10. *constituit* D et quattuor rec. — 10-11. *quo facto sentiret* codd., correxit P. Manutius. — 11. *postularet* FDδ et alii rec. — 12. *quod magis credebat* (spat. vacuum quinque litterarum) *conveniebat* L. — 15. *esse* om. V. — 16. *parceret et* TLUFV. Petav. — 22. *regis* D et tres rec.

gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret : « non enim sibi regnum ipsum conspectu Cæsaris esse jucundius. » Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militesque lætabantur, quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset. Quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus ac non prudentissimo consilio fecisset.

XXV. Cum duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos aut languidiores Romanos animadverterent, eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent neque se quicquam proficere viderent, rumoresque exsisterent, magna Cæsari præsidia terrestri itinere, Syria Ciliciaque, adduci, quod nondum auditum Cæsari erat, commeatum, qui mari nostris supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis locis idoneis, ad Canopum in statione dispositis [navibus], insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, suam classem jubet expediri atque instrui. Præficit huic Tiberium Neronem. Proficiscun-

2. *sibi* om. V. — 3. *joc.* codd. — 7. *coll.* TL. *conl.* UF. — 10. *esset elusa* Petav.

XXV. — 13. *adverterent* TL. Scal. — 16. *Cæsar* TUVF, in quo expunctum. — 17. *Cyliaque* T. — 18. *commeatumque qui* V. — *mari* om. Pet. — 20-21. *commeatu* antiquiores, *commeatum* D, Voss.; *commeatibus* δ et recentes Oud.: *commeatuque* Nipperdeius, quod non satisfacere Vielhaberus ostendit. Dum res restituatur, reliqui *commeatibus*, seclusi *navibus*, nam archetypi librarius a *dispositis* aberrare poterat ad *expeditis* et *navib'* per errorem scriptum, ut fit, non delebat. — 21. *est* om. F. — *unam classem* codd. præter recentissimos, qui *unam* omittunt; *suam cl.* Nipperdeius. — 22. *Tyb.* TV.

tur in ea classe Rhodiæ naves atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. Nam cum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset et quadriremem hostium perforasset ac demersisset, proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant. Ita qui unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi scientiæque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, cum magnis copiis, quas celeriter et propensissima civitatum voluntate et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adducit, idque oppidum firmo præsidio oc-

1. *in his* L inter versus. — 2. *marina* L. — 4. *plurimos* T pr. — 5. *persequebatur* LVδ, Scal. et alii nonnulli Oud. — 7. *classe* L. — 8. *et illi triremem* nostri, Cuj., Petav. et alii; pauci rec. *illic*. Scripsi *et IIII remem* (i. e. *quadriremem*), ut sæpe codd. *V remem*. Cap. 13 *XXII quadriremes* Alexandrinorum memorantur. — 8-9. *perforassent ac demersissent* codd. præter unum Leid. 2, propter præcedens *illi*. — 10. *est* om. TLUF. — 13. *Itaque* codd.: *Ita qui* Hauptius. — 14. *perit* Petav. et nostri præter Lδ, qui *periit* cum pluribus, ut videtur, Oud.

XXVI. — 15. *Mitrid.* codd. prope constanter. — 17. *missis* TLV, Pet. — *initiu* T pr.; *initi* L. — 19. *impens.* D. — *civitatium* TUF, Scal. — 20. *Ægyptos* UF, et cum T mox l. 2, p. 227. — 21. *advenit* Davisius.

cupatum Achillæ propter opportunitatem loci (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio velut claustris munita existimatur), repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta; quod nomen a similitudine litteræ accepit: nam pars quædam fluminis Nili derivata [inter se] duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens diversissimo ad litus intervallo mari conjungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridaten rex cognovisset et transeundum ei flumen sciret, magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat interclusum a Cæsare a se retineri. Quæ primæ copiæ flumen a Delta transire et

1. *Achiliæ* TUF. *Achille* Petav.; *ab Achilla* D corr., δ. — 2. *maritumos* T pr.; *maritima* U a sec. — 3. *magnis* om. L. — 4. *pertinaciter* (a correctore inter versus) *pugnantibus* L. — 6. *pugnandi* L. — 6-7. *egressus* D. — 8. *Alexandream* T, Scal. Item c. seq. — 10. *ea* om. V, in L inter versus ante *auct.* — *placarat* codd. præter D et Voss.

XXVII. — 13. *ita* om. L. — 14. *accepit* TL, Lov.; *cepit* ceteri, *cæpit* U. — 15. *mire deriv.* in nullo nostrorum, esse in tribus suis «et aliis» refert Oud. Quod sequitur *inter se* casu repetitum et delendum esse censeo. — 16. *a mari* codd. præter L et Norvic., qui sine *a*. — 17. *rex Mitr.* L. — 21-22. *se* (sine *a*) V, *et se* δ. — 22. *primo* Dδ. — *ad Δ delta* V.

Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia [constantiaque virtutum et Alexandrinorum imprudentia] consuetudine nostra castris vallatis sustinuit : cum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paulum ab illo timore se recrearunt, adjuncti his qui subsequebantur rursus oppugnare Mithridaten cœperunt.

XXVIII. Mittitur a Mithridate nuntius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse rex. Ita pæne sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur et Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret, sed circumvectus est eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus; prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum

3. *cum potentia* T, suprascripto *prud.* — Uncis inclusa absunt a primis editt. et «fort. a Lov., uti et codicibus a Vascosano inspectis.» Oud. — 4. *militum* (pro *virtutum*) cod. Ciaccon. Hirtii esse poterit vocabulum *constantiaque*, cetera ingruerunt ex argumento in margine posito hujusmodi : *Virtutes Mithridatis. Alexandrinorum imprudentia.* — 5. *caute* TLV. — *et insol.* V. — 6. *viderat* F pr. — 9. *paulum* Dδ. — 10. *adjunctis iis* U, *adjunctis his* FDδ. — *sequebantur* L.

XXVIII. — 13. *hæc eadem* UF, Petav.: *hæc* om. L. — *Itaque* L. — 16. *in qua* antiquiores consensu; *in quo* D corr., δ et alii rec. — 17. *voluit* T pr. — 18. *circumventus* D pr., δ, Pal.; *circum evectus* Lov. — *est* om FV. — 19. *regiis* D. Voss., Bong. 3. — 21. *recipit* Pet. — *Considerat* TFVDL, hic supraposito *e*.

copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior planitie ex omnibus partibus subjecta: tribus autem ex lateribus varii generis munitionibus tegebatur : unum latus erat adjectum flumini Nilo, alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret, tertium palude cingebatur.

XXIX. Inter castra et Cæsaris iter flumen intercedebat angustum altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex cum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent et eminus ex ripis prœlium impar inirent : nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada [fluminum] quærentes partim demissioribus ripis flumen tranarunt, et legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis iis repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent, sed id frustra : namque ex

1. *copiis A. ex* TLV, D pr.; *copiis ex* UF, D corr. — *planitiæ* T, *planitia* UFV, om. L, cujus corrector *planitiẽ* intulit ante *ex laterib.* — 2-3. *variis generum* codd. præter recentissimos quosdam, qui *genere*, ut δ; OEhlerus *varii generis.* — 3. *objectum* D et aliquot rec. — 4-5. *in partem c. obtinebat* D corr., δ et alii rec. Sed est i. q. tueretur.

XXIX. — 8. *regiis* D, Voss.; *a castris regis* Petav., δ et duo rec. ap. Fabr., non «plerique,» ut Oud. — *cum* T inter versus. — 13. *nostros* om. L. — 14. *certarentur* T (*n* expuncto) UV: *certarent* FDδ et alii rec.; *decertarent* L. — *Itaque* om. V. — 15. *fluminis* nostrorum unus δ. Secluserunt critici. — 16. *transnarunt* D. *transnatarunt* Lov., δ. — 18. *et projectis repentino* δ et alii rec., unus V *projecto.* A Nipperdeio insertum est *iis*, cujus omissio ipsine scriptori an librariis tribuenda sit ambiguum.

ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta.

XXX. Cæsar re præclarissime gesta, cum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad castra regis pertendit. Hæc cum et opere magno vallata et loci natura munita animadverteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque non magno intervallo relicto ab hoste castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis castris munierat brachiisque cum opere castrorum conjunxerat vici obtinendi causa, Cæsar aggressus omnibus copiis expugnat, non quo id minore numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea victoria perterritis Alexandrinis protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt acerrimeque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur : una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima multitudo Alexandrinorum defendebat eam partem, quæ facillimum aditum ha-

1. *pauci equites* Lipsius.

XXX. — 3. *præclarissima re gesta* UF, Petav. — 6. *animum adv.* Scal., *adverteret* L. — 6-7. *consertamq.* V. — 8. *ac prœl.* om. L. — 10. *Postero vero die* FV et fort. D pr. — 11. *suis* L inter versus post *castris*. — *bracchiisq.* T, *brchiisq.* (sic) F. — 12. *commiserat* Bong. 3. — 13. *non quod* TL; *non quo* F et secundum Oud. Petav., quem omittere utramque vocem refert Fabr.; *non quo id* UV, recte; *non quod id* D, sed *id* ex *a* factum videtur; δ *quod ad*, lapsu; *e quod* vel *quod id* mei mss. - Oud. — 14. *facium* L. — 15. *regis castra* V. — 17-18. *eminus* L inter versus. — 21. *multitudo* a sec. m. additum in U. Tota periodus in *habebat* desinens abest ab L.

bebat: plurimum proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multæ naves instructæ funditoribus et sagittariis nostros impugnabant.

XXXI. Cæsar, cum videret milites acrius prœliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumque animum adverteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi partim spectandi decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illo circumire castra et summum locum aggredi jussit, iisque Carfulenum præfecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore et prœlio perterriti Alexandrini trepidantes in omnes partes castrorum discurrere cœperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum castrorum locum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo præcipitarunt in eam partem.

1. *plurimum autem* Dδ et alii rec. — 2. *Nili* L inter versus. — 3-4. *aversi ex flum.* unus cod. Brantii; *mersi ex fl.* TUFVD; *et* (inter versus) *ex fl.* L sine participio; *mersique flum.* Cujac., Pal., δ sine præpositione; *mersique in fl.* Petav., Boug. 3; «*mersi* vel *mersique flum.* mei mss.» Oud.

XXXI. — 7. *tamen* om. L. — 8. *animo* corrector T; *animadv.* LV, Petav. et duo alii Oud. — *excellentissimum* L, D pr. — 9. *et ipse mun.* V. — 10. *decurr.* Dδ et alii rec. — 11. *circuire* LVDδ. — 12. *isque* TUFV; *hisque* LDδ; *iisque* Petav. — *Carfunelum* V. — 18. *adeo* om. V. — 19. *locum castrorum* UF, et eo loco L *castrorum* inter versus. — 21. *Alexandrinorum* L.

quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio perisse.

XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta, Cæsar magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere, Alexandriam cum equitibus contendit atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo prœlio audito nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXXIII. Cæsar Ægypto atque Alexandria potitus reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat atque obtestatus

5. *dimerso* V, ut fere solet in his.

XXXII. — 6. *celeriterque* L. — 7. *victoriæque* T. *que* eraso. Valde probabiliter *magna victoriæ fiducia* Ciacconius. — *Alexandream* hic TF, Scal. — 8. *introit* UF, Petav.; *intrat* L. Bong. 3. — 10. *audita* U. — 11-12. *animi multitudinis* TL, Scal. — 14. *dominationes* L. — *sacris* L. — 15. *prælatis* Buslid. — *relegione* U. — 20. *eis fel.* D.

XXXIII. — 21-22. *constituit ut* antiquiores omnes et pars recentium; sine particula Dδ Pal., Bong. 3 et haud dubie Leid. 2.

erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam majore ex duobus pueris, rege, amisso, minori tradidit regnum majorique ex duabus filiis, Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus; minorem, Arsinoen, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regibus imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legiones ibi, veterana sexta secum reducta, ceteras reliquit, quo firmius esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tutos; si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis ipse [itinere terrestri] profectus est in Syriam.

XXXIV. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam finitimasque provincias

1. *erat p̃r* T compendio: *pater* L. — 3. *filiabus* LV, Bong., Petav. a sec. m. — 6. *diuturnitates* T pr., UFV; *diuturnitatis* D pr., Voss. — *confirm.* om. F. — 7. *regi* TLV, Lov.; *regis* UFD, Petav.; *regnum* δ, Palat.; *regum* Stephanus; *regibus* Kranerus. — *imperio* UF. — 7-8. *Legiones ibi* sive *Legione sibi* TLV, Lov. et pars recentium, qui et *Legiones sibi*. Sed UFD, Petav., Voss. *Legione ibi* — 8. *veteranas* T (eraso *s*) V et pars recentium. — *quod f.* TL. — 9. *eorum esset* V. — *regnum imp.* T; *regnum et imperium* D a sec., Pal. — 14. *præsidiis eos nostris esset ut hos, si* TUFV, item L pr., qui a correctore *præsidio eis nostros esse ut hos si* L; «*essent hos si essent* Petav.» Fabr., sec. Oud. *esse ut hos si* Petav. et Lov., *esse tutos et hos* Scal. D in ras., δ, Pal., Bong. 3 : *præsidiis quoque nostris fore eos* (om. Bong.) *tutos, et* (om. B.) *si essent*. Vulgo *tutos, et hos*, quorum *hos* servat Em. Hoffmannus. — *isdem* TU, *hisdem* FVD, *eisdem* L. — 16. *itinere pedestri* D, Voss. A criticis pluribus notata est hæc interpolatio, nam *classe* in Syriam venisse Cæsarem Hirtius ipse auctor est infra c. 66.

administrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace; «quo malo nisi liberarentur, imperata se facere pecuniamque promissam Cæsari non posse persolvere.» Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris cum pecuniam necessariam esse judicaret, sed etiam turpe populo Romano et C. Cæsari victori sibique infame esse statueret regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuntios confestim ad Pharnacen misit, «Armenia Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis populi Romani jus majestatemque tentaret.» Hanc denuntiationem cum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus unam ex tribus XXXVI secum ducit, duas in Egyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Domitius legioni XXXVI duas ab Dejotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque C, totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comana convenerunt.

XXXIV. — 1-2. *minorem* L in marg. — 2. *Aribarz.* L, sed infra recte. — 4. *promissam* om. L. — 5. *posset* corrector in T. — 7. *sed et t.* L; *turpẽ p̃r* TV. — 8. *statuerat* L, Bong. — 9. *Pharnacen* U nostrorum solus, plures infra c. 65. 69. — 14. *tribus et* δ. Lov. — *XXVI* Dδ, item mox. — 15. *advoc.* D, *vocatas* δ. Lov. — 17. *Cn. Domitius* codd., *G. D.* Voss. Sed prænomen nec supra additum, nec infra. — *leg̃.* TLUFD, *legiones* V. — 20. *Mittitque* L. — *Sestium* TL, Voss.: *Festium* V, ceteri *Sextium.* — *Pletor.* codd. — 22. *Quinctumque* P. Manutius — *Pacisium* δ, *Pausium* D, *Pausium* Bong. — *Ciliciciam* F, *Siliciam* V.

XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt: « Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet. Denique ejus regni causa integra Cæsari servaretur : paratum enim se facere quod is statuisset. » Domitius, cum animadverteret eum Cappadocia decessisse non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cum duas ad Cæsarem missas audisset, audacius in Armenia substitisse, perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet : « neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ, nec juste eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur : id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. » His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit : nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia : cujus itineris has esse certas opportunitates *vidit*, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod

XXXV. — 1. *responsa* om. L pr. — 3. *jure* L inter versus. — 3-4. *jussa int.* F. — 4. *serraretur* L in marg. — 5. *p; Domitius* T : *P. Dom.* UFV et alii ; *Cn. Dom.* D in ras.; *G.* δ. *C.* Voss. Sine prænomine L. — *adrerteret* L. — *Capadocie* U. — 5-6. *discessisse* TL. D pr. — 6. *abductum* TVDδ. Lov. — *quo fac.* Dδ et alii rec. — *regno suo* TLV. — 8. *ııı* U. *tris* Bong. — 9. *putarisset* L. — 10-11. *substitisset et perser.* TLV et quattuor rec., sine *et* UFD et alii rec.; *substitisse, perser.* Thom. Bentleius. — 13. *deferr.* L. — 13-14. *esset integrum* L. — 15. *his* codd. — *supra ch* (vel *di*) *xı scripsi* F, ancipiti ductu. Ut sæpe fit, non delevit *dixi* ex errore natum, quamquam subjecta voce genuina. — 16-17. *ex Com.* T, sed *a* suprapositum. — 17. *silvestre* TUFV et erasa lineola L, unde *est* Aldus; *silvestre* ceteri. — 18. *qua Capp.* D. — 18-19. *hæ erant certæ opp., quod* δ et edd. primæ. Nam infinitivus non est hujus loci; unde post *opportunitates* in Bong. 3 additum *constat*, a Forchhammero *vidit*, quod verbum etiam c. 60 excidisse videbatur Aldo.

Cappadocia his jugis subjecta magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quicquam fore antiquius quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis cum adventaret ad Nicopolim, quod oppidum positum in Armenia minore est plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris cum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pæne disposuit equites, magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit, paganosque et oppidanos in his locis obversari : ut, sive amicus sive inimicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris et pecora et homines animadverteret versari tamquam amicorum adventu; sin ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur dispersique cæderentur.

1. *Cappadociam ... subjectam* L. in sequentibus nihil mutans.

XXXVI. — 3-4. *ad Domicium* V. — 5. *deferrent* F. Pet. — *omnia constanter* TL. — 7. *reciperare* TUF, *recipere* Scal. — 11. *excastra* TV, *extra castra* L, *VI castra* D. — 12. *passus* V, ut solet. — 14. *diposuit* L. — 15. *intra has* L. — 16. *observari* TLV, Bong. — 16-17. Verba *sive inimicus* egregii critici contra mentem Hirtii videntur aut prorsus ejecisse aut infra posuisse l. 19 : *sive inimici ut in host.* Statim ostendit scriptor in utramque partem valuisse consilium Pharnacis, neque contradictio in sequentibus. — 18. *animum adv.* TUF, Lov. — 19. *adventus ut in* TLUFV, D pr., Scal., Voss.; *adventus expectaretur, si ut in* Pet.; *adventus, sin vero in* D corr., δ et multi rec.; *adventu, sin ut* Em. Hoffm., *sive ut* Forchhammerus.

XXXVII. Hæc cum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, cum vereretur ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit castraque oppido contulit. Quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. In fronte enim simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidiis : eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius parte copiarum pro vallo constituta.

XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique ab Domitio, ut quam primum Cæsari subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido,

XXXVII. — 1. *tam̃ ñ* TV. — 3. *ipse* V. — 5. *cum* (*c̃*) om. codd. præter δ et Lov. — *vereretur* Scal. et nostri præter UFD, qui *veritus*, quod dedit Oud. non nominatis auctoribus. Margo U : *quære*. — 7. *in oppido* F. — 7-8. *contulit rex. Quæ* TV, D pr., L, in quo *rex* a sec. inter versus; *contulit. Rex quæ* UF; *contulit res* Voss. et fort. D pr. Vocem non «ut post *Pharnaces* olim insertam,» sed ex argumento marginali (*Rex aciem instruit*) reliquam esse puto. — 8. *nostris* TV. — 9. *derecta* TLUF, Pet. — 12. *instructis perfecit. Incept.* T. — 13. *instituta* codd.: *constituta* Nipperdeius; *instructa* vett. edd.

XXXVIII. — 16. *flagitare* nullus nostrorum. — 16-17. *a Dom.* L. — 17. *Cæsari* nostri præter D, qui *sibi*, ut Oud., illud ex Petav., Pal. et Lov. modo afferens, quos Fabr. retulerat. — *subdia* L. — 19. *ducere* U pr., ead. m. correctus. Inter *trahere* et *tempus* quattuor litt. deletæ in T. — 20. *Domitium* D. *discessurum Domitium* δ, Bong.

qua facillimum accessum et æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas, non ita magno medio intervallo relicto, v pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam collocabat, qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXIX. Domitius autem, cum Cæsaris magis periculo quam suo commoveretur, neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit: xxxvi legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro, Dejotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum intervallum frontis reliquit, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa processum est ad dimicandum.

XL. Signo sub idem tempus ab utroque dato concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam xxxvi legio, cum extra fossam in equites regis impetum fecisset, adeo secundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi succederet fossamque transiret, aversosque hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte le-

1. *fallamum acc.* U pr., eadem m. corr. — 2. *derectas* TLUFV, Petav.; *rectas* U pr. — 2-3. *intervallo medio* L. — 3. *IIII ped'* L. — 5. *semper aciem* L.

XXXIX. — 8-9. *magis quam suo peric.* L. — 10. *Sine causa*, ut quidem Pharnaci videri debebat, quem Cæsaris rerum ignarum esse credidit Domitius. Qualis discessus paratissimum Pharnacen ad ipsum persequendum exciturus erat. — 13. *leg̃.* L, non *legionem*. — 15. *in insidiis* UFLδ et D correctus; *insidiis* TVD pr.; alterum utrum «omnes» ap. Fabr. et Oud., non distincte referentes; *in subsidiis* unus Norvic.

XL. — 19. *equitatum* nostrorum unus δ. — 21. *adversosque* et mox *adversa* D δ, cum aliis rec.

gio, cum paulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire ac transcendere conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa et oppressa est. Dejotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regiæ copiæ cornu suo dextro mediaque acie converterunt se ad XXXVI legionem. Quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Dejotari militum interfecta, XXXVI legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL desideratis. Ceciderunt eo prœlio splendidi atque illustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI. Pharnaces rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea quæ optabat speraret, Pontum omnibus copiis occupavit, ibique et victor et crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant ea quæ morte essent miseriora, Pontumque

1. *paulum* etiam T; *paululum* recentes. — 1-2. *circumire* (*circuire* L, *circumvenire* D) *acies secundo conata* codd.; *accessu secundo* Em. Hoffmannus; *ac transcendere* Nipperdeius (quod fere necessarium est ob sequentia *in ipso transitu fossæ*); *acie excedendo* OEhlerus: *consilio secundo* Vielhaberus coll. B. C. III, 42. — 3. *hostem* L inter versus. — *et oppr.* om. D pr., Voss. et duo alii rec. — 5. *regis* in nullo nostrorum. — 7. *præsentissimoque* D corr., δ et alii rec. — 8. *urbem* L. V pr., T a correctore. — 11. *legio* om. TLFV D pr., Lov. — 15. *in As. se* Pet.

XLI. — 17. *obtabat* TUF. — 17-18. *et ibi vict.* V: *et* om. L. — 20. *suppliciaque* Scal. — 21. *atque* T inter versus. — 22. *essent morte* L.

nullo defendente, paternum regnum glorians se recepisse, obtinebat.

XLII. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum; quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, pro prætore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus confecta et vastata, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, et recepit et defendit. Namque et castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit, eaque præda milites donavit, quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: et cum Octavius ex fuga Pharsalici prœlii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Cum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Cæsar victor sequeretur, compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniæ propinquitatem se reliquiis ex fuga collectis contulisse

1. *detendente* T, *contendente* Scal. pro var. lect., *decedente* L.

XLII. — 3. *Illir.* codd. constanter. — 4. *retenta* om. V. — 8. *exercitum alendos* TU (non F) V, *alendum* Lov. — 9. *sua* om. L. — 10. *neque vero tem.* TLV, Scal. (compendiis *neq: u*). — 15. *parte* TUFV. — 16. *Pharsalici belli* Dδ, Voss. — 17. *Iadestinorum* codd., *Hiad.* Cuj. — 18. *rep̃.* UF, *republica* D, Voss. — 19-20. *celle dimicare classe posset* L. — 20. *posset* om. V. — Nullus nostrorum *et cum.* — 21. *Gn.* VD, Lov., etiam alibi. — 22. *complures* L. — 23. *reliquis* nostri con-

audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret : omnem enim illam partem regionemque vivo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat.

XLIII. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute et scientia sua confisus, qua sæpe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu auspicioque suo gesserat, neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque navibus intercluso mari tempestatibus commeatus supportari poterat, magnisque difficultatibus coactus non ut volebat, sed ut necesse erat bellum gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda accipiebat, adeoque est a barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens, in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus xxxviii, tri-

sensu, ap. Oud. «edd. quædam.» — p. 240, l. 23. *coupulisse* vel *compulisse* nostri præter L, et ceteri ut videtur præter Boug. 3. — 2. *erant consciscerelur in* F pr. — 2-3. *Yllir.* U, et c. 44. — 4-5. *si in ea magnis c. t. esse non poss.* L.

XLIII. — 8. *ut* om. L. — 9. *difficillimo* L. — 10. *victoris* om. L. — 11. *quæ* U a pr., D a sec.; *quibus* δ. Lov. — 12. *ductu ausuque* codd. «constanter» (Oud.); *auspicioque* Lipsius, quod confirmant TLV, qui *ausioque*. Sic iidem *prædio*, *subdia*, pro *præsidio*, *subsidia*. — 15. *supportare* Nipperdeius. — 17. *atque opp.* Petav. — 18. *crebra* Dδ et alii rec. — 19. *contentus* TL. — *in* om. Scal. — 21. *Quod* TFV.

bunis IV. cum reliquis copiis Salonam se recepit, summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. Cujus et infelicitas vivi et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii et virtus Vatinii versari passa non est.

XLIV. Vatinius Brundisii cum esset, cognitis rebus quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur, et M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros, etsi gravi valetudine affectus vix corporis viribus animum sequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturæ difficultatesque et hiemis et subitæ præparationis. Nam cum ipse paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant, navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis justa ad prœliandum, rostra imposuit. His adjunctis navibus longis et numero classis aucto,

1. *Salonem* TV hoc loco. *Salonam ipse* D. *se ipse* corrector. — *recreperit* TLUFVD. nimirum *p* per errorem lineola trajecto. — 1-2. *summam ibi difficultatem omn. rer.* L. — 2. *passus* TLV. — 4. *adducit* D. Voss. — 5. *quæ plerumque plurimum* F. — 6. *et* (*ac* D) *diligentia* D. Voss.

XLIV. — 7. *Vatinus* Lδ fere constanter, c. 45 etiam D, sed iidem *Vatiniani*. — *Brundis.* TUFV, per *u* LD et rec. — 8. *Illiricum* codd., *Illyrico* Stephanus. — 9. *Octavianum* V. — 11. *classem* TUFVD. — 13. *subsequebatur* D. — 14. *et* (ante *hiem.*) om. nostrorum unus L. — 15. *longas naves* F. — 16. *in Achaiam atque Cal.* UFDδ et alii rec.: *ad Q. Cal. in Achaiam* L. *Caelenum* T. — *ut* TLVD. — 17. *periculi* T pr. — 19. *erat numerus* F. — 20. *quam* D. om. Lov. — *non* om. TLVδ. Scal. — *juxta* TLV: *magna* δ. — 21. *Has*

militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, cum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimas nonnullas civitates, quæ defecerant Octavioque se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur, nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin quam celerrime posset ipsum Octavium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat præsidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coegit, præsidiumque nostrum recepit.

XLV. Octavius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognosset, confisus sua classe substitit ad insulam Tauridem: qua regione Vatinius insequens navigabat, non quo Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Cum propius Tauridem accessisset distentis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem antemnis ad medium malum demissis instructam propugnatoribus animum advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci demittique antemnas jussit et milites armari, et vexillo sublato, quo pugnandi dabat

adjunctas codd., unus T *His*. Vascosanus *adjunctis*. — 4. *Illirico* T. — 7. *quam tum cel.* D.

XLV. — 12. *eum Vat.* T. — *classe* TV. — *magnam* F. Pet. — 13. *cognovisset* Lδ; *cognosceret* D, Voss. — 15. *quo* TLV (hic *ibi Oct.*). Scal.; *quod* UFD et ceteri. — 17. *distersis* TLV, Scal.; *distensis* UFD et plures Oud., *discensis* δ; *distentis* Em. Hoffmannus: *dispersis* Nipperdeius. — 18-19. *rep. venientem ad se adversam* L; *adv.* om. D. — 19. *antempnis* L, qui ita solet. — 20. *dimissis* Dδ et rec. — *animum advertit* TUF, Norvic.; *advertit* L, Petav.; ceteri *animadv.* — 21. *dimitt.* codd. nostri et Oud. «plerique.» — 22. *jussit* nostri præter δ et «plerique» Oud. Vulgo *jubet*.

signum, quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana, paratior militum animis Vatiniana.

XLVI. Vatinius, cum animum adverteret neque navium se magnitudine neque numero parem esse, fortuitæ dimicationi [fortunæ] rem committere noluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrerunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurriturque ad duces maxime: nam cum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prœlium factum est. Quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant et dimicatione æquata longe superiores virtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis, multæ præterea capiuntur aut rostris perforatæ mergun-

1. *ut idem* L. — 2. *significabant* TV. — 3. *de portu* V.

XLVI. — 6. *animadverteret* VDδ. — 8. *fortuitæ dimicationi* (*dimicationis* F cum nota vitii, Petav., Norv., fort. V a correctore) *fortunæ rem committ. maluit* UFVDδ, Petav., Norvic. De suis nihil Oud. Contra TL, Scal. *fortunæ rem* (*res* L, ead. m. correctum) *comm. noluit*, postremum etiam Ursini quidam, quod est Hirtii. Seclusi varietatem *fortunæ*. — 8-9. *quisque remi* L. — 9. *issius Oct.* TV. — 9-10. *celerrimeque fortissime* T. — 10. *illum* V, D corr., δ et alii rec. — *remigantem* TLUV, Lov., sed FD *remigante*. — 10-11. *occurrerunt* L, *cucurrerunt* Voss., *concurrunt* Dδ et alii rec. — 13. *maxime nautum suo* TLV, in L duobus punctis super *u* (in *nau*) positis, sed nihil in marg. — 14. *in angustiori loco* F, quo expuncto quod nunc legitur repositum. — 16. *erant* om. TLV.

tur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures cum confugerent, depressa scapha vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, cum prœlium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat.

XLVII. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit, suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octavii ad dimicandum processerat. Capit ex eo prœlio penterem unam, triremes duas, dicrotas VIII, compluresque remiges Octavianos, posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret,* consumpto*, post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum earum oppidum conjunctissimumque Octavio. Quo ut venit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt, comperitque ipsum Octavium parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio, re præclarissime gesta, provincia recepta et Cornificio red-

1. *Octavii* L. — 4. *annatat* L; *ad suum adnatat* F. Petav. — 5. *velis* om. D pr., *vix* δ. — 6. *Secuntur* LVD. — 7. *vindicaverat* L.

XLVII. — 8. *Vitius* T pr., *Vatius* corr. — 10. *ex* om. L. — 11. *periculo* (pro *prœlio*) U. — *penterem* Scal. et Leid. 2: *penterememe* UFV et tres ap. Oud.; *pentiremem* TLDδ et alii Oud. — *trirenes* T. — *dierotas* δ, *dirotas* Voss. — 12. *ibi* om. L. — 13. *consumpto* Petav. et Norvic., om. reliqui. — 14. *Yssam* L. — *ex fuga* om. L. — 15. *in eū* TUFV. *meum* Scal., *Meum* Norvic. et edit. princeps, tamquam nomen oppidi (ignotum), sed *ibi* desideraretur; *in ea* LDδ, Voss. et alii rec., *in eam* Lov. Oppidum quoque erat *Issa*. — 16. *conjunctissimum* D, Voss. — 17. *comperit* L. — *Octavianos* U pr., ead. m. *anos* in *um* mutato — 19. Ad *caperet* D inter versus: «l' *peteret*.» — *brevissimo* TL.

dita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium incolumi exercitu et classe recepit.

XLVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat et Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno tum etiam majore periculi fama dimicabat, Q. Cassius Longinus in Hispania pro prætore provinciæ ulterioris obtinendæ causa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio quod in illam provinciam susceperat quæstor ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animum advertere poterat, et compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, sestertios centenos militibus est pollicitus, nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus, sestertiis centenis milites do-

1. *illa* T pr.

XLVIII. — 3. *Is* TV, *Hiis* L, *His* FDδ. — 4. *Palepharfali* T. In U *S* positum super *P*. — 6. *Quæ Cass.* TV (sic majusc.). Scal. — 7. *opt.* TUFV, *obt.* L. — 10. *accessiones* F, *u* posito super *ss*. — *quo vel* nostri consensu et "quinque" Oud. — *ex* om. L. — 11. *mutis* F pr., Cujac.; *mutuis* D corr., δ, Lov. — 12. *dissimulabant* vulgo receptum ex Scal., Reg. Lond. et Dorv., sed de genere hominum loquitur, quibus natura difficile est dissimulare odia. — *animum avertere* (non *adv.*, ut F) TULV, Lov.; *animadvertere* Dδ. — 15. *se.* (T *se*... erasis ut videtur *st*) *R. C. mil.* TL, Scal.; *sester̃. .C.* UF, unde librarius V: *conduxisset romanus Cassius mil.* In D, Voss. *sestertium centies*, δ, Lov. *sestertia .C.* Conf. c. 52. — *est* om. L. — 16. *postquam in* codd., ortum ex *quom*. — *illusit aniamedobregam* TUFV, sed editum habent L et m. sec. U. *Medobrigam* δ et quattuor rec. Oud., ut mox ipsi optimi — 16. *Hermenium* Dδ. — 17. *Medobrig.* nostri consensu, non per *e*. — 18. *esset* om. TLV, Lov. — *appellatus*, *ihs. c.* TUF (hic cum nota). *ihc. c.* LV, hic pro *c.* ultimo *Cesar*. Omisit D, qui in marg. *iterum sestertiis centum*, ut δ et alii rec.

navit. Multa præterea et magna præmia singulis concedebat: quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem. paulatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

XLIX. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere: et ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur. Pecuniæ locupletibus imperabantur, quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium, simultatium causa, tenues conjiciebantur, neque ullum genus quæstus aut magni et evidentis, aut minimi et sordidi, prætermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita magna etiam sollicitudo periculorum ad jacturas et detrimenta rei familiaris adjungebatur.

L. Quibus de causis accidit ut, cum Longinus imperator eadem faceret quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, cum in illa societate versarentur

1. Inter *magna* et *præmia* in T erasum *aera*. — 4. *minuebat* nostri et «quinque» Oud. (in quibus Petav., Lov.) sed supra omnes *reddebant*.

XLIX. — 5. *hibernia* TV, Lov. — 7-8. *ut et larg.* TL. — 9. *plurima* L — *largitorum* D pr. — 11. *locupletum* Dδ et alii rec. — *simultantium* F. *simultatum* LDδ et alii rec. — 12. *causa* TLV, Lov.: *causæ* vel *causæ* ceteri. — *coic.* TLUFV. — *quæstius* TV, pro *quæstuis*. — 13. *aut evid.* TL, Scal., Lov. Post *evidentis* tres litt. erasæ in T. — *prætermittebantur* TL. — 14. *at trib.* T a pr.; *aut trib.* Scal., Pet. — 15. *qui aut* nostri præter δ. — 16. *inter reos* δ.

L. — 19. *similia. Rursus* T. — 20-21. *confirmabant. Nonnulli* T.

rapinarum, nihilo minus oderant eum cujus nomine peccabant, sibique quod rapuerant acceptum referebant, quod interciderat aut erat interpellatum Cassio assignabant. Quintam legionem novam conscribit. Augetur odium et ipso delectu et sumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia maximisque ornantur impensis; nec provinciæ datur ulla requies.

LI. Interim litteras accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum trajiceret perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret, quod magna Cn. Pompeio Juba miserat auxilia majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque c præpararentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur, ne qua res, cum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia cupienti præsertim aliquid Cassio deerat.

LII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu

3. *Quartam* D. Voss. — 4. *adscribit* T, suprapposito *con* ead. m.: *scribit* V. Omnes *novam conscribit*, qui ordo signis indicatus in T, cujus pr. m. *conscr. novam*, ut L. — *et ipso* nostri consensu, et quattuor rec. ap. Oud.; vulgo *et ex ipso*; sed præpositionis non ulla refertur auctoritas. — *dilecto* L pr. — 5. *legiones complentur* TV. — 6. *ornantur* L a sec. inter versus. — *dabatur* L.

LI. — 7. *ut iā Afr.* T. — 8. *duceret* (pro *traic.*) L. — *Numediæ* T pr. — 9. *maturaque* TLV. *matureque* Lov. — 10-11. *voluntate* codd.; *voluptate* Aldus. — 12. *Lusitania* TUV. Lov. — 14-15. *compararentur* L sine *centum*, quod etiam Lov. omittit. — 15. *discriberentur* F. — 16. *morarentur* U. sed expunctum *n*. — 18. *de ea* (pro *deerat*) TLV. *de eis* Lov.

gerere deberet, pollicetur que iis, cum in Mauritaniam trajecisset, sestertios centenos se daturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die tempore postmeridiano, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tradidit, deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat), quasi responsum peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit versum dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato fit a conjuratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio trajicit lictorem; hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mergilio simili confidentia Flaccum, municipem suum, adjuvant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat jacentemque levibus sauciat plagis.

LIII. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim Berones compluresque evocatos cum telis secum habere consuerat. A quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur; quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tusculus. Minucius inter saxa, quæ jacebant in itinere, fugiens opprimitur et, relato domum Cassio, ad eum

LII. — 1. *is* T, *js* U, *is* V. *his* FLDδ. — 2. *sestertiorum se* T, *sestertior se* L. *sestercios se* UFV, Scal., Cuj. (quem bis citat Fabr., semel cum *c.*). *sesterria centum se* Petav. et «quidam» Oud.; *sestertia se* Dδ. Conf. c. 48. — *Hispaniam* TUV. — 4. *postmeridianam* T. — 4-5. *Minutius* codd., *Minuturus* an *-tiuus* L ambiguum. — 5. *L.* om. V. — 6 *tradit* UF et non nominati ap. Oud. — 8. *cum se in sinistram partem insinuasset corripit* L. — *rerso* U, *usum* V. *cum* D corr., δ. — 9. *universus* TLV. — 11. *Tuasius* TL, *tu. asius* V. — 11-12 *Mergercio* (sic Fabr.) Lov., sed *Mergelio* c. 55; *Mergerio* duo rec. Oud. — 13. *ipsum* om. V. — 13-14. *L. Lucinius quibus* V. — 14. *plagis sauciat* L.

LIII. — 16. *benes* F et *ro* inter versus. — *complures* V. — *contelius* L (pro *cum telis*). — 16-17. *consueverat* FLD. — 17. *ceteris* T, *Cesaris* L. — 19. *Manlius* D. — *Tuculus* V, *Tisculus* Lov. — 20. *refugiens* TLV.

deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit lætus in castra militibusque vernaculis et secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur; tollitur a multitudine in tribunal, prætor appellatur. Nemo enim aut in provincia natus, ut vernaculæ legionis milites, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii: nam legiones xxx et xxi paucis mensibus in Italia scriptas Cæsar attribuerat Longino, quinta legio nuper ibi erat confecta.

LIV. Interim nuntiatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuntio dolore magis permotus quam animo perturbatus reficit se celeriter et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, xxx legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem xxi. Subsequitur has v. Cum duæ legiones reliquæ essent in castris, secundani veriti ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, judicar tur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententia legio vernacula nec ullo timore de gradu dejecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet

1-2. *se* ante *confert* repetit V. — 2. *L.* om. antiquiores, fort. præter Petav.; in D inter versus. — 3-4. *a militibusque* (LF *que* inter versus) TLUF et alii, sine *a* VD. Scal. — 7. *aut vern.* codd., *ut vern.* Nipperdeius. — *legiones* nostri præter δ, in quo *leg̃.* — *milites* nostri consensu et «quattuor» Oud.; *miles* edd. primæ, ex vitiosa scriptura *aut*, qua correcta Nipperdeius *miles* servare non debebat. — 9. *legionem* UF. — 10. *conscriptus C. attulerat* L. — 11. *erat ibi* TL.

LIV. — 12. *Interim* om. V. — *Laterensis* U pr. — 13 *modis* T pr., *magis* corr. — 16. *quinta* D. — 16-17. *reliq.* (sic) T. — 18. *indicaretur* TUFVδ et edd.; *jud.* LD et «nonnulli» Oud. — 19. *neque nullus.* — 20. *ejecta* F.

comprehendi; legionem v in castra remittit, cohortibus xxx retentis. Indicio Minucii cognoscit L. Racilium et L. Laterensem et Annium Scapulam, maximæ dignitatis et gratiæ provincialem hominem, sibique tam familiarem quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse conjuratione; nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minucium libertis tradit excruciandum, item Calpurnium Salvianum; qui profitetur indicium conjuratorumque numerum auget, vere, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio *** Squillus nominat plures; quos Cassius interfici jubet, exceptis iis qui se pecunia redemerunt. Nam palam HS LX cum Calpurnio paciscitur et cum Q. Sestio L. Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ dolorque vulnerum pecuniæ remissus crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

LVI. Aliquot post diebus litteras a Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie victum, amissis copiis, fugisse. Qua re cognita mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriæ nuntius lætitiam exprimebat; confectum bellum licen-

LV. — 1. *legioñ.* T, *leḡ.* L. *legiones* FV, Lov. — 2. *Minici* TV. — 6. *Minic.* T. *Munitium* UFV. — *tradidit* D. — 7. *ad cruciandum* V. — *Calfurn.* Dδ. — 7-8. *indictum* TLUFV, Petav., Lov. — 9. *coactus idem* TL, hic *idem* in marg.; *Isdem* UFV. — 10. *adfecit* UF, *affecit* D, Petav., Ciacc. et pro var. lect. Cujac. — *Mercelio* TLUF, Petav. et alii, *Mercellio* V, *Mergellio* D, *-gelio* δ; *Mercilio* «multi» Oud. — *Scuillus* TV. Lacunam notavi auctore Nipperdeio; *sicut ille* OEhlerus. — 11. *his* codd., *illis* D — 12. *s̃hi .x.* TLUF, om. V relicto spatio. Dδ et «plerique» Oud. *sestertiis x* vel *decem*. Correctum ex Valerio Max. IX, 4, § 2: *Calpurnium . . sexagies sestertium pactus dimisit.* Idem *quinquagies pactum* non *Sestium* refert, sed *Silium*, ut hæc excerpens Sestium cum *Squillo* confudisse videatur, qui *Scillus* scriptus abierit in *Silius*. — *cum* (alterum) L inter versus. — *Sextio* D et alii rec.; Lov. et «quidam» Oud. *Sentio*. — 14. *pecunia* D corr., δ, et alii rec.

LVI. — 16. *postea* L. — 18. *dolori* UFD et pauci Oud.

tiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arcessit omnes qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri; quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Equitum autem Romanorum delectum instituit; quos ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos transmarina militia perterritos ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat; legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad trajectum. Ipse classem quam parabat ut inspiceret, Hispalim accedit ibique moratur, propterea quod edictum tota provincia proposuerat: «quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent.» Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nuntiat eam a legione xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim

1. *animis* T, *animus* ceteri; *animi* Scaliger «ex suo, ut videtur, codice» et edd. primæ. — 2. *timeret* UFLV, Scal. — 3. *pec. sibi* L. — 5. *Æque* (*eque* V) *autem* nostri antiquiores, Scal., Cuj., Petav., Voss., Lov.: *Quem autem* D in ras., δ et alii rec.; *eq̃* L, solitum compendium vocis *equitum*, plene scriptæ in cod. Goduini et «aliis» ap. Clark. — *Romi* T, *Rom.* L, *Romæ* UFV, Petav., Dδ et alii; *Romanorum* Cuj., Scal., codd. Brant. et Goduini. — 5-6. *dilectum* LV et «optimi» Oud.; *del.* TUF. — 6. *convenientibus* F. — *colonisque* nostri præter D. — 7. *conscriptis* L. — *sacramenta* T pr. — 7-8. *religionem* corrector D. — 8. *fuit hoc* L. — 9. *credebat* FV, Petav., Voss.: *crescebat* D corr., δ et alii rec. — *notum exerc.* nostri præter δ, qui *totum* cum correctore D et nonnullis Oud.; *novum* F, Petav. — 10. *Africa* TULV et «tres» Oud. — *et ad* (hoc T inter versus) *auxilium* TLV, hic *auxilia*; UFD et ceteri *et ad auxilia*. — 12. *atque ibi* L. — 13. *ut quibus* codd. præter TLV, Scal., δ et duos alios rec., qui sine *ut*. — 14. *sed ad.* T. — *vocatio* T pr.

LVII. — 16. *nuntiat fama legione* codd. (ultima voce in L duobus punctis notata), *legionem* FVDδ et pars Oud.: *eam a legione* Jurinius. — xxx″ T. — *quam* om. TL, V inter versus ead. m. — 17. *Lepum* L.

castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse et ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re noctu cum v cohortibus unetvicesimanorum egreditur, mane pervenit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus, Carmonem contendit. Hic cum legio xxx et xxi et cohortes iv ex v legione totusque convenisset equitatus, audit iv cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam cum his ad secundam pervenisse, omnesque ibi se conjunxisse et M. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, M. Marcellum quæstorem Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur conventum Cordubensem ab eo defecisse Marcellumque aut voluntate aut necessitate abductum (namque id varie nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra et postero die Segoviam ad flumen

2. *non* om. TL, Scal. — 2-3. *et alteram leg.* L. — 3. *deducebatur* TV. — 4. *undevicesimanorum* codd., *unde vincensim.* TV, *unetvicesimanorum* Lipsius. — 5. *manus perv.* D corr., δ et alii rec. — *Noctu ibi* TFV; *noctu. Ibi* LD, Voss. Item U, cujus non indicatur distinctio. — 5-6. *prospic.* D, Voss. — 6. *moratur* U. — *Carbonem* TUFVD, Petav; *Narbonem* L, *Carbonam* δ, Lov. Tria indistincte ex suis Oud. — 7. *cohortium* TL, D pr. — *et* I L; *ex* II D corr., δ; *quatuor ex quinta legione* Petav. — *totus* V. — 8. *Obuculum* TL, Scal., Voss. — 8. *cum is* TUF. — 9. *se* om. TL. — *et intorium* TUFV, *uitorium* L, *uithorium* H, i. e. *M. Torium*, quod ex Cuj. et Voss. affertur. *T. Torium* Dδ et «plerique» Oud.; sine prænomine Petav. Recentes esse istos «plerosque» et *M.* scribi debere apparet. Sequenti cap. boni libri constanter *Thorius.* — 10. *Italicensum* TV. — 10-11 *consilio, Marcellumque Cord.* TLUFV et «duo» Oud., in quibus Lov.; ceteri *Marcellum.* Particulam ex voce *questor* sæpe compendiose scripta superesse et prænomen *M.* addi debere ostendit Forchhammerus, coll. Dione Cass. XLII, 15. — 11. *ean* (sic) *in potestatem* U. — 12. *q.* (ante *Cass.*) T supraposito *e* (i. e. *quæ*), eodemque modo L, in quo *e* erasum. — *Paucisque ei diebus ut affertur* D corr., δ et alii rec.; *diebus ei* L. — 14. *idvariarie nunt.* V. — 17. *Segoniam* TL, Scal.

Siciliense venit. Ibi habita concione militum tentat animos: quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit, ac ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque natura videretur, simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris et amore Pompeii, cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat. Sed id qua mente, communis erat conjectura : certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac prætextatorum, deprecaturque ne hostili adventu Cordubam diriperent : nam se contra Cassium sentire cum omnibus: contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.

LIX. Tantæ multitudinis precibus et lacrimis exercitus com-

1. *Siliciense* D. Voss.; *Singiliense* Nipperdeius et Kiepertus, de Singuli flumine a Corduba non longe remoto, adjectivum de Singili oppido testatum. — 2. *atque cogn.* L. — 3. *deprecaturas* T pr.

LVIII. — 5. *Tor.* L. — *veterem leḡ.* TV, Lov., *veteranas* L. — 8. *viribus* in F post *videbatur.* — 9. *reciperare* antiquiores præter L. — 10. *forsan hoc* L; *etiam* D quoque et Voss. omittunt — 12. Durum *qua mente*, sine verbo. Ab interpolatore esse totum enuntiatum. *Sed … conjectura*, censet Vielhaberus: mihi non minus suspecta sunt illa l. 10, *Et forsitan … Pompeii*, quibus sublatis recte jungitur *dictitabat, cujus nomen…* — 13. *præsentorius fer.* L. — 14. *scriptum* VDδ. — 17. *deprecaturque* TV, *deprecabaturque* L — 18. *consentire* nostri omnes, Petav., Voss. — 19. *facerent* (*facerentur* T) *orare* TL, Scal.

LIX. — 20. *Tantu* T pr. — 20 et 1. p. 255. *commeatus* U pr.

motus cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria, tamque omnibus Cæsarianis quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt. Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt prætoremque appellarunt et conventum sibi adjunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum a Corduba citra flumen Bætim in oppidi conspectu loco excelso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam et M. Lepidum proconsulem in Hispaniam Citeriorem mittit, "subsidio sibi provinciæque Cæsaris causa quam primum veniret." Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

LX. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro flammaque consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, legiones Bætim traducit aciemque instruit. Cum Cassius contra pro

1. *esset* TUF. — 2. *tamquam* TLV. — 3. *in* om. L. — 6. *causa* F. — 6-7. *ascir.* L. — 7. *appellaverunt* L. — *et* om. V. — 9. *Betim* TLVD; *Bætin* F cap. seq. — 10. *Boguden* U. — 12. *provinciaque* TV. — 14. *vastata* TV. *vastans* L.

LX. — 16. *ducem sibi fecerant* L. — *concurrunt* D. — 17. *educerentur orant* D corr., δ et alii rec. — *contra bellandi sibi* D, Voss. — 17-18. *karissimæque* T. et a pr. m. *possestates.* — 21. *victores* TV. — 22. *potest. esse* L. — 23. *Cassium* codd. præter U et Regium Lond., qui *Cassius.*

suis castris aciem instruxisset loco superiore, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se recipiant in castra. Itaque copias reducere cœpit. Cassius quo bono valebat Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interfecit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Baetim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus : habebat enim veteranas multisque prœliis expertas legiones. Cassius fidei magis quam virtuti legionum confidebat. Itaque, cum castra castris collata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Uliam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut

1. *instruxisse* codd., *instruxisset* Reg. et primæ edd., in quibus etiam *Cassius*. Post *superiore* corrector D inseruit *videret*, et sic δ Aldusque, et edd. inde omnes: *conspiceret* Norvic. Similis omissio supra c. 35, sed jam codex U rem dirimit. Etiam Fabricius *Cassius*. . *instruxisset* ex aliquo codice Lipsii annotavit — 2. *his* T. — *in equum* TDδ, L ead. m. in marg. — *milit. Marc.* L. — 3. *reciperent* TL, Scal. — *Ita* L. — 4. *infirmē* (hoc etiam F cum nota) *ēe* U, et super hac voce ead. m. *ēu*. Etiam D *eum* a pr. m. pro *esse*. — 6. *qui* UFD. *quod* V. — 7. *uti* TLUV, cui in Scal. suprascriptum *litatis*, Cujac. in serie *utilitatis*. F *usu uti*; Petav., D pr., Voss. *usus*. Recentes *vitii*. — *difficultatesque* TLUFV. — 9. *acie* U. — *ducit* V. — *nec* L.

LXI. — 11 *firmiores* U pr. — 14. *conlocata* vel *collocata* codd.; *collata* Stephanus. — 16. *quoddam* T. et in *claud.* punctis notatum *a*, ut esset *cluderetur*. — 17. *infectis* T pr. — *ex silentio ex* U, priore expuncto. — 18. *Ullam*. *Ulla* etc. codices constanter. — *esse* om. L.

et loci natura (namque Ulia in edito monte posita est) et ipsa munitione urbis undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur et quam proxime potest Uliam castra castris confert, locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est deductus, ut neque confligeret (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat) neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiumque munitionibus clausit. Quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur, magno autem fore impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII. Paucis diebus Cassii litteris acceptis rex Bogud cum copiis venit, adjungitque ei legioni, quam secum adduxerat, complures cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant, plures Marcellum fovebant. Accedit cum copiis Bogud ad exte-

1. *est loci* codd. (etiam T), *loci est* V; *et loci* Lov. et Aldus. — *ut ipsa* codd., *et ipsa* Aldus. — 2. *ad* TV, sed hic solus *oppugnationem*. — 4. *locorum cognitaque* L. — 5. *valebat* L. — *edoctus* TV, Scal., *doctus* L, *eductus* UFδ, Lov. et fort. D, qui ex corr. *adductus*. Nipperdeius *deductus*. — *confligere* TV. D corr., Lov. et «duo» Oud.; *confugere* L. — 7. *latius* om. L. — 7-8. *ea paterentur civitates* UF. Petav. — 8. *passæ* TFV. Lov. — 9. Ante *in* quinque litt. in T erasæ, quarum ultima *c*.

LXII. — 15. *Paucisque* TLV et «duo» Oud. — *diebusque Cass.* U, Lov.; *Q. Cassii* F, Petav. — *Bogus* codd. hic et infra: *Beghus*, et *Boghus* D. — 16-17. *legionem* (*leḡ*. L) .. *compluresque* codd., *legioni* .. *complures* Jurinius. — 17. *auxiliariis* nostri antiquiores; *auxiliarias* corrector D et δ. De suis tacent Fabr. et Oud. — 19. *in Hisp.* L inter versus post *civ*. — 20. *complures* D. — *Marcello favebant* UFD et non nominati Oud. — *Accidit* T pr.

riores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, crebroque id accidit fortuna sæpe ad utrumque victoriam transferente; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis XXXV magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert; Cassius contra suis se tenet præsidiis, sive eo, quod plus sibi juris deberi quam Marcello existimabat, sive eo, quod ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus neque habet a Marcello quicquam divisi. Ne pugnetur, interdicit; ad exeundum Cassium invitat fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum quidve Lepido esset credendum, neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat uti munitiones disjicerentur, sibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam *pace* constituta, opera *cum* complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, neque opinantibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Cassius : nam de hujus conscientia dubita-

1. *Marcelli* om. TL. — 1-2. *acriter crebroque. Id* F; *ut acc.* D. — 2. *ad utrimque* TV. — 2-3. *transferentem* TUV. — 3. *nec umquam tamen* TL; *unquam* hoc loco U, alibi *umq.*

LXIII. — 4-5. *cohortibus legionibus* V. — 9. *se recepit tenetque præs.* T. Scal. — *juris* F inter versus. — 10. *nec pr.* UF. — 11. *Lipidi* T. — 12. *quiquam* L. — 15. *sibi* om. V. — *quid vel* L. — *Lipodo* T. — 17. *dissicerentur* TLUFδ. Cuj., Lov.; *discisserentur* D; *disicerentur* V. *disjicerentur* Petav. — 18-19. *pace* (de quo jam Lipsium cogitavisse refert exempl. Fabric.) inseruit Nipperdeius. *cum* Aldus. Margo U ter siglis : *quære.* — 19. *cum planarent* Petav. — 22 et 1. p. 259. *dubitatur* L.

batur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter indignatione et auxilio Lepidi prœlium esset diremptum, major calamitas esset accepta.

LXIV. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis, Cassius proficiscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Lepido et Trebonio et Marcello committeret; ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda ut hiberna tempestate cum in Hiberum flumen noctis vitandæ causa se contulisset, inde paulo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cum neque flectere navem propter vim fluminis neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa nave periit.

1. *milites ibi* L, *equites ibi* D. Voss. — 3. *direptum* L.

LXIV. — 6. *Cassius cum suis* Scal. — *Narbonam* TLU, «vetustiores» Oud., *Narbonem* FVDδ et alii rec.; *Carmonam* Glandorpius. — 7. *optinendam pror.* V. — 8. *venit* L, D inter versus. δ; omittunt TUFV. cum vitii defectusve nota U. — 11. *navis* codd. — 13. *ejus om.* V. — 14. *pars magna* et paulo post *confecta rapinis* in U signis transposita, marg. *quære*. — 15. *in* (pro *ne*) *pec.* L. — *infinitimis* T. — 16. *ut* expungit corrector D. om. δ. Lov. et «quidam» Oud. — 17. *in* om. FLV, Scal. — 18-19. *nihil* nostri præter δ. Etiam Petav. *nihilo*. — 19. *adversus* F pr. — 21. *navem* UF, celeri fere *navim*. — *derectam* TLUF, *direptam* D, Voss.

LXV. Cum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis qui Roma venerant ad eum cognosceret litterisque urbanis animadverteret multa Romæ male et inutiliter administrari, neque ullam partem reipublicæ satis commode geri, quod et contentionibus tribuniciis perniciosæ seditiones orerentur, et ambitione atque indulgentia tribunorum militum et qui legionibus præerant multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent, eaque omnia flagitare adventum suum videret, tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hæ provinciæ nullo bello premebantur: in Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi impendere. Non excessisse enim Ponto Pharnacen audiebat, neque excessurum putabat, cum secundo prœlio vehementer esset inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia bene meritis et viritim et publice tribuit, de controversiis veteribus cognoscit ac statuit; reges, tyrannos, dynastas provinciæ finitimos, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit et sibi et populo Romano amicissimos.

LXV. — 2. *his* codd. — «*Litteris urbanis*, imo *urbanorum*.» Lipsius in exempl. Fabric. — 4. *re* .*p̃*. TU; *R. P.* L. — *commoda egeri* TLV. — 5. *orirentur* F a sec., LVD et rec. — 6. *atque indiligentia* codd. præter L. — *et* om. Petav. — 7-8. *morem militarem consuetudinemque* L. — 14. *facturum* L. — *hææ* U *heæ* F. — 15. *plus* om. TL. Scal. — 16. *Nam exc. enim* U. — *Pharnacen* U, ceteri -*cẽ*. — 18. *Calvinium* L. — 19. *majore erant* L. — 22. *finitimosque* codd., particulam delendam esse monuit Oudendorpius. — *concurrerent* L.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis, Sextum Cæsarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriæque præfecit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. Ibi rebus omnibus provinciæ et finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur, magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, Comana venit, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ majestate, imperio, potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui regio Cappadocum genere ortus propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratri autem Ariobarzanis Ariarathi, cum bene meritus uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres regni terreret Ariobarzanen, attribuit qui sub ejus imperio ac ditione essent. Ipse iter inceptum simili velocitate conficere cœpit.

LXVI. — 5. *est fere* T. — 6. *finitimarum regionum* L. *civitatium* UF. — 9. *Mazace* L. — *Commana* T, Pet. — *venit*, quod abest ab antiquioribus libris, ante *vetust.* posuit Nipperdeius, ubi excidisse ostendit varietas δ: *venit Comana* D corr., δ et alii rec. — 9-10. *tutissimum et scitissimum* δ. — 11. *ejus* om. V. — *deæ magis imperio* nostri, Scal., Petav., Lov., etc.; *majestate* ex nullo nominatim affertur. — 13. *homini* om. L. — *Licom.* L et rec., *Vicomedi* D et primæ edd., quod etiam ap. Appianum Mithrid. c. 121 olim legebatur. — *Bythino* U, *Bithino* F, Petav., Lov., *Bithyno* Voss., ceteri *Bithinio*. — *judic.* L. — 14. *Cappadociæ* Lov., T pr., *cum* suprascripto. — 16. *intermisso sacerdotio* FD, Petav., Voss. — 18. *her.* TUF, non *hær.* — 19. *homines* (compendio pro *heres*) L. — *terreret*, *Ariobarzani adtrib.* (TU) vel *attrib.* codd.: *terreret Ariobarzanen, attrib.* Jurinius. — 20. *esset* codd.; *essent* Em. Hoffmannus. — *iter ceptum* TL.

LXVII. Cum propius Pontum finesque Gallogræciæ accessisset, Dejotarus, tetrarches Gallogræciæ tum quidem pæne totius, quod ei neque legibus neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem venit oratum ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, excitus imperiis in Cn. Pompeii castris fuisset : neque enim se debuisse judicem esse controversiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperiis.

LXVIII. Contra quem Cæsar cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset, cumque defensionem ejus nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere coarguisset, quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis Urbem Italiamque teneret, ubi senatus populusque Romanus, ubi respublica esset, qui denique post L. Lentulum, C. Marcellum consules, tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiæ, dignitati ætatique hominis, precibus eorum qui frequentes concurrissent hospites atque amici Dejotari ad

LXVII. — 1. *ponte* T pr. — 2. *tetriarches* T, *tetharces* UF, item mox; *thetrarches* L. — *tum* nostri præter δ, qui *tunc*, quod editur. — 4. *autem* om. Pet. — *regis* TLU, a pr. FD; *regibus* V. — 6. *tanto* nostri præter Dδ. — 7. *ea in* D. — 8. *parte* om. V. — *qua* L. — 9. *exercitibus imperiisque* codd.; *excitusque imperiis* Marklandus, sed *que* adjectum est post commissum errorem. — 10. *esse* om. F.

LXVIII. — 14. *defectionem* D inter versus, tres rec. ap. Oud. — 15. *cognorisset* L. — 17. *qui* TLV, *quis* UFDδ, Oud. sine var. — 17-18. *deinde* codd., *denique* Nipperdeius. — 18. *consules* nostri, Lov., «quattuor» Oud., qui retinuit *consul esset*, quod est in F. — *sese tamen se* D. corr. *sed*. — 19. *id factum* om. L. — *beneficiis suis* F. — 21. *frequenter* V. Lov.

deprecandum, de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit, regium vestitum ei restituit. Legionem autem eam, quam ex genere civium suorum Dejotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere jussit.

LXIX. Cum in Pontum venisset copiasque omnes in unum locum coegisset, quæ numero atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria veteranam multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mille hominibus in ea esset, reliquæ erant tres legiones, una Dejotari, duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant), legati a Pharnace missi Cæsarem adeunt atque inprimis deprecantur, ne ejus adventus hostilis esset : facturum enim omnia Pharnacen quæ imperata essent. Maximeque commemorabant nulla Pharnacen auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse, cum Dejotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.

LXX. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur repræsentaturus esset. Monuit autem, ut

3. *eam* om. L. — *matura* TV, Scal.: *natura* UF et ceteri; *armatura* Cujacius.

LXIX. — 8. *u* UV. — 8-9. *abduxerant Alexandriam* V, *abduxerat* UF, Lov. Margo U : *quere*. — 10. *difficultate bellorum*, *itin*. L. — 11. *celebritate* F pr. — *demin*. TUV, *dim*. ceteri et «plerique» Oud. — 12. *minus cū hominibus* TUFV, Cuj., Lov. (qui *minus* omittere videtur): pro *cum* Scal., Petav. *cu*, L *c*: D corr. *mille*, δ *м*. Sive *cIↄ*, unde *cū*. — 13. *quas* FV. — 14. *Farn*. T hic. — 14-15. *ab Ph*. D, Voss.: *ad Pharnacē* U, F pr. — 15. *ad Cæs*. D, *ad* expuncto. — 16. *adventus ejus* V. — 18. *Pharnacen* hic quoque TULV.

LXX. — 20. *respond* T compendio ambiguo. — *se amicum fore Ph*. L.

solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Dejotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. «Nam se neque libentius facere quicquam quam supplicibus ignoscere, neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi. Quin id ipsum, quod commemorarent, officium fuisse utilius Pharnaci, qui providisset ne vinceretur, quam sibi, cui dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis amissam vitam neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim, familiasque publicanorum remitteret, ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent.» Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces liberaliter omnia pollicitus, cum festinantem ac præcurrentem Cæsarem speraret libentius etiam

1. *militibus* T pr., *militibus urbis* L. — 2. *eo* U a sec. m. — *glorientur* TLV. Lov. — 3. *liberatius quicq. fac.* F. — 5. *iis* U, ceteri *his*, om. L. — *qui non* codd.; *non* delevit Vascosanus. — *Quam* TUFVD, *qm̃* (*quoniam*) L, Scal., om. δ et alii rec.; *quod id* Petav. *Quin* Nipperdeius. — 6. *ad ips.* D. — *commemorassent* Lδ et rec. Oud. — 8. *se* om. TLV. — 10. *in integr.* om. L. — 11. *exectis* U, F pr. — 12. *restituere non posset* U, *t* expuncto: *posset etiam* V, et *non* inter versus ead. m. — 13-14. *familias* L. — 14-15. *civibus* V. — 16. *nunc mitt. sibi* V. — *gestis reb.* L. — 17. *enim ei* UF.

LXXI. — 21. *ac præcurrentem* codd., *procurr.* cod. Victor.; *properantem* Davisius, *percurrentem* Kranerus, *præfestinantem ac currentem* Nipperdeius; *ac in provinciam recurrentem* Em. Hoffmannus; *ac*

crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad Urbem Cæsarem revocari), lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso ut in plano loco satis munitum: tumulus enim naturalis veluti manu factus excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus colles; quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triarii detrimentumque exercitus nostri magnam in illis partibus habet nobilitatem, superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus est oppido, nec multo longius millibus passuum III abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

prætervolantem Vielhaberus, qui *prætercurrentem* respuerit, ut quarto demum sæculo testatum. — p. 264, l. 21. *sperasset* L. — 2. *proficisceretur existimabat* UFH. Voss., D, in quo corrector expungit. — 3. *pluribus* D. — *de rebus* V — 4. *dies p. longiores* F. — 7. *consuerit* L. — 8. *ma* δ relicto spatio lato. — *confereret* δ, *conferret* L, Lov., et duo alii Oud.

LXXII. — 9. *Zella* D, marg.: «al. *tela*.» et sic δ. — *positum* (hic distinguit T), *ipsum* codd; *positu ipso* Aldus. — 10. *velut* UF. — 12. *hoc opp.* nostri antiquiores, Pet., Lov.: *huic* Dδ, et non nominati Oud. — 13. *colles* L ante *intercisi*. — 14. *Traiari* V. et fort. D a pr., capite seq. ipsi UF. — 14-16. *nostri, superioribus locis atque itineribus pene conjunctus oppido magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multo* codd. et edd. Temere turbatum ordinem restituit Vielhaberus. — 16. *est* eodem auctore additum. — *oppida* U pr. — 17. *a* «quidam» Oud., om. V. — 18. *refec* D et *tum* in ras. septem octove litterarum; *refectum* δ, duo rec. Oud.

LXXIII. Cæsar cum ab hoste millia passuum v castra posuisset videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris, aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta legionibus omnibus expeditis impedimentisque in castris relictis, prima luce neque opinantibus hostibus eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem ex castris servitia agerent jussit, ne quis ab opere miles discederet, cum spatio non amplius passuum mille intercisa valles castra hostium divideret ab opere incepto [Cæsaris castrorum].

LXXIV. Pharnaces, cum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit. Quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Cæsar vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis quam manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At

LXXIII. — 3. *eodem in vallo* L. — *munituras* TLV (hic *munitur* a pr.), Lov.; *munitura* Dδ et «tres» Oud. — 3-4. *ea priores loca host.* F, *pr. host.* etiam V. — 4. *non* om. TLV, Cuj. et unus Oud. — 5-6. *coll.* UV, *collocato* D corr., δ, «tres» Oud. — 8. *cum ips.* L. — 9. *Traiarium* UFV, D pr. — *Hoc* UF, D pr., Lov., *Hunc* L. — 10. *agerentur* codd. præter unum Petav. Margo U : *quære*. — 12. *passum* TV, *passuum* Uδ, Scal. et fort. Voss.; *pass.* F (cum defectus nota) D. *pass. III* L, unus δ recte *passuum* ꟾ) (sive CIↃ). — *valles* etiam D pr., *vallis* V. — 13. *incerto* TV. Sequentia recte seclusit Kranerus.

LXXIV. — 18. *tenerentur, id fieri credebat* UFH, quæ interpolatio aliunde non affertur. — 20. *videretur id fieri* «ms. Ursini.» non U. — 21. *opus* om. V.

Pharnaces impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset, sive etiam fiducia veterani exercitus sui, quem XXII in acie conflixisse et vicisse legati ejus gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se Domitio duce sciebat, inito consilio dimicandi descendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquamdiu Cæsar irridebat inanem ostentationem et eo loco militum coartationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset : cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in proclivem descenderat vallem, ascendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit.

LXXV. Cæsar incredibili ejus vel temeritate vel fiducia commotus, neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab opere vocat, arma capere jubet, legiones opponit aciemque instruit; cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permixtos milites perturbant; quæ

1. *Farn.* U. — 5. *milites* Lov., δ et alii rec. — 6. *veterana* codd., *veterani* Stephanus. — *quem* *XXII* TLV. Scal., Lov., quod Scaliger intellexit esse *vicies bis*. In ceteris interpolatum *cum legione quem XXII* UFH, *quem cum legione XXII* in reliquis. — 8. *a se* om. L. — 11. *cohortationem* codd., *coortat.* F. *coartationem* Brutus. — *loco* TUFV; *quo in loco* Lov. — 11. *hoste* D. — 11-12. *esset subiturus* V. — 12-13. *quo in prœlium desc.* TLδ, «plerique» Oud.; *quo in bellum desc.* V; *quo præruptam in prœlium desc.* UFH. Petav., Lov., voce corrupta *prœlium* ex superioribus correcta, quod intellexit librarius D, qui sic : *quo in preruptam desc.*, expulsa voce *prœlium*. In U *vallem descenderat*, altero ordine signis reducto. Hirtii manum, *proclivem*, Nipperdeius restituit.

LXXV. — 16. *oppressos* UFD pr., Petav., Voss. — 17. *operibus* FVDδ, Oud. sine var. — 19-20. *nostris nondum ord. instructis. Falcatæ* distinguunt TL.

tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium, et clamore sublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate; qui cum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI. Magno atque acri prœlio comminus facto, dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte cum in proclivi detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen eisdem diis adjuvantibus, sinistro cornu mediaque acie totæ profligantur copiæ regis. Quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermi proficere poterant. At nostri victoria elati subire iniquum locum munitionesque aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorum aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit; cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

LXXVII. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est

2. *confligit* nostri et «duo» Oud. — 4. *bellis* codd., *belli* P. Manutius. *bellicis* Stephanus. — 4-5. *intersint*, *tamen pr.* L. — 5. *eis* om. TLV, *eius* UH.

LXXVI. — 8. *factum est* L. — *in* om. TLV. — *declivi* L. — 10. *medieque* U. F pr. — 11. *inicum* D. — 15. *transprogressi* V. — *inermes* correctores F et L et D. — 17. *his* codd. — 18. *castris quas* T. *quas castris* L. — 21. *attulisset* om. T. *attribuisset* V, *dedisset* L.

LXXVII. — 23 et 1 p. 269. *lætitia est* FL.

lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodque subiti periculi recordatione lætior victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur, legionem sextam decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet, auxilia Dejotari domum remittit; duas legiones cum Cœlio Viniciano in Ponto reliquit.

LXXVIII. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Asiam iter facit, omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit; jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra multosque retinuerat annos), regem Bospori constituit, quoad sub imperio Pharnacis fuerat, provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus interposito amicissimo rege munivit. Eidem tetrarchian [legibus] Gallogræcorum jure gentis et cognationis adjudicavit.

2. *lætior, quod victoria* codd.; *quod* additicium et delendum esse vidit Em. Hoffmannus. — 3. *recepta, pr.* L. — 5-6. *ad primam* Scal. — 7. *Vinit.* TLδ; *Minutio* D in ras. et duo rec. — 8. *relinquit* F. Norvic., Voss. Clarkii.

LXXVIII. — 9. *Itaque* L. — 11. *ac stat.* Dδ. «tres» Oud. — *inter tetrarchas* L. — *civitates* om. F. — 12. *quo* codd., *a quo* Stephanus. — 12-13. *celeriter feliciterque* L. — 14. *nam eum M.* nostri consensu etiam edd. ante Oudend., quo invito *eum* excidisse videtur. — 15. *secum parvulum* TL. — 16. *retinuerat* nostri (etiam T), Petav., Lov., Voss.; unus δ *tenuerat.* — 17. *Bosphori* TLU F, *Bosf.* V et alii. — *quod sub* codd., *qui sub* Vindob. 2; *qua* Lipsius; *quoad* Œhlerus. Vid. Strab. XI. 2, § 11, p. 495. Kranerus conj. *qui ad id.* — 19. *interposita* U. — *munierat* Petav., nostri præter δ, qui *munivit* cum non nominatis Oud. — *tetrarchian* TV, ceteri *-iā.* — 19-20. *legibus* jam olim secluserunt Ciacconius et Jos. Scaliger.

occupatam et possessam paucis ante annis Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

1. *a Deiot.* Lδ; sine præpos. ceteri nostri, Petav. — 3. *videretur* L.

INCERTI AUCTORIS

BELLUM AFRICANUM.

I. Cæsar itineribus justis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIV kal. Jan. Lilybæum pervenit, statimque ostendit sese naves velle conscendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quicquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere et nullam prætermittere occasionem profectionis : cum præsertim ab incolis ejus provinciæ nuntiarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, classesque esse complures: tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem con-

I. — 2. *ad VIIII* codd., ut solent; *XIII* D; *ad* om. L. — *Lilibeum* codd. — 4. *eque vix* V, *equitesque vix* F. — 6. *fere* (pro *fore*) T pr., *ferre* unus Lipsii in exempl. Fabric., omittit L. — 8. *tamen* om. Dδ et alii rec. — 9-10. *prætermitteret* TFV. — 12. *legiones regionis III* unus Lipsii; *tres* Voss., in D pr. hic versus omissus. — 13. *XI* F pr., eraso *I*. — *esse* om. LF. — 15. *eodem* om. L.

currere, et legiones tironum convenire, in his veterana legio quinta, equitum ad II millia.

II. Legionibus collectis VI et equitum II millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit et insulam petere Aponianam, quæ abest a Lilybæo *** commoratus bona paucorum publice vendit, deinde Alieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis ipse navem conscendit a. d. VI kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus post diem quartum cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit : namque onerariæ reliquæ præter paucas vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, dein Neapolim; complura præterea castella et oppida non longe a mari reliquit.

2. *equitum* om. L, *equitatus* UF, Pet. In UF .*ĩi*. sine *mil.* Atque ita solet codex U. II. — 3. *mil.* FLV et alii, *milia* T. — 3-4. *atque pr.* L. — 6. *Apononiam* L. — *que non* D corr., δ et alii rec. — *abest* F a sec. inter versus. — *a Lilybeũ* UF, ille cum nota vitii, uterque in marg. : *quere.* T *Libreo*, cui *m* ultra extremum versum adjectum; *lilibi eo* V. Inde *Eo commor.* D corr., δ, Lov. (non *eoque*, ut ap. Oud.). Mensuram distantiæ excidisse apparet. L *a Libycõ. Bona pauc.*, omisso *comm.* Suppletum in cod. Norvic. : *Ipse parum commor.*, quod edebatur. — 7. *Alieno* codd., *aliena* D; *Allieno* Ursinus. — 8. *rebus scribit* L. — 9. *Datis* om. L et Cuj.; *Datas* Petav. (qui mox *naves*). — *mandatis* suppletum a correctore D in recentibus modo legitur. In U nota vitii defectusve. — *ipse* om. Cuj. — 10. *naves consc.* TLFV, Petav. : om. D pr., Voss — 11. *secutus* L. — 13. *feliciter venit* D corr., δ et alii rec., *celeriter* Voss., haud dubie a sec. Deinde *onerariæ* seclusit Kranerus, hoc et *præter paucas* Vielhaberus; servatis *reliquæque* edidit Nipperdeius. Sed scriptoris potius quam librariorum indiligentiam hic deprehendi assentimur Em. Hoffmanno. *Vectus* autem *vento certo* de fausto initio profectionis et majore parte itineris fausta intelligendum est nec minus recte dicitur quam diceretur *profectus vento certo.* — 13. *disperso* L. — 14. *petiverunt. Cluppeam* L. — 14-15. *prætervecitur* F. et aliquoties in similibus. — 15. *deinde* Dδ. — 16. *relinquit* FV.

III. Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius, et a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu [Adrumetum] Cn. Piso, cum Maurorum circiter tribus millibus, apparuit, ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum, cujus numerus in præsentia fuit peditum III millia, equites CL, castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam consedit cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent, ante portam frequentes considunt ad [se] defendendum; quorum numerus duarum legionum instar erat. Cæsar circum oppidum vectus, natura loci perspecta, rediit in castra. Nonnemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat, neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fefellerat. Namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro

III. — 1. *Adrumentum* «mss. plerique semper» Oud., nostri Dδ, Lov. In reliquo opere U sæpe *Adrymetum* vel cum F *Adrimetum*, iidem capite 62 cum ipso T bis *Hadrimetum*, L *Hadrimetium*. — 2. *C. Cassidius* L. — *Clupea* δ et pauci rec. — 3. *Adrumetum* in margine annotatum fuisse videtur et merito seclusum est ab Em. Hoffmanno. *Adrumetino* conj. Oudendorp. — 4. *Mauro* TV, *Mauri* U cum nota vitii, in marg. *quære* et aliquid erasum; *Mauris* F et reliqui. «omnes» Oud.; *Maurorum* Scaliger. — *tria milia* V. — 7. *equitum* L. D corr., δ et alii rec.; *cl* in Dδ et aliis rec. pro *d* acceptum, *n* exhibentibus. — 9. *portum* codd. præter unum Ciacconii, alium Lipsii. — 10. *consident* TUFV, Scal. — *sese* «tres» Oud. Ex interpolatione esse *se* observavit Forchhammerus, nec legitur in V. — 11. *intus erat* codd., litteræ *us e* D in rasura; *instar* Walchius. — 13. *circum* (*circa* V) *loca* codd., *certum locum* Aldus. — 14. *quid pet.* codd., *quem p.* Stephanus. — 15. *more ipsius consuetudo sup.* codd., etiam L *more* (non *mos*), quod vel in hoc scriptore non ferendum; Vascosanus *mos ipsius consuetudoque*. — *superioribus* om. F, inter versus D. — 16. *dediderat* TV, Petav. — *iis* U. — *prelectis* D, *perfectis* V. — 18. *Afr. terræ* L.

certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur, sed fortuito oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit a Cæsare, uti sibi daret potestatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque data facultate litteras conscribit et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simulatque captivus cum pervenisset litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, priusquam acciperet ille, «Unde,» inquit, «istas?» Tum captivus : «Imperatore a Cæsare.» Tunc Considius, «Unus est,» inquit, «Scipio imperator hoc tempore populi Romani;» deinde in conspectu suo statim captivum interfici jubet, litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam una nocte et die ad oppidum consumpta neque responsum ullum a Considio dabatur, neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat, et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat et eas tironum, neque primo adventu convulnerari exercitum volebat, et oppidi egregia munitio et difficilis ad oppugnandum erat accessus, et nuntiabatur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias

1. *fortuito* TUF. Scal., *fortuito casu* L: *fortuitu* ceteri.

IV. — 3. *petiit* V; *interim legatus petit interim* L, priore *interim* deleto. — *ut* FD et rec. — 4. *facultatem* nostrorum unus δ. — 7. *cum* F inter versus, om. Petav. — *atque litteras* V. — 9. et seq. *inquid* TV, non UF. — *Immo a* codd., *ymo* nonnulli; *Venio a* D corr., δ et alii rec.; Casp. Barthius *imperatore a*, etiam in exempl. Fabric. annotatum adscripto «Gruterus et Buslid.» — 10. *Tum* UFL. — 11. *hoc temp.* om. V, non L. — 12. *interf. capt.* L.

V. — 14. *et die* om. V. — 15. *reliquæ ei* V. — 16. *equitatus* Dδ, «tres» Oud. — 17. *expugnandum* L — 19. *pugn.* L. — *erat* post *difficilis* in V. — *ascensus* D, Lov. nec pauci rec. — 20. *nuntiabantur* FD.

venire, non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI. Itaque castra cum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus a Juba ad stipendium accipiendum, castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, et ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animadversa esset, subito legionarii consistunt, et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent fugarentque in oppidum. Postquam repulsi et conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cum sæpius facerent et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes

2. *ea* (sine *re*) TL. — *est occ.* TLV δ (hic *est C.*), Lov., Dorv

VI. — 5-6. *eis Cassii* L, qui deinde *erat* inter versus. Post *succurrit* spatium vacuum 10 fere litt. in F. — 7. *et iter* TLV δ, D a sec., Lov. — *occupat* TV δ, om. L. — 11. *concurrerunt* L. — *minus cc* Nipperdeius, coll. c. 3, ubi *equites CL*: quorum *xxx Galli* fugæ hostilis auctores fuisse poterant. — 12. *fugerentque* TV, cod. Victor., Lov. (sec. Fabr.); *fugarenturque* Cuj.; *refugerentque* D, Voss., Lov. (sec. Oud.); *urgerentque* UF, Petav. (ortum postquam littera F a T præcedente absorpta erat). — 13. *conjecti erant et repulsi* F, Petav. — 16. *et* (L in ras) *veteranis* TL; *paucis quas secum habebat ex vet.* Petav. — 17. *ex parte* V. — 18. *iter leniter agere cum reliquis cœpit* L. — 19-20. *erant Numidiæ interim* TV. *Numide interim ex opp.* L. et *in itin.* a sec. m. inter versus.

venire et polliceri frumentum paratosque esse quæ imperasset facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, kal. Januariis.

VII. Inde movit et pervenit ad oppidum Leptim, liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido obviam veniunt, libenter se omnia facturos quæ vellet pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodemque naves onerariæ et longæ nonnullæ casu advenerunt; reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri neque opinantibus Cæsarianis adorti, multos jaculis convulnerarunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter convalles et subito exsistunt, non ut in campo comminus depugnent ***.

VIII. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commea-

1. *et* om. FDδ, Petav. et pars Oud. — *frumentumque paratosque* D; *paratos* T (qui *paratū* a pr.) LV. — 2. *Usurpinam* codd. omnes, sed recte c. 9 et seqq.

VII. — 4. *Leptin* fort. V, *ĩ* TLUF, *im* Dδ. — 5. *obviam* om. L, *veniunt obviam* D, Oud. sine var. — 6. *vellet* om. TL, Scal. — *polliceretur* TL. — 11. *ei* om. L. — 12. *ad* (sic) *mari* U. — 14. *devast.* V. — 15. *ex nav.* L. — 17. *ad ora multos* V. — 18. *in* om. L — *in convalles* T, *in convallibus* L. — 19. *exeunt* D corr., δ. — *depugnant* D. Finem enuntiati periisse indicavit Nipperdeius. Sed fortasse nihil periit, quæ est Em. Hoffmanni sententia, corrigentis *ut subito exsistant, non ut*, etc.

VIII. — 20. *cum litt.* F inter versus.

tus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curarent, exoneratisque partim navibus longis Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit: *** interim cum X navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat unicuique, ita præcipiebat, uti fieri possent nec locum excusatio ullum haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis et incolis cognitis conditionibus Scipionis et qui cum eo bellum contra se gerebant, miserari (regium enim equitatum Scipio ex provincia Africa alebat) tanta homines esse dementia, ut malint regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

IX. Cæsar a. d. III non. Jan. castra movet; Lepti sex co-

1. *frumentum mitterent. Qui simul litt.* L. — 2. *ex onerariis partim* L. — *Postumum* UFL, ceteri fere *Postumium*. — 4. Ante *interim* excidisse nomen hominis ad naves conquirendas missi statuit Nipperdeius. *interim* depravatum esse ex *Vatinium* Davisius; posse quidem hæc omnia ad Rabirium referri demonstranti Emm. Hoffmanno nec orationis formam favere observat Kranerus et obstare quod est infra : *Hæc ita imperabat unicuique.* — 4-5. *requirendas* L. — 6. *Salust.* FLVD. — 7. *Cerinam* TLFV, *Caerinam* U. *Cerniam* Petav., *Cellennam* D. *Celerinam* Lov., *Celerimam* δ. Similia in mss. Oud., ap. quem *Cerriam* typorum mendum pro *Cerniam*. Aliter variant c. 34. — 8. *frumentum* T. — 9. *ita* (alterum) om. V. — 10. *ut si* D corr., δ et alii rec. — *posset necne* codd. *neque* D corr., δ, *neve* Norvic. Inter *ne* et *nec* variatum fuisse videtur, unde *necne*. — *nullum* antiquiores omnes; *ullum* D (eraso quidem *n* vel *ñ*) δ, Lov., Dorv. — 11. *profugis* FL. — 12. Inter *se* et *gerebant* in U nota vitii vel defectus. — 13. *Scipio* L inter versus ante *alebat*. — *et pror.* F. — 14. *esse regis* FV: *esse* om. Lov., delet corrector D. — 15. *in patria suis fortuniis* L.

IX. — 16. *movet Leptim* codd.; *Leptimque* nonnulli Oudendorpianorum, nullus nostrorum.

hortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit, ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum, oppidanisque imperat ut plostra jumentaque omnia sequantur. Itaque magno numero frumenti invento Ruspinam redit. Huc eum idcirco existimo recepisse, ut maritima oppida post se ne vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classim receptacula muniret.

X. Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione jubet comportari ligna in oppidum quamplurima; ipse cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo, ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis et requirentibus imperatoris consilium, magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva enim cum copia et ea tironum, neque omni exposita in Africa, contra magnas copias et insidiosæ nationis equitatumque innumerabilem se expositos videbant, neque quicquam solatii in præsentia neque auxilium in suorum consilio animum advertebant nisi in

3. *exercitui* TLFV, Voss. (non D). — 4. *vallas* U pr. — *frumentatumque* T, *frumentumque* LV. — *oppidanis* LU, hic *que* supplens ead. m. — 5. *plostra* TFV, U pr., *plaustra* ceteri. — 5. *Rupinam* TV. — *Hoc* codd., *Huc* Davisius. — 7. *fecisse* D corr. et recentes, sed δ *recepisse*. — *ne marit.* UFD et non nominati Oud., omisso *ne* quod mox sequitur. — 8. *classim* TL, Scal., Voss.; *classem* V, *classi* U, *classis* FDδ et alii rec., quorum Lov. et duo *ac classis*.

X. — 9. *Seserna* TLUFV, Lov. — *fr. suo* L. — *Leptĩ* codd. — 10. *reliquerat* U. — 14. *mil. pass.* TLUF, *passus* V, Lov. — 17. *tristicia* UF, Petav.; *tristi* Voss., D, in quo *monia* inter versus positum. — 20. *solatium* TUFV, Scal., Pet. — 20-21. *nec auxilii* L. — 21. *animadvert.* VDδ.

ipsius imperatoris vultu, vigore mirabilique hilaritate : animum enim altum et erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, et in ejus scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

XI. Cæsar, una nocte in navibus consumpta, jam cœlo albente cum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi atque in litore armatos reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis et advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium, illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent, neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent, ne hi propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

XII. Interim cum jam Cæsar progressus esset a castris circiter millia passum III, per speculatores et antecessores equites nuntiatur ei copias hostium haud longe ab sese visas. Et her-

1. *vulgu* T, *vultus* L. — 2. *præsagerebat* L. — *Hic* TLV, Scal., Lov. — 3. *omnes et* LV. — 3-4 *procliva* Lov., δ et alii recentes.

XI. — 6. *albescente* V. — *sibito* T. — 9. *milites* om. Dδ. «duo» Oud. — 10-11. *equitatumque* LV, *equitatuumque* FDδ, om. Lov. — 11. *oppidum* om. L. — 12. *expeditis* om. D, «duo» Oud. — 14. *onerarias* T pr. — 15. *hostibus* om. L. — 16. *eo vol.* U. — 17. *qui* om. TV, *in præsidiis qui* L. — *fuissent, nihil* TLV, Scal.; *uti nihil* UFD, Cuj., Petav., Voss.; *ne* δ; *ne hi* restituit Nipperdeius.

XII. — 19. *Cæsar jam* LD. — 20. *spicul.* L. — 21. *haut* T, *aut* V.

cule cum eo nuntio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, et sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessiri atque ordinatim signa se leniter consequi; ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque cum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari et ad eam pugnam parari: quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC, sagittariis CL.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabilem in longitudinem non peditum, sed equitum confertam, et inter eos levis armaturæ Numidas et sagittarios pedites interposuerant et ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit, equites dextro sinistroque cornu opponit et ita præcipit, ut providerent ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim se acie instructa cum pedestribus copiis dimicaturum.

3. *non magnam* om. L; *non* (a pr. m. U suppletum) *magnum* U, D pr., Lov. — 4. *parvus ex castris numerus arc.* V; *parvus ex castris exierat numerus arc.* UFDδ; *arcessi* UF, Pet., Lov., *arcessit* D corr. (pr. *-iri*) δ. — 8. *cum* nostrorum unus habet δ. — *equitum* D corr., δ. — *sagittariis et hostis* TL, Voss.; *sagittariis et hostibus* UFV; *et sagittariorum et hostes* δ. Lov. et alii rec.; *et sag.* om. D, qui a pr. *hostibus*. Cod. Scal. *ei hostes*. Numerum probabiliter posuit Oudendorpius, de varietate suorum in voce *host.* referre oblitus.

XIII. — 9. *Hostes*. In hac voce quomodo turbatum fuerit in parte codicum, referendum erat in nota præcedente. — 10. *Pacidei* codd., U cum nota vitii et *quære* in marg.; F et Petav. *Pancidei*. — *mirabilem* UFV, D pr., Voss.; om. TL, Scal., ceteri *mirabili*; præpositionem *in* addidit Forchhammerus. — *longitudinẽ* T (sed hic lineola puncto notata) L, Scal: ceteri *longitudine*. — 11. *consertam* L. — 12. *interposuerunt* D corr., δ, Lov. — 14. *equitatum* TLUF, *equitatuum* D, Voss. — 17. *ac sinistro* D.

XIV. Cum utrimque exspectatio fieret, neque Cæsar sese moveret et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis quam viribus decernendum videret, subito adversariorum equitatus sese extendere et in latitudinem promovere collesque complecti et Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt et inter legionarios [pedites] jacula conjiciunt. Hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

XV. Cæsar novo genere pugnæ oblato, cum animum adverteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius ab signis persequuntur, latere nudato a proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant), edicit per ordines, ne quis miles ab signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circuire non moratur; equites Juliani pauci, multitu-

XIV. — 1-2. *se removeret* codd., *sese mov.* Lipsius. — 4. *equitatum* UF, *equites* T pr., Petav., et hic rursus l. 5. — 5. *extenuari* nostri et «quattuor» Oud. — 6. *circumveniendum* L. — *se* om. L. — *cœperunt* unus L; *cœperant* reliqui. — 9. *turmis castris ped.* V. — *Numidiæ* T. — *cum equitatu* UF, Pet. — 9-10. *procurrerunt* L, *concurrunt* V, Lov. — 10. *pedites* de glossa esse monuit Oud.: *milites* Norvic.

XV. — 14. *pugnæ gen.* L. — 14-15. *animad.* VDδ. — 16. *persec.* TD. *prosecuntur* L. — 18. *palam milites* nostri præter UF. — *facili* V. — 21. *non conatur* TLV, Scal., Lov., δ; *conatur* UF, D pr. et alii; *non moratur* Nipperdeius, ut variatum B. G. VIII, 34. — *qui equites* codd., *et eq.* Leid. 2; *qui* ejecit Aldus, *equites Juliani* Forchhammerus tanquam explicationem. — *Mauri* (pro *pauci*) D.

dine hostium defessi, equis convulneratis paulatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

XVI. Labienus in equo capite nudo versari in prima acie: simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Cæsaris ita appellare: «Quid tu,» inquit, «miles tiro? tam feroculus es? «Vos quoque iste verbis infatuavit? In magnum mehercule vos «periculum impulit. Misereor vestri.» Tum miles, «Non sum,» inquit, «tiro, Labiene, sed de legione x veteranus.» Tum Labienus, «Non agnosco,» inquit, «signa decumanorum.» Tum ait miles: «Jam me, qui sim, intelliges;» simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit et ait: «Labiene, decumanum mi«litem, qui te petit, scito esse.» Omnium tamen animi in terrorem conjecti et maxime tironum: circumspicere enim Cæsarem neque amplius facere nisi hostium jacula vitare.

XVII. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conversis

1. *defessis* L. — 2. *magis ac magis* Lov. — *temporis horæ* nostri præter δ, qui sine *horæ*, quod in «L et Voss.» modo vidit Oud. — 4. *inter* V. Margo U: *Intra cancellos. Insolentissima admodum jactantia Labieni.*

XVI. — 8. *ferox* D pr., Voss.: *ferus oculis* L. — 9. *Nos* Lov. — *verbis iste* F. — *mehercule*m TL. — 10. *nostri* L. — 11. x *et vet.* V. — 12. *decim.* L. — 13. *ait* om. unus nostrorum D; habent «tres» Oud — *quis sim* nostri præter D. *qui* «quattuor» Oud. — *intellige* L. — 14. *ejecit* L. — 16. *et ait* om. Scal. — *decumum* TUFVDδ, Petav.: *decimum* L. eadem m. corrigente *decimanum*, ut Lov.

XVII. — 21. *longitudine quam maxima* TLUFV (hic *-nem*). Lov.

cohortibus, ut una post, altera ante signa tenderet, ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit, et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu telis conjectis in fugam vertit, neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris fecit. His rebus gestis ac procul hostibus repulsis convulneratisque, ad sua præsidia sese, sicut erat instructus, recipere cœpit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis MDC electis peditatuque ejusdem generis satis grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes, suis ex terrore firmatis rursusque renovatis animis, legionarios conversis equitibus recipientes novissimos adoriri et impedire cœperunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti et medio campo redintegrari prœlium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur nec comminus ad manus rediretur, Cæsarisque equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad

1. *post alteram* codd., L cum tenui puncto sub *m*, incertum consulto an casu; *post, altera* Ablancourt. — 1-2. *corona* TVδ, Lov. — 2. *mediam dimidiam* D. — 3. *equites intr.* UF, *equitesque* D, Voss., Leid. 2. — *adortatus* T. — 4. *contectis* U pr. — *convertit* L. — 5. *recepit* LVD. — *Ita alt.* L. — 6. *fecit* nostri consensu, tres modo ap. Oud.; a plerisque *facit* editur, quod non postulat præcedens *recipit*. — 8. *institutum* D corr., Buslid.

XVIII. — 9. *et M. Piso* L. — 10. *ccc* «omnes» Oud. et nostri præter UF qui ∞ *c*, i. e. *cIↃc*, sive *Mc*, ut Aldus. Infra c. 19 sunt *MDC* sine varietate, quare certior numerus hic quoque positus. Numerum om. Scal., «nonnulli» Oud. inter *cum equit.* ponunt. — *electis* et *ejusd. generis* om. L. — 11. *recto* nostri præter UF et D pr., qui *recta*, item nonnulli Oud., qui alterum ex «quinque» suis afferat. — *subsidia* UF. — *occurrerunt* LD, *procurrunt* V. — *At cohortes suis* TLV. — 12-13. *conversis equis* D corr., δ, Lov. — 13. *adorti et* L. — *cœperant* F, U pr. — 15. *reintegr.* Dδ. — 17. *nausias* TV, *nausia* UFLD pr. et «plurimi» Oud. — 18. *recentis* (sic V) *sitis* D corr., δ et alii rec. — *langore* TUF.

insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent, dieique pars exigua jam reliqua esset, cohortibus equitibus circumdatis, cohortatur ut uno ictu contenderent neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent atque eorum essent potiti. Itaque signo dato in hostes, languide tela negligenterque mittentes, subito immittit cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post colle dejectis, nacti locum atque ibi paulisper commorati, ita uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

XIX. Interim ea re gesta et prœlio dirempto ex adversariis perfugere plures ex omni genere hominum, et præterea intercepti [hostium] complures equites peditesque. Ex quibus cognitum est consilium hostium, eos hac mente et conatu venisse, uti novo atque inusitato genere prœlii tirones legionarii paucique perturbati Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur. et ita Jubam dixisse pro concione, tantam se

1. *tardiora* UFD, Voss., «fort. Petav., Scal., Lov.;» *tardiorem* TL et alii. *tardiore* V. — 2-3 *equitibusque* codd., *equitatibusque* δ. Lov., *equitatibus* D; *equitibus* Aldus. — 3. *cohortatus* TUF; *cohortatus imperat* Petav.; *imperat* D (sine *coh.*). — *ut* L inter versus. — 4. *remitterent bellum* L. — *reppul.* TU. non F. — 5. *eis essent* V, Leid. 2. — *iam hostes* TL (hic *hoste*) V, Petav., Lov.; *cum iam h.* UFDδ. — *tale* UF. — 6. *mittendi* TV, Scal., Lov., *remittente* L, *re* expuncto; *mitterent* UFDδ: *in hostes... mittentis* sive *mittentes* Lipsius ap. Fabr. et Nipperdeius. — *turmas* TL. *turma* V, sine *que*. — 8. *colle* TV. *collem* L, Scal., Lov.; *collemque* UFD et alii. — 9. *leniter* U pr., *que* ead. ut videtur m. addito. — 10. *malo accepto* L.

XIX. — 13. *perfugæ* vel *perfuge* codd.: *perfugere* Gudius ap. Fabr. — *et omni* Petav., nostri præter unum L, qui *ex*. et post *omni* erasum *bus*, ut videtur: *et omnis generis* Lov., δ. — *et* (ante *præt.*) om. L. — 14. *hostium* proscripsit Oudendorpius. Quod mox sequitur *hostium* omittit Buslid. — 15. *eos* om. V. — 16. *ut* FLVD. — *legioniariique* D, Voss. (et *paucique*). — 17. *curiones* T pr. — *circumdati* TL. — 18. *opprimebantur* V. — *Jubam* codd., de quo valde disceptatum est, sed genui-

multitudinem auxiliorum adversariis Cæsaris subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria defatigati vincerentur atque a suis superarentur, quippe qui sine illorum *ope* sibi confideret. primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles sibi jam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturæ. Præterea ex fuga prœlioque Pompeiano Labienus [quos] secum a Brundisio transportaverat equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis, libertinis servisque conscripserat, armaverat *qui* uti frenato condidicerant : [præterea regia auxilia, elephanti cxx equitatusque

num videtur: *Labienum* multæ edd. post Venetam 1482. — p. 284, l. 18. *sese* nostrorum unus V. — 1. *Cæsaris* TLUFVD, Voss., ceteri om. — 2. *cedendo* nostri omnes. — 3. *seperarentur* D. — *quippe quis in illorum* TLUFDV, hic *in* omittens: *qui* Cujac.; *quippe non illorum* corrector D, δ: *quippe quis non* Norvic., *quippe qui non* Lov., Dorv., *quippe qui in nullo illorum* Leid. 2, «nonnulli» Clark. — 3-4. *sibi confideret* TUFVDδ. quibus *fide* præponit L, postponunt *multitudine* Scal., Cuj.: Petav., Norvic. Oudendorpius interpolationem libri L secutus *qui sine illorum fide sibi confideret*. codicum vestigia (ILLORŌP) Forchhammerus : *qui sine illorum ope sibi confideret*, Pompeianorum, ut Scipionis. Nipperdeius conjiciebat *qui in illa re sibi confid.*. Em. Hoffmannus *qui in illo rumore conf.* (ejecto *sibi*). Vielhaberus *qui successurum sibi conf.* — 4. *audierat ac R.* TV. — 6. *retenturos* U pr., ead. m. correctum; margo : *quære*. Probabiliter Kranerus *retentos consuetudine fid.* — 7. *autem* om. Dδ, Lov. — *habere* L. — 7-8. *equitumque levis* Cujac. sec. Oud., *levisque equitum* sec. Fabr. Quæ sequitur copiarum quas Labienus ducebat ἀνακεφαλαίωσις multiplici interpolatione turbata probabiliter in integrum restitui non potest. — 9. *Labienus* delevit Aldus, Nipperdeius et alii secluserunt. — *quos* om. Buslid., jam in primis edd. ejectum: interpositum ab iis fuisse observat Vielhaberus, qui cum præcedentibus juncta ab *haberet* pendere putarent. Idem seclusit verba *a Brundisio*, sed in eo portu Labienus navium numerum sufficientem ad trajiciendos milites poterat sibi comparavisse. — *milites* (pro *eq.*) Lov. — 10. *ibi* T et *que* inter versus. — 11. *qui* addidit Em. Hoffmannus. — *equoque uti* D corr., δ et alii rec. — 11-12. *condidicerant*, quod scripsit Hoffm., præbebat F *n* expuncto; ceteri antiquiores *condidicerat*. D corr., δ, Lov. et alii rec. *condocuerat*, quæ fortasse vera est horum verborum correctio. — 12. *elephantis* codd., *elephanti* L, *elephantos* Scal., Petav. Vulgatum præbet unus nostrorum δ, qui *elefantes* XI.

innumerabilis, deinde legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius XII millibus.] Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis VII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MDC, peditum ac levis armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus: his copiis pridie non. Jan. post diem VI, quam Africam attigit: in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XX. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare copiis majoribus, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare ducere et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent, tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque armare et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta inter equites

1. *et cuj.* D corr., δ, Lov. — 1-2. *genere* V, Petav., Norvic. — 2. *mil.* codd., *milia* V. In his quoque tam structura quam res indicat interpolationem, partim ex cap. 1 ductam, quod monuit Vielhaberus. Manifesta fiet interpolatio comparanti Appian. B. Civ. II, 96. — *ea* om. Lδ, «duo» rec. Oud. — 3. *co.* (i. e. ∞ vel *CIↃ*) *DC* TV, ceteri nostri cum Cuj., Petav. *MDC*, ut erraverit Oud. in his: «*DCCC* Mss. et vett. edd.; *MDCCC* ms. Giacc.» — 4. *VII* TLV, Scal.; *VIII* UFDδ. — *militibus* TV a pr., uterque expuncto *ti*. — 5. *co.DC* TV, ceteri *MDC*. — *quartum* TL — 6. *tantis* D corr., δ et alii rec. — *hippotaxotisq.* TL. — 7. *pridie* codd. præter T qui *.II.ñ.* et qui *II* UL. — *diem tertium* sive *III* codd.: *diem VI* Giacconius, quæ res erat. — 8. *plurimisque* TLV, *plurissimisque* VD pr., Scal. — 10. *hictus* UF. Valde diversa narrat Appianus B. Civ. II, 95.

XX. — 12. *vallum* V. — 13. *deducere* Dδ, Oud. sine var. — *quotinus* T, *quotius* L. — 14. *commeatus aux.* UFD, Cuj., Petav., duo rec. — 15. *comportari* L. — 17. *si* om. L. — 18. *armaturæ interjecti* L: illud D corr., δ et alii rec.

suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syris et cujusque generis ductis in castra compluribus frequentabat suas copias (audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio conjungere; cujus copiæ legionum VIII et equitum III millium esse nuntiabantur), officinas ferrarias instruere, sagittas telaque uti fierent complura curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset, præterea ferrum, plumbum mitteretur. Etiam animum advertebat frumento se in Africa nisi importato uti non posse : priore anno enim propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse omnemque regionem Africæ exinanisse frumento; oppida præter ea pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui ac deleri et eorum incolas intra sua præsidia coegisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

XXI. Hac necessitate Cæsar coactus privatos ambiendo et blande appellando aliquantum numerum frumenti in sua præ-

1. *interponerentur* TLV, Lov. — *sagittariique* nostri omnes et tres rec. Oud. — *Itir.* TLV, *Ithiricis* D. — 5. *quorum cop.* TV, Scal., D corr., δ, Lov.; *eorum* L — 6. *IIII*[or] D, Voss.; *tria milia* V. — 9. *materiamque* δ, non L. — *congeri* Scal., Petav., nostri præter δ. — 11. *plumbumque* D δ et alii rec.; *plurimum ferrum adduceretur* Buslid. — *Etiam animum adv.* T, Petav., Voss., *animadv.* LVD; *Et ad nimum etiam animum adv.* UF. — 12. *inportato* TLD, quod fortasse correctoris est: *inportaticio* reliqui. — *enim anno* TL. — 13. *stipendii* TL, Scal. — 15. *intra* (ut videtur) D pr. — 17. *ipsis* UF. — 18. *dirui ac* (non *atque*) nostri præter δ; Lov. *atque deseri.* — 19. *vacuatos* D, Voss., Busl.

XXI. — 22. *numerum* L inter versus.

sidia congesserat et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circuire et ad ternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, jubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur incertæ locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incendebant atque expugnabant. Hac re nuntiata, Cæsar classes circum insulas portusque disposuit, quo tutius commeatus supportari posset.

XXII. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque objurgare non desistebat. «Tuus,» inquit, «pater istuc ætatis cum esset et animadver«tisset rempublicam ab perditis sceleratisque civibus oppres«sam, bonosque aut interfectos aut exilio multatos patria civi«tateque carere, gloria et animi magnitudine elatus, privatus «atque adolescentulus paterni exercitus reliquiis collectis pæne «oppressam funditus et deletam Italiam urbemque Romanam «in libertatem vindicavit, idemque Siciliam, Africam, Numi«diam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus

2. *et alteras* codd., *alternas* L. *ad tras* vel *trans* Lov.; *ad ternas* Lipsius. — 4. *plaustris* D δ. — *delegatos* UFD, *dilegatos* Petav. — 5-6. *vacabantur* TV, *vacabant* Lov., non L. — 7. *singulæ* TLV, Lov., et a pr. m. F. — 7-8. *incenderant* nostri et aliorum: *incendebant* Petav., Lov., Norvic. et Ursini mns. — 8. *Cæsari* codd. nostri et plerique, om. D pr., *Cæsar* Scal., Lov. (Buslid. ap. Fabr.) et «alii» Oud. — 9. *disponit* L. — 9-10. *comportari possit* L.

XXII. — 13. *istius* V. — 13-14. *animum adv.* nullus. — 14. *ab nardais* TUF, Scal., *narduis* L, Cuj., Pet., Lov., Busl., Norv., *arduis* D δ, Voss. et alii rec.; *perditis* Davisius, *nefariis* Em. Hoffmannus, ut in re desperata. — *hominibus* L, inter versus «F *civibus*.» — 15. *senatoresque* (pro *bon.*) L. — 16-17. *privatusque adol.* L, D corr., δ. — 17. *poene* U. — 18. *funditus del.* TL, Scal., *deletamque* δ, Lov., *et deletam* UFD. — *Romam* L. — 20. *recepit* L in margine.

«ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima «notissimaque, conciliavit, adolescentulusque atque eques Ro«manus triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus patris «gestis, neque tam excellenti dignitate majorum parta, neque «tantis clientelis nominisque claritate præditus in rempubli«cam est ingressus. Tu contra et patris nobilitate et dignitate «et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque præditus «nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas auxilium «tibi reique publicæ atque optimo cuique efflagitatum?»

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cujusquemodi generis XXX, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica in Mauritaniam regnumque Bogudis est ingressus, expeditoque exercitu numero servorum, liberorum II millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit; in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente oppidani usque eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta prostratos perterritosque Pompeianos in mare navesque passim compulerunt. Ita re male gesta Gneus Pompeius filius naves inde avertit neque postea litus attigit, classemque ad insulas Baleares versus convertit.

1. *ex* om. L. — 2. *adolescentulus* L. — 3. *ille non* L inter versus. — 3-4. *gestis patris* D. — 4. *neque tantis* TL, Scal., omissis mediis vocibus sex. — *dignitate majorum* UFVδ, *maj. dign.* D. ut vulgo. — 7. *parte* V. D pr. — *ipse* om. D. — 8. *et aux.* δ aliique rec.; *auxiliumque* D a sec. — 9. *et flag.* TUFV, *efflag.* L. Recentium librariorum multi erreres in hac voce.

XXIII. — 11. *navibus* D corr., δ et alii rec. — *cujusmodi* L, *cujusque modo* Scal. — 12. *rastratis* UF. — 12-13 *Bogude* D. Voss. — 13. *numerum* TUVD pr., *numerorum* F pr., delens *or*; *ad numerum* Petav.; *numero* Lδ. — *suorum* Vδ. — 14. *milia* V. — 14-15. *hab. arm.* F. — 15. *Ascaurum* L. — 16. *fuit præs.* V. — 17. *eum acc.* D corr., δ et pauci rec. — 20. *filius* om. L. — 21. *Balerias* U pr.

XXIV. Scipio interim cum iis copiis, quas paulo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus primum Adrumeti castra ponit, deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto cum Labieni et Petreii copiis se conjungit, atque unis castris factis III millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere; ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Cæsariani gravi annona sunt conflictati, ideo quod nondum neque ab Sicilia neque ab Sardinia commeatus supportatus erat, nec per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI terræ Africæ quoquoversus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent et periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore collecta et aqua dulci eluta, et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV. Cum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi augendarumque ejus opum. Itaque comparatis

XXIV. — 1. *his* codd. — 3. *Adrumetici* T. — 4. *castris* (pro *cop.*) L. — *se* om. nostri et aliorum præter V; « quidam *se* ante *copiis* ponunt. » Oud.; *copias suas* D corr., δ, Lov. — 6. *Cæsari* U. — 7. *aq. causa* L. — 9. *obtinere* V. — 10. *neque* (prius) om. L. — *a Sic.* UF. — 11. *neque per* nullus. — 13. *similia pass.* T. — *II* U, alterum *I* expungens; *sex* unus ap. Fabr. — *quaquaversus* Buslid., *quoqueversus* Nipperdeius. — 13-14. *tenebat ... premebatur* TLVδ, Scal., Lov. — 15. *multi* TV, Lov. — 16. *confligati* U pr. — *algam* T pr., UFV: *alge* L sine *e*. — 17. *collectam* UF. — *elota* D corr., δ et alii rec. — *datam* V, *data jugis* D pr., Voss. — 18. *educebant* T pr., eadem manu correctum.

XXV. — 19. *Dum* codd. vitiose. — 21. *Ita* F pr.

equitum magnis peditumque copiis subsidio suis egressus, e regno ire contendit. P. Sittius interim et rex Bocchus conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum opulentissimum ejus regni, adortus paucis diebus pugnando capit et præterea duo oppida Gætulorum; quibus cum conditionem ferret, ut oppido excederent idque sibi vacuum traderent, conditionemque repudiassent, postea ab eo capti interfectique sunt omnes. Inde progressus agros oppidaque vexare non destitit. Quibus rebus cognitis Juba, cum jam non longe ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recipere, atque auxilia etiam ab Scipione abduxit, sibi suisque rebus timens, elephantisque xxx relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

XXVI. Cæsar interim, cum de suo adventu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse, conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates facit de suo adventu certiores.

1. *suis* om. L. — 2. *Sitius* codd., *Sicius* D, sed *Sittius* omnes c. 36. — *Bochus* TLUFD, Petav. — 2-3. *conjunctis suis cop.* om. UF, post *egressu* habet Petav. aut Lov. ap. Fabr. *suis copiis conj.* — 3. *cognitos . . . egressus* T pr. — 4. *isque Cirtam* Em. Hoffmannus. — 5. *adorti . . . capiunt* D corr., δ et alii rec. — 6. *conditione* U. — 7. *offerret* L, *ferrent* Dδ et pars Oud — *oppida* T pr. — *sibi* om. V. Buslid. — 8. *ab his* D a sec., δ; *ab eis* recentes Oud. — *interfecti* L. — 9. *progressi* D corr., δ et alii rec. — 10. *desiit* Voss., D pr., correctus *desistunt*, ut δ et ceteri rec. — 12. *suosque* U pr. — 13. *pulsus* L. — 14. *rursus recipere* TLUFVD pr., Voss., Lov., ut alibi loquitur hic scriptor: hoc quidem loco *se* facillime poterat excidere; *recepit* D corr., δ et alii rec.

XXVI. — 18. *esset* in F post *dubitatio* positum. — 19. *venisse cum cop.* L.

Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere et in castra Cæsaris devenire et de adversariorum ejus crudelitate acerbitateque commemorare cœperunt. Quorum lacrimis querelisque Cæsar commotus, cum antea constituisset e stativis castris æstate inita cunctis copiis auxiliisque accitis bellum cum suis adversariis gerere, * jam nunc gerere * instituit, litteris celeriter in Siciliam ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis et per catascopum missis, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi transportaretur : « Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. » Atque ipse in tanta erat festinatione et exspectatione, ut postero die, quam misisset litteras nuntiumque, classem exercitumque morari diceret, dies noctesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum. Animadvertebat enim

1. *fugere* L. — 4. *antea stare constituisset* D corr., δ, Buslid.; nullus nostrorum *constitisset*, neque ex « Petav., Lov. » annotatum in nostro exempl. Fabr. — *e stativis* TLU, Scal., *æstatis* V, *statiris* Fδ, Lov.; *in stat.* D et plures Oud. — 5. *inea* U pr. — *agitis* TUFV, Scal. et si qui alii integri, U cum nota corruptionis et *quære* in marg.; *accitis* restituit Scaliger; *aggerutis* (sic) L, *actis* Petav., Lov., δ et alii rec., *cogitatis* Voss., D pr., *coactis* a corr. — 6. *jam nunc gerere* inseruit Em. Hoffmannus, aliis aliter de manifesta lacuna statuentibus; nam *litterisque* codd. omnes, *litteris* Hoffm.; hoc recepi potius quam infra *mittit*, quod correctoris esse videtur, quamquam similis structura redit c. 32 extremo. — 7. *Siciliam missis* TL, Scal., quod in margine annotatum fuisse ostendit varietas in versu 8. « *Missis* fortasse reliquum ex verbis ejusmodi : *omissis omnibus rebus ante instituit.* » Vielhaber. — *Allien.* hic nostri præter Dδ. — *et ad Rabierum* L. — 8. *et per* omnes. — *catoscopum* L. — *mittit* TL, Scal., ceteri omnes *missis*. — *et nulla* L, *aut ulla* D corr., δ et alii rec. — 9. *celerri* T, *celeriter sibi exerc.* L. — 10. *in Afr.* L: *Africem* T pr. — *funditus* L. — 11 *fore* L pr. — 13. *relicuum* T. — 15. *nuntiumque in Siciliam* codd. præter TL, qui non agnoscunt voces supervacuas. — 16-17. *depositos* codd. præter D et recentes Oud., *dipositos* δ. — 17. *Animum adv.* UF.

villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique, principes civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere atque castra munire, turres, castella facere molesque jacere in mare non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit: duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit; post illos autem suam aciem instruxit, ut, cum ab adversariis lapides mitti cœpissent, et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus ab sua acie lapidibus missis eos converterent adversus hostem: quod ægre tardeque fiebat. Rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVIII. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus admi-

1. *homines trucidari* Petav. — 2. *principes* «plurimi» Oud., nostri UFδ, ceteri *principesque*. — *civitatium* UF. — 3. *in* (prius) om. D pr. — 4. *abripuisse in mis.* TVD (hic *obripisse*), Lov.: *obripi* UF, Pet.; *hiis* L, *his* F. — 5. *sese* (pro *esse*) TVδ, Lov.; *se esse* LD, Voss. — *non pos* T, *post mil.* V. — 6. *enim* (pro *interim*) UF, *enim interim* Petav. — *exerceri in op.* L.

XXVII. — 8. *hoc modo* F inter versus a sec. — *condocere facere* TV, *conducere* Dδ et «tres» rec. Oud. — 12. *ordine* Lov. et nostri præter Dδ. — *instituit* L, Lov. — *aciem suam* V. — 13. *adversarias* T pr. — 14. *ad suos recepissent* L. — *a sua* L. — 15. *hostes* T, ead. m. correctum. — 16. *Rudes* TL, Cuj., Scal., Petav., Norvic.; *Audere* UFDδ et alii; *Audes* V, Lov., var. in D. — 17-18. *communi prœlio* L.

XXVIII. — 19. *Cum* V. — *in Ruspinam* D.

nistrantur. C. Virgilius prætorius, qui Thapsi, oppido maritimo, præerat, cum animum advertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus, navem quam ibi habuit actuariam complet militibus et sagittariis, et eisdem scaphas de navibus adjungit ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit. Et cum plures adortus esset, pulsus fugatusque inde discessisset nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii, Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, et cum his Titus Salienus, centurio legionis ejusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, seditiosissima oratione apud eum usus, idemque pecuniam et ornamenta triumphi Cæsaris retinenda et custodienda curarat, et ob has causas sibi timebat. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent seseque Virgilio traderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem custodibus sunt traditi et post diem tertium interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titius a centurionibus, uti se priorem quam fratrem interficerent, idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

1. *Vergil.* UF, «quidam» Oud., *Virg.* TLV cum recentibus. — *Petronius qui Thapso* D a correctore. — 1-2. *mauritumo* V. — 2. *animum advertisset* UF, *animadvertisset* ceteri præter T (qui *animum adverteret*) L et Scal., qui *animadverteret*. — 5. *et eidem* codd. præter L, qui *eis*, T *eisdem*, alterum utrum Scal. — 6. *Cæsarianas naves* UF, Petav. — 7. *complures* U, qui *adorsus* a pr.; *id adortus* T. — 7-8. *discessit sed nec tamen* TV; *discessit. Sed cum nec sic tamen* L. — 9. *Titi* codd. præter Petav. et Norvic. — 10-11. *Sallienus* Scal., Petav., nostri præter LD et fort. U. — 11. *ejus .d˜.* TV. — *Messalem* TLV, Scal. — 12. *et sedit.* codd.; particulam delevit Davisius. — *est usus* D corr., δ et alii rec. — 14. *has* om. TV. — 17. *Scipionum* T. — *sunt traditi* TL; sine *sunt* reliqui. *traditis* UFV, fort. ortum ex s̃ compendio. — 18. *sunt interfecti* codd. præter TL, Lov. — 19. *Titius* TV, Pet., Norvic., *Titus* reliqui.

XXIX. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant [ab utrisque ducibus], quotidie minutis prœliis inter se depugnare non intermittunt; nonnumquam etiam Germani Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus VI, oppugnare ac vi irrumpere conabatur; quod ab defensoribus propter egregiam munitionem oppidi et multitudinem tormentorum facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi sæpius ejus equitatus facere non intermittebat, cum forte ante portam turma densa adstitisset, scorpione accuratius misso atque eorum decurione percusso et ad equum defixo, reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXX. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris, passibus CCC, instruere aciem ac majore parte diei consumpta rursus in castra se recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret neque propius ejus copias accederet, despecta patientia Cæsaris exercitusque ejus [Juba], universis copiis productis elephantisque turritis XXX

XXIX. — 1-2. *statione* V. — 2. *utris* F a pr. m. Has voces casu aliquo huc delatas ex initio capitis præcedentis censet Nipperdeius. — *cottidie inritis* L. cujus corrector *ab* præcedens in *cum* vertere neglexerit. — 3. *intermitterent* L. — 4. *Labienani* nostri et «plerique» Oud. — 7. *III* codd. antiquiores. *IIII* Dδ et alii rec., etiam *or* suprapposito; *VI* dictum c. 9, et litterarum *v* cum *u* frequens confusio. — *atque vi* δ. — 7-8. *a def.* L. — 10. *etiam sæpius* D. — *stare* (pro *fac.*) D corr., δ, Lov. — *et cum* codd., *et* delevit Jurinius. — 11. *obstitisset* L. — 12. *ad decuma* TVδ, *ad decumam* Lov., *ab decuma* U (hic cum nota) F, Petav., Norvic.; *a decima* Scal., *de decuma* L, Voss., *ad terram* D corr., Buslid. et nonnulli rec.; *ad ecum* (equum) Dæhnius, *ad humum* Lipsius. — 14. *tētare* hic T.

XXX. — 15. *fere* om. L. — *longius* Davisius. — *castra* T pr. — 16. *passus* TV, ceteri *pass.* — *CCCC* Leid. 2. — *instituere* F. — 17. *se* om. L. — 20. *Jubæ* Pe-

ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant [quique] pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia vallum petierant quæque ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit ut usque eo locum obtinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste telum missum ad se perveniret; quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, cum de vallo prospecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi in prætorio sedens per speculatores et nuntios imperabat quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis perter-

tav., quod Oudendorpius post *elephantisque* ponendum censebat coll. c. 25. Recte Aldus *Juba* delevit, natum fortasse in turbatis compendiis vocum *eius unib.* — p. 295. l. 20. *perterritis* xxx V.

XXXI. — 5. *processerant quique pab.* codd. omnes; non tolerari posse *quique* ostendit Nipperdeius, ac videtur archetypi librarius ad sequens *petierant* aberrasse, deinde temere scriptum *quique*, ut fit, non delevisse. Forchhammerus *quique* inseruit post *gratia;* Nipperdeius *processerant pabulandi aut lignandi* CAUSA *aut etiam muniendi gratia vallum petierant quæque*, etc. In tradita scriptura semel positum *gratia* in arcte junctis membris similibus vix offenderit vel in meliore quam hic est scriptore. — *pab. lignandique* Lov. et duo rec. Oud., in δ omissa quæ sunt inter duas voces *munitiones* (l. 7). — 6. *mutuendi* (sic) *gr.* V. — *vallem petierant, quique* codd., quæ Aldus correxit. — *rem* om. L. — 8. *et terr.* D, Voss. — *se* om. D. — *desistere* V, *presist.* D. — 9. *præcepit* VD. — 11. *missum telum* nullus nostrorum. — 12. *in munit.* T. — 13. *in suo unus quisque* V. — 14. *Ad* TLVDδ. — 18. *fugatos* T pr.

ritisque et concessam vitam et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum atque valli fossarumque altitudo et extra vallum stili cæci mirabilem in modum consiti vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant; scorpionum, catapultarum ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem et tirocinium præparaverat, non hostium vi et metu commotus patientem se timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucæ tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura : turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim paulisper, ut antea dixi, in eo loco

1. *et* (prius) om. V. — *peccã* L. — 4. *magnaque auctoritas* V. — 5. *Tamen egr.* L. — *eorum castr.* V. — 7. *consiti quæ sine* D corr., δ et alii rec. — 9. *quæ* om. TV. — 10. *habebant* L. — *At hæc* D, Voss. — 11. *et metu* om. L. — 12. *sapientem se* codd.; *patientem* Ciacconius. — *præmebat* TV. — 14. *deducebat* L. — *qui vict.* TV, *quia v.* Dδ. Lov. — *suæ* D corr., δ. Lov. — *confid.* D. Voss. — 15-16. *turbæ enim sibi existimabunt* TV. — 16. *regbus* T. *g* eraso. — 17. *partis* om. L. — 19. *constituebat* V. — 20. *veteranorum* T pr., deinde *sibi* post *pars* repetitum et expunctum.

XXXII. — 22. *ante* D et plures Oud.

commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra, et concione advocata de terrore suo desperationeque exercitus Cæsaris facit verba, et cohortatus suos victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire et per causam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Interim [Numidæ] Gætuli diffugere quotidie ex castris Scipionis et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus illustrioribus, [Gætulos] et litteris ad suos cives datis cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, civitate libera et ipsa immunique, ad Cæsarem veniunt, seque parato, quæcumque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur : «tantum orare et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum et quæcumque res eis suppeteret communis salutis

3-4. *cohortans* L. — 5. *rursus milites* F. — *ad operas* D. — 7. *Getuli* codd. ut videtur omnes; vulgo *Gætulique*. Seclusi *Numidæ* auctore Davisio, coll. c. 35. — *defug.* D. — 8. *parum in* T. — *se in regn.* L. — 9. *C. Martii* L. — *usi* om. TV, Lov. — 10. *profug.* D. — 12. *Getulis* Petav., *Getulus* V. Ejecit Morus glossam verborum *ad suos cives.* — *et* expungit corr. D, om. δ. — 13. *et ne* nullus nostrorum.

XXXIII. — 15. *Achilla* L et *Acylla* U constanter, ut infra F, qui hic *Acilla.* — 15-16. *ex civit.* nostri præter LDδ: *ex suis* nihil Oud. et Fabr. — 16. *libera etiam* (vel *et jam*) *undique ad* codd.; *libera et immuni* Rubenius, quod in illa abire non poterat; quare scripsi *libera et ipsa immunique*, æque ac Ruspina. — 17. *paratos* codd., *parato* Davisius. — 18. *ab eo* om. L. — *ut si prædium* T. *si* etiam Scal., Lov. et inter versus V. — 19. *et* (post *id*) om. U pr., V. — 20. *ei supp.* TUFV, Lov.: *eis* L inter versus, Dδ. In his desinit Lov.

gratia subministraturos. — Quibus rebus facile a Cæsare impetratis præsidioque dato, C. Messium, ædilicia functum potestate, Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus et equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum VIII cohortibus ad Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, cum ad urbem cum copiis accessisset et animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus se Adrumetum recepit; deinde paucis post diebus equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positis obsidere cœpit.

XXXIV. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cujus adventu C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor a Cercinitanis receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis

2. *C.* om. V. — 4. *Adrim.* TU. *Addrim.* F. — 5. *ibi* om. L. — *partē* T. — *relictū* V. — 6. *ad Cillam* V. — *celeriter* LV. — 7. *Ach.* hic T. — 8. *arcess.* TV, *access. cum copiis* L. — 9-10. *periculo suorum rem f.* UF, *periculo suo rem f.* D — 10. *præ mult.* D pr. — *se* om. L. — 11. *recipit* Petav. — *paucos post dies* V; *post* T inter versus, om. D pr. — 12. *a Lab.* TUF, *ab* L et «meliores» Oud., *ab Alieno* V. — *Achillistanos* T, *ad Cylitanos* V.

XXXIV. — 14. *idem* FL. — *Salust.* FLVD. — 16. *Cerninam* Scal. et nostri omnes. — *Decumius* L. *Decimus* VDδ et «nonnulli» Oud. — *questor* L. — 17. *familia* (*familiæ* T) *præerat præsidio comm.* TL soli, reliqui ut edimus. — 18. *ac se f. comm.* L om. in fine paginæ. — 19. *C. Sal.* D. — *Ceronitanis* TLV. Scal., *Cercinitanis* F, *Cercinnit.* Petav., *Cercinianis* U, *Cercinatibus* D corr., δ et alii rec. — 20. *oneratos* TFV.

magna copia fuit, complet atque in castra ad Cæsarem mittit. Alienus interim proconsul Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem. Quæ naves ventum secundum nactæ quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis hilaratis annonaque levata sollicitudinem deponit, legiones equitesque ex navibus egressos jubet ex languore nauseaque reficere, dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXV. Quibus rebus Scipio quique cum eo essent comites mirari et requirere : C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre ac lacessere prœlio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in castra Cæsaris mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt ut sibi liceret verba sine periculo proloqui. Potestate facta, « Sæpenu« mero, » inquiunt, « imperator, complures Gætuli, qui sumus

2. *All.* F. — *e Lil.* UFVδ (nimirum *pro consule Lil.*); D *a Lil.* — 3. *legionem* FVD. — *et* (alterum) om. L. — 4. *mille* om. V, siglo ∞ UF, *M* D. *eosque* L, male accepto *co* (i. e. *cIↄ*) in T. — 8. *hilaratus* UFDδ et alii rec. — 9. *an non eumque* T, *ac non eumque* V, *animorumque* Cuj., *ani. eumque* Scal., *animum* L, *animo* δ, *annonæque* UFD, Petav., *annonaque* Davisius. — *sollicitudine* codd. præter Norvic. et δ. — 10. *egressis* T, Scal., *egressus* V. — *langore* UFVD. — *nausie aque* L. — 10-11. *divisos* Nipperdeius, sed alterum huic scriptori concedendum.

XXXV. — 12. *erant* Lδ — *comites* om. Buslid., delent Kreyssig. et Kraner. — 13. *mirati* TLV, *demirari* Busl. — 16. *ex Getulia* F. — 18. *prospere fugisse spec.* TV, *specie fugæ sp.* L. — *Cæsaris castra* V. — 21. *inquit* nostri præter Lδ.

«clientes C. Marii, et propemodum omnes cives Romani, qui «sunt in legione IV et VI, ad te voluimus in tuaque præsidia «confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine «periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facul- «tate pro speculatoribus missi ab Scipione ad te cupidissime «venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ ele- «phantis ante castra portasque valli factæ essent, simulque «consilia vestra contra easdem bestias comparationemque «pugnæ cognosceremus atque iis renuntiaremus.» Qui collaudati a Cæsare stipendioque donati ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus his, quas Gætuli nominarunt, milites legionarii complures ab Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

XXXVI. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cujusquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere atque sub manum Scipioni in castra summittere non intermittit. Legati interim ex oppido Thisdræ, in quod tritici modium millia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Cæsarem venere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent, simul-

2. *III et* L. — *tua* L. D pr. — *præsidia* T pr. — 3. *quod id* TLV. — 5. *ab Sc.* nostri præter Dδ. — 9. *eis* nostri præter TL, qui *his*. — 10. *a* om. TV. — 14. *profug.* Lδ.

XXXVI. — 15. *apud R.* F pr. — 18. *possent* L. — *summanum* TV, *summam manum* L. — 18-19. *Scipioni* TLV, ed. Vascos., ceteri *Scipionis*. — 20. *Thisdre* nostri et Oud. «omnes, vel *Thisdore* (sic L);» *Thysdre*, U. *Thisare* V. — *in quod* Petav. et nostri præter TL, in quibus *in quo*, ut erraverit Oudendorp. sic referens: «*in quo* mss. mei et edd. omnes.» — *modia* F. — *mil.* F. omissum in U indicat linea numero superducta. — *comportati* L a correctore. — 22. *venire* Petav. et nostri præter LDδ.

que orant ut sibi præsidium mittat, quo facilius et frumentum et copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias egit præsidiumque brevi tempore se missurum dixit, cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. P. Sittius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus castellum in montis loco munito locatum, in quod Juba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXVII. Cæsar, postquam legionibus veteranis duabus, equitatu levique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves [vi] onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci; ipse vi kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque omnibus insciis neque suspicantibus vigilia tertia jubet omnes legiones extra castra educi atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit. Inde parvulam proclivitatem degressus sinistra parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum xii; quem jugum cingens a mari ortum

1. *quo felicius* F pr. — 4. *suos prof. jubet* L, sine *cives*. — 5. *Numidæ* UV. — *montes* UFVDδ; *monte* nullus; *castello* .. *locato* D corr., δ. — 6. *belligerandi* L. — 8. *vi* om. D.

XXXVII. — 11. *vi* TLU, *sex* FV et alii. Quem numerum non sufficere ad duas legiones (c. 53) transportandas observat Nipperdeius et *vi* ex præcedenti *navis* ortum esse conjicit. — 11-12. *Lilibe dum prof.* L pr., mediis in marg. positis sine *reliquum*. — 12. *iii* V, *sexto* F. — 13. *imperat* om. V. — 13-14. *spec. omnes app.* L. — 15. *ex castra* T, D pr., *extra castra* UF, Petav., Leid. 2, reliqui *ex castris*. — 16. *sese* L. — 17. *illius* V. — 18. *digressus* codd., *degr.* Kreyssigius — *campi* L inter versus. — 20. *xii* TLV, Scal.; *pass. vi* (erasum) *xv* F: *xv* UDδ et plures Oud. — *quod jug.* D corr., δ et alii rec. — *ingens* codd., *cingens* Nipperdeius.

neque ita præaltum velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres speculæque singulæ perveteres erant collocatæ, quarum apud ultimam præsidium et statio fuit Scipionis.

XXXVIII. Postquam Cæsar ad jugum de quo docui * pervenit *, ascendit [atque] in unumquemque collem, turres speculasque [facere] cepit, atque ea minus semihora efficit. Postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum, Cæsar paulisper commoratus perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterant, equitatu omni ex castris educto acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur pedestremque copiam in secunda acie minus passus cccc a castris suis constituunt.

1. *prælatum* Dδ. — *effecit* U pr. — 1-2. *jugo* L inter versus, item mox *singulæ* alterum. — 3. *quare apud* TLUFV et fort. D pr.; *quas apud* D corr., δ, Dorv. — *ultimam* TUFV, a pr. L et D, qui a sec. *ultimum*, ut δ, Buslid. et alii rec.

XXXVIII. — 5. *Post* TLV, Scal., ceteri *Postquam*. — 5-6. *pervenit* in turbato loco inserui auctore Vielhabero, qui pergit : *in unumquemque collem ascendit atque turres*. — 6. *ascendit atque* codd. — *turrem* Petav. et nostri præter δ, qui *turres*, ut Oud., illud ex uno L referens; singularem librario suggerebant præcedentia. — 6-7. *castellaque facere cepit* vel *cœpit* codd.; sed *castella* non sunt hujus loci: *speculasque* restituit Vielhaberus; *facere* prorsus alienum esse Em. Hoffmannus docuit, qui (*inspecturus ... iter*) *facere* conjiciebat. — 7. *atque eo* TLV, Scal. — *effecit* Lδ soli, quamquam Oud. «omnes» loquitur. — 7-8. *Et postq.* UF (hic *Et* in marg.) D et non nominati Oud. — 8. *colli* FL. — *in prox.* T. — 9. *docuisse præs.* TV. — 10. *Cæsar* om. UFD, Petav. — 13. *fuerat* F, omittens *jubet*. — *derigi* TU, F pr. — 14. *animadverterunt* unus δ. — 16. *eo* TV, ∞ UF, ut solent. — 16-17. *pedestrem* L, *que* inter versus. — 17. *cccc pass.* TL, qui om. *a castris suis*.

XXXIX. Cæsar in opere milites adhortari neque adversariorum copiis moveri. Jam cum non amplius passus MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset, intellexissetque ad impediendos milites suos et ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseque haberet legiones a munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, ad proximum collem propere occurrerent præsidiumque inde deturbarent locumque caperent, eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XL. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna turribus IV exstructa; quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animum advertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sentit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli

XXXIX. — 1. *adortari* TUF. — 2. *Cum jam* L. — *pass.* antiqui, *passus* V, *passuum* Dδ. — *M* vel *mille* δ. Buslid. et alii rec. — 5. *necesse* TLV. — 6. *ut turma* δ. Dorv., et verba numero singulari; *ut turmæ* Buslid. — 6-7 *ut ad prox.* FD. — 7. *accurr.* UFD. sed δ *occ.* cum ceteris — 7-8. *turbarent* TL. — 8. *eodem* F. — 10-11. *comminctaverunt* D. — 11. *locumque* T, Scal. a pr. — 12. *his* codd., *is* U. — 13. *advertit* L. — 15. *jam* om. V. ante *ab suis* habet L.

XL. — 17. *ugebatur* L. — 18. *instructa* V, quod edidit Em. Hoffmannus. — 19. *avertere* T. — 21. *sentit* nostri consensu. «quattuor» modo Oud., qui *sensit*, sed præsens scriptorem consulto posuisse apparet.

Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque restantes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animum adverterunt, metu ac terrore obcæcatæ omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postquam Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis atque in castra compulsis cum receptui Cæsar cani jussisset equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque; qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant, nonnulli, qui ex Curionis prœlio capti conservatique parem gratiam in fide pariter tuenda præstare voluerant. Horum corpora mirifica specie amplitudineque cæsa toto campo ac prostrata diverse jacebant.

XLI. His rebus gestis Cæsar postero die ex omnibus præsidiis cohortes deduxit atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis convulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido Uzitta, quod

2. *resistentes* UFDδ et plures Oud. — 4. *adverterent* T. — *obcec.* antiqui. — 5. *fegere* T. — *Post quæ* Lipsius. Sed confer cap. 50, l. 11. — *suisque* D, Leid. 2. — 9. *ejus*, id est Labieni. — 10. *ex G. erant* L, expuncto verbo. — 10-11. *pollicitationibus* TUFV et haud dubie Petav., qui *pretio* omittat. — 12-13. *fide peruenta* T, suprascripto *partienda*, quod vel *parcienda* præbent ceteri: *servanda* Nipperdeius probatus a Kranero, sed multo præstat et proxime ad codicum vestigia accedit *pariter tuenda*, ab Em. Hoffmanno restitutum. — 13. *noluerant* L.

XLI. — 17. *eduxit* UFD, Scal., Petav. — 18. *male acceptis suis* V. — 19. *suas mun. se cont.* L. — *instructam aciem* TLV. — 20-21. *accessit leniter* TL. — 21. *pass.* codd., *passus* V, *passuum* δ et vulgo. — *Uzytta* T, sed alibi per *i*; *Uzita* L. Ex

Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, cum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit **** suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XLII. Cum jam prope solis occasum Cæsar exspectavisset neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat hostesque mediam aciem suam oppido texisse, et sibi difficile factu esse intellexit simul et oppidum uno tempore oppugnare et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, præsertim cum

Petav. prope ubique *Uzuta* affertur, quod in antiquioribus ab *Uzitta* ægre distinguas. — 2. *adaquari* D corr., δ, Buslid. et alii rec. — 4. *derecta* UFL, *ejecta* V. — 5. *inpositis* L. — 7. *parato* T pr. — *certum* TL. Scal. — *qui in* UF. — 8. *constitit* D inter versus. Lacunam recte indicavit Nipperdeius, nam sequentium non *Cæsar*, sed *Scipio* subjectum est : quod sensit corrector archetypi codicum UF, præcedenti versu QUI *in eo loco* scribens. — 9-10. *dextrumque sinistrumque* TV. — 10. *cornum* Scal. — *conspectũ* UF. — *pacienti* TV, *pacientia* U, extremo *a* expuncto, *patienti* F, uterque cum nota vitii: om. Petav.

XLII. — 12. *jam* om. V. — 14. *se* om. L. — *loco quo se def.* V. sine *magis*. — *defenderet* F pr. — 15. *auderet* T pr. — *est* L inter versus. — 17. *Numidarumque* U pr. — 18. *texissent sibi* codd.; *texisse. Sibi* corrector D; *et sibi* Nipperdeius; *sibique* δ et alii rec. — *factum* TL. Scal. — 19. *expugnare* V.

milites a mane diei jejuni sub armis stetissent [defatigati]. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII. Interim Considius, qui Acillam *** et VIII cohortibus stipendiariis Numidis Gætulisque obsidebat, ubi C. Messius [qui cohortibus] præerat, diu multumque expertus magnisque operibus sæpe admotis et his ab oppidanis incensis cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo ceterisque rebus quæ ad victum parari solent corruptis, Acillam quam obsidebat deseruit, atque itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit.

XLIV. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Alienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida, eques Romanus, ab residua classe cum erravisset delataque esset vento ad Thapson, a Virgilio scaphis naviculisque actua-

1. *def. stetissent* L; *defatigati* ejiciendum censent plures critici. — 2. *suis* L inter versus post *cop.* — *in castra* om. V.

XLIII. — 4. *Achyllam* U, et per *i* TLFV. Lacuna ante *et* notata a Nipperdeio, nam cum *equestribus copiis ab Labieno adductis* Considius Acillam redierat (c. 33), quarum mentio excidit. — *et* om. Pet., Norv., habent nostri. — *VIIII*^cm T, *VIIII* L, Scal.; *IIII* V; *VIII* UFDδ, Pet. et plures Oud., ut est c. 33; sed nihil impedit quin nunc *IV* duxerit. — 4-5. *cohortes stipendiarias* codd. præter Petav. et Norvic., qui ablativo. — 5-6. *Messius qui* codd., in D *qui* inter versus ead. m.; *qui* ejecit Aldus. Morus etiam *cohortibus*, quæ correctio esse videtur præcedentis *cohortes*, de margine huc intrusa; aut numerum cohortium in *qui* latere statuendum erit cum Oudendorpio. Petav. et Norv. *Messius a parte Cæsaris cohortibus præerat præsidio missis*, ex scholio. — 7. *sæpe* om. V. — *auotis* (sic) T. — 7-8. *proficisceretur* TV. *proficeretur* Scal. — 11. *Agill.* UFV. — 12. *Adrym.* U. per *i* TV. per *u* FL. — *recipit* TF.

XLIV. — 13. *ad Siciliam* L. — 14. *All.* F. — *Comminus* L. — *Ticide* L, *Titida* Dδ et alii rec. In TV vocales coaluerunt *Ticidæq.* — 15. *erravissent* T, Scal., *errasset* L. — 16. *ab* U pr. — *Thabson* TLV, *Tabsũ* D pr. — *Verg.* T. *Virg.* ceteri.

riis excepta est et abducta. Item altera navis trieris ex eadem classe errabunda ac tempestate delata ad Ægimurum a classe Vari et M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt; quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et ante suggestum ejus constiterunt, « Non vestra, » inquit, « sponte vos certo scio, sed illius « scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos cives « et optimum quemque nefarie consectari. Quos quoniam for« tuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debe« tis, rempublicam cum optimo quoque defendetis, certum est « vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, « proloquimini. »

XLV. Hac habita oratione Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab his gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis xiv. « Pro tuo, » inquit, « summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago (non enim « imperatorem te appello), quod mihi vitam incolumitatem« que belli jure capto polliceris, et forsitan isto uterer bene« ficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra « Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi,

1. *adducta* TV, Scal., *abducta* L. Ceteri nostri (ut Petav.) *et ad Scipionem adducta*, D cum var. *deducta*, quod in pluribus Oud. esse videtur. — *triremis* δ. — 2. *Egumirum* L, *Ægimurrum* V. — 3. *veteri* T. — 4. *fuerunt* om. UF. — *quas* T. — *adserv.* codd. præter LD. *obs.* V. — 5. *deducendosque* nostri præter δ. — 6. *ejus* om. TL, Scal. — 7. *vos* om. V. — *certo sed* (sine *scio*) TV, *cerno, sed* L. — 11. *defenditis* VD. — 12. *vobis* L in marg. — *dare* U pr., *donari* V.

XLV. — 14. *æstim.* V, *extim.* D. — 15. *gratias subacturis pot.* T, Scal., *subacturos* L, *sibi acturis* V. — 16. *is* TV, *his* LD. — *dicundi* UF. — *Ex his* L. — 18. *te imperatorem* UFD. — 19. *forsan* nostrorum nullus. — *uterer isto* TL. — 20. *Ergone* TL. — 21. *nostrum* T, sed *meum* suprascripto. — *et ord.* V.

«ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius «xxxvi annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Ne«que ego istud facturus sum, et te magnopere, ut de negotio «desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si «minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis «cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue «contra me; ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc «in tua tenes potestate, non amplius x sumam. Tum ex virtute «nostra intelliges quid ex tuis copiis sperare debeas.»

XLVI. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus, ira percitus Scipio atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid fieri vellet, atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni. «Abducite istos,» inquit, «nefario sce«lere contaminatos et cæde civium saginatos.» Sic extra vallum deducti sunt et cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri et Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custo-

2. *xxvi* vitiosum esse patet, sed emendatio prorsus incerta; *xvi* ex Reg. Lond. et cod. bibl. S. Victoris affertur, et est in marg. Vascosani; Lipsius : «credo *xxvi*.» Valde probabiliter Nipperdeius : *amplius tricies armis depugnavi*, collato simili dicto B. Alex. c. 74, ubi item *xxii* scriptum pro numerali adverbio. — *anñ* T. Scal., *annis* LDδ et Oudendorpiani, *annos* UF, Norvic. — *adversum* (*adversus* V) *armatos* TUFV, Scal., *adversum armatum* L; *adversus armatusque* Dδ et recentes Oud., recte: ac particula quoque carere possumus. — 3. *de neg.* om. V. — 5. *sic* (pro *nunc*) L. *ñ* V. — 6. *fortissimam* L; in D post *firmissimam* octo litt. erasæ. — 8. *potestate tenes* TL. — *Tunc* nullus nostrorum. — 8-9. *intelleges ex virtute nostra* TL.

XLVI. — 10. *præstanti* Dδ et duo Oud., *præconstanti* Buslid. — 11. *est* om. TL. — 12. *innuit* V, quod prætulit Em. Hoffmannus. — *velit* L. — 13. *interficit* VDδ. — 14. *inquid istos* UF, Oud. nulla allata varietate. — 17. *dispart.* D, Buslid. — *Comium* L.

diæ causa in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XLVII. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque vergiliarum signo confecto circiter vigilia secunda noctis nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non more superiorum temporum in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo propiusque hostem accedendo castra communibat, opereque faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportabat, ut præter ipsum militem et arma nec vas nec mancipium neque ullam rem, quæ usui militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africa autem non modo sibi quicquam non acquisierant aut paraverant, sed etiam propter annonæ caritatem ante parta consumpserant. Quibus rebus attenuati oppido quam pauci sub pellibus acquiescebant; reliqui ex vestimentis tentoriolis factis atque arundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque subito imbre grandineque consecuta gravatis pondere

1. *in salo* om. Dδ et multi rec. — 2. *negligentiæ ignominiæque causam* L.

XLVII. — 5. *idem* L. — 6. *Auditu namque* T. *Idítu namque* L. — *vigiliarum* VDδ et alii rec. — 7. *vigiliam secundam* F a sec., V. — 9. *moRe* T. — *imperatorum* codd., *temporum* Glandorpius. — 11. *communiebat* unus D. — 12. *circumspiciendo* nostri præter L. D corr. et δ. — 13. *ita* om. TLV. — *transportarat* in nullo. — 15. *usus* UF. — 16. *Africam* TL, Scal., Petav. et nonnulli rec. — *sibi* om. L. — *non* om. TLV. — 17. *parata* Lδ. — 18. *oppido perquam* codd. præter unum L, qui recte. — 19. *reliquis* UV, uterque expuncto *s*. — 20. *harund.* codd. — *copiisque* TLV. *scopisque* Scal., *coriisque* UFD. Leid. 2, *harundinum copiis coriisque* δ. — 21. *gravata* TUFV, Scal., Leid. 2. *gravati* L. Dδ. — *pendere* UF.

tentoriis aquæque vi subrutis disjectisque, nocte intempesta ignibus exstinctis, rebus quæ ad victum pertinent omnibus corruptis, per castra passim vagabantur scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XLVIII. Rex interim Juba de equestri prœlio Scipionis certior factus evocatusque ab eodem litteris, præfecto Saburra cum parte exercitus contra Sittium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis ac terrorem Cæsaris, cum tribus legionibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis peditibusque levis armaturæ grandi numero elephantisque XXX egressus e regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regis seorsum positis cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione consedit. (Erat in castris Cæsaris superiore tempore magnus terror et exspectatio copiarum regiarum, exercitusque ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur: postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis

1. *tenebris* codd., *tenebrarum* Leid. 2; *gravatis pondere tentoriis* Oudendorpius. — *aquãque* TV, *aquaque* UFLDδ; *aquæque* Nipperdeius, *aquarumque* Oudendorpius. — *vel* (compendio scriptum, quod simile voci *ut*) *subruta disjectaque* codd., *subruti disjectique* L et vett. edd.: *vi subrutis disjectisque* Oudendorpius. — 2. *rebusque ad* codd., sed *quæ* L. Scal. — *victum partim omnibus* TUFV, D pr., *pertinent omnibus* L, Scal., *pertinentibus* D corr., δ et alii rec. — 3. *partim* V. — 4. *II leg.* TLV. — *piliorum* T pr.

XLVIII. — 7. *evocatoque* Busl. — *Saburræ* vel *-rre* codd. præter Petav. — 8. *ipse* om. Petav. — 9. *haberet exercitus Sc. ac terrore* codd., *ad terrorem* L; *adderet exercitui Sc. ac terrorem* Oudendorpius. — 10. *cum IIII* D. — 11. *ejus arm.* codd. præter Petav. et Norvic., qui *levis*. — 11-12. *elephantis* TLVδ, D corr. — 13. *regiis* nullus nostrorum. — 14. *ejus cop.* TLUFV. — 16. *ex exspectatione* Scal. — *exercitus* codd., *exercitusque* Oudendorp. et Jurinius. — 17. *magis* om. Petav., Norvic. — *suspensiore animi* (sic) ex Cujac. annotatum in nostro exempl. Fabr., *suspensione animi* δ.

omnem timorem deponit. Ita quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat.) Quo facto cuivis facile fuit intellectu Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem quam speciosissime potuit instruxit, ac paulo longius progressus ab suis munitionibus, haud ita diu commoratus se recipit in castra.

XLIX. Cæsar, postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quæ exspectasset, omnia convenisse neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, et brachia protinus ducere et castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit, ne adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occuparent atque ita longius sibi progrediendi eriperent facultatem. Ejusdem collis occupandi [gratia] Labienus consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

L. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis, quæ erat transgredienda Cæsari, antequam ad eum collem, quem ca-

1. *ante* L, *absens antea* V. — 2-3. *cuius* TLV. — 3. *intellectum* L. Cuj., Scal., Pet., *inlectum* TV. *inlatum* UFDδ. — 4. *adventũ* TUF, hic erasa lineola. — *Nam* D in ras. 10 litt. — *postera* V. — 5. *productis* V pr. — *in aciem* L inter versus. — 7. *aut ita* TUF. hic cum ⊦. — *recepit* Dδ.

XLIX. — 9. *pugnandi moram* V. — 11. *deducere* Dδ et alii rec. — 12-13. *contendit* (*cœpit* L). *Adversarii* codd.; *contendit, ne adv.* Nipperdeius. «qua particula extrita ad restituendam orationis formam in sequentibus perfecta sunt posita.» — 13-14. *occuparerunt* codd. — 14. *progr. sibi* L. — *eripuerunt* codd. — 15. *gratia* insititum esse vidit Clarkius. — 16. *quia prop.* V. — *loco venerat* D a corr.

L. — 18-19. *erant transgrediendæ* codd. antiquiores, *transgredienda* Scal., Petav., Reg. Goduini, D pr., *transeunda* Voss. Clarkii (ex quo solo *erat* affertur). δ et alii rec.

pere volebat, perveniretur, ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animadvertisset Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus levique armatura consedit et præterea post montem equites in occulto collocaverat, ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle subito se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Cæsar ejusque exercitus neque retro regrediundi neque ultra procedendi oblata facultate circumventus concideretur. Cæsar postquam equitatu ante præmisso inscius insidiarum cum ad eum locum venisset, ausi sunt, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti; deinde protinus collem petere contenderunt atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta Cæsar legionibus opera distribuit atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde

4. *esse* om. codd. (etiam L), addidit Ciacconius, *habere* Glandorpius; *prius oportere* Leid. 2. — 5. *levique* L in ras. — 6. *ut præt.* D corr. — *post montem collesque* (*collemque* δ, Dorv. et vett. edd.) *subito se Cæsari* (TL *Cæsari se* [*sese* ut videtur T a pr.] *subito*) *ostenderat et eq.* codd., *ostenderet eq.* TLV. Quæ «e glossa» esse jam olim observavit Gudius, e glossa nimirum et varietate ad sequentem l. 8 adscripta. Quare delevi. — 7-8. *extollens se* δ. Inserui *subito* ex superiore varietate codicum omnium. — 8. *et* (pro *ut*) editur auctore P. Manutio, quod non necessarium. — 9. *retro regredeundi* T, *retrogredeundi* L; *r. regrediendi* Dδ et rec. — *ultro* L. — 9-10. *progrcedendi* T, erasis *gr* litteris; *progrediundi* V. — 10-11. *postquam* nostri præter Lδ, qui soli omittunt; nihil de suis Oud. Gemina structura c. 40. — 12. *abusi sive* codd., *abusive* V, *abusione* D; *abditi* Nipperdeius; malui *ausi sunt* (s̃). — 14. *summam* Vδ. — 18. *equitatus* L.

ab suis maximis castris per medium campum e regione oppidi Uzittæ, quod inter sua castra et Scipionis in planitie positum erat tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci et ita dirigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum copias admovisset oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur, præterea, quo facilius colloquia fieri possent, et si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi [nonnulli] fieri complures poterant : aquatione enim longa et angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat; equites barbari levisque armaturæ prœliis minutis comminus dimicabant.

LII. Cæsar ab eo opere cum jam sub vesperum copias in

LI. — 1. *ab his et suis* malit Nipperdeius. — 2. *planicie͂* nostri præter L, Petav., Bust. — 3. *ab Sc.* UF. — 4. *erigere* codd., *dirigere* Lipsius. — *sinistramque* TUFV, ambiguo compendio L : ut existimari possit quæsitus hoc dicendi genus et variationem ipsi scriptori placuisse. — *ejus* om. V. — 5. *conveniret* TUFV. Sequitur *.I.* (vel *.L.*) *i. Hac* (vel *hac*) in TUFV, D pr., *.I. i.* Scal., *In hac* L, *Hoc hac* D corr., δ et alii recentes. In Petav. *conveniret latus unum. Hac rat.*, male. *Id hac* editt. a Rhellicano. — *instituebat* V. — 5-6. *propius hostium cop.* L. — 7. *suas* T pr. — 10. *ante* (sic) L inter versus. — *acciderat* nullus nostrorum. — *eorum cum* L. — 11. *Voluit autem exp.* L. — 12-13. *Accedebat ad* L, et *autem* inter versus. — 14. *nonnulli* om. L, Petav., Dorv. (habet δ), punctis subnotatum est in D: *complures fieri* Lδ; *complures* om. V. Conf. B. Hisp. c. 40. — 15. *utebantur* codd. — *ante* om. L. — 16. *legione* Petav. et nostri præter δ, *leḡ.* L. *longe* D. — 17. *hostes* TLV, Scal. — *levis* VD.

castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu levique armatura Juba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper abscesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit. Namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod nisi in noctem prœlium esset conjectum, pulvisque vento flatus omnium prospectui offecisset, Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent, equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV et VI Scipionis milites diffugere partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itemque equites Curioniani diffisi Scipioni ejusque copiis complures se eodem conferebant.

LIII. Dum hæc circum Uzittam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, X et IX, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, cum jam non longe a portu Ruspinæ abessent, conspicati naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum

LII. — 1. *levisq.* T pr. — 3. *Cæsariani .VI.* TL, Petav., *in* UF, *ex vi* δ et duo rec., *vi* om. D. — *universi* L. — *mult. host.* L. — 4. *accesserunt* TLUF, Petav., *abcesserunt* V, *cesserunt* Dδ et edd. — 6. *detulit* TL, Scal. — 9. *repp.* codd. præter L. — *his* codd. — *occiderunt* D. — *nisi* TLV, ceteri *ni.* — 10. *coiect.* TU. — 11. *prospectũ* codd. præter V, Petav., qui *prospectui*, δ *prospectibus.* — *effecisset* T, *infecisset* L. — 13. *internit.* L. — 14. *leg.* UFLD, *legione* TV. — 16. *Curiani* codd., correxit Lipsius. — *Scipionis* TL. — 16-17. *quamplures* V.

LIII. — 18. *ad Uz.* L. — *Uzirtam* T, *Cirtam* V. — 19. *v et VIIII* TFV et U, qui *IX*[na], D *x et VIII*, L *v et VI*, δ *VIIII et X*, ut Oud. sine var. — 20-21. *conspicati* TLUF, D a sec., *conspicatæ* a pr., V et vulgo. — 21. *Cæsarianas naves* TL.

stabant, veriti ne in adversariorum ut insidiandi gratia ibi commorantium classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt. ac diu multumque jactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Cæsarem perveniunt.

LIV. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo causulam nactus Cæsar, quod C. Avienus, tribunus militum x legionis, navem commeatus familia sua atque jumentis occupavisset neque militem unum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, «Maxime vellem,» inquit, «homines suæ «petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem fecissent «meæque lenitatis, modestiæ patientiæque rationem habuis«sent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum «constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse «documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in «Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti «rapinasque per municipia fecisti, quodque mihi reique pu«blicæ inutilis fuisti et pro militibus tuam familiam jumen«taque in naves imposuisti, tuaque opera militibus tempore «necessario respublica caret, ob eas res ignominiæ causa ab

1. *ut* om. V. — *insidianti* T.

LIV. — 5. *meror* TLFV (in U evanidum), *memor* Dδ et Oud. sine var.; *auditur meror* Petav., *audit Cæsar esse merorem* Scal. — 7. *casulam* Scal., *causulam* V, *causam* F, Petav. — *nactus quod Cæsar Avienus* codd., *nactus* om. V; *nactus Cæsar, quod Avienus* corrector D; *C.* adjecit Stephanus. — 8. *navem commeatu* codd.; *ex comm.* Forchhammerus: poterat etiam *in comm.*: sed præstat *commeatus* ab Em. Hoffmanno editum. — *familiaque* D corr., δ, «duo» Oud. — 9. *a Sic.* FD. — 11. *inquid vellem* V. — 14. *quoniam ii* UF, *usi* TL, Scal., *illis usi* V (unde *illis abusi* Hoffmannus); *ipsi* Dδ et non nominati Oud. — *sunt* (pro *sibi*) L. — 15. *ipse* om. L. — 18. *mancipia* L. — *quod* L. — 20. *militibus que* TV, *militibusque* UFDδ, duo Oud., *militibus quibus* L.

«exercitu meo te removeo, hodieque ex Africa abesse et quan«tum pote proficisci jubeo. Itemque te, Aule Fontei, quod tri«bunus militum seditiosus malusque civis fuisti, te ab exercitu «dimitto. Tite Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, cum ordines in «meo exercitu beneficio, non virtute sitis consecuti, itaque vos «gesseritis, ut neque bello fortes neque pace boni aut utiles «fueritis, et magis in seditione concitandisque militibus ad«versum vestrum imperatorem quam pudoris modestiæque «fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in meo «exercitu ordines ducatis, missosque facio et quantum pote «abesse ex Africa jubeo.» Itaque tradit eos centurionibus et singulis non amplius singulos additos servos in navem imponendos separatim curavit.

LV. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt. Quorum auctoritate facile adducti Cæsarisque nomine persuasi a rege Juba desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Juba,

1. *te* post *hodieque* repetit L. — 2. *potest* UF, Cujac., «non etiam Petav.» (Fabr.), qui *potes* sec. Oud., ut D corr., δ; *peto* T (inter versus) LV; *pro eo* (?) Scal.; *pote* Oudendorpius. — *Ale* UF. *Iuleo* L. — 3. *malus seditiosusque* L. — 4. *Tite Isaliene* UF, om. L. — *Clusianas* UF. — 5. *sitis consecuti* nostri consensu, Petav., «quattuor» Oud. (vel duo, si L et Pet. comprehendit). Editt. vett. sine *sitis*, quod servare malui scripto *itaque vos*, nam prope perpetua in his codd. varietas additi omissive *que*. — *ita vos* codd.; *itaque vos* Leid. 2. — 7-8. *adversariorum vestrorum imperatoris* codd., *nostrorum* D pr., quod ex suis refert Oud., *vestr.* ex solo Scal.; *adversus vestrum imperatorem* Ciaconius et cod. Dorv. — 9. *in* om. TUFD, Petav. — 10. *potest* UF, Cuj., Petav., *peto* TLV, Scal., *potis* D corr., *potestis* δ; *pote* Oudendorpius. — 11. *esse* (sine *ab*) TD, uterque a pr. m. — 12. *nave* codd. nostri et Oud., horum pars *navi*, Vindob. 2 *naves*, Vascosanus *navem*. Sed malis cum Vielhabero *singulos non amplius singulis additis servis*. D a pr. m. erat *additis*, ut videtur.

LV. — 15. *pervenerunt* D.

distentus triplici bello necessitateque coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

LVI. Cæsar, brachiis perfectis promotisque usque eo, quo telum ex oppido adjici non posset, castra munit, balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contra oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eoque quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant dati potestatem, occasione capta nocte, jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime [locum] Uzittæ locata.

LVII. Quod postquam Scipio quique cum eo erant cognove-

1. *necessitate* D. — 2. *i* (expunctum) *et .VI. coh.* L.

LVI. — 4. *permotisq.* LD. — *quo* Scal., VDδ, Voss., et Reg. Clarkii, duo rec. Oud.; *quod* UF, Petav., Norv., om. TL. — 5. *abici* vel *abjici* codd.; *adjici* Vascosanus. — *balist.* codd. — 6. *contraque* codd. præter TL, D pr. — 7. *eosque* TL, om. V. — 8. *educit. Qui* L. — 11. *non faciebat* T, *commonefaciebat* V, *non latebat* L. — 12. *equitum* L. — 13. *partes cum* TUF. — 14. *post spille* L. — *Hiems.* nostri præter D. *Ihems.* F. — 15. *potestate* nostri præter FV. — *accepta* L, *data* Petav., Busl. — 16. *circiter .I.* TUFD, *M.* LVδ. — 17. *locum Scirte* V, *locum v* L, *zite* in ras. angustiore. Dudum critici secluserunt voc. *locum* ut ex sequente verbo ortum. Morus etiam *Uzittæ*: sed *Uzittam* potius scribendum cum Lipsio.

LVII. — 19. *Quod* U a pr., sed ead. m. *Quos* correctum, ut F, Scal., V pr.

runt. cum commoti ex tali incommodo essent. fere per id tempus M. Aquinum cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinum : « nihil attinere eum cum adversariis colloqui. » Cum nihilo minus *** ejus sermonem nuntius ad Scipionem referret : « sed restare, ut reliqua, quæ vellet, perageret, » viator præterea ab Juba ad eum est missus, qui diceret audiente Saserna : « Vetat te rex colloqui. » Quo nuntio perterritus discessit et dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano, et ei qui ab populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio aut cæsis ejusdem partis civibus incolumem reverti malle! Atque etiam superbius Jubæ factum non in M. Aquinum, hominem novum parvumque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus præstantem. Namque cum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse « non oportere illum eodem vestitu uti atque ipse uteretur. » Itaque factum ut Scipio ad album sese

2. *Aquinium* codd. hic et infra; *Aquinum* Nipperdeius, et *Aquino* antiquiores nostri c. 89. — *Aq. cum* (inter versus) *cons. Sas.* L. — 3. *dicens nihil* V. — *pertinere cum* L. — 4. *Cum nihilo minus* « cum Saserna colloqui pergeret Aquinus et » vel similia excidisse jam Ciacconius sensit, explicuit et lacunam indicavit Kranerus. — 4-5. *ad se* codd., *ad eum* Leid. 2, Dorv.; *ad SC.* (*Scipionem*) Davisius. — 5. *se restare dixit* D corr., δ et alii rec. — *quæ si vellet* nostri omnes, Cuj., Petav. nec suorum Oud. nominat qui *si* omittat: *quæ ipse vellet* Leid. 2, edd. vett. ab Vascosano. — 6. *viator preteа* T. — 8. *Romano miror* unus nostrorum δ. — 9. *a* L: *ab re .p.* D. — 10. *fortuniisq.* L. — 11. *aut Cæsaris* codd. omnes, etiam L, de quo errat Oud.: *aut cæsis* edd. primæ: sequentia verba *ejusdem . . malle* om. Cuj. Scal. — 12-13. *etiam et sup.* TUFV, Petav. Fortasse ortum ex *est* in marg. posito. — *superius* LV. — 17. *eodem restitu atque* nostri omnes, « tres » Oud.: *eodem uti restitu* editt., sed *uti* post *restitu* potius excidit et ibi inserendum erat. — 18. *atque etiam ipse* L. — *factum est* unus δ, ceteri nostri sine *est*: Buslid., Reg. et Voss. Clarkii, Leid. 2 *factum est illico*.

vestitum transferret et Jubæ, homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret.

LVIII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus educunt, et supercilium quoddam excelsum nacti non longe a Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones quæ erant in campo constituit, sine dubio existimans ultro adversarios, cum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi promptiusque prosiluissent, ante se concursuros propiusque se accessuros. Equo circumvectus legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Uzittæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ; eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum, verebaturque ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultra occurrendum fore existimabat.

LVIII. — 3. *Postera* T. — *hominum* D pr., Busl. — 4. *deducunt* TVDδ. — 6. *productis copiis* V. — *his* T a sec., LVDδ. — 7. *constitit* Stephanus. — 8. *adversarius* TV. — 9. *essent* (*esse ut* L) *pretio* vel *precio* TLV, Scal. — *prompti usque* TL. — 9-10. *ante se cum* vel *secum concurs.* TUFV, Scal., Petav., *ante eum curs.* L, *ante se conc.* Dδ et rec.; *ante eas secum conc.* Forchhammerus, sed præstat *ante se*, antequam ipse concurreret et adoriretur. — *concursores* U, a pr. m. FT, deinde correcti. — 10. *propiusque access.* L. — 11. *aucupatur* L, *occupabatur* UF. — 12. *non* (alterum) om. nostri et plerique Oud.; addidit Aldus. Malim *procedere nolebat.* — 13. *Cirtæ* V, ut solet. — 15. *cornum* T, Scal. — *appos.* L. — *verberatur* TV, *verebatur* Scal., D corr., δ, om. L; *verberaturque* UF, *vertebaturque* D, prius *t* expungens. — 16. *corruptione* TV, *c.. orruptione* D (3 litt. erasis), *irruptione* L. — *a lat.* L. — *cum adorti* TL, *cum* etiam D. — 17. *quoque cum* TVD; *cum* om. L. — *sed is erat* L, *is* tenuissimis punctis subnotato. — 19. *ultro*

LIX. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit : collocabat in fronte suas et Jubæ legiones, post eas autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur [in cornibus autem duplex esse existimabatur]. Elephantos dextro sinistroque cornu collocaverat æqualibus inter eos intervallis interjectis, post autem elephantos armaturas leves Numidasque auxiliares substituerat. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat : sinistrum enim cornu oppido Uzitta claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Præterea Numidas levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus mille passuum spatio, et ad collis radices magis appulerat longiusque ab adversariorum suisque copiis promovebat; id hoc consilio, ut, cum acies duæ inter se concucurrissent, initio certaminis paulo longius ejus equitatus circumvectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die prœliandi.

codd. præter D, qui *ultra*, quod de suo edidit Nipperdeius.

LIX. — 1. *prætereundum* L. — 3-4. *postea* codd.; *post eas* Nipperdeius. — 4. *subs. parte ita* L. — 5. *derectos* UF. — *procul et simpl.* D. — *media* om. L. — 6. *autem* om. D. Sed adjecta hæc esse a glossatore perspexit Nipperdeius. — 7. *in dextro medioque* L, ut *media* in marg. suppletum pro correctione acceptum fuisse appareat. — 8. *injectis* L. — 8-9. *elephantes* L. — 9. *armatura* UF, ille a sec. in marg. *auxiliarios*, ut D mox pro *auxiliares*. — *substituere* TLδ. — 10. *univ. fren.* L. — 10-11. *disposuere* L. — 11. *autem* LV. — *cornum* UF. — 13. *dexteram* L. — 14. *fere non minus int.* L. — 15. *magis* om. V. — 16. *id quod cons.* T, Scal., *id quidem cons.* L. — 17. *concucurr.* TV, U a sec., ceteri *concurr.* — 18. *circumventus* a pr. m. T et U. — 20. *eodem die* L. pr.

LX. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar [et ad dextrum perveniam]: habuit legionem x, ix in sinistro cornu, xxv, xxviii, xiii, xiv, xxix, xxvi in media acie. In suo autem dextro cornu e secunda acie veteranarum legionum partem cohortium collocaverat, præterea ex tironum adjecerat paucas. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat et, ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur, sinistrum autem, equitatus hostium multitudini uti resisti posset, laborabat, eodemque suum omnem equitatum contulerat et, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem v præmiserat levemque

LX. — 1. *conlata* T. *collata* L, Scal. — 1-2. *a sin.* L. — 2. *ordiar et ad dextrum perveniam. Hab.* UFD (hic *et* post *dextr.*); *ordinaret* (*ordinare* L) *perveniam. Hab.* TLVDδ (sine *ad dextr.*); *ordinaret ad dextrum leg.* (sine *perven. habuit*) δ, duo rec. ap. Oud., primæ edd. Voces *et perveniam* haud dubie corruptæ; vitium incrustavit corrector UF. Interim seclusi verba, ut nunc leguntur, absurda. Difficillimam autem de hoc prælio quæstionem diligenter et acute tractavit Nipperdeius, p. 219 seqq., cujus recensionem firmis argumentis stabilitam exhibemus. — 3. *legionem viiii, viii* TLV, Scal.; *viiii* (*iv* U) *et viii* UFDδ, Petav.: *ix, vii* Aldus. — *in dextro* nullus nostrorum. — *xxx* codd., Fδ addito[mam], unus L *xx*, *xxviii*, mire D *cornu xviii°*, qui om. sequens *xxviii* et *viiii*. — *xxviiii* Fδ, U a pr. m., *xvii* Petav.; ceteri *xxiiii*, L *xiiii*, altero *x* inter versus inserto. — 4. *acie, ipsum autem dextrum cornu* UFV; *aciem fere ipsum* (littera erasa) *autem dextrum c.* T. *acie fere ante ipsum d. c.* L; *acie, circa* (D inter versus) *ipsum autem d. c.* Dδ et tres rec. ap. Oud. — 4-5. *secundam* (*secundum* TLδ) *autem* (*ante* L) *aciem fere in* (om. L) *earum legionum parte* (*partem* L) codd.: *veteranarum* Oudendorpius. — 5. *ordinaverat* L. — 6. *paucas adjec.* nostrorum unus V, ceteri *paucas* (L *paucos*) post verbum. Soli TL *Paucas* (*-os* L) *autem ad tertiam ac.* — 7. *contulerant* nostri præter LDδ. — 8. *conlocarat* UFD; *legionem collocaverat* (pro *porrex.*) *et ita ordinaverat* L. — 8-9. *uti sinistri sui cornu* (*cornus* TV) *triplex* (sine *esset*) Petav. et nostri præter L, qui *uti sinistrum cornu esset triplex*. Marg. U: *quære*. — 9. *ut suum* codd., D *ut* in ras. latiore; *quod* vett. edd. — 10. *adjuvaret* Scal., *adjuvaretur* D corr., δ et alii rec. — 11. *ut* VD — *laboret* T pr., *laborat* LUFV, *laborabat* Petav., Dδ et alii rec. — 12. *parum ei* L. — 13. *leg̃. unam præm.* L

armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque locis certis maximeque in cornibus collocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi non plus passuum ccc interjecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderit numquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam x diei perstiterunt. Jamque Cæsar cum exercitum intra munitiones suas reducere cœpisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum Gætulorumque sine frenis ab dextra parte se movere propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit, frenatus autem Labieni eques in loco permanere legionesque detinere : cum subito pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Gætulos injussu ac temere longius progressi paludemque transgressi, multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt, levique armatura deserta, pulsi convulneratique uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ xxvii occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Sed proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit. Namque postero die Cæsar cum partem equitatus sui Leptim

1. *varie* om. L. — 2. *locisque* T pr., *passim locisque certis maxime collocaverat* (sine *in corn.*) L; *collocarat* D.

LXI. — 3. *abutrorumque* U pr., *utroque* L, sed in litura. — 4. *ante* om. L. — *acciderat* L. — 5. *die* TV, Scal. — 6. *dum* codd. — 7. *suas* om. L. — 8. *ad dextram* (*dexteram* TV) *partem* codd., *a dextra parte* Nipperdeius. — 10. *frenati . . . equites* D. Leid. 2, non δ. — 11. *destinere* T pr., *distinere* correctus, UF et Oud. sine var.; *destinare* V, *destituere* L, *detinere* Dδ. — 12. *injussi et tem. progressi long.* V — 13. *progressi* (iterum) L. — 14. *deserti ac p.* codd., L *deserti* in marg., unus T *deserta* a pr. m.: sic Nipp., deleto *ac*. — 15. *multisque* UF. — *levisque* D corr. — 16-17. *secundo pr. facto equestri in castra Scipio lætus* L, *in castra lætus* T. — 17. *Quod pr.* codd., *Sed* Kranerus. — 18. *claudium* TU (hic cum signo corruptionis), Cuj., Scal., *clau* F, *cladium* LV; *gaudium* Dδ. — 19. *die* om. UF. — *parte* codd. præter δ et tres rec. — *Leptim frumentandi* (*frumenti* Dorv. et vett. edd.) *causa* D corr., δ et alii rec.

misisset, in itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere atque opus facere vallumque et fossam per medium campum ducere adversariorumque excursionibus [iter] officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere et, ne jugo a Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique et in operibus occupati esse, et nihilo minus equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis XIII et XIV ex Sicilia adventu, celeriter deducit ibique Gætulis remigibus epibatisque complet, insidiandique gratia ab Utica progressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar Lucium Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem præsidii gratia commeatus sui mittit, itemque Quintum Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispius quo erat missus celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus promontorium superare non potuit atque angulum

1. *misit* codd., om. L, *misisset* Voss. Clarkii. — *prædatores, qui eq.* Pet. — *Vumedias* T pr. — 3-5. *legiones deducere adversariorumque* (l. 5) L, mediis omissis. — 5. *iter off.* codd., *ita* Oudendorpius, deleverat Vascosanus. — 6. *autem* V. — *contra* om. L. — 6-7. *ne jugo* T, Cuj., Petav., «optimi» Oud., *ne a j.* L, *ni j.* UFV, *ui j.* δ, *in jugo ne* D. — 7. *adperperare* F, *apparare* L. — *Ita ut d.* D corr., δ et alii rec. — 8. *essent* codd. nostri, Scal. a pr. m., et rec. ap. Oud., *erant* unus F; *esse* Nipperdeius. — 9. *dimicarent* D corr., δ.

LXII. — 10. *classem* om. L. — 11. *legionis VII et VIIII* TLV, *VII et VIII* UFDδ: *XIII et XII* correxit Nipperdeius. — 12. *ibi* D, *illamque* Pet., Norvic. — 13. *insidiantiq.* T, *insidiandi* D. — *ab Utica* om. TL, Petav. — *cum* (*C.* L) *LI*, TLV. — 14. *adventu* L. — 15. *LXIIII* V. — *Tharsum* L. — 15-16. *præsidiis* UF. — 16. *Quintium* Petav. et nostri præter Dδ. — 17. *Harimetium* et infra *Harimetio* L, qui supra l. 13 recte *Adrumetum*. — *de* om. LV. — 18. *At Aquila* UFD, duo recentes ap. Oud.

quendam tutum a tempestate nactus cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passimque in litore vagantibus, partim in oppidum victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfuga cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus, cum primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit et penteres duas vacuas a defensoribus nullo repugnante cepit.

LXIII. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera circumiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim, ibique hortatur, omnes ut se naves consequerentur; [postea] ipse parvulum navigiolum conscendit, in cursu Aquilam multitudine navium perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaque commotus cum universa classe conversis navibus Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recuperata quinqueremi cum

1. *se* om. TL. — 2. *conspectu* V. — *egressi* TUF, *egressa* D. — 3. *remigibusque passim* D corr., δ. — *littoris* TU (non F) — *parum* nostri præter LDδ, *parumque* Pet. — *oppido* codd. præter L et fort. Leid. 2. — 4. *progressus* TUF, D pr. — 5. *a perfuga* L: *ex perfugis* unus δ. — *occasione* (sine *nactus*) L. — 6. *coitione* codd., *contione* LD, sed c. 63 recte *cothone*. — 8. *portum salo* TUF (hic *portu*); *ad portum s.* V. — *penteremes* TUF, Pet., *pentiremes* LVD et rec.; *penteres* Scaliger. — 9. *quæ longius erant vacuas* D corr., δ et alii rec.

LXIII. — 11. *circuiret* VD. — 11-12. *mille passus* L. — 13. *oratur* UF, in hoc ead. m. correctum: *moratur* Dδ, *moratus* Petav.; *hortabatur* L. — *naves omnes* (bis) L. — 14. *postea* codd. antiqui, sed T ambiguo compendio *p. a.* Dδ et alii rec. *primum*. Ejiciendum esse significat Nipperdeius. — 15. *Aquilam* L in ras. — *ac trep.* L. — 16. *hostium multitudinem classem* TL, hic *classe*. — 19. *recip.* TUF; *recuperatas quinqueremes* L: *quinqueremi* T pr., cui *ges* in extremo versu a sec. m. appictum.

suis omnibus epibatis atque etiam hostium custodibus cxxx in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. Reliquæ naves hostium promontorium superarunt atque Adrumetum in cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit, atque in salo in ancoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit ibique navibus onerariis, quæ erant extra cothonem, incensis omnibusque reliquis ab iis aut subductis aut in cothonem compulsis, paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

LXIV. In ea nave captus est P. Vestrius, eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat, inde ex prœlio effugerat in Africamque ad Varum venerat; quem ob perjurium perfidiamque Cæsar jussit necari. P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam causam probaverat Cæsari, se a Nasidii classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea sibi facultatem nullam datam transeundi, ignovit.

1. *etiam* om. V. — *cxxi* an *cxxv* in T ambiguum. — 2. *naves c. tyrremem* T, *turrem* L. — 5. *chothonem* codd., *chotonem* UF, hic infra bis *cothonem*. — 6. *promuntorio* T pr. — 7. *eadem nocte* Petav. et nostri præter δ, qui *ea*. L *eadem die*. — 7-8. *accidit* T. — 9. *omnibus* LDδ. — *ab is* T, *ab his* LV, *aliis* Fδ et non nominati Oud., omittit D.

LXIV. — 12. *Vistrius* L, et mox. — *eq. R.* om. L. — 13. *Ligerius Affranius* L, *Ligurius* Scal. — 14-15. *se ad Pomp. contulerat in Africam et ad Var.* L. sec. in marg. ante *contul.* inseruit *inde ex prælio se.* — 15-16. *quem opperi* (*operi* V) *urtum perfidiam* TV; *ob perjurii perfidiam* Lδ. Busl. et duo rec. Oud. — 16. *Vestrio* unus D a pr. m., ex alio nullo nominatim allatum; *Vestrium* codd., quod corrigendi non magna necessitas erat. — 18. *Cæsaris ea Nas.* TLUFV, sic divisa; sed *se a Nas.* Cuj.: *sed eum Nas.* (sine *Cæs.*) Petav. Norvic.; *a* om. Dδ; *navium* (pro *Nas.*) *classe* L. — 20. *ignoravit* TLV.

LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis sub terra specus frumenti condendi gratia clam habeant, atque id propter bella maxime hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar per indicem certior factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis millia passuum x, atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus progressus a suis castris millia passuum VII per jugum et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit, atque ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis considit.

LXVI. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies illic moratus, dum hostes quotidiano instituto sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta decumana legiones se VIII veteranas cum parte equitatus sequi, atque equitibus præmissis neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes ex levi armatura concidit circiter D, reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis cum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones

LXV. — 3. *clam* om. LV, *f̄la* (sic) T. — 6. *x* T in ras. — 7. *onustis* T pr., *onusto* L. — *recepit* V. — 8. *progressis* TV. — 11. *frumenti* D. — 12. *considet* TL, Scal., *consedit* ceteri nostri, *considit* Oudendorpius.

LXVI. — 13. *interim* ante *certior* ponunt TL. — 14. *ibi commoratus* codd., *commoraturus* V; *illic moratus* Œhlerus. — *hostis* L. — 15. *adduceretur* L. — 16. *decim.* L. — *VIII* UL, ceteri *octo*; *III* corrigit Nipperdeius p. 219. — 18. *levi* codd., *levique* Busl.; *ex levi* Nipperdeius, quem v. p. 224. Præterea pro *subito* exspectes *adortus*. — 22. *jam* om. L, *cum* TV.

hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

LXVII. Cæsar interim, quoniam inopia frumenti premebatur, copias omnes in castra conducit atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, Cispio Aquilæque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur et pervenit ad oppidum Aggar; quod a Gætulis sæpe antea oppugnatum summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit, atque ab ejus castris millia passuum VI longe trinis castris dispertitis copiis consedit.

LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione millia passuum X, ad ejus regionem et partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe

1. *contendit* (pro *ost.*) antiquus corrector L, sed *os* non deleto. — 1-2. *atque ret.* L. — 3. *in cetra* T pr.

LXVII. — 5-6. *premebantur* TL. — 6. *conclulit* Dδ et alii rec. — *Leptim* L. — 7. *Achillæ* codd. — *Cispo* nostri, quidam Oud. *Crispo*. Sed recte c. 62 *Cispium*. — 8. *Tharsum* L. — 9. *instructa* om. L. — 11. *Agger* falso Oud. affert ex L, et de «Petav.» nihil ap. Fabr. — 12-13. *in castro unis castris* L. — 13-14. *profectus cum p. exercitus* F. — 14. *magno iumento* TUFV. — *ordei* TL. — 15. *paucum* TV, D a sec., *parvo* L. — 17. *sequi* L. — 18. *dispart.* D.

LXVIII. — 19. *Zumi* L; «alii» ap. Oud. *Zetta*. — *ab Sc.* L. — 21. *divisum* L. — *longe* om. L.

millia passuum xvIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collatis atque ibi præsidio relicto, ipse quarta vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis et oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari et, cum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium his legionibus occurrere suppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque capto C. Minucio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, et P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis xxII regis abductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LXIX. Cum jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi, Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et levis armatura hostium

1. *vIIII* UFVDδ et plurimi; *xvIIII* T. Scal.; *vIIII* L, quod verum judicat Nipperd. p. 224. — 2. *perfugis* D corr., δ et alii rec. — 3. *conlocatis* vel *colloc.* codd.; *collatis* Lipsius. — 4-5. *castra multitudinem prof.* L. — 5. *oppido* codd. præter TL, Scal. — 6. *cons* F (compendio), ut *eo usque* tentatum fuisse videatur. — 7. *is* T. — 8. *Ipse capto* L. — 9. *C. Inocio* TV (hic post *Regino*); *Mincio* L, unde *Minucio* Nipperdeius; *Mocio* Scal., *Mucio* a sec. m.; *Biocio* UFDδ, Petav. — *eq.* PRO TUFV (hic iterum l. 10); *eq. P. R.* L. *equite Ro.* D corr. — 11. *adductis* codd.: *abductis* Jurinius et « C. L. » ap. Fabric. — *cum oppido* codd., sed *d* expuncto U. *Oppio* F. — 12. *in castra* L.

LXIX. — 13-14. *quæstum* TV, *quæ tunc* L, *quæ cum* UF. — 17. *hostium* III TUF, hi duo cum nota depravationis; in LD anceps scriptura. — 18. *legionarias* LV. — *comportati* (sic) L, qui om. *celeriter*. — 19. *inferri* TL. — 20. *legioñ* TL, *legiones* V. — *hostium* ante *et lev.* in L.

nullo negotio loco pulsa et dejecta est de colle. Cum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter inceptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ levisque armaturæ mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. Cum hoc sæpius facerent et proficiscentes Julianos insequerentur, refugerent stantes, propius non accederent et singulari genere pugnæ uterentur, eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent, Cæsar intellexit nihil aliud eos conari, nisi ut se cogerent castra eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset, ut exercitus ejus jejunus, qui a quarta vigilia usque ad horam x diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent.

LXX. Cum jam ad solis occasum esset, et non totos c passus in horam esset progressus, equitatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones in vicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium placide leniterque procedens per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere coronæque in modum cingere multitudine sua Cæ-

1. *defecta* TV. — 3. *inceptum* (per *æ* Petav.) nostri præter Lδ, qui *ceptum*. — 4. *quam* L. — 5. *levis* Dδ, ille *armatura*. — 7. *pariter cum* L. — 9. *et refug.* unus δ. — *stantes* codd.; *instantes* Scaliger ex suo codice, sed illud servari poterat. — 10. *jaculis eos* F. — 11. *satius* T. — 14. *gustassent* L.

LXX. — 16. *et uento c* D. — 17. *horam IIII* TL, Scal.; *horis IIII* UFV, *horis quattuor* Dδ; *horam I* codd. Ciacconii. Numerus litteræ *m* dittographia. — 18. Corrigendum videtur *extremo AB agmine*. — 19. *revoc.* D. — *legiterque* F pr. — 21. *cop. Num.* L. — 22. *coronamque* TLV. Scal. — *suas* L.

saris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non amplius III aut IV milites veterani si se convertissent et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius duum millium numero ad unum terga vertebant, ac rursus ad aciem passim conversis equis se colligebant, atque in spatio consequebantur et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo modo resistendo tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castra incolumes, sauciis X factis, reduxit. Labienus circiter CCC amissis, multis vulneratis, [ac] defessis instando omnibus ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quas ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra.

LXXI. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas non ut imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere; quo pede se reciperent ab hoste et quemadmodum obversi adversariis et in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent comminarenturque impetum, ac prope quo loco et quemadmodum tela mitterent, præcipere. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque solli-

1. *extremum agmen* FL. — *Cæsaris interim* UFVDδ et duo rec. Oud. — 2. *cum* (pro *si*) Leid. 2, Ciacc., *tum* L. radendo in *cum* versum. — 3. *infectes* TL. — 4. *numerum* D, om. δ et alii rec. — *et rurs.* L. — 5. *conversi se quisque coll.* V. — 6. *coic.* TLUF. — 8. *castris* codd., *castra* Vascosanus. — 10. *vulneratis .C. defessis* TLV; *ac* delevit Forchhammerus. — 11. *quos* codd., *quas* Nipperdeius.

LXXI. — 14. *hostium* om. Scal. — 16. *condocefaceret* TLFVD. — 17. *quod* (*quot* Pet.) *pedes* codd., *quod ad pedes* (sine *se*) L. Marg. D : «al. *quo pede*,» sic δ. — 17-18. *adversarios* codd. ut videtur omnes, quamquam duos modo refert Oud. — 20. *præciperet* codd. antiquiores, *præcipit* Dδ et alii rec., *præcepit* V. *præcipere* unus Reg. Lond. — 21. *nostr. exerc.* L.

citum habebat, quia et equites deterrebat prœlium inire propter equorum interitum, quod eos jaculis interficiebat, et legionarium militem defatigabat propter velocitatem : gravis enim armaturæ miles simulatque ab his insectatus constiterat in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu periculum facile vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur, quia, quodcumque prœlium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite hostium equitatui levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum legiones hostium cognoverat et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo multitudoque animos militum detinebat in terrore. Cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari jusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiæ cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facile adigi posset, ornatusque ac loricatus cum esset elephans, quæ pars corporis ejus sine tegimine nuda relinqueretur, ut eo tela

2. *interficiebant* LDδ, Busl. et alii rec.: L hinc aberrat ad *propter velor.* — 3. *defatigabant* unus δ; *hostium* addebat U pr. — 4. *armatura* L. — *ab iis* TUF. *alius* V. — *insectatis* L pr.

LXXII. — 7. *ex* om. D. — 7-8. *Cæsar bellum quotiens* L mediis omissis. — 7. *commotus* δ, Busl. — 8. *quia* om. Scal., Petav., nostri præter D corr. et δ. — 8-9. *equit. suo* om. V. — 9 *sine* (*sive* L) *legionarios milites* TL, *sine legionariis militibus* V. — *equitatu* L. — 12. *sustinere non posset* V; *possent* L. — *et levi* L. — 13. *erant* TLUF. — 14. *Acc. autem et hæc* L. — 15. *uni* om. UF, Petav. — 16. *in Italiam* codd., *ex Italia* Ciacconius ex Dione Cass. XLIII, 4. — 17. *quos* (*quod* TL) *et miles nosset* codd., *nos* V in fine versus, *noscet* δ, *nosceret* Leid. 2. — 19. *oneratusque* codd. præter δ, qui *ornatusq.* — *elephans* nostri omnes, Cuj., Petav.; vulgo *elephantus*, D corr. et Dorv. *elephas.* — 20. *tegimine* UF, D pr., *tegumine* T, Scal., *tegmine* L et ceteri.

conjicerentur: præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem consuetudine capta non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam et milites bestias manibus pertractabant earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila præpilata conjiciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar tardiorque et consideratior erat factus, et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Neque mirum. Copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus et contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consuerunt; tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem tertium productas accuratius suas copias sicut

1. *coic.* L. — 1-2. *stridorem speciem* nostri præter TL, qui *stridoremque.* — *et spec.* unus Leid. 2. — 2. *consuetudinem* Dδ. *consutune* (sic) F. — *captarum* T, sed *u* ead. m. super altero *a* posito; *capturum* UFV, *captirum* L, *captum* D pr., Petav., *captarum* δ et rec.; *capta* unus Norvic. — *reformidare* nostri præter D corr. et δ. — 3. *ex* om. L. — *erat erat* U, priore expuncto; *tria erat* Badenius. — 4. *contractabant* L. — 5. *coic.* codd. — *in* om. TL.

LXXIII. — 9. *Nec* TDδ. — 14. *cognoscerent quid* (*quod* V) TLV, *cognosceret quid* U, *cognoscere quid* FDδ, Petav. — 15. *quod vit.* TV. — *quod hæc* TLV. — 16. *dabant* T. — *non uno* nostri præter Lδ, qui cum Petav. *in* habent. — 17. *rapsare* Scal. et nostri veteres, U et F cum nota corruptionis, *repsare* V, *laxare* Pet., *reportaret* D, corrector *raptaret*, ut δ. — 18. *ses suosque* T, duobus *s* erasis: *suosque* U. — *discesseras* UF, uterque cum nota. — *existimabant* TUFV. — 19. *Aquæ* U. — *cop. acc. suas* L; *productis acc. suis copiis* Clarkius; *sua copia* Buslid., qui fort. *producta*.

instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam abhorrere eos videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXXIV. Legati interim ex oppido Vaga, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt; petunt et obsecrant, ut sibi præsidium mittat: «se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos.» Per idem tempus deorum voluntate studioque erga Cæsarem transfuga suos cives facit certiores Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eo perveniret, ad oppidum accucurrisse atque advenientem multitudine circumdata eo potitum, omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus.

LXXV. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII kal. April., postero die productis universis copiis progressus, ab suis castris millia passuum V, a Scipionis circiter duum millium interjecto spatio in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios ab se ad dimicandum invitatos supersedere pugnæ animadvertit, reducit copias, posteroque die castra movet atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsi-

1. *propter* om. D corr., δ et alii rec.; *propter aciem* T pr., supraposito *hostium*.

LXXIV. — 4. *Vaca* Cuj., *Ucca* δ. — 5. *Zeiæ* antiquiores consensu, non variantes c. 68. «*Zeje* Cuj. et Petav., ad oram tamen credo *Zute*.» Fabr. Nam Petav. constanter *Uzuta*. — 6. *petunt, obsecrant* nostri omnes et Petav. — 7. *quæ itales* F. — *subministraturos* probabiliter Kraenerus. — *Per id* TFD. — 8. *transfugas* TLV δ, D corr. — 10-11. *cucurrisse* VDδ et duo alii rec.; *decurrisse* L. — 11. *advenienle* Dδ et pars Oud.

LXXV. — 15. *processus* codd. præter Norvic. et Voss. ap. Clark. — 15-16. *a* (sic LV) *suis castris* om. UF. — 16-17. *circumjecto* Scal. et omnes nostri præter δ. — 18. *ab se* om. L, *ad se* Dδ, Leid. 2. — *pugna* Davisius. — 19. *posteruque* L. — *atque ad* (sine *iter*) TLδ et duo rec.

dium frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit, atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immissos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime fugere contendit. Multis ejus occisis, compluribus vulneratis, milites legionarii ad sua se recipiunt signa atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul subsequi non destitit.

LXXVI. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur, atque ibi frumento exercitui dato postero die ad oppidum Thisdram pervenit: in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, aquæ inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus pro-

3. *capere* LD. — *lix. armatorumq.* L. — 4. *plaustris* D corr., δ et alii rec. — *ac sarcinis interceptis* L. — 7. *fefellit* U pr. — 9. *immissas* T pr. — 13. *signa* (hoc interversus) *atque interceptum iter agere* (hoc in marg.) *ceperunt* L. — 14. *destitit* nostri (cum Petav. et Busl.) præter LDδ, qui *desistit*, ut Oud. sine varietate.

LXXVI. — 15. *pervenit* V. — 17. *pugnante* L. — 19. *atque interfecto* V. — 20. *ad* om. nostri præter L. D corr. et δ. — *Thebennam* δ, Leid. 2. — 23 *atque inopia* codd., *aquæ* restituit Lipsius. — *ab ejus impugnatione* L.

fectus circiter millia passuum IV. ad aquam facit castra atque inde die quarto egressus redit rursus ad ea castra, quæ ad Aggar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit.

LXXVII. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Jubæ esse consuessent, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt, rem a se gestam docent, petunt orantque, ut suis fortunis populus Romanus, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, Marcium Crispum tribunum cum cohortibus tribus et sagittariis tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti aut commeatu dato cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CCCC, funditores sagittariique mille, uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque cum his copiis omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, V millibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero II millibus passuum longe constitit in campo.

2. *die* om. TL. *IIII* L; *die quarta* U, Scal.; *quarta die* FVD, hic in marg.: «al. *vigilia*.» ut δ, Busl. et alii rec., *quarta* T. — *castra die quae* T, ut excidisse post *inde* et in marg. additum fuisse appareat. — *ad* om. D.

LXXVII. — 5. *Tab.* L, *Theb.* V solus. — 6. *consuevissent* V. — 7. *collocati* L. — 8. *rem male* codd., *rem a se* Vascosanus. — *fortuniis* L. — 9. *quod* om. TLV, Scal. — 10. *prob. cons.* L. — 10. *tribunum* om. TLV. — 11. *tribus cum cohortibus et* δ; *cum cohorte et* UFD et pars Oud.; *cum cohortibus tribus et* TLV (hic *et* omittens). — 12. *Thebenam* UFD, *Thenam* TV. — 14. *in* om. nostri præter Vδ. — 15. *mille* UF (nimirum ∞): D in ras., δ et alii rec. *cc*, Norvic. *ccc*, T *quo*, L *qui*, V *cũ*. — 16. *occurrunt* Dδ. — *copiis et omnibus* codd.: *et* delevit Nipperdeius. D: *cum omnibus his copiis et omnibus leg.* — 17. *VIII milibus* codd., *VII m.* L, *VIII*^{bus} U, in quibus *III* ex *II* ortum et V scribendum esse docet idem criticus. — 18. *ab Scip. vero* soli nostrorum habent Dδ, nec Oud. alios ac recentes memorat. — *II* *mil.* U.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter II millium numero habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistra directo ab oppidi lateribus, ipse legiones ex castris eductas atque in jugo inferiore instructas, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constituit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erant, facere impressionem, levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem summittit. Quod ubi cœptum est fieri, et equis concitatis Juliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundi, et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consuerat, ex proxima legione, quæ ei prœlio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CCCC vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant et ab levi armatura Numidarum vulnera-

∞∞ *mil.* F, Cujac., Petav., *cō cō mil.* TV. *c̄. m̄. mil.* L, *cccc mil.* Scal.; *IIII^or* δ. D in ras. et edd.; *II mil.* Nipperd., quomodo accipienda scriptura F. — 18 p. 337. *constitit. In campo erat opp.* TLV.

LXXVIII. — 1-2. *Thegea* D. — 2. ∞∞ *num.* F, Cuj. (qui om. *num.*), Petav.; *MM* Scal., *x̄x̄* U, *c̄o. c̄o.* TL, *I* (imposito *M*) *militum* δ, Dorv.; *CD* vett. edd. — *numerum* TL, om. Cuj. — 3. *consuererat* F. — *sinistraque* Vδ soli. — *derecto* T pr., UF: *dir.* ante *dextra* positum L. — *ab oppido* Scal. et nostri præter unum δ. — 4-5. *educens* . . *instruens* Petav. — 6. *consistit* codd. præter Lδ, qui *constitit*; correxit Oudendorpius. — 7. *diei* om. Pet. — 8. *Cæsar* om. L. — 9. *erat* D corr., δ et alii rec. — 13. *hab. po fac.* L, expunctis *po.* — *circumfundere* V. — 15. *animum adv.* T. — 16. *consuererat* FV. — *ex prima* Dδ. — *quæ ex prœlio* L, *ei præsidio* D corr., δ et alii rec.; *ex leg., quæ proxima ei prœl.* Morus. — 20. *ccc* D, uno *c* eraso. — 21. *ab l.* UF. ceteri *a.*

bantur minutatimque cedebant, Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter succurrerent. Quo facto sui sublati universi in hostes impressione facta in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis, insecuti per III millia passuum, usque ad colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

LXXIX. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent legionumque periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadvertebat, adversarios non virtute eorum confidere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit, II non. Apr. tertia vigilia egressus ab Aggar, XVI millia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit oppidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea opportunaque complura præsidiis occupare, hostes ne intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Virgilium amitteret,

1. *minuatimque* TV, sine *que* Scal. — *cædebantur* Scal., Dδ et alii rec. — *immittit* L. — 2. *occurrerent* codd., *succurr.* Nipperdeius. — *facto sui* om. L, *sui* om. D pr. — 4. *consecuti.* V. — 5. *usque collem* UF: *collem* etiam reliqui nostri; *colles* ex uno Petav. nominatim affertur. — 6. *decimam* VDδ. — Post *erat* in T quattuor litt. erasæ, quarum extrema compendium et. — 7. *sua rec. castra* L. — 8. *complures* D corr. — 9. *fortissimi quique* L et duo rec.

LXXIX. — 10-11. *adv. cog. potuit* L. — 11. *æcum* T. — 15. *pridie Non.* FDδ. Oud. sine var. — 16. *Thabs.* T constanter. — *Verg.* hinc nostri præter LDδ. — 17. *magno præs.* V. — 21. *ductus* U pr., V. — 22. *Thapsianos* Dδ et alii rec., et infra.

confestim Cæsarem per superiora loca consecutus millia passuum VIII a Thapso binis castris consedit.

LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiæ quædam non amplius mille et D passus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis auxilium ferre conabatur. Quod futurum Cæsarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito ibique III ** præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die et nocte confecto, cælo albente non longe a castris præsidioque, quod supra commemoravi, MD passibus ad mare versus consedit et castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit, classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad litus appelli signumque suum observare, quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

2. *ab Th.* L.

LXXX. — 3-4. *angustiæ quædam* om. Petav. — 4. ∞ UF, *c͠o* TV, *cc* L. — *et* om. L. — 7. *muniti* TV. — *III præs.* TUF, Scal.; *tercio* V, *cohortibus tribus* L, *inde* D, sed expunctum; *magno* δ et alii rec.; *trino* vett. edd.; «*legionum* supplevit Nipperdeius, quod nimium videtur, L *cohortibus*, quod parum; fort. numerus corruptus, vel satis est *præsidio relicto.*» Kraner.; *tertia parte* Em. Hoffmannus. — 9. *super* L. — 11. *c͠o passibus* TLV; ∞ Θ *passibus* UF, *MD* D et edd. vett.; *M et V* δ. *MVC* Leid. 2; *MC* Oud. sine varietate ex suis. Numeri *MD* prævalere videtur auctoritas. — 12. *consedit* om. V, *contendit* Pet. et Busl. ap. Fabr. — 13. *milite . . . deducto* UF, D pr., Petav., Norvic., Reg. Lond.; *milites . . . deductos* TLδ, D corr., et plures Oud., *milites ab opere de castris* V. — *præsidio* om. L, qui *Aspernate.* — 14. *legione II* T, *leg̃. II* L. — 19. *adversis* nostri omnes. «quattuor» Oud. — *tergũ* L.

LXXXI. Quo postquam Cæsar pervenit et animadvertit aciem pro vallo Scipionis [contra elephantos dextro sinistroque cornu collocatis] et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire, ipse acie triplici collocata, legione x xiiique dextro cornu, xiv et ix sinistro oppositis, v legione in quarta acie ad ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans virtutesque veteranorum prœliaque superiora commemorans blandeque appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur ut veteranorum virtutem æmularentur eorumque famam, locum, nomen victoria parta cuperent possidere.

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitu animadvertit hostes circa vallum trepidare atque ultro citroque pavidos concursare et modo se intra portas recipere, modo inconstan-

LXXXI. — 2-3. *elephantos . . . conlocatis* TUFV; *elephantosque* (*-toque* Cuj.) . . . *collocatos* Cuj., Scal., Pet.; *elephantis . . . sinistroque collocatis* L, additis inter versus *contra* et *cornu*: Dδ *collocatam*. Busl. *collocatum*. Quæ Nipperdeius, accurate de hac pugna agens p. 220 seqq., esse delenda censet, «a magistro ascripta inferioribus *ad ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis*, ut ea vel explicaret vel immutaret, deinde ex margine in alienum locum translata.» Advertenda autem in hoc altero loco, l. 6, literula *a* in TLV, nonnunquam vocabulorum de margine petitorum index, quod post Frigellium exemplis aliis ostendere poteramus. — 3. *nihil minus* nostri præter D corr., δ. — *militum contra* Scal. et nostri omnes; *contra se* D corr., δ et alii rec. — 4. *tripliciter* D corr., δ et alii rec. — *legione x* (*decima* VD) *secundaque* codd.; *x xiiique* Nipperdeius. — 5. *viii et viiii* (*ix* U) codd.; *xiiii et viiii* Nipp. — *v* (*quinque* FV) *legiones* codd. antiqui: *v legionibus* Dδ. Oud. sine var.; *v legione* Nipp. — 5-6. *acie. At ipsa* UF. — 6 *a quinis* TLV. — 10. *incitabat* VD. — 11-12. *hortatur vet.* V (sine *ut*). — 12-13. *famam, nomen locorumque* Dδ. ultimum ille in ras. angustiore. — 13. *victoriam partam* Petav., nostri præter F. — *cupiant* V.

LXXXII. — 14. *exercitum* LVD. — 15. *contra vall.* nostri præter D corr., δ. et rec. Oud.

ter immoderateque prodire. Cum idem a pluribus animadverti cœptum esset, subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare : «victoriam sibi propriam a diis immortalibus portendi.» Dubitante Cæsare atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique eruptione pugnari non placere clamitante et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu injussu Cæsaris tubicen a militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, cum centuriones pectore adverso resisterent vique continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent.

LXXXIII. Quod postquam Cæsar intellexit incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestiæ stridore fundarum lapidumque perterritæ sese convertere et suos post se frequentes stipatosque proterere et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis, legiones vallo hostium sunt potitæ, et paucis acri-

1. *Cum id.* L. — 3. *dis* TUF. — 4. *Dubitanti* (*-ndi* a pr.) *Cæsare* T, *Dubitanti Cæsari* L (sed *resistente*); *Dubitans Cæsar* V et mox *resistens.* — 5. *sibi* L. — 6. *clamitat et etiam* TLV, *clamitat ante etiam* U; *et* om. F, D pr., Pet. — *sustentantem* TL. — 7. *tubicina mil.* TLUV, *tubicen a* F, sine *a* Dδ et alii rec. — 10-11. *nequicq.* Uδ.

LXXXIII. — 14-15. *contendit a dextro. Interim* TL. — 16. *frequenter* TLV, Scal. — 16-17. *lapidumque* unus nostrorum L, *lapidum* ceteri et Petav., *saxorum plumbique* δ, Busl. — 17. *convertére* U. — 18. *ire cont.* L. — 19. *Idem* TLD. — *cum* ante *elephantis* nullus nostrorum (quod necessarium esse Kranerus ostendit), ut falso Oud. in solo Dorv. abesse referat. — 20. *principesque* D corr., δ et alii rec. — *celeriter præsidiis* D. — 21. *circumitis* Scal., Petav., *circuitis* nostri.

ter repugnantibus interfectisque, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIV. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam cum in sinistro cornu elephans vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset eumque sub pedem subditum, dein genu innixus pondere suo proboscide erecta vibrantique stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatus bestiæ offerret. Quem postquam elephans ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere, militem proboscide circumdat atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo cum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, cædere quantum viribus poterat non destitit. Quo dolore adductus elephans, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXXV. Interim Thapso qui erant præsidio ex oppido eruptionem porta maritima faciunt et, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut oppido deserto fuga salutem sibi parerent, egrediuntur atque ita per mare umbilici fine ingressi terram

1. *interfectis* nullus. — 2. *progressi* L.

LXXXIV. — 3. *prætereundum* L. — 4. *in* om. Petav. et nostri præter D corr., δ. — *elephas* D, et sic Petav. infra bis. — 6. *subd. sub ped.* L; *pede* unus δ. — 7. *promusc.* Petav., D pr., *promosc.* corr., Scal. corr., δ. Item infra. — 8-9. *armatum* unus δ. — 11. *armatum* unus L, quod præferendum; ceteri et rec. ap. Oud. *extollit. Armatus.* — *Armatus quid* V. — 12. *cum* om. nostri omnes (ap. Oud. «Leidd.» modo) præter δ. In V *cum* ante *videret* positum, idemque *agendum esset*. — 13. *quo* codd., *qua* Morus. — 14. *desistit* D. — 15. *reliquas copias* D pr. — 16. *se convertit* T pr.

LXXXV. — 17. *Thapso* hic T. non *b*; *Tapsi* V. — 18. *et* om. L. — 18-19. *suis succurrerent* L. — 19. *parent* T. Scal.: *pararent* UFV. *parerent* LDδ.

petebant. Qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent, ducemque aliquem requirerent, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent, [qui] postquam animadverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt atque armis demissis salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo fuit præsidio. Namque milites veterani ira et dolore incensi non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt; in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius, qui pilo trajectus consulto a milite interiit: item Pompeius Rufus brachium gladio percussus.

1 *petebant, a qua serv.* V. — 2. *in opp. se* T unus. — 3. *recipiunt* L. — 3-4. *copias prostratas passimque in campo fugientes Cæs.* V. — 5. *non* T inter versus; *se colligendi non dare* V. — 6. *patebant* L. — *refectis* codd., *refecti* Dæhnius. — *se* L (sed erasis litt. duabus tribusve) Dδ. — 7. *ducem* unus δ. *requirunt* nullus. — 8. *imperio auctoritateque* L. — 8-9. *qui* delendum esse observavit Oudendorpius. *præsidio* etiam Nipperdeius, sed hoc argumentis tuetur Vielhaberus, qui disjecta quæ videntur membra periodi sic ordinat : *ducemque aliquem requirerent, quem respicerent : postquam animadverterunt præsidio [suo pulso Julianos castra tenere,] neminem esse cujus auctoritate imperioque rem gererent, protinus...* — 9 *ibi* om. Vindob. 2. — 10. *contenderunt* L. — 11. *quoque ipsi* δ, Voss. Clarkii et alii rec. — *Jubanis* L. — 12. *dimissis* codd., *missis* (ut videtur) L in marg. ead. m., *admissis* δ. — 12-13. *solute conctionem* D. — 13. *Qui* T ead. m. correctus. — *miseriis* Pet. et nostri præter δ. — 14. Sic nostri consensu, non *præsidio fuit.* — 15. *sed aut* L. — 16. *illustres viros quos urbanos appellant* L; *actores* δ. Busl. et alii rec. — 17. *vulneraverunt* L. — 18. *fuit* om. V. — *Tillius* V, *Tulius* D. — 19. *interim P.* TL.

nisi celeriter ad Cæsarem accucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex prœlio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas spe, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare et a militibus deprecante, uti eis parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Cæsar trinis castris potitus occisisque hostium L millibus fugatisque compluribus, se recepit L militibus amissis, paucis sauciis, in castra, ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque [cum turribus ornamentisque capit] captos ante oppidum instructos constituit, id hoc consilio, si posset Virgilius quique cum eo obsidebantur rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium appellavit invitavitque ad deditionem suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido discessit. Postero die divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat, totumque exercitum

1. *accurr.* L. *occurr.* D. — 3. *ne mil.* nostri omnes. «duo» Oud. — 3-4. *ex maxima* D. — 4. *licentia* TF. — *impunitatis spe* Petav., Norvic. — 5. *gestas ab ipsis* codd.; *gestas spe, ipsi* Oudendorpius. — 6. *Ita* D. — *.i.* T. *primi* V. *II* F. *hi* D. om. L δ. — 7. *implorassent* V. — 8. *uti eis* nostri. *eis uti* nescio unde vulgo.

LXXXVI. — 10. *x* TL. *x* vel *decem milibus* ceteri. Quod vitiosum esse cognoscitur Plutarchi testimonio. c. 53 : *Ἡμέρας δὲ μιᾶς μέρει μικρῷ τριῶν στρατοπέδων ἐγκρατὴς γεγονὼς καὶ πεντακισμυρίους τῶν πολεμίων ἀνῃρηκὼς οὐδὲ πεντήκοντα τῶν ἰδίων ἀπέβαλεν.* — 11. *estatim* TL. *statim* V. sine *ac.* — 12. *LXIIII* codd. præter unum H. ex quo enotatum *LXXX*. — 12-13. *cum turr. ornamentisque* præcedentium explicationem esse intellexit Kranerus, jam olim *capit* ejectum a Glandorpio, nec legitur in D. — 14. *Verg.* codd. præter LDδ. — 16. *ipsum* L. — *incitavitque* L. — 17. *suam* L.

veteranum donavit, præmia fortissimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus Rebilo proconsule cum III legionibus ad Thapsum et Cn. Domitio cum duabus Thisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Uticam ante præmisso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, cum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset, vi oppido potiti in medio foro lignis coacervatis omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætatisque vivos constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio; deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod in Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat et ante portam bellicam castris fossaque parvula duntaxat muniverat, ibique custodiis circumdatis habitare coegerat; senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra hi equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos Cæsaris partibus favisse sciebant, ut eis

1. *veteranorum* Dδ et alii rec. — *donavit præmiis* V, D corr., δ; *præmia ac* unus Ursini, non U. — *ab bene* L. — 2. *Rebilo* nostri, *Rebillo* D. — 3. *cum III ad* codd. antiqui, *cum III cohortibus ad* L, *c. III legionibus ad* Dδ. Vulgo *c. III ad Thapsum legionibus*, quod post numeri notam, non ante excidisse jam aliquoties deprehendimus.

LXXXVII. — 8. *pervenerunt* V, item l. 14-15, et c. 88. — 8-9. *Parade* vel *Paradæ* codd., *Paradam* nullus. — 9. *cum acolis* T pr. — 10. *præcurr.* LDδ. — 15-16. *quod Utic... parum in suis* codd., *quod in Utic... parum suis* Faernus et Lipsius. — 16-17. *existimarat* D. — 18. *castris* om. Cuj. — *fossisque* TL, Scal.; *fossa* Cuj. — *munierat* LDδ. — 20. *.l.* vel L *equites* codd.; *ii* P. Manutius, *hi* Nipperdeius. — *adhorti* TUFV.

interfectis eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Cæsaris victoria lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent et cæde rapinisque desisterent, et quid sibi vellent sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia singulis c divisit. Idem Sulla Faustus fecit ac de sua pecunia largitus est, unaque cum iis ab Utica proficiscitur atque in regnum ire intendit.

LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidumque defenderent. Quorum cum partem adsentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit navesque iis attribuit, ut in quas quisque partes vellet proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis Lucio Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit atque ita se trajecit. Qui cum anima

3. *repp.* TU. — *castris* D corr. — 4. *capere* (pro *potiri*) Busl. — 6. *ratione posset* L. *potuisset* V. — 7. *rapinaque* D. — 9. *c sestertia* Petav. Sed erant sestertii. — 10. *his* VD. *eis* L. — 11. *regnum Jubæ* L. — *contendit* unus δ.

LXXXVIII. — 14. *hortatus* TLV. — *servitia* L inter versus. — 16. *adsent.* TUF. reliqui *assent.* — 17. *fuga* F. — 18. *navemque* Petav. et nostri præter D corr., δ. — *is* T. *his* VD. *hiis* L. — 18-19. *in quascunque partes vellent proficiscerentur* Dδ et alii rec. — 20. *tum ibi* D corr., δ. Leid. 2. — 23. *intulit* L. — *dum* codd., *cum* Aldus. — 23 et 1 p. 347. *animam n. expiratam* FDδ.

nondum expirata concidisset, et impetu facto in cubiculum ex suspicione medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter ejus singularem integritatem et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar aliquid sibi ex ea re auxilii ratus, convocato populo, concione habita cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: «se in C. Cæsaris clementia magnam spem habere.» Itaque portis patefactis, Utica egressus, Cæsari imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit omnibusque portis custodias ponit.

LXXXIX. Cæsar interim ab Thapso progressus Ussetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum ceterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo

1. *et* om. nostri et «plerique» Oud. — *ex suspiratione* Busl. — 3. *devellit* nostri, Petav., duo rec. Oud.; *div.* unus L, qui *div. vuln.* (a sec. transpositum) *crud.* — 4. *interimit* V. — 8. *ut aliquid* Dδ. — 9. *auxiliaret* TL, *auxiliaretur* Vδ, Scal.; *auxilii raret* UF, unde fort. *auxilii pararet* Scaliger ut «ex veteri Ursini codice;» *auxilium pararet* D, Leid. 2; *sibi ea* vel *hæc res auxiliaretur* δ et alii rec.; *aliquid sibi auxilii ex ea re ratus conv.* Petav.; unde Oudendorpius *auxilii ratus.* — *conc. facta* L. — *cohortatus* nostri præter Dδ — 13. *omnibusque potitis* D.

LXXXIX. — 14. *a Th.* Tδ, *de* D. — *Usetam* L, *Usetum* Busl., *Uzetam* Petav., *ut Zetam* δ: hæc et *Uscetam* codices Oud., *Lusseram* D. — 18-19. *considerat.* AQ. *Lig.* T. *considerat. Ac Q. Lig.* L, item V, sed *A.* Hæc ut edita sunt præbent UF, Cuj. et Petav. — 19. *Ligurio* U pr. — *Considii* et *fuerat* unus δ. — 20. *die* om. L. — *Humello* (pro *Livineio*) Dδ et alii rec.

cum legione ibi relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæsar et subito se ad genua projecit vitamque sibi neque amplius quicquam deprecatur. Cui Cæsar facile et pro natura sua et pro instituto concessit, item Cæcinæ, Ceteio, P. Atrio, L. Cellæ patri et filio, M. Eppio, M. Aquino, Catonis filio Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit, circiterque luminibus accensis Uticam pervenit atque extra oppidum ea nocte mansit.

XC. Postero die mane in oppidum introiit, concioneque advocata Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit, cives autem Romanos negotiatores et eos, qui inter ccc pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, et de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit : «se eis duntaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum ipse sua bona redemisset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset.» Quibus metu exsanguibus de vitaque ex suo promerito desperantibus subito oblata salute

1. *cum . . . leg.* D, tribus fere ductibus erasis. — 2. *ienua proicit* T. *proicit* etiam ceteri præter LDδ, præmisso *ejus* V. — 4. *et inst.* (sine *pro*) TDδ. et V. qui *constit.* — *Caeteio* U. *Cæteis* F. *Cet.* reliqui; *C. Ateio* Ciacconius. — 5. *Patrio* codd., *patri* D corr., δ; «*Petreio, Patricio, P. Atio* mss. rec.» Oud.; *Catricio* Busl. — *Celle* codd. — *Oppio* Petav., *Epio* D. *Apio* «al.» ap. Oud. — *M.* om. TL. — *Aquinio* Dδ et alii rec. — 6. *Damasippi qui* TLV. — 6-7. *circumque luminibus*, Cuj.; *circiterque noctem lum.* Dδ et alii rec. — 8. *nocte* om. V. ut *ea* sit pro adverbio.

XC. — 10. *cohortatur* L. — 11. *egit* TLV. — *negot.* om. L. — 13. *scel. eor.* V. — 14. *si eis* TV. — 16. *ut qui* D corr., δ et alii rec. — *ipsa sua* codd., *ipse* Clarkius, quod ex Busl. affert Fabric. — 16-17. *vendit. bonor.* L. — 17. *indicturum* D corr., δ et alii rec. — 18. *exsanguinibus* TV. — 19. *vita quoque* L. — *ex* corrector D expungit. — *merito* soli nostrorum Lδ, ap. Oud. «plerique.» — *oblatam salutem* L.

libentes cupidique conditionem acceperunt, petieruntque a Cæsare, ut universis ccc uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante, ac se eo die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

XCI. Rex interim Juba, ut ex prœlio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis muniverat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum Romanum suscepto in oppido Zamæ lignis congestis maximam in medio foro pyram construxerat, ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dein civibus cunctis interfectis eodemque projectis igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum

1. *cupidi libentesque* L. — 2. *uno* om. L. — *imperasset* U. — 3. *bis milies* codd. præter TL, Scal., qui sine *bis*, T *miliens*. L *milia*, Busl. *mille*, sine *bis*, quod ex sequente *his* nasci potuisse observat Kranerus. — *sestertium* codd., *sestertiis* δ et duo rec. — *is* T, *iis* UF, *his* ceteri. — *impositum est* V; *impositis* D corr., δ et duo rec. — 5. *eodem die* codd., *eo* Stephanus.

XCI. — 7-8. *una cum Petr.* om. F, sed cum nota vitii. — 9. *ad* (non *atque*) om. L; *ad oppidumque* Busl. (sine *atque*). — 11-12. *quod inito* L, *quoque inito* TV. — 12. *munierat* LDδ, ante *operibus* positum in L. — 14. *bella* T pr. — 14-15. *contra rem .p.* D. — 15. *.Z. a. me.* T. — *conjectis* L. — 17. *coarcervatis* T pr. — *dehinc* unus δ. — 18. *subjectis* F pr. — 18-19. *ipse se* TL. — 19. *conjugibus, liberis* D. — 21. *primum* L.

Zamensibus, dein, cum se parum proficere intellexisset, precibus orasset, uti se ad suos deos penates admitterent. ubi eos perstare in sententia animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama discedit atque ad villam suam se cum M. Petreio paucisque equitibus confert.

XCII. Zamenses interim legatos de his rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, uti, antequam rex manum colligeret seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret : «se tamen paratos esse sibi, quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.» Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere ac suum adventum prænuntiare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt orantque, ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam pervenit. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati.

XCIII. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui This-

1. *deinde* LDδ. — *se* om. L. — 1-2. *præcibusque* δ, nullus *quoque*. — 2. *deos* L inter versus. — *paenatis* U, *pennatis* V pr. — 3. *persistere* L. — 4. *tertium* D pr. — 5. *ausport.* V. — 6. *responsum* Petav. et nostri omnes præter δ, qui *respondi* (sic). — 7. *re* om. UF. — *descendit* UF. — 8. *suam se* V, *suam* ceteri. — *cũm Petr.* T, et *m* arrasum; *M.* om. LV. — *equitibus confert* TUFV, D pr., Petav.: *equitibus* (hoc inter versus) *iter confecit* L; *eq. se confert* D corr., δ et rec.

XCII. — 9. *de his r. leg.* L. — 12. *oppidumque se ei* TU, D pr., non F; *se oppidumque* L. — 14. *pronuntiare* TL. — *Uticam* TL. — 16. *regis* UF, Pet. — 18. *perveniunt* codd.; *pervenit* Jurinius. — 18-19. *clementia lenitateque* L. — 19. *Zama* F.

dræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gætulisque præerat, cognita cæde suorum Domitiique et legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit atque in regnum fugere contendit. Quem Gætuli, sui comites, in itinere prædæ cupidi concidunt seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra marique clausus, se nihil proficere intellexit suosque interfectos aut fugatos, Marcum Catonem Uticæ sibi ipsum manus attulisse, regem vagum ab suisque desertum ab omnibus aspernari, Saburram ejusque copias ab Sittio esse deletas, Uticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, [quæ] sibi suisque liberis a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque et sua omnia et oppidum proconsuli tradit.

XCIV. Rex interim ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, cum laute cœnatus esset cum Petreio, ut cum virtute interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Juba Petreium facile [ferro] consumpsit. Deinde ipse sibi cum conaretur gladio trajicere pectus neque

XCIII. — 1. *præerat* in V ante *glad.* positum. — 4. *onust. pec.* L. — 5. *comites* (*commilites* V) *itin.* (sine *in*) TLV. — 6. *in quas quique pot.* Busl., quod valde notandum. — *potuerunt* L. — 7. *Cum interim* Dδ, *Cæsar int.* V. — 8. *aut interf. aut* D corr., δ, Dorv. — 9. *sibi ipsi* Lδ. — *manum intulisse* L. *int.* etiam δ. — 12. *nullas* om. Scal. — *qui sibi* D a sec., δ; *ipse sibi* L; *quæ* excludendum esse monuit Nipperdeius. — 12-13. *prodessent* post *sibi* vel *liberis* addunt D corr., δ et alii rec., atque hoc vel *essent* etiam in Petav. legi videtur, qui *liberis tutandis* præbeat. — 13. *ac Caninio* (*Cannio* V) UFV, hic *proconsul*, ceteri *procons.* — *qui tum* TUFV, L a pr., *eum* corr. — *excepta* Scal., Petav. et nostri præter Lδ.

XCIV. — 16. *cum jam conatus* codd.; *cœnatus* olim Gruterus et alii; *laute* Vielhaberus (nam «*magnifice epulatus est*,» ut Florus scribit), frequentissima in his libris confusio litterarum *i* et *l*. — 16-17. *per virtutem* unus δ. — 18. *ferro* om. UF. — 19. *Dein cum ipse sibi cum conar.* L, et V sine altero *cum*. — *nec* unus δ.

posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret [idque obtinuit].

XCV. P. Sittius interim, pulso exercitu Saburræ, præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant quæ Uticam diripuerat, iterque in Hispaniam intendebant et erant numero circiter mille. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, cum prima luce adortus præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit aut in deditionem accipit. Afranium et Faustum cum conjuge et liberis vivos capit. Paucis post diebus dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem suaque omnia concessit.

XCVI. Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plætorio Rustiano navibus longis diu multumque jactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur; ubi classis P. Sittii ad id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus

1-2. Extrema verba recte proscripsit Oudendorpius, quorum absurditas specimen præbet malesanæ licentiæ, qua hos libros passim interpolarunt ludimagistri.

XCV. — 3. *item interpulso* U, D pr., *interpulso* F (cum nota vitii) TLV, *interim pulso* δ et «alii» ap. Oud., *interim* om. Scal., Pet. — 6. *qui ea* T. — *qua Uticam diripuerant* codd.; *quæ Ut. diripuerat* Morus. Quæ sequuntur, *iterque in H. intendebant*, om. TL. — 7. *circiter* $\widetilde{co}$ TV, *M* L, Scal., ∞ Θ UF, *MD* Dδ et recentes Oud. — 8. *cum prima* TLV, *eos prima* ceteri. — 9. *ex proximo* F (cum nota vitii) U, qui ead. m. in marg. «vel *primo*.» — 10. *interfecit* nostri præter TDδ; *interficit* Oud., qui perfectum ex «tribus» modo affert, in quibus L. — *accepit* nostri omnes præter L: *accipit* ex suis Oud. præter «duos.» — 11. *conjugibus* D corr., δ et alii rec. — 13. *liberi* TV. — 14. *omnia* om. F.

XCVI. — 16. *Rusciano* UF. — 17. *ad* (*ab* Scal.) *Hippone* TUV, Scal., *Ippone* FL. — 18. *ad id* UFD, Petav., Leid. 2: *id* (sine præpos.) TLVδ.

circumventa navigia deprimuntur. ibique Scipio cum iis quos paulo ante nominavi interiit.

XCVII. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis erogatis ex regnoque provincia facta atque ibi Sallustio pro consule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum qui sub Juba Petreioque ordines duxerant, Thapsitanis HS xx, conventui eorum HS xxx, itemque Adrumetinis HS xxx, conventui eorum HS L multæ nomine imponit; civitates bonaque eorum ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Juba diripuerat, et ad senatum questi per legatos atque arbitris a senatu datis sua receperant, xxx centenis millibus pondo olei

1. *cum quos* Petav. et nostri præter V, qui *cum illis quas* (sic), vett. edd. *cum iis quos*. Falso ex L refertur *cum quibus*: nitidissimum ibi *quos*. — 2. *paulo* om. TL.

XCVII. — 5. *præmiis* L. — 6. *tributisque vectigalibusque* L; *vectigalibus* D. — 6-7. *regiis togatis* TUFV, D pr., Petav., Cujac., in quo adscriptum : «al. *donatis;*» Scal., D corr., δ et alii rec. *irrogatis*, L *erogatis*. — 7. *Salust.* LV; *Q. Sall.* UF, Petav.; *Crispo S.* D in ras. trium litt. — P̃R. T, *p. r.* V, i. e. *populi Romani*, ut edd. primæ; in V spatium vacuum inter *p. r.* et *consul sub* (sic) *imp.* — 8. *Zame* LV. — 9. *ordinem* Pet. — 9-10. *duxerant, itemque* codd. antiquiores consensu; *itemque* om. δ, Reg. Lond., Voss. Clarkii et ed. princ., nec est hujus loci, quare inferius, ante *Adrumetinis*, posuit Nipperdeius; nisi lacunam hic habemus, quod statuunt Clarkius et Oudendorp. — 10. *Thabs.* L. — *Sestertia* (sic δ) quater codices nostri et aliorum litteris *S̃h* indicant, *s̃hij* V, numeralibus notis numeros sic legendos : *vicesies, tricesies, quinquagesies*. — *xx* UF, *xxx* TLVDδ, Petav., ita ut *xxx* potius quam *xx* Thapsitanis impositum fuerit. — *conventiti* L, et mox iterum. — *itemque* addidit Nipp., *in Adr.* D. — 11. *Hadrimetenis* TUFV, Petav. — *eorum* om. TLV. — 14-15. *arbitros a senatu datos* codd. præter δ et Dorv., qui *arbitris ab sen. datis*, et Cujac. *arbitrio a sen. dato*. L *a sen.* inter versus. — 15. *militibus* TV. — *ponderis* nostri præter δ, qui *ponderibus*, ut pars codd. Oud.; in T a pr. erat *ponderum;* Glandorpius *pondo*, ut postulat usus. — *oleum* L.

in annos singulos multat, ideo quod initio per dissensionem principum societatem cum Juba inierant eumque armis, militibus, pecunia juverant. Thisdritanos propter humilitatem civitatis certo numero frumenti multat.

XCVIII. His rebus gestis, idibus Juniis Uticæ classem conscendit et post diem tertium Caralis in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque classem receperant copiisque juverant, HS C multat et pro decumis octavas pendere jubet, bonaque paucorum vendit et ante diem IV kal. Quintil. naves conscendit et a Caralibus secundum terram provectus duodetricesimo die, ideo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

1. *anno* TUFV. — *id quod* L. — 2. *principium* V pr. — 3. *Thysdr.* UV, ceteri *Thisdr.*

XCVIII. — 5. *Juniis* UFV, ceteri *Jun.* — 6. *ac post* LV. — *a Caralis* (sive potius *Acaralis*, ut urbis nomen ex l. 10 fictum) UF, Petav., Norv.; in F ultima syll. compendio. Est accusativus. D corr. et δ *Calarim*, sed infra *a Calaribus*. — 7. *susceperant* L. — 8. *S̃h* codd. — *decumis* nostri præter LDδ; «*decimis* mss.» Oud. — 9. *diem IIII* nostri præter δ, qui *III*, ut recentes nonnulli Oud., et V, qui depravate *diem quintum naves*. — 11. *duodetricensimo* F, *duodetricentesimo* T. — *diei* (*die* L) *de eo* codd. antiquiores; *diei quod* V. *die ideo* D corr. (*ad* ut videtur a pr.). δ. «duo» Oud. — *portubus* D. pars Oud.

BELLUM HISPANIENSE.

I. [Pharnace superato, Africa recepta,] qui ex his prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, *** cum et ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur***. Quo facilius præsidia contra compararet Pompeius in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullæ portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate optime [de Cn. Pompeio] meritus civis esset, propter pecuniæ magni-

I. — 1. *Pharnace rege* V. unus L *Scipione* (ornatissima pictura), quod «ad connexionem rerum aptius.» Oud. Quarum narrationem habes ap. Dionem Cass. XLIII, 29 seqq. Libro ἀκεφάλῳ ab indocto homine inepta hæc *Pharnace superato, Africa recepta*, assuta fuisse censeo, quemadmodum ille *Fabius* initio truncato Belli Civilis. — *receptam* T. — *cum multi* (pro *qui*) *ex* margo Petav. — 2. *adulescente* F. *adulescentes* T. *adolescentules* V. — Lacunam post *profugissent* indicandam esse putavi, quod Kranerum quoque fecisse video, hæc ita scripta fuisse conjiciens : . . . *profugissent*, [*in Hispaniam se contulerant*:] *cum adolescens Cn. Pompeius* [*eodem fugisset*] *et ulterioris Hisp.* etc. — 4. *detineretur* L. Post hanc vocem lacunam manifestam plures notarunt. — *conparurararet* U pr., *contra pararet* L et tres rec., quod recepit Schneiderus. Post hoc verbum distinguunt TLD. — 5. *civ.* om. V. — *Itaque* V. — 6. *pene magna* D corr., δ et multi rec. — 7. *vastare cepit* D corr., δ et multi rec. — 8. *claudebant* VD et rec — 9. *oppida .III. cep.* TV. — *cum aliis* TUFVD. *c. alias* Petav. — *ex ea* om. V. — *obtime* T. — 18. *de C. Cæsare* correxit Oud., inepta verba seclusit Nipperdeius.

tudinem aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita † pacis commoda hoste hortato majores augebantur copiæ. Hoc crebrius nuntiis in Italiam missis civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.

II. Cæsar dictator tertio, consul designatus quarto, multis † iterante diebus conjectis cum celeri festinatione * ad * bel-

1. *alia qua ei* UF, D pr. — *eodem odio* T pr. — *subluta* nostri veteres (etiam D pr.), præter L. — 2. *ex eo pec.* TUF. — *pecuniam* V. — *larg. latr.* L. — *paucis* T. *u* expuncto; *pacis* D. *u* illato; *paucis* etiam in Cuj. et Scal. esse videtur; *pacis* nostri præter δ. In optimis quoque codd. Belli Gall. inter *pac.* et *pauc.* aliquoties variari vidimus. — *commodo* Pet., *commodis* D corr., δ. — *hortato hoste* Voss. Clarkii. Vulgo male *paucis commodis hoste hortato*, nam de *hoste* hic sermo esse non potest: *haud* (quod etiam Morus) *paucis commodo oblato* conj. Kranerus. Hariolabar : *Ita partitis* sive *nactis* (latronibus illis) *commoda, horum tanto majores augebantur copiæ;* poterat certe ex *hor̃tãto* a librariis qui non intelligerent fingi *hoste* et *hortato*. — *cogebantur* Davisius. Sed in aliis quoque ἑλληνίζει hic scriptor, quare Cujacius suo codici adscripsit : «Liber corruptissimus et ex græca lingua translatus, ut videtur.» — *Ob hoc* Petav. — *crebris* codd., *crebrius* correxit Nipperdeius.

II. — 6. *Gaius Cæs.* L, *G. Cæs.* δ, ceteri nostri *C. Cæs.*, præter V pr., D. — *dictator tertio designatus dictator quarto* vel *IIII^to* codd. præter UF, qui verba *tercio* (sic) *designatus dictator* infra exhibent post vocem *conjectis*, quomodo Petav. quoque, ut videtur, quem omittere *tertio design.* annotatum ap. Fabr.: hoc loco tres illi *dictator IIII^to multis*. In D alterum *dictator* inter versus. Oudendorpius *dictator tertio, designatus consul quarto*, quod præbet Vindob. 2; *consul des.* Nipperdeius. — *multis* om. L. — 7. *item ante* D corr., δ et multi rec.; *multis item ante confectis* Schneiderus, «*item* scilicet præter hoc quod confecerat ut consul designaretur.» Male vulgo *multis itineribus ante confectis*. His verbis disjectis, mancis et depravatis, narratum fuisse puto de ante missis in Hispaniam contra Pompeium navibus copiisque, eadem fere quæ apud Dionem XLIII, 28, ita leguntur : Κἀν τούτῳ ἐμάνθανε μὲν πάντα καθ' ἕκαστον ὧν ὁ Πομπήϊος ἐν τῇ Ἰβηρίᾳ ἐποίει · οὐ μέντοι καὶ δυσνίκητον αὐτὸν εἶναι νομίζων, πρότερον μὲν τὸ ναυτικὸν ἐκ τῆς Σαρδοῦς ἐπ' αὐτὸν ἀπέστειλεν, ὕστερον δὲ καὶ τὰ στρατεύματα τὰ ἐκ καταλόγου ἔπεμψεν, ὡς καὶ δι' ἑτέρων διαπολεμησων. Ἐπεὶ δὲ ᾔσθετο ἐκεῖνόν τε ἐπὶ μέγα προχωροῦντα καὶ τοὺς πεμφθέντας οὐχ ἱκανοὺς ἀντιπολεμεῖν αὐτῷ ὄντας, οὕτω δὴ καὶ αὐτὸς ἐξεστράτευσε, τὴν πόλιν τῷ Λεπίδῳ καὶ πολιανόμοις τισὶν ... ἐπιτρέψας. — *confectis* nullus nostrorum. — *cum ceteris festinationem* antiquiores

lum conficiendum in Hispaniam cum venisset, legatique Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discessissent, Cæsari obviam venissent, a quibus nuntiabatur nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod necopinantibus adversariis ejus provinciæ potitus esset, simulque quod tabellariis, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent ****. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores, utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset, præsidio esset. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, neque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum

consensu. etiam D pr., nisi quod L *festinatione;* ex Petav. unum *celeriter* affertur; *cum celeri festinatione* D corr., δ et multi rec.; conf. c. 38. Quod vel incertis ceteris recipiendum erat. — *ad bellum* Aldus et fortasse pars recentium Oud.; *belli conficiendi* Vindob. 3 et 5, fort. Busl.: *bellum conficiendi* Schneiderus. — 1. *Hispania* Dδ et alii rec. — *convenisset* D corr., δ et alii rec. — *legati* D corr., δ et multi rec. — 1-2. *Cordubensibus* D. — 2. *discesserant* D corr. et recentes, non δ. — *obueniam* U pr. — 3. *venissent, nunciaverunt* Petav., omisso *a quibus.* — 4. *nec oppidanis adv.* V. — 5. *simulque tabellariis* (scil. potitus esset) melius scribatur deleto *quod*, sed etiam hoc tolerari potest. — *tabellarii* Scal., D pr., δ et alii rec., quorum pars *capti* addit; *simulque tabellarii capti essent* Petav., Norv. — *qui* om. δ et alii recentissimi, quod verum esse disputat Schneiderus. — 6. *erant* Petav., Norvic., sequente *ut cert.*, pro *qui.* — *quod cert.* Scal. — 7. *facerent* om. V. Deinde lacuna a Nipperdeio notata; nam per anacoluthiam hæc explicari non possunt; sed paucula exciderint. — 8. *præpon.* T pr. — 9. *exercitui ante* L. — 10. *facit* om. L. — *ut quem* TVD. — *equitatum* nostri præter δ, qui *equitatus* cum aliis rec.; *cum equitatu* Pet., Norvic. — *qui* om. D, Dorv. — 11. *fuisset* om. L, *fecisset* UH, *isset* F, *fecissent* D et non nominati Oud. — *esset* TLVδ, Scal., Leid. 2; *essent* Petav., Norvic.; *misissent* UFH, *mitterent* D in ras. et vett. edd. ab Aldo; de suis nihil Oud. Interpolarunt quibus durior videbatur ellipticus sermo militaris. — 12. *atque ut* nullus nostrorum. — *equitatu* L, et *voluit* in marg. — 13. *esset* ante *habuit* delevit T.

III. — 14. *temporis* om. V, *tempus* Scal., Dδ. *eodem tempore* Petav.

præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Uliam oppidum oppugnabat et fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii Cæsarem cum adissent, petere cœperunt uti sibi primo quoque tempore subsidium mitteret Cæsar: « eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse. » Celeriter sex cohortes secunda vigilia jubet proficisci, pari equites numero. Quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum et non parum scientem, L. Vibium Paciæcum. Qui cum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa vehementique vento afflictaretur; quæ vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum agnoscere possent. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita cum ad eum venerunt, jubet binos equites conscendere, et recta per adversariorum præsidia ad oppidum contendunt. Mediisque eorum præsidiis cum essent*** unus

2. *Gneius* V. ut solet. — *Ullam* codd. ubique. — 2-3. *expugnabat oppidum* V. — 4. *legati* U inter versus. — 4-5. *clam præter præs.* Cujac., unus Ursini, tres Goduini et multi rec. — 5. *præsidio* Pet., Norv. — *ad* ante *Cæsarem* expunctum in L. — 7. *cum eam* Scal., *cum ea civitas* Petav. Sequor distinctionem Schneideri. — *de p. r. optime* U, sed signis transposita. — 7-8. *merita esset* Petav.; *meritam esse sciens* D corr., δ et plurimi rec. — 8. *xi* (sine *celeriter*) in uno Ursini; *vi coh. celeriter* L; *sex s̃ cohortis* T, idemque addito *Pompeius* V. — 10. *L. uinium* U (a pr. *uinie*) F, *uinium* H, *iuuium* T, *iniuum* sive *miuum* L, *uirium* D, *iuuium* V δ, Petav., alii *Junium* quod edebatur. Verum esse *Vibium* Forchhammerus p. 114 ostendit. — 10-11. *Patiæcum* T, *Patie* L, *Paciæquum* UF, Pet., *Patienum* D corr., δ et multi rec. — 11. *Pompeu* F, om. L. — 12-13. *afflictarentur* D nec pauci rec. — 13. *quem vis* nostri, Cuj., Scal., Pet.; *aditusque vis* D corr., δ et alii rec.; *quæ vis* D pr., Vindob. 2, Paris. 5768, *qua* Dorv., *adeoque* Busl. — 14. *aduosc.* UF; *cognoscere* D pr., *agnosci* corr., δ et alii rec. — *posset* codd., *possent* Nipperdeius. — 15. *Ita* om. V. — *eum locum* nullus nostrorum. — *equos* Nipperdeius, *equum* Heinsius. Quod dici posse *binos equites conscendere*, per græci moris prolepsin, annotavit Schneiderus, equite peditem in equum suum recipiente, unde *equites bini*. — 16. *per hostium præs.* Petav. — 17. *contenderunt* Scal., *contendit* V. — *Mediis* L. — *cum quæreretur qui*

ex nostris respondit, ut sileat verbum facere : « nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant; » et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad portam appropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti, et pedites [equites clamore facto] dispositi partim ibi remanserunt, equites clamore facto eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic in illo facto, cum inscientibus accidisset, existimabant prope magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope captos esse.

IV. Hoc misso ad Uliam præsidio Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, exque itinere

essent D corr., δ et alii rec. Sed excidisse quædam apertum est, nisi *respondit* cum Schneidero interpretari velis : effatus est., dixit, qui confert c. 22 *legatorum responsa*, pro : dicta. — 1. *ut sibi liceat* correxit antiqua m. sec. in F, atque ita Pet., Norv.; *sileant* Dδ et alii rec. Sed vigilum ei qui primus obviam factus erat hoc dictum est. Hujusmodi autem abundantiæ exempla non rara in sermone vulgari et quotidiano. — 3. *partem* T. — 4. *illum* T pr., L. — *responsum* TLUF, *responsu* V. — 5-7. *et* (erasum in D, om. δ et alii rec.) *pedites equites* (*equitesque* L) *clamore facto dispositis* (*dispositi* L) *partim ibi remanserunt* (*ibi partim remansere* Scal.) *equites clamore facto* (tria verba om. Scal., Dδ) *erupt.* TLUF, Scal., D pr., V qui *dispositis*. . . *facto* in ima pagina ead. m. supplet, eadem omissa nec suppleta in H, et in Cuj., *qui* ante *erupt.* habente; *et qui ibi remanserunt equites clamore facto erupt.* Petav., ceteris omissis; *qui* ante *remanserunt* D corr. et pauci rec. Buslid. in nostro exemplo Fabr. : *recepti nocte, sed dispositis partibus oppidani et pedites et equites clamore facto erupt.* Verba repetita *equites clamore facto* priore loco seclusit Nipperdeius, altero Schneiderus, media scribens *dispositis partim ibi, qui remanserunt.* — 7. *irupt.* U pr. — 8. *castris* nostri consensu præter δ et recentium copiam ap. Schneid.; nihil ex suis Oud. et Fabr. — *in* om. L, Cuj., Petav. — *illud factum* D corr., δ et multi rec. — *accidisse* nostri præter δ. — 9. *existimant* nostri præter Dδ, qui *existimabant* cum aliis rec.; *existimant. Prope.* T. Adverbium recte secludere videtur Kranerus, ex sequentibus huc delatum. Schneiderus comparabat *prope omnes* ap. Horat. II Sat. III, 32, « quod item ut σχεδόν, dum minuere videtur, auget. » — 10. *fuisset* TUV. — *esse existimarent* L, *captam esse existimarit* Petav.

IV. — 12. *ex itin.* D pr., *quo* inter versus posito : *ex quo ordine itinere* (vel *-eris*) δ.

loricatos viros fortes cum equitatu ante præmisit; qui simul in conspectum oppidi se dederunt, equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animum adverti. Appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exissent, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt et magnum prœlium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Itaque facit : Ulia prope capta litteris fratris excitus cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, cum ad flumen Bætim venisset neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit : ita insuper ponte facto copias [ad castra] tripartito transduxit. Tendebat adversum óppidum e regione † ponit trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum

1. *fortis* T pr., UF. — 2. *oppidi sederunt* TVδ et alii rec., var. in D; *oppidi cum equis*, omissis *se dederunt* L. — *cum equis* antiquiores consensu, etiam Busl.; *non rec.* δ et alii rec.; *equis* Oudendorpius, id est : in equos. — 3-4. *Adpr.* UFV. — 5. *exsissent* T. — 7-8. *se in opp. rec.* U; *receperunt* D pr. — 10. *illo ipse* D. — *Ita* Pet. — *facit ut Ulla* TLVD, Scal., *ut* delevit Nipperdeius, in *et* mutabat Weissenborn. *Itaque GN. Pompeius Ulla* UFδ et recentes Oud. præter Dorv. — 11. *ad* om. U pr., V.

V. — 12. *Betim* codd. — 13. *altitudinis* L. — *ire* TLV. — *potuisset* V. — 14. *dimisit* codd., præter V. — *ad castra* seclusit Kranerus; nam trajecturus Cæsar nondum habebat castra. — *tripert.* TUFV. compendio in litera *p.* — 16. *transduxit* nostri, non *trad.* — *Tenebat* codd., *Tendebat* Stephanus et Glandorp. — *adversum* nostri, non *adversus.* — *e regione ponit trabes* nostri consensu præter δ, qui *pontis*, quod nulla indicata varietate legitur ap. Oud. et ceteros. Hæc ad *insuper ponte facto* pertinere sensit Kranerus, sed series vel glossematis vel alio modo turbata. Male Clarkius *castra* pro *trabes.* — *bipertito* codd. compendio; *tripertito* habet V et ex uno «Thuaneo» (non T) affertur; quod tam dubio loco recipiendum non erat. Marg. U : *quære.* Tota periodus *Tenebat . . . bip.* abest a codd. Petav., Norv. et Reg. Lond. — 16. *Hoc* TUF, D pr. — *cum* (alterum) om. nostri præter Lδ.

suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet; ex qua contentione quotidiana minuta prœlia fiebant, ut modo hi, nonnumquam illi superiores discederent. Quæ res cum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna inita: dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur fluminis ripas appropinquantes, coangustati præcipitabantur. Hic alternis non solum morti mortem exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere et primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Id cum animadverteret adversarios minime velle, quo eos, quomodo ab Ulia retraxerat, in æquum deduceret, copiis flumine traductis noctu jubet ignes fieri magnos : ita, firmissi-

1. *copiis suis* L. — 3. *Pari dem* T, *dein* L, *denique* δ. om. V, Busl. — *Pompeius facit* D corr., δ. — *Hic* om. δ. — 7. *pugna iniqua* codd., *p. fiebat iniqua* Petav., *p. inita* Voss. Clarkii, Buslid., quod verum, pro *inica* acceptum, quomodo adjectivum cap. 24 scriptum, et alibi sæpe. — 8-9. *coagulabant* codd., *coangustabant* Leid. 2, *coangustabantur* D, Dorv. — 9. *ripæ* Scal. — *ac prop.* sive *ac prop* TLUFV, Scal., Pet.; *et prop.* D corr., δ et alii rec. — 10. *alterius* TLUFV, *alteri alterius* vel *alteris* recentes; *alternis* Scal., Pet. — *mortem morti* unus D; *mortibus mortes* Busl. *exagerab.* T. — 11. *pluribus* T pr., L. — 13. *de* om. Scal. — 13. *decertare* U pr., ead. m. correctus.

VI. — 14-15. *quos qm̃* (sic TLUFV) sive *quoniam* codd.; *quo eos, quomodo* Nipperdeius, quod rarius quidem, sed nonnunquam eodem illo compendio *qm̃* scribebatur. — 15. *a via* vel *avia* codd., *a villa* δ, *ab Ulia* Ciacconius. — *ut in* codd. præter L et Dorv., qui *ut* omittunt et Nipperdeius delevit, quamquam in hoc scriptore *quos, quomodo ab Ulia retraxerat, ut in æquum deduceret*, ferri posse vel debere nemini erit dubium. — 16. *flumen* nullus nostrorum. — *itaque* L. — 16 et 1, p. 362. *firmissimo ejus præsidio ad teguam* V. In proxime sequentibus intactam reliqui scripturam optimorum codicum, nondum probabiliter correctam.

mum ejus præsidium. Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset qua † die facultatem et angustias carra complura multos lanistos retraxit et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare et brachia circumducere cœpit. Qui [de] Pompeio cum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum præsidii causa Cæsar cum complura castella occupasset, partim ubi equitatus partim ubi pedestris copia in statione et in excubitu castris præsidio esse possent, hic in adventu Pompeii incidit ut matutino tempore nebula esset crassissima. Ita illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites et concidunt, sic ut vix in ea cæde pauci effugerent.

2. *rescisset, per viarum difficultem* Norvic., cujusmodi aliquid scriptum fuisse videtur et excidisse verbum velut *elapsus*. D corr., δ et haud dubie recentes Oud. : *ea die per viarum angust.* Schneiderus lacunam notavit post *facultatem*, Em. Hoffmannus post *angustias*. Nipperdeius tentabat : *nactus per convallem et angustias*. — *ca(rra)* D in ras. — 3. *multosque* UFVDδ et non nominati Oud. — *lanistos* TFD pr., *lonystos* U, in marg. *lañ* ead. m., *lonistros* V, *lanistas* L, Scal., D corr., δ et plures Oud.; *multosque lixas* Lipsius (quod ceteris verisimilius), *multasque balistas* Scaliger, *mulos onustos* Nipperdeius, *mulosque canistris onustos* Em. Hoffmannus. — *retaxit* T. — 4. *munitionibus antequam* codd. antiquiores; *Ateguam* Aldus; *munitiones antiquas* D corr., δ, Dorv. — *oppugnaret br.* UFLV, Petav., sed T *oppugna*, deinde rasura quattuor vel quinque litt., suprascripto *ret* ead. m. — 4-5. *reducere* L. — 5. *Cui cum de Pomp. nunt.* TL; *Cui de Pomp. cum nunt.* UFVD, Petav., δ et alii rec., quare dedi *Qui Pompeio cum* potius quam *Qui cum Pomp.*, ut Nipperdeius, cujus emendatio est *Qui*: quo in *Cui* depravato, librarii *de* inserebant. Edebatur *Cujus rei Pompeio cum* post Stephanum. — *nuntiatum esset* (ultimis expunctis ead. m. *nuntius* correctum) *allatus esset* L; *nuntiatum* error jam in T. — 5-6. *eo die* om. L; *eodem* Busl. — 6. *Cujus advento* L. *in advento* Dδ. — *Cæsar* om. F. — 6-7. *cum plura* Lδ. Scal., Petav., *complura* ceteri, cui *cum* addidit Nipperdeius. — 7. *occuparit* nullus nostrorum. — 7-8 *partim ubi equitatus, partim ubi pedestris copia* L pr. (a sec. *copiæ*). Scal., Ciacc., Voss. Clarkii, Norv., Reg. Lond., Petav., sed hic *pedestres copiæ*. Ceterorum T *partim sub equitatus*, UVDδ *sub equitatu*, et F correctus, *subsequitatu* a pr.; *pedestris copias* TUFV, *pedestres copiæ* D corr., δ. — 8. *stationes in* TL (hic om. *in*) UFV, sine *et*, quod Schneiderus delendum judicavit; *stationes et exc.* Dδ. — 9. *hinc* L. — *in advento Cæsaris incidit Pompeio* D corr., δ et alii rec. — 10. *in illa* nullus nostrorum, nec *Itaque*.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte constituit. Cæsar, [in] munitionibus ceterisque, quæ ad *oppugnandum* oppidum opus fuerunt, *perfectis*, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa et natura edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salso flumine, proxime tamen Ateguam ut flumen sit, circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit XIII legionum. Sed ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant; una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitivis [auxiliares] consistebant. Nam de levi armatura et equitatu longe et virtute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accidebat hoc, ut longius bellum duceret Pompeius.

VII. — 1. *castra sua* om. L. — *Pompeiusque trans* δ. — 2. *Ategua* V. — 3. *Ucubi* TUV, *Ucumbi* Dδ, male accepto $\overline{bi}$, ut F. — Ante *constituit* in L *pos* expunctum — 3-4. *in munitionibus ceterisque quæ* codd., ubi *in* (om. Norv.) sequentis *m*, *que* sequentis *quæ* dittographiam judicat Nipperdeius, alterum sine necessitate, sed verbum velut *perfectis* vel *directis* excidisse recte conjecit. Vox *oppugnandum* jam olim suppleta in Busl. Kranerus *ad oppugnandum*, sine *oppidum*. — 5. *agg. vineasque* bis in T. — 6. *planitiæ* TU. Deinde fort. *et Salso*. De eadem re multo pluribus dictum in seq. capite. — 7. *proxima* δ. *proximo* alii rec. — *Atteg.* TV. — 8. *passus* TUFV, *pass̄.* L. — 11. *triginta legionum* V; *legionis* δ et alii rec. — 12. *se* om. L. — *a* om. D, qui *Trebonio* in ras. — 13. *colonis* VDδ, sed *quæ*, Dorv. *qui*. — 14. *Afrania* L. — 15. *auxiliares* et re et constructione incommodum seclusit Kranerus, de margine siquidem illatum, fort. ex cap. 30, ubi in copiis Pompeii plus decem millia *auxiliarium* memorantur. — 16. Ante *numero* in L *animo* expunctum.

VIII. — 18. *Accedebat* codd., correxit Nipperdeius. — *hoc* TLUFD pr., Pet.; *huc* Vδ, Oud. sine var. — *bellum long.* L.

quod loca sunt edita et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem † inopem difficilemque habet oppugnationem et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur; sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur : simulque in his habent speculas et propter altitudinem longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus ascensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non facile ab hoste capiantur. Id quod in hoc contigit bello. Nam cum inter Ateguam et Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV grumus est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana : ibi præsidii causa castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Quod Pompeius quod eodem jugo tegebatur loci na-

1. *ædita* U, *dedita* V. — 3. *infecunditatem* Busl., distincte indicatum in nostro exemplo Fabric. Sequentia inepta, turbata aut manca, ita constituit Nipperdeius : . . . *propter terræ fecunditatem et non minus copiosam aquationem longam* (codd. *inopem*) *difficilemque habet oppugnationem ;* nam «terræ fecunditate et copiosa aquatione efficiebatur ut obsessi neque fame neque siti facile ad deditionem compellerentur.» — 4. *non* D inter versus; *non nimis* conj. Lipsius; *non minus* OB *cop.* Kranerus. — *equitationem* V. — *Hic autem* L. — 5. *quæ* L inter versus. — 5-6. *ad oppidis* T. *ab oppidi* V. — 8. *specula* TUFV; *speculas* L et sequens *et* inter versus. — *late longeque* UF. — *respiciunt* L. — 9. *Idem* T. *Id est* V. — *in mont.* L. — 12. *destinentur* LV. *detinentur* Dδ. Inter voces *natura loci* duæ litt. erasæ in T. — 12-13. *et cir. . . . capiuntur* δ, Dorv. — 13. *Id* om. UF; *Idque in* Norv. — 14-15. *Pompeius ut habuit* TUFD, Petav.; *Pomp. habuisset* V, *habuit Pomp.* L. — 16. *castris mille passus* V sine *circiter*. In L *pass̃ a III* vel *ani* pro *IIII*, deinde *est* a sec. m. illatum. — 18. *Cæs. cast. L.*

IX. — 19. *qui eod.* D corr., δ et alii

tura, et remotum erat a castris Cæsaris, animadvertebat loci difficultate, et quia flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium mittendum se committeret : ista fretus opinione tertia vigilia profectus castellum oppugnare cœpit. Cum appropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto cum ex castello repugnare cœpissent, majoribusque castris Cæsari nuntius esset allatus, cum III legionibus est profectus, ut laborantibus succurreret nostris; et cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus duo *centuriones*; multi præterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis

rec. Alterum *quod* est pro *quia*, contorta quidem, sed recta structura. — 1. *remotus erat* D corr., δ, Leid 2. Est *castellum* modo dictum, quam vocem addidit Em. Hoffmannus, ut conferendum sit initium c. 20. — *Cæs. castr. L. Cæsaris* om. F. — 2. *difficultatem* codd., correxit Em. Hoffmannus. — *Salsone* T. — 3. *permissurum* Pet. — *diff. loci* idem. — 3-4. *ab subsidium* TUF, hujus corrector *ad*. — *committendum se mitteret* codd., *submittendum* unus Ursini; *se mitteret committendum* δ; *mittendum se committeret* Nipperdeius: *ad subsidium veniret* Pet., Norv. — 4. *ita* codd., *ista* Aldus. — 5-6. *cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cum adprop.* codd. Sed verba *ut . . . Nostri* non esse hujus loci ostendit Nipperdeius p. 232 et inserenda esse infra l. 11, ubi sequuntur eadem verba : *Cum ad eos appropinquasset.* De margine hæc non suo loco fuisse reddita, sed simili, manifestum est. — 7. *part. magn.* Petav. — 8. *adfic.* TUF. — *Quo pacto* nostri præter Dδ, Petav. et duos Oud. — *castellis* Pet. — 9. *Cæsaris* U, Leid. 2. — *tribus* V. — 10. *prof. est* L.; *profectus et cum* codd.; supra l. 5 posita inseruit Nipperd., *Nostri* verso in *nostris*. — 12. *quam plures* V. — *in quibus* om. Pet., Norv. — *duo* om. Dδ; post *duo* in L lacuna duarum triumve syllabarum; UF in marg. *quære*. Oudendorpium recte supplevisse *centuriones* (quod inverso Ↄ scribebatur) docuit H. Schneiderus Diss. inaug. p. 53. — 12. *multi* (in ras.) *milites* D.

X. — 14. *Vergunteius* Busl. ap. Fabr., ibidemque *A. Vettius* ut Lipsii conjectura: *Arquitius* conj. Nipperdeius coll. c. 23. —

cepit. Suo loco præteritum est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit et ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

XI. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant. Ex his capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit; et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sicut omne genus quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore Gaius Fundanius, eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris II, qui dixerunt se servos esse. Cum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant et Trebonio [transfugerant]. Eis ad ignoscendum nulla

1. *præteritus* TUFV, Pal., correxit Davisius; *præterritus* L, *perterritus* ceteri. — 2. *Aspernate* L, et *ad Cæs.* inter versus. — 4. *Vido* L, *Nido* Pet. — 5-6. *legioñ* T, *legionibus* L.

XI. — 8. *sunt* om. D. — *ex opp. ad c. Pomp.* L. — 9. *adducta* T pr. — 10. *Eo* TUFV, Petav.; *Eoque* D. — *dieque M.* U. — 13. *quibus* om. TL, Scal., *genus habentes quibus* D corr., δ. Est antecedentium verborum explicatio, quam seclusit E. Hoffm. — *mitti, exerceretur* Pet., Norv., ob præcedens *sic ut.* — 15. *confugit* TL.

XII. — 17. *II* T inter versus. — 18. *cum Babio* T, Pet., unus Ursini. *Bauio* V, *Badio* L, *Babibio* UF, *Bobilio* Leid. 2, *Habio* D corr., δ. *Fabio* Glandorpius. — *Podio* L. — 19. *Trebonio* TUFV, D pr., Petav.; *cum Treb.* L, *a Treb.* recentes: sed verbum quod sequitur mala interpolatione ex c. 7 huc translatum et delendum esse, docuit Nipperdeius.

facultas est data, et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant perperamque ad nostra castra pervenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem ad legionem VI fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt; quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Hi cum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, [qui] etsi inferiore loco premebantur, [tamen] repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

XIII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum; et cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti et occisi tres. Eo die Aulus Valgius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis equum conscendit et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus et interfectus est; idemque temporis glans missa est inscripta : «quo die ad oppidum capiendum acce-

5. *ignem mult.* L a sec. inter versus. — 6. *quamplures* V. — 7. *tempore noctis* TL. — *in leg.* nullus nostrorum. — 8. *fecerunt. Cum* L. — *acriter* L. — 9. *a nobis* V. — 10. *defendebant* D corr., δ. — *L.* sive *.l.* nostri et Oud. consensu pro *IIi*. Norv. *Ii*. Busl. *quinquaginta*. — 11. *militum* om. L. — *qui* post Scaligerum secluserunt critici, *tamen* quoque Kranerus post Oberlinum. quod non legitur in L. Bis idem dici observa a malo scriptore. in quo equidem prius *tamen* deleam, non alterum, et *qui* ferendum esse puto. — 12. *repulsis adversariis* δ. *advers.* om. D.

XIII. — 14. *bracchium* F, *brachium ex suis castris* L.— 15. *Salsum ducere* Pet., Norv.; *facere* addebant vett. edd. — 17. *Tres eo* L. — 20. *est* om. TUFV. — *Per idem temp.* Petav. apud Fabric. — 21. *capiundum* F.

derent, se scutum esse positurum.» Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere et oppido potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere cœperunt et bene magna prioris muri parte dejecta****. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati**** missos facere loricatos, qui præsidii causa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar : «se conditiones dare, non accipere consuevisse.» Ibi cum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt; propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata pugnatum est aliquandiu vehementissime, simulque balista missa a nostris turrem dejecit, qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque dejecti sunt et puer, qui balistam solitus erat observare.

XIV. Ejus præteriti temporis Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit neque a nostris prohibitus falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus lo-

1. *sese* D corr., δ et rec. Oud. — 2-3. *sperabant* F, Pet. — 3. *facere* L inter versus. — 3-4. *pene* et *muri pars* D corr., δ. — 4. *Eo* Petav. Exciderunt verba quibus narrabatur quomodo illi milites Cæsariani, qui partem muri dejecerant, in potestatem oppidanorum pervenerint. — 5. *conservati* [*missique sunt facti*] scriptum fuisse conjicit Nipperdeius, unde librarius ad sequentia aberraverit. — 6. *quique* nullus nostrorum. — *Pompeiano* δ. — 8. *consuesse* D. — *Illi cum* D, Pet., Leid. 2 et major pars, ut videtur, Schneideriano-rum; *Qui cum* δ et non nominati Oud. 10. *magna fere* L. — 13. *aliquandiu* antiqui nostri consensu. — *balista* omnes. — 16. *erat* om. L, sed inter versus *est*.

XIV. — 17. *Eo præterito tempore* D corr., δ et recentes Oud. et Schneideri; *Ejus diei præterito tempore* (ut c. 15. *ejus diei insequenti tempore*) Nipperdeius. Sed vide an non hic quoque hellenismum captaverit auctor. — 18. *falsa* Petav., Norv., melius, et in tanta circa hanc particulam inconstantia codicum tuto poterat recipi. — 19. *illa* om. L.

cum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejecti et propter paucitatem nostrorum equitum simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protriti. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur, et majore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui cum aliquo loco a nostris excepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto aversati sunt prœlium facere.

XV. Fere apud exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo : cum eques ad dimicandum [dimisso equo] cum pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit prœlio. Cum pedites levi armatura lecti ad pugnam equitibus nostris necopinantibus venissent, idque in prœlio animadversum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre [pedes equestre] prœlium facere cœpit, usque eo ut cædem proxime a vallo fecerint. In quo prœlio

1. *sequenti* L et *dum* post *die*. — 2. *in stationem* L. — 3-4. *sunt dejecti loco* L. 4. *simulque* FLVDδ, Petav. — 5. *advers.* inter versus L. — *perteriti* LD. — 6-7. *Pomp. leticia exultabant* L. — 7. *longius quod* unus nostrorum D, ceteri et Petav. *longiusque* (per errorem, ut videtur, non enotatum ex U. neque modo *simulque*). — 7-8. *persequi* D corr. — 8. *cœperunt* L. *ceperant* Petav. — *cum æquo loco* corrigebat Lipsius, sed ironicum sermonem decet vox *aliquo*. — *recepti* codd.; *excepti* Glandorpius, nam illud ne hic quidem auctor scripserit. — 9. *consuessent* depravatum puto ex *consuerant;* facile librarius aberrabat ob præcedens *essent*, nisi forte *ss* et *r* confudit, ut c. 16 in V scriptum *ad foras* pro *fossas*. — *adversati* Dδ et alii rec.

XV. — 12. *dimisso equo* interpolationem ex sequentibus male acceptis ductam seclusit Nipperdeius; *admisso equo* Weissenbornius. — 13. *quod tum* Busl. — 13-14. *accidit certamine* nullus nostrorum. — 14. *electi* δ, Busl. — 16. *Itaque* L. — 17. *eques pedestres* TV. — *pedes equestre* om. L, absurdum et recte ejectum a Nipperdeio. — 18. *fecerunt* TLD.

adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. Nostri ceciderunt III; saucii XII pedites et equites V. Ejus diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus injecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare et de muro præcipites mittere cœperunt, sicuti apud barbaros; quod post hominum memoriam numquam est factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore a Pompeianis clam [ad] nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jacta cum bene magnam partem temporis consumpsissent, portam, quæ e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt secumque extulerunt virgulta, crates ad fossas complendas et harpagones ad casas, quæ stramenticiæ ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas et incendendas, præterea argentum, vestimenta, ut, dum nostri in

2. *reducti* L. — 2-3. *ceciderunt IIII^or* D. — 3. *sauciati* V. — *et* om. L. — *equites* V T superposito *r*, quasi *quattuor* voluisset; *quinque* F. — 4. *pro prist.* L. — 5. *telorum* om. L. — 7. *adgr.* UF. — *conspectu* T, *que* inter versus. — 8. *cœperunt* post *jugulare* in L.

XVI. — 11. *ad* deletum a criticis servat Schneider. — 14-15. *partem muri* codd., quod certe *vallum* dici debebat; *partem temporis* Nipperdeius, litteris *tem* semel scriptis corruptum, deinde male correctum. — 16. *erat* L. — 17. *extulerunt cultates* T pr. (sequente trium litt. spatio vacuo), corr. *cultatas* cum LV. Scal. et aliis Oud., *culcatas* UF, D pr., corr. *calcatus*, ut δ et alii rec.; *virgulta, crates* correxit Nipperdeius, postremum in «plerisque exemplaribus» margini adscriptum legi narrat Glandorp. — *ad foras* V. — 18. *stramentiæ* T. *stramentis* L. *stramine* Scal. — 18-19. *ad nostris* V.

præda detinentur, illi, cæde facta, ad præsidia Pompeii se reciperent : nam quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet necopinantibus nostris esset gestum, tamen virtute freti repulsos multisque vulneribus affectos oppido represserunt, prædam armaque eorum sunt potiti vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex oppido Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum et scelus fecisse : « nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse; multa præterea dixisse; qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse. »

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit et apud Cæsarem verba fecit : « Utinam quidem dii im- « mortales fecissent, ut tuus potius miles quam Cn. Pompeii « factus essem et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non « in illius calamitate præstarem. Cujus funestæ laudes quo- « niam ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani indi- « gentes præsidii**** et propter patriæ luctuosam perniciem

1. *detinerentur* ex nostris L δ; servavit Schneider. — 2. *conatu* nostri consensu, Scal.; *conata* Petav., quæ fortasse rectior emendatio quam *conatum*. — 3. *toto* U. — *factum et* nostri præter D, qui *licet* in ras.; sic δ et alii rec.; *et si* Petav. — 5-6. *præda armisque* antiquus corrector, fort. eadem manus in F, sic Petav., D corr., δ et alii rec. — 6. *cœp.* U non raro. — 8. *Lunium* L, *Vinium* Leid. 2. — 11. *quo*... D pr., duabus litt. erasis, et mox *eos* in ras. — 13. *deterritus* TLUF, D pr., *perterritus* V, *deterritum* Petav.

XVII. — 14. *Tullius Cato leg.* L. — *cum C. Antonio* D et Vindob. 2; quod scribendum proposuerat Glandorpius ob ea quæ sequente cap. narrantur; sed ibi potius *Cato* corrigendum quod legitur *C. Antonius* judicavit Kranerus — 15. *dii quidem* V. — 19. *in* (pro *ut*) V; *ut* .CR. TUFV δ, *consules R.* D. — 20. Post *præsidii* Nipperdeius lacunam notavit, quam structura monstrat.

«dedimur hostium numero, qui neque in illius prospera acie «primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus «[victoriam]. Qui legionum tot impetus sustentantes, noctur«nis diurnisque operibus gladiorum ictus telorumque missus «expectantes, relicti et deserti a Pompeio, tua virtute supe«rati, salutem a tua clementia deposcimus, petimus, ut qua«lem **** gentibus me præstiti, similem in civium deditione «præstabo.»

XVIII. Remissis legatis, cum ad portam venissent † Tiberius Tullius et cum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, revertit ad portam et hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animadvertit, simul pugionem eduxit et ma-

1. *prospere* D, om. δ et alii rec. — 2. *prima* V. — 3. *victoriam* delendum esse vidit Nipperdeius. — 4. *diurnisque temporibus* correxit idem criticus, quod minus necessarium. — 5. *victi et* codd., quod sequentia non patiuntur; *relicti* Nipperdeius, *rejecti* Kranerus. — 6. *poscimus* U. — 6-7. *petimusque et qualem* UF; *et* (pro *ut*) in D expunctum. — Post *qualem* finis orationis Tullii excidit et initium eorum quæ Cæsar respondit, haud dubie ob vocabula similia. — 7. *qualem gentibus te præstitisti* L; *præstitisti* etiam V; *qualem te* (hoc D in ras. latiore, scil. vocis *me*) *gentibus præstitisti* δ, sed *præstiti* in D relictum. — 8. *præstari* L, *præstes* D corr., δ et alii rec. In Petav., Norvic. et Reg. Lond. hæc ita adornata : *oramusque* (non affertur ex N.) *ut clementiam quam victis gentibus præbuisti, calamitosis civibus tuis non deneges. Cui Cæsar, se non acerbiorem in cives futurum* (*fugatis* N., R. qui hic desinunt) *quam in hostes venia donatos fuerit, respondit.* Schneiderus servavit hanc vulgatam : *ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Et qualem, ait, gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo.* Quod vel hoc scriptore indignum.

XVIII. — 9. *Remissis itaque* Pet. — 9-10. *Tib.* TLUF, *Tiber.* V, Pet. Post *Tiberius* lacunæ signum posuit Schneiderus. Kranerus post *Tullius*, excidisse *prior intravit* vel ejusmodi aliquid conjiciens. — 10. *et* om. δ, *eum intr.* U, sed *cum* potius est in F; *cum eum* D. — 10-11. *Antonium insecutus* (*sec.* P.) *non esset* Pet., Norv. : *non* om. Reg. Lond. *Cato insecutus* scribit Kranerus. — 11. *revertitur* V : *reversus est* D corr., δ et alii rec. — «Post *apprehendit* exciderunt quædam, quibus auxilium venisse Catoni significabatur; quo spectant *quod Tib. cum fieri animadvertit.*» Kraner. Vel sic res manet incerta et obscura; quare nihil tetigimus. — 12. *semel* nostri præter Dδ, qui *simul*, quod

num ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit et nuntiavit, «quo die equestre prœlium factum esset, suo signo perisse homines xxxv, neque licere castris Cn. Pompeii nuntiare neque dicere perisse quemquam.» Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset (uxorem et filios in oppido reliquerat), dominum jugulavit et ita clam a Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, cum in oppidum revertisset, qui mittere glandem inscriptam solebat****. Insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset : «quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum;» unum respondisse, «ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent;» eum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Cæsar oppidanis abjecit et qui vitam sibi peteret jussit turrem ligneam

de suis præter L testatur Oud.; *sinu* Petav., Norv. — *eduxit man.* TL, *eduxisset m.* UV, *eduxisse* (*eduxit* corrector antiquus) *et m.* F. — 1. *refugit* Morus. — *Eodem* LV. — 2. *legione secunda* L pr. — *et non timuit* codd., *et nuntiavit* Aldus. — 3. *signũ* T pr.; *e suo signo* Morus. — 4. *liceret* UFV. — 4-5. *nuntiari neque diceri* D corr., *dici* δ et Oud. sine var. — 5. *quamquam* TLU, *Quamquam servus* Pet.; *quaquam* V, *quamque* F. — *Servos* TLVDδ. — *quorum dom.* V, D corr., δ. — *dominis* T. — 6. *castris* om. F. — *uxoremque* nullus. — *filiam* UFV. — *oppidũ* TL. — 6-7. *domicium* L. — 7. *a* om. L, Busl. — 10. *revertisset* etiam L, *revertissent* Scal. — 11. *gland. mitt.* L. — *solebant* codd., *solebat* Nipperdeius, qui lacunam notavit. — 12. *nuntiarunt quæ* vel *nuntiaruntque Pompeium* TLUFV, in L duæ litt. post *q* erasæ; *nuntiare .Q. Pompeium* D; *nuntiarunt Pompeium* Petav., Norvic., Reg. Lond. — 13. *habuisse* iidem et nostri præter unum δ et quosdam non nominatos Oud. — *quod opp.* D. — *posse* L. — 16. *descenderet... ostenderet* Petav., Norvic. — 19. *objecit* nullus nostrorum. — *peterent* L.

oppidanorum incendere; id si fecisset, ei promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita fune crure deligato cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiavit Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnarunt acerrime et turrim nostram ut superiorem incenderunt, idcirco quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit et ad nos transiliit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem : illam oppressam et jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum : «L. Munatius Cæsari. Si mihi «vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qua«lem me illi præstiti, tali virtute et constantia [futurum] me «in te præstabo.» Eodem tempore oppidani legati, qui antea

1. *oppid.* F inter versus. — *fecissent* L. — *eis* L, *ei* T, *ei se* UFVδ, marg. D. — 1-2. *promisit oñisit concess.* F. — 3 *fune crure de ligno* codd., U cum nota vitii et *quære* in marg.; *facturus crure* D in ras., *crure* om. δ; *deligato* cum Goduino Schneiderus; cui conjecturæ in nostro exempl. Fabriciano adscriptum : «sic Petav.» — 4. *ad oppidanis* T. — *occisis* U pr.

XIX. — 8. *ab uno* T. — *initium* L. — 9-10. *pugnarunt* et mox *incenderunt* D ultimis syllabis in ras. — 10. *et* om. TLV. inter versus D. — *incenderent* T pr., ead. m. correctus, LV. — 11. *quo* D pr. — *oppid.* om. V, Busl., in L post *secundum.* — 12. *die* (pro *luce*) Pet. — *materiam illam de* TLV. — *et* om. TLV. — 12-13. *transilit* TL. — 15. *præterito* probabiliter corrigit Nipperdeius, vocem omittit V. — 16. *inv. est* L. — *Munatius* TUF. Pet., ut Dio XLIII. 33 extr., Μουνάτιον Φλάκκον. L *Minatius*, V *Manutius*, D *Mucius* in ras. latiore, et sic rec. — 17. *tribueres* L. — *á Gneio* V. *Gn.* hic etiam T. — 18. *futurum* Glandorpius delevit. — 19. *te esse* codd. præter L, qui om. *esse*. — *oppidanorum* nullus.

exierant, Cæsarem adierunt : «si sibi vitam concederet, sese insequenti luce oppidum esse dedituros.» Quibus respondit : «se Cæsarem esse fidemque præstaturum.» Ita ante diem VI kal. Mart. oppido potitus, imperator est appellatus.

XX. Quod Pompeius ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus et circum ea loca castella disposuit et munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit et nuntiavit Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse eisque ita imperavisse, ut diligentia adhibita perquirerent qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore in oppido, quod fuit captum, servus est prensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse; is vivus est combustus. Idemque temporis centuriones loricati VIII ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt levi armatura. Ea nocte speculatores prensi servi III et unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices abscisæ.

XXI. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter

1. *sibi si* V. — 3. *præstiturum* F. Pet., *præbiturum* L. — *diem* om. V. — 4. *m̃r* UF; *mãR.* V; *maRC.* T; *Martii* Dδ.

XX. — 5. *Q. Pomp.* Pet. — 6. *sed circum* codd. præter L et Norv. — 7. *disponit* V. — 8. *etiam Cæsar* Em. Hoffmannus, ob præcedens *Quod.* — 10. *nunciat* L. — *eoque* T pr. — 11. *adibita* U. *addita* L. — 14. *est positus* D pr., corr. *prehensus*, ut δ et rec. — *dominam* TLUFV. Pet. — 16. *transfugerant* TLV. — *de leg.* L. — 18. *ceciderunt* D. — *ex levi* nullus. — 20. *cruce* U. — *militibus* antiquiores consensu; *militi* Dδ et plerique rec., quorum pars *abscissæ*, L *abcise*.

XXI. — 22. *Et* om. Lδ.

XL equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt; e quibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ: reliquos versum oppidum jussit deduci; ex quibus effugerunt CXX et ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Ursavonenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Ursavonensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent hospites jugulari, præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui cum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi præsidio insecuti ex aversione legatos jugularunt. Duo reliqui ex eis fugerunt. Cæsari rem gestam

1. *xl* codd., sed in V diserte scriptum *xl*, i. e. *XL*, quod posuit Nipperd.: *xii* Dδ, Dorv. — *excurr.* Dδ, « plerique » Oud. — 2. *adduxerunt* « plurimi » Oud. et nostri præter V. — 3. *equitibus* UFV; *ex eq.* D, *de eq.* δ, Dorv. — 4. *LXXXIIII* L, *LXXXIII* D. — *fautoros* T. — 5. *oppidos* T pr. — *fugerunt* TL, *exfug.* V. — *et* om. V.

XXII. — 7. *præterito* om. L. — *Articula* codd., *Ategua* Aldus. — 7-8. *Bursavonenses* codd., *-omenses* δ, *-onientes* Dorv., *Ursavonenses* Glandorpius, et sequenti versu, quo ducunt codices infra c. 26, 28, 41, ubi iidem vel oppidum eorum memorantur, et marmora. — 8. *prosecuti sunt* L. — 9. *Bursavonensibus* TL et ceteri, *Bursavolensibus* UFV. — 11. *ab his fieri* codd., *is* T. — 11-12. *Qui ad* codd., *qui ad* Dδ, ante *Nostri* distinguentes; *cum* addunt vett. edd. — 14. *Quorum* usque ad alterum *fuissent* l. 16 omissa in L. — *citro* TV. — 15. *recepissent* V. — 16. *adversione* codd., *aversione* Aldus. — 17. *reliqui fugerunt* T, et *eis* inter versus: *eis fug.* UFV, cujus corrector addidit *ex*, quo sine etiam Dδ; *ex eis* unus L. Legebatur *reliqui qui ex*, ad quæ Oud. : « *qui* deest in mss. », de voce *ex* nihil referens. — *et Cæs.* D corr., δ et alii rec. — Mox lacunam notavit Nipperdeius. Excidit Ursavonensium mentio.

detulerunt**** et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto eum, qui legatos jugulasset, lapidare et ei manus intentare cœperunt : «illius opera se perisse.» Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci : «illi se satisfacturum.» Potestate data cum inde esset profectus, præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit, principibusque qui sibi contrarii fuissent interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore servi transfugæ nuntiaverunt oppidanorum bona venire, nec cui extra vallum licere exire nisi discinctum; idcirco quod, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bæturiam; neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere, et si qui ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici eumque non amplius XVII accipere.

1. *amiserunt* U, *a* expungens. — 5. *cæper.* U. — 6. *ei* om. L. — 7. *deinde* D. — 7-8. *esset et prof.* U. *et* ead. m. addito. — 9. *et* om. nostri præter δ; in L spatiolum, ubi erasum videtur. — 10. *fecit* L. — *principibus* F. *principibus* III^bus *qui* V: *principibusque .III. sibi* T. — 11-12. *oppido* (superposito ũ) *in suam potestate recepit* L, postremum V. — 12. *Eo pr.* D. — *nunciarunt* L. — 13. *vendere* codd. antiquiores; *vendi* corrector D, Petav. Norv. et recentes; *venire* Lipsius. — *ne cui* nostri consensu, *non cui* Busl., *nec cui* edd. primæ, quod in hoc scriptore ferendum; *neque . . . licere* Nipperdeius. — *liceret* codd. præter Dorv. — 14. *distinctum* TUV. — *ex qua* Pet., *ex die quo* L. *die* om. δ. — 15. *quamplures* L. — *confugere* T pr., Petav.; *profugisse* D corr., δ. — *Betur.* codd., *Bethur.* UF. — 16. *ut si* codd., *et si* unus Voss. Clarkii. — 17. *transfuger̃* TUFV, id est *transfugerunt*, quod præbet L. *-gere* D. *-gerent* δ, «plerique» Oud.; *-gerunt* vel *-gerint* (quod in nullo nostrorum) tenet Schneiderus, vulgo *-rit*, quod poscit sequens *cumque*. — *in* om. L. — *cum que* T. — 18. *XVII* TLVDδ et duo rec., Scal.; *sedecim* UF, ille cum nota et *quære* in marg. — *accipere se* δ.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit et brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic cum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt nec detinentibus nostris, multis telis injectis complures vulneribus affecere. Hic tum, ut ait Ennius, *nostri cessere parumper*. Itaque præter consuetudinem cum nostros animadversum esset cedere, centuriones ex legione v flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cum ejus compar prœlium facere cœpisset, cum undique se circumveniri animum advertisset, ingressus pedem offendit. Hujus concidentis † temporis aquari fortis insignia cum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi inferiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita cupidius dum intra præsidia illorum student cædem facere, a turmis et levi armatura

XXIII. — 1. *castra castris* V, Pet. — 2. *Hic dum* codd., *cum* Nipperdeius. — 3. *superiori* T, *adv. ex loco sup.* L. — 4. *decurr.* V, Dδ, «duo» Oud. — *defendentibus* conj. Lipsius ap. Fabr., *renitentibus* Th. Bentleius, *desinentibus* Voss. Clarkii. — *nostros* TLUFV, Scal., Petav., quod tenet Schneiderus. — 5-6. *Hic dum* codd., *tum* Glandorpius; *dum* om. Pet. — *ut adtennius* TUF, ille cum nota et *quære* in marg.; *adennius* Cuj., *attennius* L, *attencius* (sine *ut*) V, om. Petav., *ut hactenus* δ et alii rec.; in D versus omissus. — 6. *nostris* codd. nostri præter δ; *nostri* ex Cuj., Pet. et L per errorem affert Oud.; *nostris resistentibus cederent par.* V. — *cum* om. V. — 6. *a nostris* codd.; *nostros* Glandorpius; *nostris* Nipperdeius, cum verbo *accidere*. — 7. *credere* TU, hic expuncto *r*, om. V. — 10. *cum eis* TL δ et duo rec. Oud.; *cum is* UF, *cum his* D et non nominati Oud. — *par* L, compendio *com* inter versus addito; *ejus compar impar* Nipperdeius, quorum postremum non omnino necessarium cum Kranero neglexi. — 11. *circumvenire* U. — 11-12. *animadv.* D corr. et rec. — 12. *regressus* Lipsius, valde probabiliter. — 12-13. *concidentis temporis aquari fortis* nostri antiquiores, Scal., Petav. (qui *fortes*). D in ras., δ et rec. *conc. viri casu passim audito, cum compl.*, quod misere interpolatum editur. Nipperdeii correctio est : *In hujus concidentis, centurionis ac viri fortis, insignia.* — 14. *interiori* codd., præmisso *ex* D corr., δ et alii rec.: *inferiore* Heinsius. — 15. *ad vallum* F inter versus. — 16. *eorum* Petav.

sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. Nam et munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quis etiam Clodius Arquitius; inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris præter duos centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes.

XXIV. Postero die ad Soriciam utrorumque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius cum animadverteret castello se excludi Aspavia, quod est ab Ucubi millia passuum v, hæc res necessario devocabat, ut ad dimicandum descenderet; neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo **** excelsum tumulum capiebant, usque eo ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo de facto cum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejecti planitie. Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium. Undique cedentibus adversariis non parum magna in cæde versabantur. Quibus mons, non virtus saluti fuit subsidio. Quod nisi advesperasset, a paucioribus nostris

1. *virtutis* V. — 2. *fuissent* V. — *et* om. L. — 3. *Ex his utroque* U (non F). — 5. *Arquius* T pr., *Arquicius* V, Pet., *Arquitinus* Scal., Leid. 2.

XXIV. — 8. *ab Soricaria* codd., *Scoric.* L, *Sorec.* V, *ad* Glandorpius, *Soricia* autem vel similiter scribitur cap. 27. — *convenire* TL. — 10. *Aspania* L, Dorv. — *Ucilii* T, *Uculio* V. — 11. *devocabat ad* TUF, D cum *ut* inter versus, *ut ad* L δ, Oud. sine var.; *dev. eum ad dimicandum ut desc.* V, quem sequitur Em. Hoffmannus. — *descenderent* TL. — 13. Post *grumo* lacunam notavit Nipperdeius, «in qua hæc fere declarata : inter utramque aciem excelsum tumulum fuisse; uter eum cepisset, eum adversarios iniquum locum subire coacturum fuisse.» — *excelsium* Pet. — *capiebant* FLV et T cui *n* ead. m. inter versus illatum; quod recepi, nam de Cæsarianis dictum videtur, *cogeretur* de Pompeio; ceteri et edd. *capiebat*. — 14. *inicum* T. — *de* om. D corr., δ et alii rec. — 16. *diecti* L: *dejectique* nullus. *Planitie* dativus est. — *Quorum secundum* TV, *Quod sec.* L. — 17. *nostri non parum* malit Oudendorpius. Ante *Non parum* distinguit L. — 19. *fuit. Quo subsidio* nostri et «pleri-

omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi armatura cccxxiv, ex legionariis cxxxviii, præterquam quorum arma et spolia sunt allata. Ita pridie duorum centurionum interitio hac adversariorum pœna est litata.

XXV. Insequenti die pari consuetudine cum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto : nam præter equites nulli loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt, simulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent ut consueti insequi, existimare posses paratissimos esse ad dimicandum. Nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi et planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere præter unum Antistium Turpionem: qui fidens viribus ex adversariis sibi parem esse neminem agitare cœpit. Hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii

que» Oud., *quod subs.* unus T; *fuit subsidio. Quod nisi* correxit Nipperdeius coll. c. 40 : *Quæ res eorum vitæ fuit subsidio.* — *subsidio ut nisi* UF, D pr.; *Qui subito nisi* Reg. et Voss. Clarkii. — 1. *omnique* unus Pet. — 2. *cccxviii°* (sic) Dδ, quasi *duo* voluissent. — *cxxxviii* V. — 3. *allata sunt* TL, *ablata* Dδ. — *pridem* LDδ. — *internicio* δ, «alii» Oud.

XXV. — 7. *propter* Scal. — *nullo* codd., *nulli* Morus, nominativo. — 10. *consuete* T pr.; *ex consuetudine insequenti* D ut var., δ et duo rec. Oud. Kranerus explicat «quasi consuevissent;» Nipperdeius depravata judicat, ad Cæsarianos hæc referens. — 10-11. *posse speratissimos* antiquiores; *posses* (sic in nostro exempl. Fabr.) *paratissimos* Petav., *posse par.* Dδ. Dorv. — 11. *esse* om. L. — 12. *iniquiori* TLUF; *in iniquiore* V, *iniquo* Pet., *in æquo* δ. — 15. *esse* om. L, *nem. esse* V. — 16. *cogitare* Dδ, rec. — *Memnonisq.* TFVDδ, *Vermonisque* L. — 17. *quæ vel que Pomp.* TLUF, *quẽ P.* V, *contra quem P.* Petav. — *Italicenses* U pr. — 18. *ad congred.* om. L. — *congressus* V. — *est* om. nostri præter D corr., δ. — Post *Antisti* (sic codd.) Schneiderus inserenda pu-

omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque † ex partium virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri, cum ad dimicandum in planitiem se contulissent, † scutorumque laudis insignia præfulgens opus cælatum**** quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum congressum, ut supra demonstravimus, levem armaturam præsidii causa non longe ab opere**** castra constituit. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donavit millia XIII et præfecto torques aureos V et levi armaturæ milia XII.

tat verba l. 6-7 : *scutorumque laudis insignia præfulgens opus cælatum*, nulla veri similitudine. — 1. *acie* T pr., V. — 2. *et principes* L, *principesque* ceteri nostri consensu, nisi quod ex U non enotatum; ex duobus modo recentissimis affert Oud. — 4. *suorum* D. — *quisque* om. L, de Petav. incertum. — *ex* inter versus F et L, om. V δ et non nominati Oud.; *et* D a corr. — *partium expertorum virorum* Oud., qui *expertorum* in duobus modo deesse dicit. — 5. *factorum* L, et *que* inter versus: *fatuorumque* (sic in nostro exempl. Fabr.) *voluntate* Norv., Petav. *Suarum quisque partium virum* sanum esse videtur, et sequentium hæc sententia : favore summaque voluntate prosequebatur. — *Quo* L, et *rum* inter versus. — *virtutẽ* TUF. — 7. *cælatum* UFL; *opponerent* addunt D corr., δ, Reg. et Voss. Clarkii. Lacunam notavit Nipperdeius; nam certaminis singularis descriptio et ipsa constructio verborum abrupta. — *Eorum* D corr., δ: *Horum* Leid. 2. — 8. *direpta* nostri præter D δ, *directa* Pet., Norv. — 9. *concessum* codd., *consessum* D corr., *concursum* Vindob. 5: *congressum* Nipperdeius p. 241. — 10. *constituisset* Petav., in quo *Ut* deletum videtur: *constituissent* duo rec. Oud. — 11. *nostri* codd., «quod recipiendum et hic quoque defectus notandus videri potest.» Nipperd.; *nostros* edd. vett. — 12-13. *dederant* nostri consensu, Petav. et alii.

XXVI. — 15. *mil.* F, *mille* V. — 16. *v levi* L. — *milia* vel *mil.* ɔ-ccı, TLUFV

Hoc die A. Bæbius et C. Flavius et A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equis ad Cæsarem transfugerunt; qui nuntiaverunt equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent: « servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, e quibus occasione capta se transfugisse. » Item hoc die litteræ sunt deprensæ, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius: « S. V. G. E. V. « Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc pro- « pulsos**** qui si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, « quam vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum « tironem non audent in campum deducere, nostrisque adhuc « fixi præsidiis bellum ducunt. Nam singulas civitates circumse- « derunt: inde sibi commeatus capiunt. Quare et civitates nostra- « rum partium conservabo et bellum primo quoque tempore con- « ficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro « commeatu privati necessario ad dimicandum descendent. »

XXVII. Insequenti tempore cum nostri in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt

(de quo errat Schneid.). Petav. (sec. Fabr.); *m. xci* Scal.; *m. xv* Dδ et alii rec.; *x* Aldus, *xii* Nipperdeius. — 1. *et Conflarius* L. *C. Flaccus* corrector D. — 2. *Hastenses* codd. præter V δ. — *equites* codd.; *equis* Glandorpius; *equos* Schneiderus, ut Norvic. — 2-3. *refugerunt* L. — 3. *ut* (pro *conjur.*) V. — 3-4. *omnis* UF. — 4. *ut* om. V. — 6. *facta* Pet. — 6-7. *deprehensæ* VD δ. — 7. *quibus* L. — *mittebatur Saonem* TL (hic *Sasonem*) UD pr.: *mittebat Saonem* F et (qui *Salonem*) Pet., *misit Saonem* V. — *S. U* (non *A*) T. In D *B.* pro *G.* — 8. *adversar.* om. L. — 8-9. *propulsos habemus, tamen* vulgo et Schneiderus: quod est in recentibus Oud.: in nostro δ *habemus* ante *adhuc*, in D ibidem ras. novem litterarum, et *tamen* ante *qui* a sec. illatum. — 10. *opinio ferre est* TL, *fere* ·/. U (non *fert*); *fere est* FVD, Petav., *est fere* δ, *fert* Norv. — *conficissem* T, *confectum* V. — 11. *ducere* TL. — 12. *freti præs.* codd. præter TL, qui *fixi.* — 13-14. *circumdederunt, unde* L. — 14. *conservabant* V. — 15. *in animo* Ciacc., Reg. et Voss. Clarkii, Leid. 2. — *vestro* Pet.

XXVII. — 18. *equites essent* V.

aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntiaverunt, a. d. III non. Mart. prœlium ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit et contra Hispalim in oliveto constituit. Cæsar priusquam eodem est profectus, luna hora circiter sexta visa est. Ita castris motis Ucubim Pompeius præsidium quod reliquit, jussit ut incenderent et deusto oppido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventiponem oppidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta iter fecit in Carrucam, contra Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris et fusti percussus. Hinc itinere facto in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renuntiatum est a speculatoribus Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Ursaonensium civitati.

1. *aliqui* L. In TLD distinguitur *sunt. Aliquot servi.* — 2. *Mr̃* U, *Marc̃* TF, *Mar̃* V. — *Siticiam* an *Siriciam* ambiguum in T, *Suricam* L, *Siricam* Scal., *Soriciam* ceteri nostri et Petav.; *prœlium affore* D corr., δ et alii rec. — 3. *Atium* L, *Acium* V. — 4. *Spalim* TUF, *Sparim* V. — 5. *eo* L. — 6. *Accubim* TLUF, *Aucubim* V, *Acub.* Dδ. — 7. *ut* in solis TL; *incendere* V, *incendi* δ et alii rec. — 8. *receperunt* D. — 8-9. *Ventiponte* codd., *Ventiponti* Scal., *Ventiponto* Busl., *Ponti* Pet.; *Ventiponem* Nipperdeius, quod in nummis cusum. — 10. *interfecit* TLUF. — *contraque* D corr., δ et alii rec. — 12-13. *interemptus est* nostri præter Dδ. — 13. *fuste* V, *fustibus* D corr., δ. — *percessus* F pr. — 14. *campo* T pr. — *Undensem* TUFVL, hic omittens *cum*.

XXVIII. — 16. *Sequentique* UFDδ, Petav. — 17. *ab spec.* UF. — 18. *constitisse* L. — 19. *Versaonensium* TLD, *Versoenensium* UF, *Versonensium* V; *Ursaonensium* Glandorpius, *Bursavonensium* Schneider. cum Vindob. 5, correctio ex cap. 22 (initio) ducta.

qui sui fuissent fautores, antea litteras miserat, Cæsarem nolle in convallem descendere, quod majorem partem exercitus tironem haberet. Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, tuto se facere posse existimabat. Etenim et natura loci defendebatur et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque ut superius demonstravimus loca excellentia tumulis contineri. † interim nullam planitie dividit**** id quod eo incidit tempore.

XXIX. Planities inter utraque castra intercedebat circiter millia passuum v, ut præsidia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppido et excelsi loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur. Cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem : nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextram. Itaque Cæsar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubium quin

1. *qui sui* supplevit Nipperdeius. — *fautores fuiss. litt. antea* L. — 3. *tironum* FDδ et rec. — *animos* δ. — 4. *totos fac.* codd. antiquiores ; *totum se* Dδ et rec.; *tuto se* Lipsius ap. Fabric.; *totos facere posse suos existimabat* Petav. — 5. *defendebantur* nostri præter Dδ. — 6. *habuit* om. TLV. — *ut* delet Nipperdeius sine necessitate. — 7. *superioribus* T, Scal. — 7-8. *tumulus continet* D corr., δ, unus Ursini, Dorv. — 8. *interim nullã planitie dividit* codd., *nulla* δ, unus Ursini, Dorv.; *in illa* L, *planitie* T, *planicia* Urs., *dividi* Petav.; *intervallo planitie dividi* edidit Nipperd., nulla probabilitate. Vulgo *interim nulla planitia dividit. Sed ratione nulla placuit taceri id quod eo*, etc., quod in recentissimo Leid. 2 legitur. — *.d.* TL, *.t.* V pro *id*. Excidisse aliquid apparet. — 8-9. *eo temp. inc.* L.

XXIX. — 10. *utrumque* TV, *utrorumque* L, qui in marg. habet *castra* et *circiter*. — 11. *auxilia* codd., *præsidia* Nipperdeius, «quemadmodum cap. 30 aciem Cæsaris *præsidia nostra* appellavit.» Inter easdem voces variatum c. 39. — 12. *oppidi excelsi et loci* codd., quod vel huic scriptori non potest tribui; *oppido* (quod valde munitum) *et excelsi loci natura* Nipperdeius. — 15. *currens erant* TLUF, *erat* V, Petav. (sec. Fabric.) et «omnes» Oud.; *currebat autem ad dext.* D corr., δ. — *dexteram* T, supraposito *trum*, et *dextrum* codd. omnes. — 15-16. *Id quod Cæ-*

media planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat ut locus illa planitie equitatum evocaret et diei solisque serenitate, ut mirificum, ut optandum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quicquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi longius non audebant procedere, † in quo sibi prope murum adversariis constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius rivum cum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equi-

sar codd.; *Itaque* Nipperdeius, *Quod C.* Kranerus. *Id quod cum Cæsar aciem* TL, hic *quod* omittens. — *derectam* UF. — 1. *in æquum* L inter versus. — 2. *Hoc accidebat* codd., *accedebat* L. — 3. *plan. illa equitatem* L, unde Nipperdeius *æquitatem*. — *ornaret* codd., *evocaret* Kranerus. — *serenitatem* codd.; *serenitas* Aldus. — 3-4. *ut mirificum, ut opt.* nostri consensu; duos modo memorat Oud.; vulgo *et opt.* — 6. *autem tim.* L. — 7-8. *castribuisset* UF, ille cum nota et in marg. ead. m. *cras* et *quære*; D et Petav. *cras trib.*, L *curas*, Scal. *causas*, supra *casus*. Var. in D *castris fieret*, ut δ. — 10. *tamen mille passibus* D corr., δ. — *oppido* T. Scal. — 11. *adversarii prœliandum constituebant* Pet. (qui *adversariis* sec. Oud.), Norv.; unde Kranerus *neque sibi prope murum cum adversariis prœliandum const.* — 12-13. *deflagitabat, ne* D. — 14. *decedebant* Reg. Lond. et fort. aliqui ex recentibus Schneideri. — 15. *aut oppido* nostri præter F. — 16. *cum accessissent* L, qui deinde *iniquo loco*. — 17. *deserunt* UFVD, Busl.

XXX. — 18. *XIIII* D. — 18 et 1 p. 386. *equitati* F; *equitatu* V; *equitatum tegebat* L.

latu tegebatur cum levi armatura millibus sex. præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum: nostra præsidia LXXX cohortibus et IX millibus equitum. Ita cum in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundum superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum a Cæsare esset animadversum, ne quid temere culpa secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus esset objectum, moleste et acerbe accipiebant impediri quo minus prœlium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat: «Cæsaris copias timore impediri ad committendum prœlium.» Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem efficiebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum tertia et quinta legio, itemque et cetera auxilia et equitatus. Prœlium clamore facto committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore se defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor telorumque missu concursus, sic ut prope nostri diffiderent victoriæ. Congressus enim et clamor, quibus rebus

1. *militibus* TUVF, in quo distinctum *Sex præt.* — 2. *prope ad* L. — 3. *et* om. FLV, Pet. et rec. Oud. — *VIII* L, *octo* V, *XIII* D. — *milia* FV et quattuor rec. ap. Schneider.; T et ceteri compendio *mil.*, U $\widetilde{VIIII}$. — *equitatum* U pr. — 4. *inicum* T. — *in* om. L. — *adpr.* UF. — 7. *timere* T pr., V. — *culpa sua adm.* D corr. — 8. *abjectum* L. — 9. *se impediri* UFDδ, Oud. sine var. — 12. *ut iniquo . . . efficerent* V. Nullus *faciebant*. — 13. Ante *eorum* duæ litt. erasæ in L. — 14. *cornum* UF, *cornuum* V. — 15. *legio* om. nostri præter δ, in D a sec. additum. — *auxilia equitatus* (sine *et*) nostri et omnes, ut videtur.

XXXI. — 18. *superiore defend.* codd., *se* in Pet., Norv., Vindob. 2 post *adversarii* legitur, sed post *superiore* facilius excidebat, ibique posuit Nipperdeius. — 19. *telorum* L. — *missus* UF. Pet. — *concursu* V. — *nostri* om. L. — 20. *different* TU, *differrent* FL, *deferunt* V. — *victoriam* D corr.

maxime hostis conterretur, in collatu pari erant conditione. Ita ex utroque genere pugnæ cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur et concidit adversariorum multitudo. Dextrum ut demonstravimus decumanos cornu tenuisse; qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum traduci cœpta sit a dextro. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistro cornu premere cœpit : at illi eximia virtute prœlium facere [possent], ut locus in aciem ad subsidium veniundi non daretur. Ita cum clamor esset intermixtus gemitu gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timor præpediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur arma*, adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt; quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum lo-

1. *conlatu* UF, *collata* V. — *pari erat* codd., *paruerat* V, *erant* Aldus. — 2. *Ita* nostri consensu et haud dubie Schneideri; vulgo *Itaque*. — *pugnæ* om. TLUFV, Petav., Busl.; servarunt critici, sed a librariis suppletum esse vix dubito. — 3. *missus* nostri consensu et «tres» Oud.: in Pet. *s* expunctum. — *fixus* V, *fixorum* D corr., δ et alii rec. — 4. *ut demonstr.* nostri et Schneideri codd., Pet. Temere ab editoribus ejectum *ut*, hic et c. 28 erat servandum. Satis notus hellenismus. — 4-5. *cornu decum.* L. *cornum* V. — 6. *efficiebant* L. — 8. *nec ab* TV. — *occuparentur* δ, var. in D. — *legi* TLV. — 9. *cœptæ* T, *cepte* LV. — *ad dextrum* codd.; *a dextro* Glandorpius. — *motus eq.* δ, var. in D. — 10. *sinistrum* codd.: *premere sin. c.* Petav.; *sinistro* Nipperdeius. — *cornum* UF. — *ita uti eximia* antiquiores consensu, in quibus *ita* ex præcedenti *cœpit* ortum esse animadvertit Nipperdeius; *at hi* D corr., δ, quod vel *at ii* in Oudendorpii quoque recentibus erat; *at illi* Nipp. — 11. *possunt* V. *incipiunt* δ. marg. D; utrumque «a glossa esse» suspicabatur Oudendorpius. — *locum* TUF. Scal. — *acie* nullus nostrorum. — 11-12. *reniendi* VDδ. — 12. *gemitus* nostri præter V. — 13. *gladiatque* U pr. — *strepitus* L. *crepitu* V. — 14. *timore* codd., *timor* Vascosanus. — 15. *feruntur* V. — 16. *ipsi* UV. Margo U: *quære*, in hunc vel sequentem versum. — 17. *fatigatique* F.

cum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter xxx et si quid amplius, præterea Labienus, Attius Varus, quibus occisis utrisque funus est factum, itemque equites Romani partim ex Urbe partim ex provincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum mille partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII et signa et fasces. Præterea hos habuit****.

XXXII. Ex fuga hac qui oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis scuta et pila pro vallo, pro cespite cadavera collocabantur, insuper [occisi] in gladiorum mucrone capita hominum ordinata ad oppidum conversa universa hostium timorem**** virtutisque insignia proposita viderent et vallo circumcluderentur adversarii, ita Galli tragulis jaculisque

1. *de quo* L. — 3. *Acius* V. *Accius* Pet. — *Varrus* L. — 4. *item* L. — 5. *amil' III* L, *ad III milia* V. — ∞ TUF, ൱ V. In L ·x· — 6. *equitum peditumque* Dδ. — *saucii ad D* UFD et haud dubie Petav.; *D* om. δ; *ad D* om. TL. Leid. 2. In V legitur *saucii præter adversariorum maculus sunt ablata XIII signa* — 7. Post *fasces* distinguunt TLV, post *præterea* Fδ, Schneider. — *Præterea* om. L, *hos habuit* om. δ. — *quos habuit* Petav., duo Goduini; *hos* (fasces) *habuit XVII* Schneiderus. E codice nullo afferuntur hæc quæ ex veteribus edd. ducta in vulgatis leguntur: *præterea duces belli* (hæc sola D in ras., δ) *XVII capti sunt. Hos habuit res exitus*. Probabiliter Kranerus *Præterea* *** *Hos habuit* ***.

XXXII. — 8. *hac* om. V. — *cum opp.* D corr. — 9. *nostrique* codd. præter V pr., Dδ et recentes Oud. et Schneid. — 10-11. *armis pro cespite cadavera collocabantur* (*coul.* UF), *scuta* (*scutum* UFV, *scuti* L) *et pila pro vallo insuper* codd., quæ in justum ordinem redegit Nipperdeius, et optima correctione sequentibus lucem dedit. *Occisi* ex argumento marginali illatum fuerit, qualia codici U appicta sunt. — 11-12. *occisi et gladio* (*gladia* U a sec., F, *gladios* V) *ut mucro* (*mucronem* V) *et cap.* TUFV; *in gladio ut in veru et cap.* L; *et gladii et* (*ut* D) *mucrones et cap.* Dδ; *ut mucro et ita hom.* Petav. — 12. *universas* TL. Sed delendum videtur *universa*, quod ex præcedenti (*oppid*)*um conversa* ortum duxisse puto: non rari enim errores in compendiis similibus *con* et *us* commissi. — 13. Lacunam indicat structura abrupta. — 14. *truculis* U pr., *tragulis* V.

oppidum ex hostium cadaveribus [sunt] circumplexi oppugnare cœperunt. Ex hoc prœlio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Cæsarem proficisci, et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera Carteiam contendit, quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset, P. Caucilius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuntium mittit, eum minus belle habere : « ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit. » Litteris missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus (qui arbitrati sunt clanculum venisse), ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar, ex prœlio munitione circumdata, Cordubam

1. *obpidum* U. — *sunt* om. Pet., delevit Schneider. — 1-2. *et oppugn.* D corr. — 2. *Falerius* Petav., « mss. » Oud. et nostri præter V. — 3. *Sexto* V. — 5. *habuit* om. L; *equites quos habuit pecunie secum distrib.* D corr. — *quot* T δ.; *his quod* Pet., Norv. — *eis* om. D, Pet., Norv. — 7. *Gn.* TV. — 7-8. *cum paucis nonnullis equitibus ad* L. — *anavale* V. — 8. *parte Carteiam altera* U. *par Carteiam* D δ; *Cart.* om. TFV. — 9. *ad Cord.* U. — *mille passus* V, *pass. mille* D corr. — 10. *octavium* TV. — *pervenisset* L. — *Pompeius Caucili* V. — *Caucili* TLUF, *Cacili* δ, *Caucilius* Scal. *Calvitius* D et edd. — 11. *Pompeii antea* L. — *verbis ejus* UF. — 12. *eum* LD δ, duo rec. Oud.; *cum* TUFV. — *niminis* (sic) *bellum* V. *minus belli* Leid. 2. — *habere* TV et iidem qui *eum* præbuerunt; *haberet* F, *haberetur* U, Pet. — *mittēret* TV. — 13. *in* om. V. — *possit* codd., quod recte tenet Schneider. — 14. *Certeiam* TUF, *certe iam* L, *Certeigum* V. — 14-15. *cum veniunt* V. — 15. *in quam* (vel *qua*) *erat* L. — *dilatus* nostri præter D δ. — 16. *qui vellent* TL. — *conquir.* V.

venit. Qui ex cæde eo refugerant, pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, conviciari cœperunt : « nos ex prœlio paucos superesse: quo fugeremus? » Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen trajecit et castra posuit. Scapula, totius seditionis, familiæ et libertinorum caput, ex prœlio Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis; pecuniam et argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnare, resinam et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit et libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt, usque eo ut clamor in castra nostra perveniret fere inter Cæsarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim oppidanorum servi, qui erant a Pompeio Sexto manumissi; qui in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidanos

XXXIII. — 1. *eo* F inter versus; *eorum* V. — *refugerant* T pr., Lδ: *refugerunt* T corr., UFVD. Petav. — *occupaverunt* F. — 1-2. *Eo cum ventum* D. Vindob. 7: *Cum eo circumventum* ceteri, *circumventi essent* L; vitium notat U in *circum*. — 2. *conviciare* sive *convitiare* codd., corr. Aldus. — 3. *quos fug* TLV. — 4-5. *seseditionis* T, *reditionis* Busl. — 5. *capud* U, *apud* TLVDδ. — 6. *liberos* TL, D pr., *libertas* V, *libertinos* Pet. — 7. *cenam* UF, et mox *cenare*. — 8. *insternitur* Dδ. — 9. *cœnarit vinum* D in ras. — *sitam* (*sicam* L. Sc.) *et nardum* TLUFV. Scal., Cujac., hic ad primam vocem : « al'. *resinam*. » quod recepit Oud. ex Petav., sed probabilius ipse conjiciens *stactam*. δ *sitim*. — 10. *infudit* L. — 11. *liberum* TL. — *ejus* om. TLV. — 12. *pylam* T.

XXXIV. — 13-14. *contra ad opp.* TV. *id* D. — 15. *inter* (alterum) om. Pet. Post *erant* distinguunt TV. — 17. *a Pompeio Sexto* TUFV. *Pomp.* om. D. *Sexto* om. δ. Vulgo *a Sexto Pomp.* — *missi* V. — 18. *descendere* codd.: *discordare* Nipperdeius; eo sensu fortasse *in C. adventu* (Dorv.) *discedere* (scil. ab oppidanis) in hoc scriptore dictum erat, ut *discessio* legitur de

defendere cœpit: cum jam depugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt. Qui superati a nostris sunt interfecti, hominum millia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitur. Dum hic detinetur, ex prœlio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt et bene multis interfectis in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita cum ad oppidum esset ventum, Caninium cum præsidio legatum intromittit; ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna manus intra Pompeianarum partium, quæ præsidium receptum indignaretur. Clam quendam Phi-

partibus in civitate. Exempl. Fabric. *diffidere* affert ut ex Busl., sed haud dubie est correctio Lipsii, quæ simillima nota ibi indicantur. — p. 390, l. 18, et l. 1. *oppidum defendere cœpit.* Vox vel *cœpit, non* nostri præter unum L. qui *cœpit: nam cum.* In δ *cum non jam.* Petav. *nostri.* Nullus enim hic est particulæ *non* locus, quare ex correctione vocis *oppidum* (*anos*) ortam esse conjeci et in loco desperato audacter posui *oppidanos,* quos oppidum capturi Cæsariani revera defendebant. Nisi aliqua exciderunt, ad quæ *Denuo* l. 2 referendum. — 1. *repugnarentur res* TUVD. *repugnarent turres* Fδ. Oud.; *repugnaretur eis* L. Ac malim *repugnaretur,* et de legione XIII intelligam, *occuparunt* de Pompeianis legionibus. *mittunt* de oppidanis. — *ex parte partem et* V; *et* L inter versus. — 2. *occuparent* T pr.: D *rent* in ras. septem litterarum. — *Denique* Nipperdeius. — 3. *mitteret* L. — 4. *nomine fug.* Petav. et nostri præter Dδ. om. Dorv. — 6. *extra* D in ras. septem litt. — *potitus* codd. præter L. — 7. *ex* om. L, *ex prœl.* om. Pet. — 8. *multi interfecti* nostri omnes, etiam L.

XXXV. — 10. *Hispali* TUFV. — *descendisset* V. — 11. *oppidum sese tuendum* codd., sine *sese* Pet., *esset ventum* Nipperdeius. *Cum oppidum sese tueri dixisset* δ et Ald., quod servavit Schneider. — 11-12. *Caninium cum præsidio legatum* nostri præter δ, quod reducendum erat; *Can. leg. cum præs.* vulgo. — 12. *intermittit* TV (compendio). — 13. *magnum* codd., *magna multitudo* Pet., Norv., *magna manus* Ciacconius. — *Pompeianorum* Fδ, om. L. — 13-14. *partium quæ* UF. Petav., Norv.; *partiumque* ceteri. — 14 et l. 1. p. 392. *Clam quodam Philone illo* Pet., Norv., *illuc* L.

lonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus (is tota Lusitania notissimus erat) — hic clam præsidia Lusitaniam proficiscitur et Cæcilium Nigrum, hominem barbarum, ad Lennium convenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur : præsidium, vigiles jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renuntiaverunt, quod Pompeium in potestate haberent. Quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucri facere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent et mœnia delerent, ita consilio habito noctu patitur Lusitanos eruptionem facere; id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur **** illi profugiunt et ab

2. *Lusitana* U. — *fuerat* U — 2-3. *præsidio* V et codd. Clarkii. — 3. *in Lusit.* codex nullus. — 3-4. *nomine barbarum* codd., *barbaro* TL; *hominem barbarum* Glandorpius. Eadem depravatio c. 34 extremo. — 5. *cum haberet in Ispali opp.* V. — *Hispalim* codd., *in* addidit Oudendorpius, non obsequente Schneidero. — 6. *vigilesque* U a sec., ut videtur.

XXXVI. — 8. *Cartelenses* U, *Carcelenses* TV. *Carcol.* Busl., *Carceienses* Pet., *leg. Cart.* om. L. In voce *legati* desinit antiqua manus in F; quæ sequuntur recenti suppleta, prope ad lectionem codicis T accedentia. Mox in voce *haberent* desinit folium 110, quod ultimum est codicis U. recentissima manu suppleti ex aliquo novitio, non, ut F, ex antiquiore familia. Ibidem in Havniensi incipit «lacuna.» ut ultima pariter ac F habere videatur. Hæc supplementa deinceps litteris φ (F) et ρ (U) designo. — 8-9. *nuntiarerunt* D. — 9. *potestatẽ* codd. præter φ. — *habent* TL. — 11. *se* L inter versus. — *Lustani* T. — 11-12. *Ipali nullo temp. pugnare* V, *Hispali* L. *Hispalim oppugnare* δρ. — 13. *contendit* ρ. — *uit hom.* Tφ, *timuit ne hom.* V, *et hom.* ρ, *ut* om. Pet. — *incender̃* T, i. e. *incenderunt.* V *menia* (ut T) *incenderent et delerent.* — 16. *inrumpendo* sive *irrumpendo* codd. præter L. — *Betim* codd., *Betum* V. — 17. *Nostri dum* vulgo.

equitibus conciduntur. Quo facto oppido recuperato, Astam iter facere cœpit; ex qua civitate legati ad deditionem venerunt. Mundensesque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt. et cum essent in legionem distributi, conjurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent. illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte vigilia tertia tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Carteienses, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars erat, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditione concitata portas occupant; cædes fit magna; saucius Pompeius naves xx occupat longas et profugit. Didius, qui Gadibus classi præfuisset, simulatque nuntius allatus est, confestim sequi cœpit; partim pedibus [et equitatus] ad persequendum celeriter iter facie-

sed recte distinxit Nipperdeius, hæc excidisse videri annotans : *detinentur* [*illi*. *oppido potiuntur*;] *illi*, etc. Alia et plura periisse suspicatur Kranerus ob sequentia *oppido recuperato*. — 1. *Hastam* codd. — 2. *interim fac*. TLVϕ. — *legati* om. V. — 3. *Mundensosque* L. — *qui* om. TLV. — 4. *circumsed*. TLϕ. — *pene* ρ. — 5. *ut* om. ρ. — 7. *ammin*. V, Pet. — *tessara* LV.

XXXVII. — 9. *Cartecienenses duces* (cum *concisi* junctum). *Cæsar* TL (sed hic ante *Cart*. distinguens) Vϕ, *Carteienses* Pet., *Carteleuses* D, *castrienses* δ; *Mundenses* ρ, Paris. 5768, var. in D; omnes *duces* (ultima vox paginæ in T); *duces Cæsar dum* L, *duces dum* Pet., Thuaneus Goduini, *dum* (sine *duces*) Norvic. — 10. *quæ propter* Dδρ. — *cœperant* ρ et fort. Pet. — 11. *erat quæ* TL, Leid. 2, *qua* ϕ, Pet., Schneid., *quam* Dδ, *in qua* Dorv., *qui* V, quod genuinum. — 12. *Sedit. facta* (hoc deletum) *concit*. L. — *partes* codd., *portas* Vascosanus. — 13. *viginti* V; *xxv* ρ, *xxx*^{ta} D. — 14-15. *Didius qui Gadis* (*s* D in ras. trium litt., *cadis* TV) *classi* (*classis* T) *præfuisset ad quem simul nunc*. codd., inverse *simuladque* Glandorpius; *Gadibus* manu pr. boni codicis D monstratum; *ad Gades* Em. Hoffmannus. — 16. *pedites* V. — *ad eq*. δ, var. in D, *equitatu* Pet. «*Pedibus* est terrestri itinere, quod etiam equites faciebant. Jam cum sequentis cap. initio *equites et cohortes* ad persequendum Pompeium missas esse le-

bant, item confestim consequentes. Quarto die navigationis, quod imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe accurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit et locum quendam munitum natura occupat. Equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antemissis certiores fiunt; diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat ut etiam talum intorsisset; quæ res maxime impediebat. Ita lectica ad turrem cum esset allatus, in ea tenebatur. Lusitanus more militari, cum a Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. † Nam idcirco propter suo præsidio fuisset conspectus celeriter ad munitum locum natura ceperat sibi Pompeius quamvis magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possunt subeunt in adventu nos depel-

gisset magister, imperite hic *equitatum* adjiciendum putabat.» Nipperd. — 1. *item* (*Item* L) *quarto die navigatione* (*navigationem* LV, *navigatores* ρ) *confestim consequentes* (*sequentes* V), *quod* codices, *navigatione confecta insecuntur* D corr., *consequuntur* Pet. Leni transpositione emendavit Nipperdeius. Aliam viam iniit Em. Hoffmannus : *partim peditum et equitatus ad persequendum celeriter terrestre faciebant iter navigationem confestim insequentes. Quarto die nav.* — 2. *Crateia* Pet., *Cratela profectis in ea qua* TLVφρ. — *ad terram* om. L. — 3. *classi* L in marg. — *occurrit* Dδρ. — *navesque* ρ.

XXXVIII. — 6. *qui* D. — 7. *missi* TVDφρ. — 9. *Hoc* TLVD. — 11. *a turre* TLφ, D a pr. (non sec.) — *quem* T, *quam* Vφ, *in quam* D corr., δρ, *cum* L, quod *quom* scriptum illa pepererit. — *ablatus* TLVδ, *allatus* ρ et vulgo. — *ferebatur* codd., *tenebatur* Nipperdeius. In Pet. et Norv. nihil nisi : *Ita in lectica ferebatur.* — 12. *a* om. TLVφ, Pet. — 13. *equitatu* usque ad *celeriter* (15) om. L. — 14. *difficilis* V, Norv. Sequentia vehementer turbata. — *idcirco ut* D corr., δ; *idcirco quod* vett. edd. — *suos a præs.* ρ; *suum præsidium* V, Petav., D corr., δ et Schneideriani. — 15. *ad* TLφ, D pr., *at* Pet.; ceteri om. *ad*. Quædam manifesto ex antecedentibus repetita expulisse videntur genuina. — *quem ceperat* L. — 16. *quem vix magna* vett. edd., Schneid. — 17. *pos-*

lunt qui telis. Quibus cedentibus cupidius insequebantur adversarii et confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituunt; pari autem et celeri festinatione circum munitiones jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus cum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius et intorto talo idcirco tardabatur ad fugiendum, itemque propter loci difficultatem neque equo neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur. Conclusa munitione amissisque auxiliis, ad convallem exesumque locum in speluncam Pompeius se occultare cœpit, ut a nostris non facile inveniretur nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar Gadibus fuisset, Hispalim II id. April. caput allatum et populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia proximo se recepit

sunt TLVDφδ, *possent* vulgo; *quamvis magna multitudine perpauci homines ex sup. l. def. possent* conj. Nipperdeius. — *adventum* V. — 1. *qui* om. Dδ, Oud. sine var. Schneiderus : *Subeunt in adventu nostri, depelluntur telis*, ex Vindob. 3. — *cedentes* L. — 2. *ab* om. D corr., δ. — *factu* T, *factũ* LV, Pet. — 3. *animum advert.* TV. — *Capta loca opere* Pet., Norv. — 4. *instituit* codd., *instituunt* Nipperdeius. — *ex celeri* TLVφ. — 4-5. *circummittones* TV, *circummultones* ex Pet. affert noster Fabr. — 5. *jugum* L a sec. inter versus. — *dirigit* φ, Busl. — 6. *animadvertisset* T pr.

XXXIX. — 8. *saucio* nostri et Pet.; *saucius* edd. et Schneid. — 9-10. *per loci* φ, Busl. — 10. *salutis* TL. — 11-12. *amministrabantur* L. — 12. *Exclusa* codd., *Conclusa* Nipperdeius. — *amissisque præsidiis* V. — 13. *ex se sumaque* TLVD φ; *exesumque* Scal., Pet. — *in* LDδ, *ut* TVφ, Scal. — *specula se Pomp.* V. — 14. *a* om. V. — 16. *pridie idus Apr.* VDδ, Pet. — *datum est. In conspectu interfecto* L.

XL. — 18. *proximus* L, *primo* φ, Scal.

castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit et. quamvis**** essent. brachium**** Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt et bene magna manu comparata ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnumquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur et prope quotidianis pugnis **** insidias ponunt et tripartito signa distribuunt. Erant parati qui naves incenderent, incensisque † qui subsidium repeterent : hi sic dispositi erant, ut a nullo **** conspectu omnium ad pugnam contendunt. Ita cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur, simulque, qui ex castello ad pugnam processerant, eodem signo, fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus *pugnans* interficitur; nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerunt, occupant, item [nonnulli] complures nando ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt, ancoris sublatis pelagus remis petere

1. *subduxit ad reficiendum* V. — 1-2. *et quamvis* (*quotris* V) *essent brachium* TLVφ, om. Dδ, Oud., Schneider. Lacunas bene notavit Nipperdeius hac sententia : « Didius, quamvis naves satis tuto vel satis propinquo loco collocatæ essent, brachium a castello ad eum perduxit. » — 4. *Dium se* TLV, *diverse* φ. — 6. *eiciebatur* codd., *eliciebatur* Glandorpius. — *et si prope* Pet., D pr.; *et sic prope* Oud., Schneid. — 7. Post *pugnis* lacuna ab Nipperdeio notata et explicata. — *proponunt* D. præp. expuncta. — *tripert.* TL. — 8. *incensisque* usque ad *repeterent* om. φ. — *qui* om. Pet. — 8-9. *præsidium* V, Schneid. — 9. *peterent* D; *repellerent* Glandorpius. — *hii sic* TL, *hi sic* V, Pet., *hi hic* δ, *hic ii* D. *ii sic* Schneid. — Lacunam indicavit Nipperdeius et sic explet : *a nullo* [*conspici poterant, reliqui in*] *conspectu.* — 10. *contenderent* D corr., δ et alii rec. — *ex castello cum* V. — 11. *pellendum* D. — 12. *attollitur* L. — *succendunt* δ et alii rec. — *in castello* codd., *ex cast.* Norvic. et Stephanus. — 14. *persecuntur* TL, *sequuntur* D, *proseq.* δ. — 15. *pluribus* L. Deinde *pugnans* inseruit Kranerus. — 16. *nonnulli ex pugna* idem corrigendum putat. — *fuerunt* TLVφ, *fuerant* recentes. — 17. *nonnulli* TLφ, in ceteris omissum delevit Aldus. — 18. *se* L a sec. inter versus.

cœperunt; quæ res eorum vitæ fuit subsidio. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ad Mundam † præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis † lurnisque circum se interclusi inter se decernere facta cæde bene magna faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt**** et reliquos vivos capiunt, XIV millia. Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura aditus ad oppugnandum hostem appeteret. Huc accedebat ut aqua præterquam in ipso oppido [nam] circumcirca nusquam reperiretur propius millia passuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut aggerem**** materiesque, unde soliti sunt turres † agi, propius millia pas-

1. *subsidio fuit* VF, cujus codicis antiqua manus in his verbis redit. — 2. *ad* L inter versus.

XLI. — 3. *ad Munam* T, Scal., *una ad* Petav., *una* (sine *ad*) F, *ipse ad* (sine *Mund.*) D corr., δ; *ad Mundam oppugnandam* Kranerus, *præsidium* ex initio cap. 32 illatum censens. — 4. *adsid.* F. Sequentia manca et depravata. — *lurnis* TL, *iurnis* F, *lurnisque* L, Scal., *diurnis* Pet., *et diurnis* V, quod haud dubie inest; *hostes* D corr., Dorv., *hostesque* δ et alii rec.; *hostes circumsepsit. Interclusi* Schneiderus ex Vindob. 5. — 5. *sese* FDδ, Pet. — *interclusis* L, Scal., Pet. — *discernere* L (hic distinguens et *faciunt nostri* jungens), *decernunt* Vindob. 5. — *magna eruptionem faciunt* Vindob. 4 et edd. vett. — 7. Lacunam notavit Kranerus. — *viros* FV. — *milia, ac deinde Urs.* Leid. 2, Schneid. — 9. *ut* est in T. — *locus si solum* V. — *editus* nullus nostrorum; *naturali situ* probabiliter Kranerus. — 10. *appareret* V, *peteret* Busl.; *ab oppugnando hoste absterreret* vel *averteret* Scaliger et Kranerus. — *Hoc accederet* TFLVD, *accideret* Scal., *accederat* δ, *Huc accedebat* Petav. — *aquam* TVD, Scal. — 11. *oppido. Nam* T, *oppido una* F; *nam* om. Pet., Norv. — 12. *mille passus* V. In D correcto et δ hæc ita scripta: *ut aquam, præter quam in ipso oppido habebant, non invenirent. Nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur.* Similiter alii rec. et edd. vett. — 13. *Cum* V. — *accedebant* F, *accidebat* TLD. — *agger* nullus. Lacunam indicavit Nipperdeius. — 14. *soluti sunt* TLFV, *solitæ sunt* Dδ et rec. — *turris* TFV. — *et* L, Scal. pro *agi*, verbo absurdo. Kranerus: *unde soliti sunt turres [et vineas facere], prop.*

suum vi non reperiebatur. † Ac Pompeius ad oppidum oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri, ut a Munda, quod proxime ceperant, materiem illo deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur et Ursaonem, Cæsar, ad Hispalim cum Gadibus se recepisset, insequenti die concione advocata commemorat : « initio quæsturæ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse et, quæ potuisset eo tempore, beneficia largitum esse; insequente prætura ampliato honore vectigalia, quæ Metellus imposuisset, a senatu petisse et ea pecunia provinciam liberasse, simulque patrocinio suscepto multis legationibus ab se in senatum inductis simul publicis privatisque causis multorum inimicitiis susceptis defendisse; suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse : eorum omnium commodorum et immemores et ingratos in se et in populum Romanum hoc bello et præterito tempore cognosse.

1. *reperiebantur* codd. præter TF. Pet. — *Hac* TFV. *Ac* plerique, *Ut* D corr., δ; *Pompeius ut oppidi* edd. vett.: *ut ad opp.* Pet., *oppugn. ad opp.* L. — 2. *lentiorem* conj. Oberlinus. — *circum opp.* L a sec. inter versus. Nipperdeius : *Nam Pompeius, ut oppidum ad oppugnationem tutius efficeret.* — 3. *intra* L. — *deduc.* VDδ, Ciacc. — 4. *quod* nostri consensu et haud dubie Schneideriani; *quam* vulgo. — *illa*, ut videtur, L.

XLII. — 7. *ab Hispali* (-*lĩ* V) *cum Gadibus* TLFV, *ad Hispalim c. G.* D; *cum Hispalim a Gad.* Pet. — 8. *commemorat* om. TLFV, itaque a librariis suppletum; *explicuit quo pacto initio* Petav. — 9. *sibi peculiarem sibi* T, *sibi pec.* L. — *constituisset et* TLFV, Pet. — 11. *præturia* L. — 12. *petisset et eius pecunia* TLFV, Pet., *ea pec.* Dδ et alii rec. — 13. *legionibus* F, *legibus* D corr. — *ab senatum* F. *in se* inter versus; *ad senatum* δ. — 14. *publicas privatasque causas* P. Manutius. — 15. *defendisset* F. — *vero* (pro *item*) D. — *in* inter versus T, om. L. Scal. — 17. *etiam memores* TFV; *etiam imm.* LD; *esse imm.* δ. — *ingratos* T, ead. m. illato *te*, ut *in te gratos* esset; *ingratos eos* Voss. Clarkii; *ẽe* (*esse*) in F erasum videtur. — *et an pop.* L. — 18. *fas nosse* δ.

« Vos jure gentium civiumque Romanorum institutis cognitis, more barbarorum populi Romani magistratibus sacrosanctis manus semel et sæpius attulistis et luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desitæ populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus fasces imperiumque sibi arripuit, multis interfectis civibus auxilia contra populum Romanum comparavit, agros provinciamque vestro impulsu depopulavit. In quo vos victores existimabatis? An me deleto non animum advertebatis [decem] habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? Quarum laudibus et virtute**** »

1. *Vos in regentium et civiumque* F. *et civiumque* etiam T et fort. L. — 2-3. *Romani magna transero* (*transore* F, Pet.; *transfere* δ) *sanctis romanus* (*romanis* Dδ, Pet.: in L vox prorsus detrita) *semel* codd. nostri; *magistratus sacrosanctis romanis* Cujac.; *magistratibus sacrosanctis manus* P. Manutius. — 3. *attulissetis* TLF, Petav., Scal. a pr.; *attulistis et* « mss. » Oud.; *attulisset his* D corr., δ; *retulisset* V, in hoc verbo desinens. — *captum* codd., *Cassium* P. Manutius. — 4. *nefar.* L a sec. inter versus. — 4-5. *pace* L, et mox vestigia particulæ *ita* pro *ut*. — 5. In voce *tempore* desinit antiqua manus L, reliqua sæculo xv suppleta. — 7. *iutio* T, *inicio* F, ead. m. *o* imposito secundo *i* expuncto. — 8. *Privatis* T. — 9-10. *imperium* TFD. — 12. *quo vos* TF, non *quos*. — *extabatis* T, Pet., *excitabatis* F, Busl.; *existimabatis* Aldus. — 13. *animum adv.* TF, Pet., Norv.; *animadv.* vulgo. — *decem* malum additamentum seclusit Nipperdeius. — 15. *cælum territare* Busl. — *Carum* Pet.

EXPLICIT TOMUS SECUNDUS ET ULTIMUS.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

IN VOLUMINE I.

Historiæ C. Julii Cæsaris volumine altero, quo bellum Gallicum narratur, non contigit uti nobis in illa parte editionis jam exscripta typis immutabilibus. Pauca inde delibare et alia sero animadversa vel communicata in hac ultima charta subjicere liceat.

B. G. I, c. VIII, l. 14, *a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit*, codicum omnium scripturam, integerrimam esse nec *qua* corrigendum, optime demonstravit Hellerus in Philologo t. XIX, p. 486 seq. — I, c. XXXVIII, l. 12 quod legitur : *reliquum spatium, quod est non amplius pedum sexcentorum* (vel *DC*), non respondere situi locorum observavit auctor *Historiæ Cæsaris* t. II, p. 80, respondere autem *pedum MDC*, ut *M* litteram a librariis neglectam esse appareat, quod in optimis codd. omnibus factum II, c. XIII, l. 22, nec raro alibi. — I, c. XXXIX, l. 17, *ET magnitudinem* (cum copula) præferendum esse ostendit Hellerus l. c. p. 509. — I, c. XLI, l. 22 et seq. De his videnda *Hist. Cæs.* t. II, p. 84. — I, c. LIII, l. 19. Scripturam *millia passuum QUINQUAGINTA* novis argumentis confirmat *Hist. Cæs.* t. II, p. 93. In eodem capite l. 14 *videbat* præferendum erat ei quod dedimus *viderat*.

Lib. II, c. VIII, l. 10. *in fronte* (non *in frontem*) edere debebamus. — II, c. XV, l. 3. Nunc pœnitet me reduxisse verba *ad luxuriam pertinentium*. — II, c. XXX, l. 15, *vallo pedum XII in circuitu quindecim millium*, hæc ita versa sunt in *Hist. Cæs.* t. II, p. 117 : « *d'une ligne de circonvallation de 12 pieds de hauteur sur un développement de 15,000 pieds.* » Sed tanto in numero non *pedes* sed *passus* computantur a scriptoribus, et de passibus semper intelligitur *millia* simpliciter positum. Deinde fortasse quæri potest an *vallum in circuitu TRIUM millium passuum* sufficere potuerit circummu-

niendo oppido quod capiebat, præter occisorum millia quattuor, *LIII millia capitum* quæ venierunt. Ejecto numero *XII*, quem ex tot codicibus quattuor modo interpolati agnoscunt, communis usus postulabat *passuum* pro voce *pedum;* quod cum aliis posui «verissimum» esse dicens, ob simillimum locum lib. V, c. XLII, l. 2 : *minus tribus horis millium passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt.* Eo quoque loco auctor *Hist. Cæs.* p. 210, *pedum*, non *passuum*, scribendum esse censuit : «*parce qu'il est peu croyable que les Gaulois eussent fait, en trois heures de temps, une circonvallation de plus de 22 kilomètres.*» Nec credibilius ejusdem mensuræ circuitum valli necessarium judicatum esse ad circummuniendum oppidum Aduatucorum. Sed utroque loco sic scriptum est sine orationis vitio; et *XII* numerus ab iis illatus esse videtur, qui *pedum quindecim millia* in locis viisque metiendis non dici scirent. — II, c. XXXV, l. 3 et 4, vulgo legebatur : *Andes Turonesque, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat.* Quod cum verum non sit minimeque illæ civitates dici possint propinquæ, auctor *Hist. Cæs.* t. II, p. 118, correxit *ubi* CRASSUS *bellum gesserat.*

Lib. III, c. VII, l. 5 : *T. Terrasidius missus in Esurios :* sic codd. præter Thuaneum, qui *in* UNELLOS, prælatum in *Hist. Cæs.* t. II, p. 121 : «*parce que la position géographique du pays des Unelles répond mieux au récit de la campagne.*»

Lib. IV, c. I, l. 4, *cui Rhenus* Sex Δ. — IV, c. III. l. 11, *vagari sinere agros* cod. Riccard. — IV, c. XXII, l. 2. Codicum scripturam CONTRACTISQUE QUOD *satis* non fuisse attingendam docuit Hellerus Philologo t. XIX, p. 490 seqq. Eam igitur ocius apud nos restitue.

Lib. V, c. XII, l. 16. Verba *ac belli inferendi* ex interpolatione esse et secludenda vel ejicienda ostendit Hellerus ibid. p. 502. — V, c. XLII, l. 2. Conf. ad II, c. XXX.

Lib. VII, c. XLVI, l. 5. Scribendum erat : *quidquid huc circuitus*, cum Nipperdeio, non *huic.* — VII, c. XLVII, l. 18. Memoranda erat Helleri correctio : *legionisque decimæ, quacum erat,* CLIVUM NACTUS *signa constituit.* — VII, c. XLIX, l. 15. Verba *cum legione progressus* rei quæ gerebatur non convenire, sed corrigendum esse REGRESSUS, cum Gœlero, observavit auctor *Hist. Cæs.* t. II, p. 279. — Capitibus LVIII, LX et LXI, non poteram nisi *Metiosedum* scribere, quo ducunt codices via et ratione tractati, sed capite LVIII, l. 8, reducenda est scriptura *ipsi profecti a palude.* Conf. *Hist. Cæs.* p. 286. — VII, c. LXXIII, l. 5, p. 268, varietatem *dolabratis,* «amincies» recipiendam esse, præ altera *delibratis,* «écorcées» non ferenda, ob-

servatum in *Hist. Cæs.* t. II, p. 303. Quæ videnda p. 305 de copiis capite LXXV enumeratis. — VII, c. LXXXVIII, l. 3 *appropinquant* (præsenti) edendum erat ex altera classe codicum, non *appropinquabant.*

Lib. VIII. — Codicis Vindobonensis primi varietatem nuper nobiscum communicavit Em. Hoffmannus, cujus eximiam benevolentiam sæpe experti sumus. Liber est ex eorum numero quos *Sex* Δ appellamus, peculiaria autem hæc commemoranda esse videbantur : c. VI extremo habet *inpingebat,* ut Scal.; c. VII, l. 13, *Aulercos* (non *Aulurc.*); c. XV, l. 15, *discedere a loco;* c. XVI, l. 13, *processit;* c. XXIII, l. 2, *ceterarum;* c. XXVIII, l. 16, *fert* (non *ferunt*); c. XXX, l. 5, *C. Antonius;* c. XXXVIII, l. 3, *M. Gutruatum;* l. 8, *accepto;* c. XL, l. 12, *depressis leuari* (sic) *posset. Erat enim opp.* Et sub finem *fons* sine voce *aquæ;* c. XLV, l. 20, *permansit;* c. XLIX, l. 13, *civitatem.* — VIII, c. XL extremo, falso legi *pedum trecentorum,* cum loci illius natura et situs poscat *passuum,* exposuit auctor *Hist. Cæs.* t. II, p. 344. Utrumque eodem compendio *.p.* indicabatur. — VIII, c. XLIII, l. 8, edendum erat *IN murisque disponunt* cum Forchhammero.

IN VOLUMINE II.

Ejusdem viri dilectissimi amicitia *septem* præterea codices recentes Vindobonensis bibliothecæ Cæsareæ excutiendi laborem et tædium non reformidavit, ut de his quoque nobis liquido constaret. Ejus generis notitia in hac parte Commentariorum ex Oudendorpio petenda erat et nostro δ; nunc Em. Hoffmanni, Schneiderianam diligentiam continuantis, bona opera fit ut clarius et plenius intelligatur quomodo in his sæculi XV codicibus nuper excogitata sive potius errata cum antiquis et sinceris commixta sint. Hæc igitur accipito de primo libro Belli Civilis selecta specimina septem codicum Vindobonensium, quos numeris indico Schneideri litteris *b c d e f g h* respondentibus.

P. 2, l. 1 *aut* unus 2. — 7 *aut* 4, 6. — 18 *abreptis* 3, 6, 7 et a sec. 8. — 21 *mutatis verbis* 4. — P. 3, l. 16 *ad jus* septem, *comitiorum* quinque. — P. 4, l. 12 *necessitate* 2, 8. — 16 *Cæsari* 6, 7, 8. — 19 *conjunxerat* 3, 6, 8. — P. 5, l. 1 *raptim*, quod ex nullo codice proferebatur, præbent 2, 3, 6, 7, 8. — 5 *supremo* (pro *sept.*) 2. — 7 *suorum* 3. — 10 *latronum* 3; *locorum* 4; *virorum* 6, 7. — 12 *sunt* omnes. — P. 6, l. 8

saltem sex omittunt; unus 8 ut V. 1. — 9 *habeantur* 3. — 12 *non* 2, 8, qui duo plerumque referunt antiquiores: *vero* ceteri, qui deinde pronomen *se* variis locis adjiciunt. — 16 *Marcellus* 4, 5, 6, 7. — P. 7, l. 2 *privati* unus 7. — 8 *atque privatum* 2. — 10 *rempubl.* 3. — 13 *et armis* 6, 7. — 15 *nedum amissis* 3, 6, 7. — P. 8, l. 7 *VIII* 5, 6, 7. — 22 *necessitatibus* 4, 6, 7. — P. 9, l. 2 *ne* (pro *ut*) omnes. — 12 *possent* quinque. — 14 *sibi contumelia* omnes. — P. 10, l. 4, *a civitate* omnes. — 9 *cum L. Cæsare* sex. — 22 *consulatu prof. esset* 2, 8: *cons. Pompeius prof. non esset* quinque. — P. 11, l. 4 *substitit* quinque. — *omnium summa* quinque. — P. 12, l. 9 *Commissoque* quattuor. — 11 *SL* 2, 8, ut antiqui. — 20 *et* om. omnes. — P. 13, l. 6 *Lentulus libertati* omnes. — 10 *Auximo C. progressus* quinque. — 13 *ex Cingulo* quinque. — 16 *legio XIII* 5, 6, 7. — 19 *a magna* quattuor. — P. 14, l. 5 *uallem artica* 6, 7. Ceteri ad similem nostris modum aberrant. — 11 *Asculo* 3, 5, 6, et in ras. 8. — P. 15, l. 14 et 19 *Lucetius* 4. *Lucretius* 6, 7. — P. 16, l. 8 *a Pompeio* unus 8. — P. 17, l. 3 *tribunum* quinque. — 9 *extitit* quinque. — 14 *ex suo numero* om. quattuor. — 16 *in ejus potestatem* sex. — P. 18, l. 8 *ut nullus* quinque. — P. 19, l. 3 *paucorum factione* quattuor. — 4 *libertati vind.* 2, 8 et tres alii. — 9 *illuxit* omnes. — 11 *Erat senatorii ordinis L.* 4. — 19 *Aurum* omnes præter 2 et pr. m. 8. — P. 20, l. 7 *Ferrent* tres. — P. 32, l. 4 *nobilissimo et fortissimo* in uno 4. Deinde *huic* 2, 5, 8. — P. 34, l. 4 *cohortes* quinque sine *sex*, quod habet 4. — 17 *Hos* idem 4. — P. 39, l. 19 *autem* om. 2, 8. — P. 43, l. 4 *docuerant* 2, 8, distinguentes ut UF. — 5 *stramine* quinque: *et levi materia* sex, quorum 3 *et lex leui m.* — P. 45, l. 1 *montani, exerc.* (sine *et*) 4, 6, 7. — 2 *a Massil.* unus præbet 4. — 3 *eorumdem* quattuor. — 8 *ut* 2, om. quattuor: *aut spat.* 3, 8. — 13 *qui minus* quinque. — P. 48, l. 9 *castraque* omnes præter 3. — P. 49, l. 17 *conturbari* (pro *circul.*) quinque, quorum 8 in ras. — P. 50, l. 4 *magnitudinis fluminis* unus 5, *magnitudinis flumini* quinque. — 10 *in flumine arrepti* 5, 6, 7; *abrepti* 3, 4, et in ras. 8. — P. 52, l. 5 *sentirentur* 2, 4, 8. — 11 *consuevit* unus 4. — 16 *evicit* tres, *vicit* 4, 5. — P. 53, l. 5 *inermes* quinque. — 8 *frumento* 2, 3, 8. — P. 54, l. 14 *quom ab* 3. — 15 *et ante* quinque. — 22 *facit* quinque. — P. 55, l. 3 *idem* 2, 8, ceteri *id.* — P. 58, l. 21 *Postulat* 4. — P. 60, l. 5 *explicitius* præbet 4. — 20 *Tum inquirebant* quattuor. — P. 61, l. 1 *hujusmodi* quattuor. — P. 62, l. 19 *habere* om. 4, 5, 6, 7, *et* om. omnes; *Cæsari* 2, 8. — P. 63, l. 11 *prælio defugisse* 2. — P. 65, l. 10 *hominum* sex. — P. 67, l. 13

seq. omnes ut Dδ, item omnes *sacramento.* — 19 *amiserint* 4. — 20 *solvit* sex.

De loco capitis LIV, l. 5, ubi navium constructio describitur, in litteris ad me datis Hoffmannus observat non intelligi quo modo *prima statumina* abire potuerit in *primum statumina*, deinde hanc ipsam vocem ita simpliciter dici de alveo navis insolentissimum esse, imo vix satis intelligi, denique *levi* superfluum et inutile dictu esse. Quibus recte animadversis correctionem profert, ut nobis videtur, certissimam : *Carinæ* (*Carina?*) *ac primum* STATUMEN ALVEI *materia fiebant.*

Ejusdem libri cap. LXXXI extremo quæ leguntur *omnia sarcinaria jumenta interfici jubent*, sic refert scholiastes Lucani IV, 269 : *mactarunt jumenta sarcinaria, et non omnia, sed pro necessitate.* Simili modo codicum correctores multi suam opinionem Cæsari inferebant.

Lib. III, c. VI, l. 15, ubi est *impositæ* (*navibus*) *legiones* VII. Schol. Lucani V, 447 : *Celsus dicit quod Cæsar in* XII *navibus posuit* VII *legiones, et cum applicuisset, remisit...* Navium numerus in nullo, quem norim, Cæsaris codice legitur. — III, c. VIII. Ex longiore lacuna, quæ hoc caput excipit, petita sunt quæ attulit scholiastes Lucani IV, 402, cujus antiquiores partes a Vacca, qui sexto sæculo vixit, adornatas esse censet Weberus. Sic autem ille, *Julium Celsum* auctorem citans : *Ad Illyricum* (Cæsar) *miserat duces Antonium et Basilum, ad occupandas fauces maris Adriatici; et semotim castra metati sunt Antonius in Illyricum* (sic) *et Basilus prope Jadram. Octavius, pirata Cilix, devictus olim a Pompeio, venit ad has partes cum maxima classe, et illos deduxit ad magnam extremitatem, et potissime Antonium.*

Similiter ac capite VI interpolatæ narrationis rerum cap. XLIII et XLIV relatarum vestigia habes ap. eundem schol. VI, 33 : *Cæsar fecit* XXXII *bastitas* (scil. *castella*; numerum non habet Cæsar, nisi de Pompeii XXIV *castellis*). *Et iste circuitus duravit* XX *miliaribus, et hodie sunt adhuc vestigia; et fuerunt hæc perfecta* XL *die.* — III, c. LIII, l. 1. Idem schol. VI, 255 : *Cæsar remuneravit Scævam quingentis aureis.* — Memorabile est initio capitis LXXI scholiasten cum Orosio facere et citare Cæsarem, non illum, scholio ad VI, 296 : *Dicit Celsus quod quattuor millia militum Cæsaris hic trucidati sunt, inter quos* XXII *centuriones et plures nobiles; ex parte Pompeii quasi nullus mortuus fuit.* Verum in iis quæ cap. LXXXIX et XCIII narrantur, neque Cæsarem neque Orosium expressum vides in scholio ad VII, 365 : *Celsus dicit : Pompeius cogitavit intercludere exercitum Cæsaris cum equitatu. Sed Cæsar hoc præcogitavit et evitavit; nam posuit Germanos, pedites*

magnos et velocissimos in medio inter equitatum suum et aciem militum; et hi fuerunt causa victoriæ. — III, CXCIX. Schol. Lucani VII, 792 : *Dicit Julius Celsus quod ex parte Cæsaris ducenti mortui sunt et* XXX *fortissimi centuriones; ex parte vero Pompeii* XV *millia et* XXIV *millia capta.* Ita Cæsaris quoque codices.